

675-ი / 2
1991
~4

ISSN—0132—6058

საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის

მანქანა

ისტორიის
ეთნოგრაფიისა და
ხელოვნების
ისტორიის
სერია

4

1991

ისტორიის,
ეთნოგრაფიისა და
ხელოვნების ისტორიის
სერია

174
СЕРИЯ
ИСТОРИИ,
ЭТНОГРАФИИ И
ИСТОРИИ ИСКУССТВА

4. 1991

სარედაქციო კოლეგია: ა. აფაქიძე, ვ. ბერიძე, გ. გიორგაძე, ვ. ითონიშვილი, ი. კაჭარავა, მ. ლორთქიფანიძე, გ. მელიქიშვილი, რ. მეტრეველი (რედაქტორი), დ. მუსხელიშვილი, ო. ჟორდანია, ე. ხოშტარია-ბროსე (რედაქტორის მოადგილე), ო. ცქიტიშვილი, ლ. ჭილაშვილი, ნ. ჯანაბერიძე.

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ: А. М. Апакидзе, В. В. Беридзе, Г. Г. Гиоргадзе, О. К. Жордания, В. Д. Итонишвили, Ю. М. Качарава, М. Д. Лордкипанидзе, Г. А. Меликишвили, Р. В. Метревели (редактор), Д. Л. Мухелишвили, Э. В. Хоштария-Броссе (заместитель редактора), О. В. Цкитишвили, Л. А. Чилашвили, Н. Ш. Джанберидзе.

პასუხისმგებელი მდივანი გ. ლორთქიფანიძე
Ответственный секретарь Г. Г. Лордкипанидзе

რედაქციის მისამართი: თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., № 19

Адрес редакции: Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

ტელეფონი 37-85-50 Телефон

გადაეცა წარმოებას 10.IX.91; ხელმოწერილია დასაბეჭდად 17.XII.91; ანაწყოების ზომა 7×12; ქაღალდის ზომა 70×108¹/₁₆; ნაბეჭდი თაბაში 16,8; სააღრიცხვო-საგამომცემლო თაბაში 13.97;

შეკვეთა № 2056; ტირაჟი 900.

ფასი 2 მან.

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Издательство «Мецниереба», Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

საჭარბელოს მეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Типография АН Грузии, Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

შ ი ნ ა ა რ ს ი

წარიღები

მ. ბირიძე, კულტურა და ბელოვება დამოუკიდებელ საქართველოში (1918—1921 წწ.)	7
ნ. აფხაზაძე, აღანები და საქართველო	33
ბ. სურგულაძე, დამოუკიდებელი საქართველო ემიგრანტულ ისტორიოგრაფიაში	60
ა. სონღულაშვილი, ქალის უფლებათა სათავეებთან	74
ჟ. მათიშვილი, ნიკოფორე ირბახის ნაკვალევზე	90

ცნობები და შენიშვნები

მ. სილოგაძე, რკონის დაწერილის ფრაგმენტის ასლი და ტექსტის ზოგიერთი წაკითხვა	113
პ. ფირფილაშვილი, ისევ ვარძიის „მრავალთახიანი გამოქვაბულის“ დანიშნულების შესახებ	123
ტ. ცოლომძი, ეკონომიკური ურთიერთობანი ჩეჩენო-ინგუშეთსა და საქართველოს შორის	143
ნ. ბახტაძე, ბ. ბაბრატონი, კოდაშიანის უდაბნო-მონასტრის შესწავლისათვის	156
ი. გომიწაშვილი, სისხლის აღებისა და კომპოზიციის წესები ხევისურეთში	166

დისკუსია და განხილვა

ი. ხოშტარია-ბროსე, კვლავ შუა საუკუნეების საქართველოს სამხედრო ორგანიზაციის ისტორიის შესწავლისათვის (მოლაშქრეობის გამო)	177
--	-----

პირიქა და ბიბლიოგრაფია

მ. ცმიტოშვილი, მონოგრაფია საქართველოს ერთსაუკუნოვან საგარეო-პოლიტიკურ ურთიერთობებზე	181
---	-----

პრონია და ინფორმაცია

ბ. შორანაშვილი, ტაბუახსნილი პრობლემის კვლევა-ძიების პერსპექტივები	186
---	-----

ჩვენი მილოცვა

თინათინ ოჩიაური (დაბადების 70 წლისთავი)	188
ოთარ ჭაფარიძე (დაბადების 70 წლისთავი)	189
ჟ. რუხაძე, ნინო ბრაილაშვილის ხსოვნას (ნეკროლოგი)	191

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

В. В. БЕРИДЗЕ, Культура и искусство в независимой Грузии (1918—1921 гг.)	7
Н. И. АБХАЗАВА, Аланы и Грузия	33
П. А. СУРГУЛАДЗЕ, Независимая Грузия в эмигрантской историографии (1918—1921 гг.)	60
А. В. СОНГУЛАШВИЛИ, К истокам права женщин	74
Дж. ВАТЕИШВИЛИ, По следам Никифора Ирбаха	90

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

В. И. СИЛОГАВА, Копия фрагмента документа «Писание Рконы» и о прочтении некоторых мест в его тексте	113
П. М. ПИРПИЛАШВИЛИ, Еще раз о назначении «многокамерных пещер» Вардзии	123
Т. С. ЦОЛОЕВ, Экономические взаимоотношения между Чечено-Ингушетией и Грузией (I—XVIII вв.)	143
Н. А. БАХТАДЗЕ, Г. Э. БАГРАТИОНИ, К изучению пустыни-монастыря «Кондамиани»	156
И. И. ГОГИНАШВИЛИ, Правила кровной мести и композиции в Хевсурети	166

ДИСКУССИИ И ОБСУЖДЕНИЯ

Э. В. ХОШТАРИЯ-БРОССЕ, Вновь по поводу научной организации в средневековой Грузии (о «воинской повинности»)	177
---	-----

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

О. В. ЦКИТИШВИЛИ, Монография о внешнеполитических отношениях Грузии в течение века	181
--	-----

ХРОНИКА И ИНФОРМАЦИЯ

Г. В. КОРАНАШВИЛИ, О перспективах исследования одного ранее запрещенного вопроса	186
--	-----

НАШИ ПОЗДРАВЛЕНИЯ

Т. А. Очаури (К 70-летию со дня рождения)	188
О. М. Джапаридзе, (К 70-летию со дня рождения)	189
Дж. А. РУХАДЗЕ, Памяти Н. П. Браилашвили (некролог)	191

CONTENTS

ARTICLES

V. Beridze, Culture and Art in Independent Georgia (1918—1921)	7
N. Apkhazava, Alans and Georgia	33
P. Surguladze, Independence Georgia in émigré Historiography	60
A. Songulashvili, At the Source of Women's Right	74
J. Vateishvili, By the Steps of Nikiphor Irbakh	90

PROCEEDINGS AND NOTES

V. Silogava, A Copy of the Fragment of the Rkoni Charter and the Decipherment of Some Passages of the Text	113
P. Pirpilashvili, of „multiniche case“ of Vardzia	123
T. Tsoloevi, Trade Relations between Checheno-Ingusheti and Georgia	143
N. Bakhtadze, G. Bagrationi, On the study of the Kondamiani hermitage-monastery	156
I. Goginashvili, The Rules of Blood and composition in Khevsureti	166

DISCUSSION AND ANALYSIS

E. Khoshtaria-Brosset, Again about Studying Military Organizations in Mediaeval Georgia (about „Liability for Military Service“)	177
--	-----

CRITICISM AND BIBLIOGRAPHY

T. Tskitishvili, The Monography on One Century Foreign-Political Relations of Georgia	181
---	-----

CRITICISM AND INFORMATION

D. Koranashvili, The Perspectives of the Research of the Tabooed Problem	186
--	-----

OUR CONGRATULATIONS

Tinatin Ochiauri (to the 70th Anniversary)	188
O. Japaridze (to the 70th Anniversary)	189
J. Rukhadze, Memor N. Brailashvili (Obituary)	191

საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსი
მასტანა ბერიძე

**კულტურა და ხელოვნება დამოუკიდებელ
საქართველოში (1918—1921 წლები)**

სულ ბოლო დრომდე საქართველოს დამოუკიდებლობის წლების (1918 წლის მაისიდან 1921 წლის თებერვლამდე) ქართულ კულტურას ტაბუ ჰქონდა დადებული. რაკი მაშინდელი სოციალ-დემოკრატიული („მენშევიკური“) მთავრობა ხალხის უბოროტეს მტრად და მოღალატედ იყო აღიარებული (არსებითად, ისევე, როგორც ყველაფერი არასაბჭოთა და არაკომუნისტური), მექანიკურად ამოშალეს ჩვენი ისტორიიდან ისიც, რასაც იმ წლებში თვით ხალხი ქმნიდა, ხაზი გადაუსვეს მის მაშინდელ შემოქმედებას. ის ორი წელიწადი და რამდენიმე თვე თითქოს არც ყოფილა. ერთადერთი, რისი უგულვებელყოფაც ვერ მოხერხდა, ჩვენი ეროვნული უნივერსიტეტის დაარსება იყო (რაც, რამდენიმე თვით უსწრებდა წინ დამოუკიდებლობის ოფიციალურ გამოცხადებას). სხვა მნიშვნელოვან ფაქტებს ან სულ არ ახსენებდნენ, ან ცალკეად, გაკვეთი, აგდებულად და გაბოროტებით.

ნამდვილად კი ის წლები დიდად ნაყოფიერი იყო სწორედ სულიერი, შემოქმედებითი თვალსაზრისით. კულტურის ყველა დარგში — მეცნიერებაში, განათლებაში, ლიტერატურასა და ხელოვნებაში — დროის იმ სულ მცირე მონაკვეთში, მძიმე ეკონომიკური პირობების მიუხედავად, ყოველ მხრივ მტრული ძალებით გარშემორტყმულმა საქართველომ ბევრი რამ ახალა და მნიშვნელოვანი შექმნა (ერთადერთი დარგი, იმ წლებს რომ კვალი არ დაუტოვებია — ხუროთმოძღვრება). გასაოცრად მრავალმხრივი და ინტენსიური იყო შემოქმედებითი ცხოვრება. ასეთი აღტყინება მხოლოდ ეროვნული აღმავლობის დროსაა შესაძლებელი.

მაგრამ ამ წლების მექანიკური გამოთიშვა რევოლუციის წინა წლებისგან, მხოლოდ 1918—21 წლებით შემოფარგვლა, არ შეიძლება. ის, რაც მაშინ შეიქმნა, ჯერევე მზადდებოდა, ეს იყო ორგანული გაგრძელება იმ მიზანდასახული შემოქმედებითი საქმიანობისა, რომელიც წინ უსწრებდა დამოუკიდებლობას და — ეს არის მთავარი — ამზადებდა ამ დამოუკიდებლობას სულიერი ცხოვრების სფეროში. დღეს, როდესაც ჩვენ კვლავ დამოუკიდებლობის მიჯნაზე ვართ, მისთვის ვიღვწით, სწორედ დროა გავიხსენოთ ის წლები და გავიაზროთ ქართული ინტელიგენციის მაშინდელი მოქმედება. ყველანი ელოდნენ რუსული სამეფო ხელისუფლების დამხობას, ელოდნენ რევოლუციას და, როგორც მის უმნიშვნელოვანეს შედეგს — ეროვნულ გათავისუფლებას. და ყველა გამსჭვალული იყო იმის შეგნებით (ეს არის განსაკუთრებით ხაზგასასმელი და დასამახსოვრებელი), რომ ამ დამოუკიდებლობას ესაჭიროება განათლებული, მაღალკვალიფიციური ადამიანები მეცნიერების, ტექნიკის, შემოქმედებას ყველა

საქართველოს
ეროვნული
ბიბლიოთეკა

დარგში, რომ დამოუკიდებელმა საქართველომ უნდა შეძლოს თავისი კულტურული ღონით თვალი გაუსწოროს ევროპას, ჩადგეს ცივილიზებულ ზალხთა რიგში. სხვაგვარად მას გარიყვა და მაჩანჩალობა ელოდა და სხვა არაფერი*.

რა ვითარებაა საუკუნის დასაწყისში ქართული კულტურის სფეროში? განვიხილოთ დარგების მიხედვით (ამ მიმოხილვას დაწვრილებითი გამოკვლევის პრეტენზია არა აქვს. ეს მხოლოდ წინასწარი, მოსამზადებელი ცდაა, რომელსაც საფუძვლიანი კვლევა უნდა მოჰყვეს — ეს უახლესი ისტორიის სპეციალისტებმა უნდა იკისრონ).

ქართული მეცნიერება XIX ს-სა და XX-ის დასაწყისში ჰუმანიტარული დარგებით, ძირითადად, ისტორიით, არქეოლოგიით, ეროვნულ სიძველეთა შესწავლა — შეგროვებით იფარგლებოდა. ჩვენი საუკუნის დასაწყისში უკვე არსებობდა დიმიტრი ბაქრაძის მცდელობით დაარსებული საეკლესიო მუზეუმი, ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება, რომელიც მნიშვნელოვან საგანმანათლებლო საქმიანობას ეწეოდა (მან იარსება საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებამდე, შემდეგ კი იგი გააუქმეს, რაკი სასკოლო და კულტსაგანმანათლებლო საქმე სახელმწიფოს კომპეტენციას დაექვემდებარა).

1907 წელს ექვთიმე თაყაიშვილი აარსებს საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოებას¹. მას თავიდანვე მრავალმხრივი, დიდი მასშტაბის პროგრამა ჰქონდა დასახული: შესწავლა, შეგროვება და შენახვა ისტორიული, არქეოლოგიური, ანთროპოლოგიური, ლიტერატურული და ეთნოგრაფიული ნიმუშებისა, — საქართველოსი და მთელი კავკასიისა; მუზეუმის დაარსება, რომელშიც უნდა ყოფილიყო ნივთიერი მასალა, ხელნაწერები, კავკასიოლოგია დარგის წიგნები; არქეოლოგიური გათხრების წარმოება; ლექციებისა და გამოფენების მოწყობა; ზუროთმოძღვრული ძეგლების დაცვა. სულ რამდენიმე წლის მანძილზე საზოგადოებამ შეძლო გამოეცა უმნიშვნელოვანესი წიგნები: კრებული „ძველი საქართველო“ — 1913—14 წლამდე გამოიცა 3 ტომი, რომლებიც შეიცავს გამოკვლევებს, საისტორიო და სალექსიკონო მასალებს. ეთნოგრაფიულ წერილებს (მათ შორის არის მოსე ჯანაშვილის „საინგილო“, ვაჟა-ფშაველას „ფშაველი და მისი წუთისოფელი“, ე. თაყაიშვილის „არქეოლოგიური მოგზაურობანი“ და სხვ.); კრებულების მეორე სერია „საქართველოს სიძველენი“, რომელშიც გამოქვეყნებულია მრავალი ასეული ისტორიული საბუთი. ეს უზარმაზარი ტომებია: II ტომში 600 გვერდია, III-ში — 612.

დიდად ნაყოფიერი იყო საზოგადოების მიერ მოწყობილი ექსპედიციები ქართული ხელოვნების ძეგლთა შესწავლის, ფიქსაციისა და გადმოღებისათვის,

* დამახასიათებელი (დღეს საყოველთაოდ ცნობილი) ფაქტია, რომ როდესაც XIX ს-ის მიწურულში თბილისში დაიწყო ქართული გიმნაზიის შენობის აგება, მშენებლობის მეთაური, ცნობილი საზოგადო მოღვაწე ნიკოლოზ ცხევეძე და გიმნაზიისათვის სხვა მზრუნველნი გულისხმობდნენ, რომ ამ შენობაში მალე დაბინავდებოდა მაშინ ჯერ კიდევ არარსებული ქართული უნივერსიტეტი. შენობის მასშტაბიც ამას ადასტურებს. შემთხვევითი არც ის ყოფილა, რომ გიმნაზიის პროექტის შესადგენად მოიწვიეს არა რომელიმე გამოცდილი და სახელმოხვეჭილი არქიტექტორი, არამედ ჯერ კიდევ სრულიად ახალგაზრდა და უცნობი სიმონ კლიაშვილი (1865—1920), სპეციალური ევროპული განათლების მქონე პირველი ქართველი ზუროთმოძღვრარი.

¹ ამ საზოგადოების შესახებ იხ.: რ. მეტრეველი, საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოება, თბ., 1982.

განსაკუთრებით ორი მათგანი: ა) 1916 წლისა სოფელ ნაბახტევში, რომლის ეკლესიის კედლებზეც შემოვინახა XV ს-ის პირველი ნახევრის ფრესკები საინტერესო ისტორიული პორტრეტებით (ქუცნა ამირეჯიბი, მეფე ალექსანდრე I და სხვანი) ამ ექსპედიციაში, რომელიც ქართველ ხელოვანთა საზოგადოებასთან ერთად მოეწყო, მონაწილეობდნენ ლ. გუდიაშვილი, გ. ერისთავი, მოსე და ირაკლი თოიძეები, დიმ. შევარდნაძე, მ. ჭიაურელი, მათ გადმოიღეს თითქმის ყველა შემორჩენილი ფრაგმენტის პირები (უფრო გვიან, 1935-ში, ფრესკების მძიმე მდგომარეობის გამო, ფრაგმენტების ნაწილი ჩამოხსნეს და ხელოვნების სახელმწიფო მუზეუმში გადაიტანეს). ექსპედიციის მოწყობას ინიციატორები იყვნენ ექვთიმე თაყაიშვილი და ივანე ჯავახიშვილი.

ბ) 1917 წლისა, სამხრეთ საქართველოში — ტაო-კლარჯეთში. თაყაიშვილის ხელმძღვანელობით ექსპედიციაში მონაწილეობდნენ მხატვრები ღიმიტრი შევარდნაძე, ლადო გუდიაშვილი, მიხეილ ჭიაურელი, პოეტი ილია ზდანევიჩი (დედით ქართველი), ზურთთმოდგარი ანატოლი კალგინი, რომელსაც საერთოდ დიდი ღვაწლი მიუძღვის ქართული ზურთმოდგერების ძეგლთა აზოშვის საქმეში და, აგრეთვე, როგორც შემოქმედს — ის არის ძირითადი ავტორი ქართული სათავადაზნაურო ბანკის, აჟამად ეროვნული ბიბლიოთეკის I კორპუსის შენობისა. ამ ექსპედიციის მონაპოვარი (ტაო-კლარჯეთის უმნიშვნელოვანესი ძეგლების, მათ შორის ოშკის, იშხნის, ხახულის კათედრალების დოკუმენტური ანაზოშები, ე. თაყაიშვილის გამოკვლევა ამ მოგზაურობის შესახებ) დღემდის შეადგენს ამ მხარის უმდიდრესი ზურთმოდგერული მემკვიდრეობის შესახებ ჩვენი ცოდნის საფუძველს (საქართველოს სამხრეთი რაიონების სიძველეთა კვლევა ე. თაყაიშვილს ადრევე ჰქონდა დაწყებული: 1902 წელს მან მოაწყო ექსპედიცია ახალციხისა და ახალქალაქის მაზრებში და ჩილდირ-არტანის რაიონში, 1907 წელს — ყარსის ოლქში. მაშინ ეს რეგიონი ჯერ კიდევ რუსეთის იმპერიის ფარგლებში იყო)².

ძალიან არსებითი როლი შეასრულა ქართველოლოგიის ახალ მეცნიერულ საფეხურზე ასაყვანად პეტერბურგის უნივერსიტეტის სკოლამ, რომელსაც მეთაურობდა აკადემიკოსი ნიკო მარი. განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა მის ნაშრომებს ქართული ფილოლოგიის დარგში. იმავე დროს, უკვე XX ს-ის პირველ წლებშივე, იწყება რეალური ზრუნვა და სამზადისი ქართული უნივერსიტეტის დაარსებისათვის. 1907 წელს ივ. ჯავახიშვილი — მაშინ პეტერბურგის უნივერსიტეტის პრივატ-დოცენტი — ქმნის ამ უნივერსიტეტთან ქართულ სამეცნიერო წრეს. 1915 წელს გამოვიდა ამ წრის მონაწილეთა შრომების კრებული ჯავახიშვილის რედაქციით.

ივ. ჯავახიშვილი უკვე იმ დროიდან იწყებს ქართველ სტუდენტთა და ახალგაზრდა მეცნიერთა შორის ეროვნული უნივერსიტეტის მომავალი პედაგოგების ძიებასა და შერჩევას. ქართველი სტუდენტები კი სწავლობდნენ როგორც რუსეთის იმპერიის საუნივერსიტეტო ქალაქებში (პეტერბურგში, მოსკოვში, კიევში, ტომსკში, ხარკოვში, დონპატიში, ოდესაში, ვარშავაში, ყაზანში), ისე დასავლეთ ევროპაში — გერმანიაში (უმეტესად), ავსტრიაში, საფრანგეთში, შვეიცარიაში.

² ექვთ. თაყაიშვილის ამ ექსპედიციების შესახებ იხ. Материалы по археологии Кавказа, ტ. XII, მოსკოვი, 1909 ექ. თაყაიშვილი. არქეოლოგიური ექსპედიცია კოლოლითში და ჩანგლში, 1907 წელს, პარიზი, 1938; მისივე, 1917 წლის არქეოლოგიური ექსპედიცია სამხრეთ საქართველოში, თბ., 1960.

ცარიაში — იქ მიიღეს განათლება იმათ, ვინც შემდეგ ჩვენს უნივერსიტეტსა და, საერთოდ, მეცნიერებას ჩაუდგა სათავეში — გარდა თვით ივანე ჯავახიშვილისა, ფილიპე გოგიჩაიშვილმა, კორნელი კეკელიძემ, აკაკი შანიძემ, იოსებ ყიფშიძემ, გიორგი ახვლედიანმა, დავით ყიფშიძემ, ვუკოლ ბერიძემ, სიმონ ყაუხჩიშვილმა (რუსეთში), დიმიტრი უზნაძემ, გიორგი ჩუბინაშვილმა, შალვა ნუცუბიძემ, ანდრია რაზმაძემ (უცხოეთში), ექიმებმა გრიგოლ მუხაძემ, ალექსანდრე ნათიშვილმა, ალექსანდრე ალადაშვილმა, სპირიდონ ვირსალაძემ, სვიმონ ამირეჯიბმა, ივანე თიკანაძემ, ნიკოლოზ კახიანმა, ალექსანდრე მაჭავარიანმა, გაბრიელ დამბარაშვილმა, მეტყვევ-სელექციონერმა სოლომონ ქურდიანმა, ზოტექიციოსმა ილია ჯანდიერმა, კონსტანტინე ამირეჯიბმა, აგრონომმა იულიონ ლომოურმა, მეღვინეობის სპეციალისტმა კონსტანტინე მოდებაძემ და ბევრმა სხვამ.

რევოლუციის წინა წლებში გამოდის მნიშვნელოვანი გამოკვლევები, რომელთა საგანია საქართველოს ისტორია (ივ. ჯავახიშვილის კლასიკური „ქართველი ერის ისტორია“, თ. ჟორდანიას, ე. თაყაიშვილის, მოსე ჯანაშვილის, დავით კარიჭაშვილის, სერგი გორგაძის, სარგის კაკაბაძის წიგნები და წერილები), ძველი ქართული მწერლობა (ნიკო მარი, ალექსანდრე ხახანაშვილი, კორნელი კეკელიძე, იუსტინე აბულაძე) ენა, ლექსიკონები (ნიკო მარი, აკაკი შანიძე, ილია ჭყონია, ვუკოლ ბერიძე); ქართულ კულტურას, კერძოდ, სიძველეებს, დიდი ადგილი ეთმობა ნიკო მარის მიერ დაარსებულ ჟურნალში „Христианский Восток“ (თვით მარის, ივანე ჯავახიშვილის, ექვთიმე თაყაიშვილის, ნიკო ჯანაშიას, იოსებ ყიფშიძის, კორნელი კეკელიძის, გ. ჩუბინაშვილის, ლეონ მელიქსეთ-ბეგის წერილები. ისიც უნდა გვახსოვდეს, რომ ნ. მარმა 1911 წელს პირველად გამოსცა ძველი ქართული მწერლობას ერთი შედეგითაგან — „გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრება“ გიორგი მერჩულესი, რუსული თარგმანითურთ).

1916–17 წლებში არსდება, სპირიდონ ვირსალაძის მეთაურობით, ქართველ ექიმთა და ბუნებისმეტყველთა საზოგადოება, 1918 წლის 26 იანვარს კი — ეს კარგად არის ცნობილი — გაიხსნა უნივერსიტეტი. მისი დაარსება ცოტა ხნით უსწრებს წინ საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადებას, მაგრამ თვით ფაქტი ქართული უნივერსიტეტის დაარსებისა განუყოფელია იმ საერთო ვითარებისაგან, იმ სულიერი ატმოსფეროსაგან, რომელშიც შესაძლებელი გახდა დამოუკიდებლობის მიღწევა. და, რა თქმა უნდა, დამოუკიდებლობის წლებს ვერ წარმოვიდგენთ უნივერსიტეტის გარეშე — მან უკვე პირველსავე წლებში შეძლო აქტიური, მიზანდასახული სამეცნიერო (არა მარტო სასწავლო) მოღვაწეობის გაშლა.

ქართული პრესა დაწვრილებით აშუქებდა ეროვნული კულტურის ისტორიის ამ უმნიშვნელოვანეს ფაქტს. აი, ერთი განცხადებათაგანი, გამოქვეყნებული გაზეთში: „ქართული უნივერსიტეტი თბილისში გაიხსნება 1918 წლის იანვრის შუა რიცხვებში. ამ თავითვე იქმნება სიბრძნისმეტყველების ჰუმანურ მეცნიერებათა განყოფილება. ლექციები იქმნება საფილოსოფიო, საისტორიო, სალიტერატურო საენათმეცნიერო, საპედაგოგო და სოციალურ მეცნიერებათა დარგებიდან“³.

³ გაზ. „საქართველო“, 1918 წ. I, № 8.

25 იანვარს გამოქვეყნდა უნივერსიტეტის მასწავლებელთა პირველი შემაჯგუფებლობა: რექტორი დამსახურებული პროფესორი პეტრე მელაქიშვილი, სიბრძნისმეტყველების ფაკულტეტის დეკანი პროფესორი ივანე ჯავახიშვილი. მდივანი: პროფესორი იოსებ ყიფშიძე.

პროფესორები: ანდრია ბენაშვილი, კორნელი კეკელიძე, დიმიტრი უზნაძე, ფილიპე გოგიჩაიშვილი.

პროფესორის მოადგილეები: ანდრია რაზმაძე, სვიმონ ავალიანი, შალვა ნუცუბიძე, გიორგი ახვლედიანი, აკაკი შანიძე.

მეცნიერი ხელმძღვანელები: ექვთიმე თაყაიშვილი, იუსტინე აბულაძე.

ლექტორები: ელისაბედ ორბელიანი (ფრანგული ენა), არტურ ლაისონი და ილია ყიფშიძე (გერმანული ენა), ვანდა ღამბაშიძისა (ინგლისური ენა)⁴.

დაიბეჭდა აგრეთვე ინფორმაცია უნივერსიტეტის გახსნის ცერემონიალას შესახებ, პ. მელიქიშვილისა და ივ. ჯავახიშვილის პორტრეტები და ბიოგრაფიები. ქართულ კლუბში „ქართველი სტუდენტობა მართავს ფრიად საინტერესო მეჯლისს ქართული უნივერსიტეტის სასარგებლოდ, მონაწილეობას მიიღებენ ქართველ მსახიობთა და მომღერალთა საუკეთესო ძალები“⁵, ქვეყნდება დიდი წერილები უნივერსიტეტის შესახებ. პრესის მიხედვითაც იგრძნობა, რომ უნივერსიტეტის გახსნა ქართულმა საზოგადოებამ აღიქვა, როგორც დიდი ეროვნული მნიშვნელობის მოვლენა.

იმავე წლის შემოდგომიდან უნივერსიტეტს შეემატნენ ახალი ძალები, მათ შორის გიორგი ჩუბინაშვილი, რომელიც სათავეში ჩაუდგა ხელოვნების ისტორიის კათედრასა და ხელოვნების მეცნიერების კაბინეტს. ამ დროიდან იშლება ახალი ფურცელი ქართული ხელოვნების შესწავლის ისტორიაში და საფუძველი ეყრება ქართული ხელოვნების ისტორიას, როგორც დამოუკიდებელი, თანამედროვე მოთხოვნილებათა დონის, მეცნიერებას.

უნივერსიტეტის პროფესორთა პირველი შემადგენლობის მიხედვით ადვილად დავასკვნით, რომ ჩვენი ახლად დაარსებული უმაღლესი სასწავლებელი თავისი დონით თამამად გაუსწორდებოდა უკვე ჩამოყალიბებულ, დიდი ტრადიციების მქონე უნივერსიტეტებს. პროფესორთა შემადგენლობა, მცირე გამოწაკლისით, „ახალგაზრდული“ იყო — ივანე ჯავახიშვილი 42 წლისა, კორნელი კეკელიძე 39-ისა, ა. შანიძე, დ. უზნაძე, გ. ახვლედიანი, შალვა ნუცუბიძე, იოსებ ყიფშიძე, გ. ჩუბინაშვილი — ოცდაათისა ან ორი-სამი წლით მეტისა, ანდრია რაზმაძე — ოცდარისა. (თვით ექვთიმე თაყაიშვილიც ამ დროს მხოლოდ 55-ისა არის). გავა სულ ცოტა ხანი და ყველანი, სულ ახალგაზრდებიც, უფროსებზე რომ აღარაფერი ვთქვათ, წარმოგვიდგებიან როგორც ევროპული მასშტაბის სახელმძღვანელო მეცნიერები — მეცნიერებათა დარგების მეთაურნი და მეცნიერთა სკოლების შემქმნელნი. ასევე, გავა სულ რამდენიმე წელი და უნივერსიტეტის წიაღში აღმოცენდება სხვა ქართული უმაღლესი სკოლები — პოლიტექნიკური, სამედიცინო და სასოფლო-სამეურნეო ინსტიტუტები. შეიძლება ითქვას, რომ უნივერსიტეტის დაარსებიდან ქართული კულტურისა და მეცნიერების ისტორიაში ახალი წელთაღრიცხვა იწყება (1918 წელსვე, 3 სექტემბერს, უნივერსიტეტი, რომელიც თავდაპირველად კერძოდ ითვლებოდა, ეროვნულმა

⁴ გაზ. „საქართველო“, 1918, 25. I, № 20.

⁵ იქვე, 1918, 18. I, № 14.

საბჭომ სახელმწიფოდ გამოაცხადა და ფინანსური დახმარება გამოუყო მას. 1918 წლის აგვისტოდან მას ქართული გიმნაზიის მთელი შენობა დაეთმო — თავიდან მხოლოდ 3 ოთახი ჰქონდა).

1918—1920 წლებში ქართული სამეცნიერო ლიტერატურა გამდიდრდა ახალი მნიშვნელოვანი გამოკვლევებით და საუნივერსიტეტო სახელმძღვანელოებით, უბირველეს ყოვლისა, ჰუმანიტარულ დარგებში. აი, მაგალითები: ივ. ჯავახიშვილის „ქალაქები, საქალაქო წყობილება და ცხოვრების ვითარება საქართველოში XVII—XVIII საუკუნეებში“ (გურნალი „პრომეთე“, 1918, № 1), „ქართველი ერის მოკლე ისტორია“, წიგნი მეორე — I—XII საუკუნეები (1918, ქუთაისი), „დამოკიდებულება რუსეთსა და საქართველოს შორის XVIII საუკუნეში“ (1919, ქართული კლუბის გამოცემა), „საქართველოს საზღვრები ისტორიულად და თანამედროვე თვალსაზრისით განხილულა“ (წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების გამოცემა, 1919), „ქართული სამართლის ისტორია“, წიგნი I (1919, ქუთაისი. როგორც ვხედავთ, ივ. ჯავახიშვილი მართლ შორეულ წარსულს კი არ უძღვნის ნაშრომებს, არამედ ეხმაურება უმწვავეს თანამედროვე საკითხებს); კ. კეკელიძის „კიმენი, ტ. I. ქართული პაგიოგრაფიული ძეგლები“ (1918), „თარგმანება ეკლესიასტისაჲ მიტროფანე ზმურნელ მიტროპოლიტისაჲ“. (1920); გ. ახვლედიანის „ენათმეცნიერების შესავალი“. ლექციები. გამოცემა უნივერსიტეტის სტუდენტთა კავშირის გამგეობისა. სამი ნაკვეთი (1918); რუსული ენის გრამატიკა უმაღლეს დაწყებით სასწავლებელთათვის. I. ფონეტიკა. II მორფოლოგია (1919); სანსკრიტის მოკლე გრამატიკა და ნაწყვეტები კლასიკური სანსკრიტიდან და რიგველადან ლექსიკონითურთ (1920, უნივერსიტეტის გამოცემა).

1919 წელს გამოვიდა „ტფილისის უნივერსიტეტის მოამბე: № 1, 1 ნაკვეთი, სიბრძნისმეტყველების ფაკულტეტი“, რომელშიც დაბეჭდილია იოსებ ყიფშიძის, შალვა ნუცუბიძის, კორნელი კეკელიძის, დიმიტრი უზნაძის, აკაკი შანიძის, სვიმონ ავალიანისა და ექვთიმე თაყაიშვილის ნარკვევები (II ტომი, 1921—1922 წლებისა, გამოვიდა მხოლოდ 1923—ში).

გარდა უნივერსიტეტისა, რომელიც სულ მალე გადაიქცა ქართული მეცნიერული აზრის ცენტრად, და საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოებისა, იმ ზანებში კიდევ არსებობდა რამდენიმე სამეცნიერო დაწესებულება და საზოგადოება, რომელთაც უშუალო კავშირი ჰქონდათ საქართველოს კულტურის შესწავლასთან:

ა) მუზეუმები: კავკასიის მუზეუმი, რომელიც 1919 წელს საქართველოს მუზეუმად გადაიქცა — დღევანდელი ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმი; დასაწყისში ქართული თემატიკა იქ ნაკლებად იყო წარმოდგენილი; ყოფ. საეკლესიო მუზეუმი; წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების მუზეუმი; საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების მუზეუმი; შინამრეწველობის მუზეუმი; ამ ოთხ მუზეუმს, არსებითად, ექსპონატების მოწყობის საშუალება არ გააჩნდა; მათი პროფილი ძალიან ჭრელი იყო, ერთსა და იმავე მუზეუმში სრულიად განსხვავებული ხასიათის ნივთები იყრიდა თავს და, იმავე დროს, ერთისა და იმავე დარგის ექსპონატები სხვადასხვა მუზეუმში იყო გაფანტული. რა თქმა უნდა, ასეთი ვითარება ნორმალურად ვერ ჩაითვლებოდა, მაგრამ სამუზეუმო საქმის რეორგანიზაცია მაშინ ვერ მოესწრო და მხოლოდ თანდათან განხორციელდა ოციან წლებში;

ბ) საზოგადოებები: 1901 წელს დაარსებული მოსკოვის საარქეოლოგიო საზოგადოების კავკასიის განყოფილება, რომლის საქმიანობაში არამცირე ადგილი ეჭირა ქართულ თემატიკას. იგი უშვებდა თავის „იზვესტიას“ — V ტომი გამოვიდა 1919-ში, VI — 1921-ში. თავმჯდომარე იყო იბერიულ-კავკასიურ ენათა მკვლევარი ლევ ლობატანსკი, გამგეობის წევრები — ლეონ მელიქსეთ-ბეგი და დიმიტრი გორდევი, საპატიო წევრთა შორის იყვნენ ექვთიმე თაყაიშვილი, პრასკოვია უვაროვა — კავკასიისა და საქართველოს სიძველეთა ცნობილი მკვლევარი, ოლივერ უორდროპი, ნამდვილ წევრთა შორის — მოსე ჯანაშვილი, გიორგი ჩუბინაშვილი, სვიმონ ავალიანი, სარგის კაკაბაძე; რუსეთის გეოგრაფიული საზოგადოების კავკასიის განყოფილება, რომელმაც მალე შეწყვიტა მოქმედება; საქართველოს ტექნიკური საზოგადოება, რომელმაც 1920 და 1921 წლებში გამოსცა „ტექნიკური ტერმინოლოგია“; ამ ტერმინოლოგიის შექმნის საინიციატივო ჯგუფში შედიოდნენ (უკვე 1919 წელს) გიორგი და რუსუდან ნიკოლაძეები, ივანე ბერიძე, ვასილ კაკაბაძე, გიორგი გედევანიშვილი, მიხეილ შალამბერიძე, დ. ბერეკაშვილი, ირაკლი მჭედლიშვილი; ამით ჩაეყარა საფუძველი ქართული მეცნიერების განვითარებისათვის ამ უაღრესად მნიშვნელოვან საქმეს, რომელიც მომდევნო ათეულ წლებში ფართო მასშტაბით გაიშალა; ექიმთა და ბუნებისმეტყველთა საზოგადოება უკვე მოვიხსენიეთ ზემოთ.

გ) კავკასიის ისტორიულ-არქეოლოგიური ინსტიტუტი რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიისა, დაარსებული 1917 წელს ნიკო მარის თაოსნობით და ხელმძღვანელობით; ნამდვილი წევრები იყვნენ ექვთიმე თაყაიშვილი და გიორგი ჩუბინაშვილი, ადიუნქტები — დ. გორდევი და ს. ტიგრანიანი. ინსტიტუტმა გამართა ექსპედიციები ლაზეთში (იოსებ ყიფშიძე), ახალციხის მაზრაში (ნიკო მარი, დ. გორდევი, ტარანუშენკო), ჯავახეთში (სალი-ბისტრო ლომია, დავით ყიფშიძე), ქართული ენის დიალექტებისა და ლაზური ენის, ისტორიისა და ხელოვნების ძეგლთა შესასწავლად; ბორჯომის სიძველეთა გასაცნობად (გ. ჩუბინაშვილი); ინსტიტუტის კრებულებში საყურადღებო ნაშრომები იყო გამოქვეყნებული.

1920 წელს უმნიშვნელოვანესი ფაქტია საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების მიერ მოწყობილი გამოფენა ძველი ქართული ზუროთმოდერებისა, მით უფრო მნიშვნელოვანი, რომ ეს ამ სახის პირველი გამოფენა იყო. ექსპონატების უმეტესობას შეადგენდა ექ. თაყაიშვილას ექსპედიციების მიერ მოპოვებული ანაზომები და ფოტო-სურათები, მათ შორის სამხრეთ საქართველოს 1902, 1907 და 1917 წლების ექსპედიციებისა, კახეთის 1911, 1913 და 1914 წლების ექსპედიციებისა, აგრეთვე არქიტექტორების ებრა-ლიძის, კალგინის, სევეროვის, კალაშნიკოვის და სხვათა მიერ გაზომილი ძეგლები საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში, მრავალი ფოტო-სურათი (ერმაკოვის კოლექციიდან, ზანისისა, კიუნესი, პოლევოისა). გამოვიდა ქართული და რუსული კატალოგები, რომლებიც შეიცავენ ცნობებს ყოველი ძეგლის შესახებ. ქართულის ავტორი იყო თვით თაყაიშვილი და ის ნაწილი, რომელიც ტაო-კლარჯეთის ძეგლებს ეხება, არსებითად, პირველი მოკლე ანგარიშია მისი ექსპედიციებისა, (მთლიანად კი უფრო მეტიც — ქართული ზუროთმოდერების ისტორიის მოკლე ანოტირებული მიმოხილვა); რუსულისა — დიმიტრი გორდევი, რომელსაც ცნობები მიაწოდეს ე. თაყაიშვილმა, გ. ჩუბინაშვილმა, ი. ზდანე-

ვინმა, დ. შევარდნაძემ და მ. კალაშნიკოვმა. გამოფენაზე ნაჩვენებ იყო რუქურთმიანი ქვების ფრაგმენტებიც, ხის კარები, ფრესკებისა და წარწერების პირები. კატალოგში შესულია 289 ნომერი და ბევრი დაუნომრავი ფოტოსურათი. მეცნიერებისა და უმაღლესი სკოლის გვერდით უნდა მოვიხსენიოთ, როგორც აგრეთვე დიდი მონაპოვარი — საშუალო სკოლის გაეროვნულება, რასაც დამოუკიდებლობის წლებში ჩაყვარა საფუძველი და შემდეგ საბოლოოდ განმტკიცდა.

არსებობს ასეთი სტატისტიკური ცნობები: მეფის დროის უკანასკნელი სტატისტიკით საქართველოში ირიცხებოდა 864 სკოლა 80234 მოწაფით. 1921 წლის დასაწყისში კი, ე. ი. დამოუკიდებლობის ბოლო ხანებში — 1925 სკოლა, 162030 მოწაფით. 1918 წლიდანვე განათლების სამინისტრო (მინისტრი ჯერ გიორგი ლასხიშვილი იყო, შემდეგ ნოე ცინცაძე) და ეროვნული საბჭოს სწავლა-განათლების კომისია იწყებენ ზრუნვას სკოლას რეორგანიზაციისათვის. თავიდანვე დაისვა საკითხი პედაგოგთა გადამზადებისა და გაიხსნა სათანადო კურსები. თბილისის სამასწავლებლო ინსტიტუტი, ხონის, გორისა და სოხუმის სამასწავლებლო სემინარიები სახელმწიფოდ გამოცხადდა და გაქართულდა. განათლების სისტემის ხელმძღვანელი ორგანოები ცდილობდნენ განათლების სისტემაში დაენერგათ ევროპის მოწინავე ქვეყნების პრაქტიკული გამოცდილება⁶. გამომუშავებული იქნა ახალი სასწავლო გეგმები — ამ მიზნით განათლების სამინისტროსთან დაარსდა საგანგებო კომიტეტი ცნობილ მეცნიერთა და პედაგოგთა მონაწილეობით. დიდი ყურადღება მიექცა აგრონომიულსა და ტექნიკურ დარგებში ინსტრუქტორების მომზადებას ერობებისთვის (ამ საქმეში დიდი იყო უნივერსიტეტის დახმარება). გამოიცა საშუალო სკოლისათვის ქართული სახელმძღვანელოები, მაგალითად, ალექსანდრე ჯანელიძის „ფიზიკა საშუალო სასწავლებლისათვის“ (ქუთაისი, 1918) „დაწყებითი ფიზიკა, წელიწადი პირველი“ (ქუთაისი, 1919);

საგანგებო ზრუნვის საგნად იქცა ეროვნულ უმცირესობათა სკოლები (ეს განსაკუთრებით ხაზგასმელია!): გაიხსნა სომხური სკოლა — 81, რუსული — 60, თათრული (უნდა ვიგულისხმოთ, აზერბაიჯანული) — 31, ბერძნული — 66 და ოსური 48⁷.

საზღვარგარეთ განათლების მისაღებად გაიგზავნა 75 ახალგაზრდა, შემდეგ ისინი (ვისაც დასცალდა) ქართული მეცნიერების მოღვაწეთა და უმაღლესი სკოლების პედაგოგთა რიგში ჩადგნენ.

სკოლის გაქართულება თავისი მნიშვნელობით არ ჩამოუვარდებოდა უნივერსიტეტის დაარსებას.

ძალიან აქტიური და მრავალფეროვანი იყო ლიტერატურული ცხოვრება. უკვე საუკუნის დასაწყისიდანვე სამწერლო ასპარეზზე გამოდიან პროზაიკოსები და პოეტები, რომელთაც ახალი საფეხური შექმნეს ქართულ ლიტერატურაში, საფეხური, რომელიც ერთხელ კიდევ მოწმობდა, XIX ს-ის რამდენიმე ეტაპის შემდეგ, ახალი ევროპული მხატვრული კულტურის ათვისებას.

6 ბ. რამიშვილი, დ. შველიძე. პირველი დადგენილებები (განათლების სისტემა საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკაში), გაზ. „გენათი“, № 1, 1991, 28 ივნისი.
7 ქართველი ხალხის სამსჯავროზე, პარიზი, 1966, გვ. 11.

XIX საუკუნე ხომ ქართული მწერლობისა და საზოგადოებრივა აზრის დიდი ეპოქა იყო. მაგრამ ეს ეპოქა, ეროვნული კულტურის დიდი მიღწევებით აღნიშნული, დამთავრდა. დიდი კორიფეები, თითქმის ყველანი, საუკუნის დასაწყისშივე წავიდნენ. ახალმა დრომ ახალი ამოცანები დასახა და ამ ამოცანების გაუთვალისწინებლობა, მათთვის თავის არიდება ქართულ ლიტერატურას ეპიგონურად გადააქცევდა. მსოფლიო ლიტერატურას ღირსესანიშნავი მონაპოვარი ჰქონდა XIX ს-ის მეორე ნახევარში, თუნდაც ფრანგული სამბოლიზმი, რომელიც განსაკუთრებით მიმზიდველი იყო ქართველი პოეტების ახალი თაობისთვის. რუსეთში ამ დროს მოღვაწეობდნენ ბალმონტი, ბრიუსოვი, ბლოკი და სხვანი. საუკუნეთა მიჯნაზე და XX ს-ის დასაწყისში მსოფლიო ხელოვნების დუდილის ხანაა — ახალი მიმდინარეობები ჩნდებოდა მწერლობაში, სახვით ხელოვნებაში, მუსიკაში, ისინი ან თანაარსებობდნენ, ან სწრაფად ცვლიდნენ ერთმანეთს. საქართველოში უკვე მომზადებული აღმოჩნდა ნიადაგი სიახლეთა შეთვისებისა და ორგანული „მონელებისათვის“. საბედნიეროდ, ისევე, როგორც მეცნიერებაში, მწერლობაშიც მოგვევლინა დიდად ნიჭიერ შემოქმედთა მთელი თაობა (თაობები!). საკმარისია რამდენიმე სახელის გახსენება: პროზაიკოსები ნიკო ლორთქიფანიძე, გრიგოლ რობაქიძე, მიხეილ ჯავახიშვილი, ლეო ქიანელი, კონსტანტინე გამსახურდია, პოეტები გალაკტიონ ტაბაიძე, იოსებ გრიშაშვილი, ალექსანდრე აბაშელი, სანდრო შანშიაშვილი, საკო ფაშალაშვილი, გიორგი ლეონიძე; 1915—1916 წლების მიჯნაზე ქუთაისში იშვა — „ცისფერი ყანწები“, რომლის შემადგენლობაში იყვნენ სრულიად ახალგაზრდები პაოლო იაშვილი, ვალერიან გაფრინდაშვილი, ტიციან ტაბიძე, შალვა აფხაიძე, სანდრო ცირეკიძე, სერგო კლდიაშვილი და სხვანი; ასპარეზზე გამოვიდნენ ახალგაზრდა კრიტიკოსები და ლიტერატურისმცოდნენი გერონტი ქაქიძე, ვახტანგ კოტეტიშვილი, უკვე მოღვაწეობდა კიტა აბაშიძე... ბევრი სხვაც შეიძლება დაგვესახელებინა. ზოგი მწერალი მამინ პირველ ნაბიჯებს დგამდა, ზოგმა მამინვე მოასწრო ჩამოყალიბება და თავისი მკაფიო ინდივიდუალობის გამოვლენა. ბევრი მწერალი და კრიტიკოსი წმინდა პუბლიცისტურ წერილებსაც აქვეყნებდა, უმეტესად ეროვნულ საკითხზე, რომელიც, ბუნებრივია, მწვავედ ისმოდა როგორც დამოუკიდებლობის წინა ხანებში, ისე დამოუკიდებლობის დროს, რაკი დამოუკიდებლობის გამოცხადება თავისთავად არ ნიშნავდა არსებული ურთულესი პრობლემის საბოლოოდ ამოხსნას და, იმავე დროს, იდეურ წინააღმდეგობათა დაძლევას⁸.

მწერლები, ბუნებრივია, განირჩეოდნენ ინდივიდუალობით, ესთეტიკური ინტერესებითა და პრინციპებით (ნიჭზე რომ აღარაფერი ვთქვათ), მაგრამ უმეტესობისთვის, როგორც ვთქვით, არსებითი იყო ახლის ძიება, თუ შეიძლება ასე ითქვას, „სწორება“ უახლეს მსოფლიო ლიტერატურაზე, რაც სრულიად არ ნიშნავდა ეროვნულ თავისთავადობის დაღატკ. **ეროვნული და საყოველთაო** — ეს იყო მოწინავე ქართული კულტურის — არა მარტო მწერლობის, არამედ (რო-

⁸ ნიკო ლორთქიფანიძე ლიტერატურულ ასპარეზზე 1902 წელს გამოვიდა, მიხეილ ჯავახიშვილი 1903-ში, გერონტი ქიქოძე 1905 წელს, ი. გრიშაშვილი და ს. შანშიაშვილი 1906-ში; გალაკტიონ ტაბიძე 1908 წელს ბეჭდავს პირველ ლექსებს, ლეო ქიანელი პირველ მოთხრობას 1909 წელს, ტიციან ტაბიძე და პაოლო იაშვილი პირველ ლექსებს 1911-ში, ვახტ. კოტეტიშვილი პირველ წერილებს 1912-ში, კონსტან. გამსახურდიას პირველი ლექსები და კრიტიკული წერილები გამოქვეყნდა 1914-ში.

გორც ქვემოთ დავინახავთ) აგრეთვე მხატვრობის, მუსიკისა და, ცოტა მოგვა-
 ანოდ, თეატრის უმთავრესი არსი. დამახასიათებელია გაზ. „საქართველოს“
 1919 წლის 2 მარტის ნომერში დაბეჭდილი ხელმოწერელი წერილი „ქართუ-
 ლი ხელოვნებისათვის“, რომლის ავტორიც, შეჭველია, გაზეთის რედაქტორი
 გერონტი ქიქოძეა. იქ არის ასეთი სიტყვები: „ახალი გზების ძიება თითქმის
 ყოველ დარგში ეტყობა ქართულ ხელოვნებას. ის მიმდინარეობა, რომელსაც
 საგაზეთო ჟარგონზე უმართებულოდ ფუტურბიზმს და დეკადანსს უწოდებენ,
 ნამდვილი რევოლუციური მოვლენაა, რომელიც ტრადიციულ ფორმებს არღვევს
 და ელემენტებს ქმნის ახალი ესთეტიკური სინთეზისათვის, ხელოვნებაში კი
 რევოლუციის მოხდენა ძალიან ძნელია. ამიტომ განსაკუთრებით დასაფასებელი
 არიან ახალგაზრდა ქართველი პოეტები, მხატვრები და მემუსიკეები, რომელ-
 ნიც თამამად ებრძვიან გაუგებრობასა და გაჭირვებას, რომ განახლებულ საქარ-
 თველოს განახლებული ხელოვნება მისცენ“.

რას ნიშნავდა „ტრადიციული ფორმების რღვევა“? თუნდაც იმას, რომ და-
 ისვა საკითხი დამოუკიდებელი, ავტონომიური ფორმის ძიებისა — „ხელოვნე-
 ბა ხელოვნებისათვის“. ქართველი ცისფერყაწწელებისათვის ახლობელი იყო
 ბოღლერის, მაღარმეს, რემბოს შემოქმედება — მათს თხზულებებს თარგმნიდ-
 ნენ კიდევ; გავიხსენოთ ტიციან ტაბიძის „ბესიკის ბაღში ვრგავ ბოღლერის
 ბოროტ ყვავილებს“. სიტყვები, რომლებიც გარკვეულ პროგრამას მიაგვანიშ-
 ნებს; ახლობელი იყო ვერლენის ცნობილი ფორმულა „De la musique avant
 toute chose“ — „მუსიკა უპირველეს ყოვლისა“. (მათ ზომ თავდაპირველად, რო-
 დესაც ძველის „დამამხოვლებად“ გამოდიოდნენ, ასეთი დებულებაც ჰქონდათ —
 XIX საუკუნემ ჩვენი მწერლობა გაზეთად გადააქცია). მაშინდელ მწერლობას
 გარკვეული კვალი დაამჩნია ლიტერატურულმა იმპრესიონიზმმა (ნ. ლორთქი-
 ფანიძე, ლ. ქიაჩელი). ფრანგული სიმბოლიზმისა და იმპრესიონიზმისადმი გულ-
 გრილი არ დარჩენილა გალაკტიონ ტაბიძე, რომელიც XIX ს-ის ქართულა
 პოეზიის ტრადიციებთან ორგანულად იყო დაკავშირებული. რომ აღარაფერა
 ვთქვათ მისი შემოქმედების სიღრმეზე, დიდ ემოციურობაზე, მან ზომ ვირტუ-
 ოზული ბრწყინვალება შესძინა ქართულ ლექსს, მის ფორმას, მის ტექნიკას.
 მის ინტერესს ფრანგული პოეზიისადმი, ბევრ სხვა ნიშანთან ერთად, მოწმობს
 თუნდაც ფრანგული ეპიგრაფები — სტრიქონები ბოღლერის, გოტიეს, ვერლე-
 ნის, ანრი ლე რენიეს ლექსებიდან (ლექსი „ვინ არის ეს ქალი“). ახალი თაობის-
 თვის არც ევროპული ექსპრესიონიზმი იყო უცხო.

ამ საკითხებს სპეციალისტები იკვლევენ და მე, ცხადია, არაეითარი პრე-
 ტენზია არა მაქვს მათი დაწვრილებითი განხილვისა. ეს ჩემს კომპეტენციას
 სცილდება. მაგრამ ზედმეტი არ იქნება, თუ გავეცნობთ ამ ახალი პოეზიის
 ორიოდე ნიმუშს, დღეს ნაკლებად ცნობილს, და შევადარებთ მათ XIX ს-ის
 ქართული პოეზიის მემკვიდრეობას — ერთბაშად ნათელი გახდება მკვეთრი გან-
 სხვავება

ტიციან ტაბიძე, „ცხენი ანგელოსით“.

„აპოკალიპსის თეორი იმედი,
 გზა შორეული,
 ქიშკრია, ქალღმერთი, ჟღერს კავკასი
 საქართველოს ბედს
 მხოლოდ ცხენით თუ დაეწევო,

მორბიხარ თეთრი — მარტო იმედი
ცხენი ანგელოსით“.

ვალერიან გაფრინდაშვილი, „ჯვარის დაწერა მარგალიტზე გოტიკურ ტაძარში“.

„ჩემი საცოლო — ძვირფასი ქვა — მოდის აშალით
არა აქვს რიცხვი ქიმერიულ ნაირ შაფერებს;
დაიკარგება დღიურობის ცრუ ნაბალო,
როს მარგალიტის მოვლინება შემასხვადერებს.
ძვირფასი ქვები ნილაბებით დაგვესწრებიან,
თვალჩანსულ სფინქსებს შაფერობა ეხალისებათ“, და სხვ.

(ორივე ლექსი გამოქვეყნებულია 1920 წელს ჟურნალ „მეოცნებე ნიამორებში“).

დამოუკიდებლობის წლებს მიეკუთვნება, ან სულ ცოტა ხნით უსწრებს წინ ახალი ქართული მწერლობის არა ერთი ღირშესანიშნავი ნაწარმოები: ვალაკტიონ ტაბიძის „არტიტული ყვავილები“, ვასილ ბარნოვის „ტრფობა წამებული“, „გველის ზეიმი“ (მაშინ გამოვიდა მისი თხზულებების ორტომეული), ნიკო ლორთქიფანიძის „ჟამთა სიამე“ და ბევრი მინიატურა, იოსებ გრიშაშვილის ბევრი ცნობილი ლექსი („ტრიოლეტები შეითანაზარში“, „აშაშხანისკენ“ და სხვ.), ვალერიან გაფრინდაშვილის ლექსთა პირველი კრებული „დაისება“ (1919), ლექსთა ციკლები, ბაოლო იაშვილის და ტიცეან ტაბიძის ლექსები, გრიგოლ რობაქიძის, კონსტანტინე გამსახურდიას, გერონტი ქიქოძის, ვახტანგ კოტეტიშვილის კრიტიკული და პუბლიცისტური წერილები, ბევრი სხვა.

ამ ხანის კულტურული ცხოვრების ერთი ყველაზე დამახასიათებელი ნიშანთაგანია პრესის აქტიურობა. გამოდის უამრავი ლიტერატურული და სახელოვნო ჟურნალი და გაზეთი — ყოველკვირეული და ყოველთვიური (რა თქმა უნდა, აქ არ ვგულისხმობთ წმინდა პოლიტიკურ გაზეთებს), ზოგი ადრევე დაარსებული (მაგალითად, იოსებ იმედაშვილის ფრად პოპულარული, დასურათებული „თეატრი და ცხოვრება“, იუმორისტული „ეშმაკის მათრახი“, რომელსაც დიდად ნიჭიერი ნესტორ კალანდაძე, იგივე „ეშმაკი“ და შალვა შარაშიძე, იგივე „თაგუნა“, უძღვებოდნენ, 1916 წელს დაარსებული „საფირონი“, რომელსაც გიორგი ლეონიძე რედაქტორობდა), ბევრი ახალიც. ზოგი მათგანი მალევე წყვეტდა არსებობას, ზოგი უფრო გამძლე გამოდგა, მაგრამ ყველა ერთად მრავალფეროვანს და საინტერესო სურათს ქმნიდა.

აი, ზოგი მათგანი! ც ი ს ა რ ტ ყ ე ლ ა — ყოველთვიური ჟურნალი, რკინაგზის მუშა-მოსამსახურეთა პროფკავშირის ცენტრალურ გამგეობასთან არსებული „კულტურა-განათლების კომისიის“ გამოცემა. „პოეზია, ბელეტრისტიკა, დრამა, კრიტიკა, ბიბლიოგრაფია“. სარედაქტორო კოლეგია: ივანე გომართელი, საშა აბაშელი (ასე აწერდა ზელს), პოლიო ირეთელი, არჩილ რუხაძე, ობოლი მუშა (სოლომონ თავაძე). გამოდიოდა 1919 წლის დეკემბრიდან;

მ შ ვ ი ლ დ ო ს ა ნ ი, ცისფერყანწელების ჟურნალი. რედაქტორი სანდრო ცირეკიძე. გამოდიოდა 1920 წლის იანვრიდან; მეოცნებე ნიამორები, მათივე ყოველთვიური ჟურნალი. რედაქტორი ვალერიან გაფრინდაშვილი (ყდაზე — ლალო გუდიაშვილის ნახატი). გამოდიოდა 1919—1924 წლებში; ბ ა რ ი კ ა დ ი, აგრეთვე ცისფერყანწელების ჟურნალი ტიცეან ტაბიძის რედაქტორობით. გამოდიოდა 1920 წლიდან; ბ უ ნ ე ბ ა და ხ ე ლ ო ვ ნ ე ბ ა, 1920 წელი: „ყოველთვიური სამხატვრო-სალიტერატურო ჟურნალი“; მ ო მ ა ვ ა ლ ი, „სა-2. „მეოცნებე“, ისტორიის სერია, 1991, № 4

ხელმწიფო უნივერსიტეტის სტუდენტთა ჯგუფის სამეცნიერო-სალიტერატურო და საპოლიტიკო ჟურნალი⁹. რედაქტორი ანდრო შილაკაძე; 1921 წლის იანვარი; Агс, რუსული „ყოველთვიური ჟურნალი ხელოვნებისა და ლიტერატურისა“, რომელსაც რედაქტრობდა ცნობილი რუსი პოეტი, იმ დროს საქართველოში გადმოხვეწილი, სერგეი გოროდეცკი. 1918, № 2—3-ში იბეჭდებოდა რუსი პოეტებისა და პროზაიკოსების (მათ შორის, ანა ანტონოვსკაიას) თხზულებები. ჟურნალში ძალიან აქტიურად თანამშრომლობდნენ ქართველი მწერლები; გამოქვეყნდა ქართველ კლასიკოსთა და თანამედროვე პოეტების, უმეტესად ცისფერყანწილების, თხზულებების თარგმანები, გამოკვლევები ქართული ხელოვნებისა და კულტურის შესახებ (მათ შორის, ექვთიმე თაყაიშვილის, დ. გორდეევის და ლ. მელიქსეთ-ბეგის კრიტიკული ნარკვევები; გრიგოლ რობაქიძის ნარკვევები ანდრეი ბელის შესახებ; იყო კიდევ ბორის კორნეევისა და ვასილ კატანიანის არაპერიოდული გაზეთი (1919 წ.) „ი ს კ უ ს ტ ვ ო“.

საგანგებოდ მინდა მოვიხსენიო ნაკლებად ცნობილი, დღეს კი სავსებით დაივიწყებული ჟურნალი „თეატრი და მუსიკა“, რომელიც ქუთაისში გამოდიოდა საზოგადო მოღვაწის, ექიმის, სპორტსმენისა და ლიტერატორის იოსებ ასლანაშვილის რედაქტორობით. ჟურნალში დაბეჭდილია წერილები თეატრსა და მუსიკაზე, დიდად საინტერესო ცნობები მაშინდელი მხატვრული ცხოვრების შესახებ, ფოტოსურათები, ნახატები, კარიკატურები (შალვა ქიქოძისა, ალ. ზალცმანისა, მიხეილ ჭიაურელისა, რომელიც აქტიურად მონაწილეობდა ქართულ პრესაში, როგორც მხატვარი). აქ დაბეჭდილი ჯგუფური ფოტოსურათები ისტორიული მნიშვნელობის დოკუმენტებია. ჟურნალის პირველი ნომრის ყდა (მარტი, 1919) შემკულია ლადო გუდიაშვილის „მერანის“ რეპროდუქციით. როგორც ამ ჟურნალის, ისე ზემოთ ჩამოთვლილი ჟურნალების უმეტესობის მხატვრული გაფორმება და პაკეტი დახვეწილი გემოვნებითაა შესრულებული.

იმ დროის კიდევ ერთი დიდად დამახასიათებელი ნიშანია არაჩვეულებრივად ინტენსიური ყოველდღიური მხატვრული, თუ შეიძლება ასე ითქვას, პოეტური ცხოვრება. არსებობდა არტისტული კაფეები — ხელოვანთა თავისებური კლუბები, რომლებშიც ნამდვილი შემოქმედებითი ატმოსფერო სუფევდა და რომლებიც მხატვრული ინტელიგენციის ყოფის ორგანულ ნაწილად იქცა. იმართებოდა ლექციები, მოხსენებები, დისპუტები ხელოვნებისა და მწერლობის საკითხებზე. აქტიურად მონაწილეობდნენ არაქართველებიც, რუსეთიდან გადმოხვეწილი რუსი პოეტები, რომელთაც თბილისში პოვეს თავშესაფარი, მათ შორის, გარდა უკვე ნახსენები გოროდეცკისა, ოსიპ მანდელშტამი (შეიძლება გავიხსენიოთ მისი ლექსი „Мне Тифлис горбатым снится“, დაწერილი 1920 წელს), ფუტურისტთა მთელი პლეადა — კრუჩინიხი, იგორ ტერენტიევი, ვასილი კამენსკი, ილია ზდანევიჩი, კოლაუ ჩერნიაევსკი, რომელიც თბილისში დარჩა საცხოვრებლად⁹.

⁹ როგორც ჩანს, აქ ფუტურისტები ლაღად გრძნობენ თავს, მათ არაჩვეულებრივად აქტიური მოღვაწეობა გააჩაღეს: აარსებდნენ ორგანიზაციებს, ჯგუფებს („ფუტურისტების სინდიკატი“, „Футурасеучище“, ჯგუფი „410, რომელიც „სინდიკატს“ გამოეყო), მართავდნენ მოხსენებებისა და ლექციების ციკლებს ფუტურიზმისა და ფუტურისტების შესახებ, ხშირად, „მაშოკირებელი“ სათაურებით — ეს მათი გამოცდილი ხერხი იყო (მაგალითად:

ამ კაფეებს შორის ყველაზე პოპულარული იყო „Артистический кабачок“ რუსთაველის პროსპექტზე № 12-ში (სადაც უმეტესად იკრიბებოდნენ რუსი ფუტურისტები), და, განსაკუთრებით, „ქიმერიონი“ (რუსთაველის თეატრას სარდაფის სართულში), მწერლების თაოსნობით შექმნილი და უნიჭიერესი მხატვრების მიერ მოხატული (საბჭოთა წლებში მოხატულობა, ალბათ, როგორც იდეურად შეუფერებელი, შელესეს, თუმცა არაფერს „საშიშს“ იგი არ შეიცავდა, და მხოლოდ ცოტა ხნის წინათ აღადგინეს გადარჩენილი ფრაგმენტები).

1920 წლის გაზეთ „საქართველოდან“ (ღვინობისთვის 17, № 124), განცხადება: „ქიმერიონი. ყოველდღე გამოვლენ პეტროგრადის, მოსკოვის და ადგილობრივი საუკეთესო ძალები. ყოველ სამ დღეში იცვლება პროგრამა. ორკესტრი სტუპელის ხელმძღვანელობით. სამზარეულოს განსაკუთრებული ყურადღება აქვს მიქცეული. ბუფეტში მოიპოვება საზღვარგარეთისა და ადგილობრივი სასმელები“. „კვირას“, ღვინობისთვის 17-ში გაიმართება, „ნაციონალური პარტიის“ დიდი სადამო. მონაწილეობენ თბილისის საუკეთესო არტისტები. მაგიდეებზე წინასწარ ჩაწერა მიიღება“. მარტო ეს ორი განცხადებაც მოწმობს, რომ „ქიმერიონი“ დიდად პოპულარული კულტურული ცენტრი იყო.

ის წლები, რომლებიც დამოუკიდებლობის გამოცხადებას უსწრებდა წინ, და თვით დამოუკიდებლობის წლები სრული უფლებით შეგვიძლია მივიჩნიოთ ქართული ეროვნული მხატვრობის ისტორიის მნიშვნელოვან ფურცლად.

როგორც ცნობილია, ახალ ქართულ მხატვრობას საფუძველი ეყრება — XIX საუკუნის პირველი ათეული წლების გარდამავალი პერიოდის შემდეგ — გასული საუკუნის დასასრულს, როცა ასპარეზზე გამოვიდნენ ევროპული მხატვრული განათლების მქონე ახალგაზრდა ქართველი ფერმწერლები — ჯერ რომანოზ გველესიანი, ალექსანდრე ბერიძე, გიგო გაბაშვილი, შემდეგ დავით გურამიშვილი, ალექსანდრე მრეველიშვილი, მოსე თოიძე, გრაფიკოსი ანტონ გოგიაშვილი (აგრეთვე ერთადერთი მოქანდაკე იაკობ ნიკოლაძე)¹⁰. მათი ისტორიული მისია ის იყო, რომ ქართული მხატვრობა, რომელიც ჩვენი ქვეყნის ისტორიული მიწებიდან წყალობით, XIX საუკუნემდე შუა საუკუნეებას არტახებში რჩებოდა, ევროპული რეალისტური (რენესანსული გაგებით) მხატვრობისთვის ეზიარებინათ: ე. ი. ჩვენ უნდა ავსულიყავით იმ საფეხურზე, რომელსაც უკვე კარგა ხანია მიაღწია ევროპამ და, ცოტა მოგვიანებით, რუსეთმაც. ეს მისია მათ საკვებით ღირსეულად შეასრულეს. მაგრამ ამასობაში — ჯერ XIX ს-ის მეორე ნახევარში, მერე ჩვენი საუკუნის დასაწყისში — მსოფლიო მხატ-

«Любное приключение Маяковского», «О театре в тупике; Футу на подмостках, о кинематографах и миниатюрах, о сценах Марионетти, Тарто, всякой всячине и своих дра»; «Вечер интуитивной и безумной поэзии», და სხვ.); მართოდნენ აგრეთვე ფუტურისტი მხატვრების გამოფენებსაც და სხვ.

ამას გარდა, თბილისში არსებობდა ე. წ. არტისტერიუმში (ჯერ კიდევ დამოუკიდებლობის გამოცხადებამდე დაარსებული), რომელიც სისტემატურად მართავდა (რუსულად) სერიოზულ მოხსენებებს პოეზიის და ხელოვნების შესახებ (ზმირად კათხულობდა ლექციებს გრიგოლ რომაძეძე), აწყობდა გამოფენებს თბილისელი და ჩამოსული მხატვრებისას. ფუტურიზმის მთავარი მქადაგებელი იყო კურწონიხი, რომელიც 1916 წლიდან 1918 წლის დასასრულამდე ცხოვრობდა თბილისში.

10 1913 წელს ი. ნიკოლაძის მიერ შესრულებული ილია ჭავჭავაძის საფლავის ძეგლის გახსნა იყო დიდი საზოგადოებრივი მნიშვნელობის ფაქტი. თვით ნაწარმოები ქართული ქანდაკების ერთი ღირსესანიშნავი ნიმუშთაგანია.

ერობამ უზარმაზარი ნაბიჯი გადადგა წინ და გააარა ახალ-ახალი ეტაპები, ჯერ იმპრესიონიზმი და პოსტიმპრესიონიზმი, მერე ფოვიზმი და ბევრი სხვა მიმდინარეობა, რომლებიც ერთმანეთს დიდი სისწრაფით ენაცვლებოდა. ეს ასე იყო რუსეთშიც.

სწორედ ამ დროს მოუხდა გამოსვლა ასპარეზზე ქართველ მხატვართა ახალ თაობას, რომელსაც შეადგენდნენ ფერმწერები — დიმიტრი შევარდნაძე, ვალერიან სიღამონ-ერისთავი, ალექსანდრე ციმაკურაძე, მიხეილ ჭიაურელი, დავით კაკაბაძე, ლადო გუდიაშვილი, შალვა ქიქოძე. შევარდნაძეს მიუნხენში ჰქონდა განათლება მიღებული, გუდიაშვილს — თბილისში, სიღამონ-ერისთავს, ციმაკურიძესა და კაკაბაძეს — რუსეთში. მათი დამოკიდებულება ახალი მიმდინარეობებისადმი სხვადასხვანაირი იყო — ზოგის შემოქმედება ტრადიციულთან უფრო ახლოა, ნაკლებ „რევოლუციურია“, ზოგი — უბირველეს ყოვლისა, ყველაზე მკვეთრი ინდივიდუალობის მქონენი დავით კაკაბაძე და ლადო გუდიაშვილი — ახალ სიტყვას იტყვიან. მაგრამ თავისი წვლილი ახალი ქართული მხატვრობის დაფუძნებაში ყველამ შეიტანა: დიმიტრი შევარდნაძემ ის წლები (გერმანიიდან 1916 წელს დაბრუნდა) უმეტესად მოანდომა საზოგადოებრივ-საოგრანოზაციო ზაქმეებს და, მართლაც, ფასდაუდებელი ამაგი დასდო ეროვნულ ხელოვნებას, შემდეგ კი ბევრი რამ გააკეთა, როგორც თეატრისა და კინოს მხატვარმა და გრაფიკოსმა; ციმაკურიძე პირველი ქართველი მხატვარი იყო, რომელმაც მთელი თავისი შემოქმედება ერთ ჟანრს — პეიზაჟს მიუძღვნა. სწორედ მისი დამსახურებაა ქართულ ფერწერაში ამ დამოუკიდებელი ჟანრის ჩამოყალიბება; სიღამონ-ერისთავმა საფუძველი ჩაუყარა ქართულ ისტორიულ ჟანრს.

ამ თაობის წარმომადგენელთა შორის ერთადერთი თეორეტიკოსი დავით კაკაბაძე იყო. არა მარტო თეორეტიკოსი, არამედ ძველი ქართულა ხელოვნების მკვლევარიც, გამომოგონებელიც (უფრო გვიან გამოიგონა სტერეოკინო, რომლის განხორციელებასაც ხელი შეუშალეს მოსკოველმა ბიუროკრატებმა). იგი აქვეყნებდა წერილებს, წიგნებს (როცა საფრანგეთში იყო) ქართულად და ფრანგულად თანამედროვე ქართული ხელოვნების გზებზე. როგორი უნდა იყოს XX ს-ის ქართული ხელოვნება, რომ იგი თანამედროვე მოთხოვნილებათა დონეზე იდგეს და, იმავე დროს, ინარჩუნებდეს ეროვნულობას? სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ — თანამედროვე და ეროვნული — ეს არის კაკაბაძის ფიქრებისა და ძაგებთა მთავარი საგანი. და კიდევ ერთი — სახვითი ხელოვნების „ავტონომიის“ საკითხი, საკითხი. ოსტატობისა, მხატვრული გამოსახვის სპეციფიკურ საშუალებათა თავისთავადი, შინაარსისგან დამოუკიდებელი ღირებულებისა (გავიხსენოთ, რაც ზემოთ მაშინდელ ქართულ მწერლობაზე ითქვა). უფროსი თაობის ქართველი მხატვრების შესახებ რომ წერდა, იგი აფასებდა მათი მოღვაწეობის დიდ საზოგადოებრივ მნიშვნელობას, მაგრამ მიაჩნდა, რომ „საკუთრივ ხელოვნება“ მათს ნამუშევრებში საჭირო დონეზე არ იდგა. დ. კაკაბაძე თვლიდა, რომ სწორედ მისი თაობის მოვალეობა და დანიშნულება იყო შეგნებულად დასახულ მხატვრულ ამოცანათა ამოხსნა.

დამოუკიდებლობის წლებს მიეკუთვნება ქართული მხატვრობის ბევრი ღირშესანიშნავი ნამუშევარი. გადაუჭარბებლად შეგვიწლია ვთქვათ, რომ დავით კაკაბაძე და ლადო გუდიაშვილი, რომლებიც მალე გაემგზავრებიან პარიზს, უკვე მაშინ, იქ წასვლამდე, საკვებით ჩამოყალიბებული, მკაფიო, განუმეორებელი ინდივიდუალობის მხატვრები იყვნენ. საკმარისია დავასახელოთ დავით კაკაბაძის შედეგები: „იმერული ნატურმორტი“ (1918), „იმერეთი — დელანჟი“ (1918),

„იმერეთი. წითელი გზა“ (1918), „ქიმერიონის“ მოხატვის ესკიზება (1919), ძველი თბილისისადმი მიძღვნილი ნახატების სერია (1918); 1920 წლიდან (პარიზში) — ახალი თავი მისი შემოქმედებისა, როცა იგი სრულიად შეგნებულად ხდება აბსტრაქტული მხატვრობის მიმდევარი (თუმცა მას ხელი არ აუღია არც რეალისტურ გამოსახვაზე); ლადო გუდიაშვილს ამ დროს აქვს შესრულებული „კინტოების სერიის“ რამდენიმე სურათი, რომლებიც ახალი სიტყვა იყო ქართულ მხატვრობაში: „ხაში“ (1919), „კინტოების ქეიფი ქალთან“ (1919), „სად-ღერძელო გარიჟრაჟზე“ (1920), „იდილია“ (1920), „მოქიფენი ეტლში“ (1920), „თევზი — ცოცხალი“ (1920), აგრეთვე „ნადირობა“, „მწყემსი მეკამეჩე“; ის, რასაც ის მომდევნო წლებში ქმნიდა პარიზში, უშუალო გაგრძელება იყო თბილისში ჩასახულისა და ჩამოყალიბებულისა. ამავე ხანას მიეკუთვნება ე. სიღამონ-ერისთავის „თამარ მეფე“ (1917) და „კრწანისის ბრძოლა“, პირველი სურათები, რომელთა სიუჟეტები საქართველოს ისტორიიდან იყო აღებული.

სახვითი ხელოვნების დარგში ამ წლების ქრონიკა ასეთია: 1916 წელს მიუნხენიდან ჩამოსული დიმიტრი შევარდნაძე (1885—1937) აარსებს ქართულ ხელოვანთა საზოგადოებას, რომლის თავმჯდომარედაც ირჩევენ ცნობილ საზოგადო მოღვაწეს გიორგი ჟურულს. დიმიტრი შევარდნაძე მისი მოადგილე და საზოგადოების საქმიანობის ფაქტობრივი წარმმართველი იყო. იმავე 1916 წელს ქართულად და რუსულად გამოცემულ წესდებაში ნათქვამია, რომ „ქართველ ხელოვანთა საზოგადოება არსდება ტფილისში იმ აზრით, რომ ხელი შეუწყოს: ა) მხატვართა, მოქანდაკეთა და ხუროთმოძღვართა ურთიერთშორის დაახლოება-შეკავშირებას; ბ) ქართველთა შორის ხელოვნების ნაშთების შეგროვებას, დაცვას და შესწავლას“. ამ მიზნების განსახორციელებლად საზოგადოებას უნდა დაეფუძნებინა სამხატვრო გალერეა და მასთან ბიბლიოთეკა, გაეშროთ გამოფენები (მუდმივი, ხანდაზმული და მოძრავი), დაენიშნა პრემიები, დაებეჭდა სამხატვრო ჟურნალი ქართულსა და სხვა ენებზე, მოეწყო სამეცნიერო ექსპედიციები ძველი ქართული ხელოვნების შესასწავლად, ხელი შეეწყო ქართველ ხალხში მხატვრულ სახელოვნებო შენამრეწველობის განვითარებისთვის, ეზრუნა მხატვართა და ძველი ხელოვნების მკვლევართა მატერიალური უზრუნველყოფისთვის.

ამ პროგრამის გაცნობა ეჭვს არ ტოვებს, რომ იგი ნაგარაუდევია მრავალი წლისთვის, და რომ მისი შემდგენელი იმასაც გულისხმობდნენ, რომ მას თავისუფალ საქართველოში განახორციელებდნენ. შეიძლება ითქვას, რომ პირველსავე 4—5 წელიწადში ბევრი რამ შესრულდა კიდევ.

გასაოცარია, როგორი ენერგიით, რა გვეგმავსომიერად და მიზანდასახულად შეუდგა საზოგადოება მუშაობას დაარსებისთანავე. ორი ექსპედიცია — 1916 წლისა ნაბახტევში და 1917 წლისა ტაო-კლარჯეთში — რომელშიც საზოგადოების წევრები მონაწილეობდნენ, ზემოთ უკვე ვახსენეთ.

გამგეობის სხდომათა ოქმები გვაცნობს საზოგადოების ინტერესების მრავალფეროვნებას; აი, ზოგი განხილული საკითხი:

1916. 15. V

— მოხსენება ტფილისში ძველი შენობების გვეგმებას და სურათების გადაღების შესახებ. საჭიროდ იქნა ცნობილი გვეგმების გადაღება. ინჟინერ პეტრე მამრადეს და არქიტექტორ სიმონ კლდიაშვილს (უნივერსიტეტის შენობის

ავტორს) დაევალოთ „დაათვალიერონ ქალაქში ასეთი ძველი შენობები და გადაიღონ სურათები, სადაც საჭირო იქნება“.

— „საკითხი მხატვრის ნ. ფიროსმანაშვილის ნახატების გამოძენის, შეძენისა, მისი ბინადრობის აღმოჩენისა და ბიოგრაფიული ცნობების შეკრებისა“. „განჩინება. გამგეობა საყურადღებოდ სცნობს ნ. ფიროსმანაშვილის ნახატებს და აუცილებელ საჭიროდ მიაჩნია მათი აღმოჩენა, შეძენა. რადგანაც საზოგადოებას ამჟამად ფული არ მოეპოვება, ამიტომ მიმართოს საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოებას შეიძინოს ეს სურათები, როგორც სახალხო ნაწარმოები. მათ აღმოჩენა-შეკრებაში გამგეობა დახმარებას აღმოუჩენს. გაიმართოს ნ. ფიროსმანაშვილის ნახატების კოლექტიურა გამოფენა. შეიკრიბოს ცნობები, თუ სად იმყოფება ნ. ფიროსმანაშვილი, თუ ცოცხალია, მატერიალური დახმარება აღმოეჩინოს, მიღებულ იქნას ზომები მისი ცხოვრებიდან ბიოგრაფიული ცნობების შესაკრებად. ამის შესრულება დაევალოს კომისიას, რომელშიც შედიან ლ. გუდიაშვილი, ი. გოგოლაშვილი, დ. შევარდნაძე, მ. თოიძე და ზაზიაშვილი (როგორც ცნობილია ლ. გუდიაშვილისა და სხვათა მოგონებებიდან, მაშინ შეძლეს ფიროსმანის მოძებნა, მიიწვიეს იგი საზოგადოების კრებაზე, ესაუბრნენ მას, მცირე ნივთიერი დახმარებაც გაიღეს — სანაცვლოდ ნიკომ, ამ ფულით ნაყიდი საღებავებით, ახალი სურათი შესრულა და უძღვნა საზოგადოებას. მართალია, შემდეგ ნიკო კვლავ მიეფარა თვალს და მისი გადარჩენა აღარ მოხერხდა, მაგრამ მას სურათებს კი გაფაციცებით ეძებდნენ და აგროვებდნენ უკვე იმ წლებში და ამ მხრივ დიდ წარმატებასაც მიაღწიეს).

1917. 22. X

— „მოხსენება კომისიისა ქართულ მოღვაწეთა პანთონის გეგმის შესახებ“. გამგეობამ „დაადგინა სთხოვოს ქართულ ხელოვანთ მიიღონ მონაწილეობა სავანის გეგმის შედგენაში“.

— რამდენიმე სხდომაზე განიხილებოდა საკითხი ქართული ფრესკების პირების გამოფენის შესახებ. გამოფენას აწყობდნენ საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოებასთან ერთად. იგი გაიხსნა 8 იანვარს ექვთიმე თაყაიშვილის მოხსენებით ქართული ფრესკების შესახებ, დაიხურა 19 თებერვალს. ინახულა 7000 კაცზე მეტმა. საზოგადოების ოქმას შესაბამისად, „ჯარისკაცები და ღარიბი მოწაფეები უფასოდ იყვნენ შემეხებულნი“.

1918. ხელოვანთა საზოგადოება შუამდგომლობს მთავრობის წინაშე „დიდების ტაძრის“ მისთვის გადაცემის შესახებ.

1919

— დ. შევარდნაძემ შეიტანა მთავრობაში სურათების გალერიის გახსნის პროექტი.

— „დიდების ტაძარი“ გადაეცა ხელოვანთა საზოგადოებას. გადაცემის აქტს ხელს აწერენ სამხედრო-ისტორიული არქივის დირექტორი გენერალა ბ. კრამე და დ. შევარდნაძე.

— მოიხატა „ქიპერიონი“. მოხატეს დავით კაკაბაძემ, საქართველოში დაბადებულმა პოლონელმა მხატვარმა სიგიზმუნდ ვალიშევსკიმ, ლადო გუდიაშვილმა, კირილ ზდანევიჩმა, რუსმა მხატვარმა ს. სუდვიჩინმა.

— ხელოვანთა საზოგადოების საბჭომ 20 და 22 ივნისის სხდომაზე განიხილა საზღვარგარეთ გასაგზავნი ახალგაზრდა მხატვრების შერჩევის საკითხი. კანდიდატთა შორის იყვნენ ლადო გუდიაშვილი, დავით კაკაბაძე, ირაკლი თოიძე, ქეთო მალალაშვილი, ვალერიან სიღამონ-ერისთავი, შალვა ქიქოძე, მიხეილ ჭიაურელი, ელენე ახვლედიანი და სხვანი. ყველაზე მეტა ხმა მიიღეს გუდიაშვილმა და კაკაბაძემ, რომელნიც იმავე წელს გაემგზავრნენ კიდეც საზღვარგარეთში.

— გაიმართა ქართველ მხატვართა სურათების პირველი გამოფენა. მასში მონაწილეობდნენ ყველა თაობის წარმომადგენლები: გიგო გაბაშვილი, მოსე თოიძე, იაკობ ნიკოლაძე, ალ. მრეველიშვილი, ეალ. სიღამონ-ერისთავი, დავით კაკაბაძე, ლადო გუდიაშვილი, შალვა ქიქოძე, თამარ ბილანიშვილი, ელენე ახვლედიანი, თამარ თაყაძე, ერეკლე თოიძე, სალომე ნიკოლაძე, ვასილ ჯორჯაძე, პირველად გამოიფინა ნიკო ფიროსმანის სურათები: „ქორწილი კახეთში“, „ადგილის ბატკანი“, „ქეიფი რთველის დროს“, „დღეობა“, „მოგზაური“, „ქეიფი“, „ირემი“, „ნატურმორტი“ (აქედან ორიოდ სურათი ეკუთვნოდა ხელოვანთა საზოგადოებას. სხვები დ. შევარდნაძეს, ნ. ჩერნიავსკის, ძმებს ზდანევიჩებს. ახლა ყველა ხელოვნების სახელმწიფო მუზეუმშია). ყველაზე მეტი ნაწარმოები (ფერწერა და გრაფიკა) გამოაფინეს დ. კაკაბაძემ, ლ. გუდიაშვილმა, ვ. სიღამონ-ერისთავმა და მოქანდაკე ი. ნიკოლაძემ. ორიოდ გამოჩვენდა გარდა, როგორც ეს კარგად არის ცნობილი, აქ მოხსენიებულმა მხატვრებმა ღრმა კვალი დაამჩნიეს თანამედროვე ქართულ ხელოვნებას. ზოგი მათგანი მაშინ პირველად გამოჩნდა ასპარეზზე.

— დეკემბერში მოეწყო საქართველოში მცხოვრებ არაქართველ მხატვართა გამოფენა:

1920: დამფუძნებელი კრება ამტკიცებს ეროვნული გალერეის გახსნის პროექტს. „დაწესებულება ექვემდებარება განათლების სამინისტროს და ინახება სახელმწიფოს ხარჯზე“. გალერეას იმთავითვე სათავეში ჩაუდგა დიმიტრა შევარდნაძე, მას მხარში ედგა მხატვარი გიორგი ნათიძე, რომელიც შემდეგ, გარდაცვალებამდე, მუშაობდა ხელოვნების სახელმწიფო მუზეუმის ბაბლიოთეკაში¹¹ თავიდანვე გამოფენილი იყო XIX ს-ის თბილისური სკოლის პორტრეტები, სპარსული მინიატურები (ძალიან მნიშვნელოვანი ნიმუშებია) და დასავლეთ-ევროპული სურათები და ნახატები (შედარებით მცირე რაოდენობით). როგორც ცნობილია, შემდეგ ეროვნული გალერეის კოლექციები საფუძვლად დაედო საქართველოს ხელოვნების სახელმწიფო მუზეუმს.

აქ ჩამოთვლილი გამოფენების გარდა, 1918—20 წლებში ეწყობოდა სხვებიც, ცალკეული მხატვრებისა (გუდიაშვილისა, თბილისში მცხოვრები სომეხი ა. ბაჟმეჟ-მელიქიანისა, მოსკოველი ფუტურისტებისა — 1918 წლის 12—14 აპრილის, და სხვა).

ამას გარდა, საჭიროა მოვიხსენიოთ იმდროინდელი ქართული პერიოდიკის როლი საერთაშორისო გრაფიკის, უბირველეს ყოვლისა, კარიკატურის განვითარებაში. დიდი დამსახურება მიუძღოდათ თბილისის მკვიდრს გერმანელს ოსკარ შმერლინგს, ალექსანდრ ზალცმანს, ქართველთაგან კი ყველაზე

¹¹ ქართულ ხელოვანთა საზოგადოების არქივი ინახება ხელოვნების სახელმწიფო მუზეუმში.

მეტად ჩანდნენ მის. ჭიაურელი, შალვა ქიქოძე (Chalico-ს ფსევდონიმით), სანდრო შანშიაშვილი.

ფეიქრობ, ყველაფერი, რაც ზემოთ ითქვა, ადასტურებს ოავშივე გამოთქმულ აზრს, რომ დამოუკიდებლობის წლები ჩვენი ახალი ეროვნული სახვითა ხელოვნების ისტორიაში მრავალმხრივ საყურადღებო ფურცელია, რომლის გათვალისწინების გარეშეც ამ ისტორიის სურათი ვერ დაიხატება. შეიძლება დავუმატოთ, რომ ამ წლების თბილისის, საერთოდ, საქართველოს მხატვრული ცხოვრება დღეს დასავლეთ ევროპულ მკვლევართა ცხოველ ინტერესს იწვევს. ამას მოწმობს ქართული ხელოვნებასადმი მიძღვნილ სიმპოზიუმზე იტალიელთა და გერმანელთა მოხსენებები, აგრეთვე 1982 წელს ვენეციაში გამოცემული ტომი „L'Avanguardia a Tiflis — „ავანგარდი თბილისში“, რომელშიც საგანგებო ადგილი ეთმობათ ცისფერფანწელებსა და თბილისში იმხანად მოღვაწე რუს ფუტურისტებს. დაბეჭდილია ძალიან საინტერესო წერილები: „ქართული ავანგარდის ისტორია და თეორია (1915—1924)“. ლ. მაგაროტოსი, „დავით კაკაბაძის მოსაზრებები ხელოვნების შესახებ“ (ვ. ბუაჩიძისა), „მენშევიკების დროინდელი ფუტურიზმი“ და სხვები, აგრეთვე საბუთები, მოგონებები, ფოტოლოკუმენტები.

XIX ს-ის ბოლო ათეულ წლებში, ეროვნული მოძრაობის გაღვივების ხანაში, ბუნებრივი იყო ინტერესის გაძლიერება ქვეყნის წარსულისადმი, ისტორიული ძეგლებისადმი. დიდად გაძლიერდა ინტერესი აგრეთვე ეროვნული მუსიკისადმი, — ზრუნვა ხალხური სიმღერების გადარჩენისა და შესწავლისადმი. 70-იანი წლებიდან იწყება ხალხური შემოქმედების შეკრება-გამოცემა (მაჭავარიანი, ა. ბენაშვილი, ზ. ჩხიკვაძისა და ია კარგარეთელის კრებულები). 1882 წელს არსდება მელიტონ ბალანჩივაძის გუნდი, 1885 წელს — ლადო აღნიაშვილისა, რომელსაც ხელმძღვანელობდა ჩუხი იოზეფ რატილა.

ჩნდებიან პროფესიონალი მუსიკის შემსრულებლები: პიანისტი ალიოზ მიხანდარი (რუბინშტეინის მოწაფე), ვიოლინისტი და კომპოზიტორა ანდრია ყარაშვილი, ღირიჟორი ივანე ფალიაშვილი, ოპერის მომღერლები ფილიმონ ქორიძე და კაკაბაძე.

ორი საუკუნის მიჯნაზე ასპარეზზე გამოდიან ქართული პროფესიული მუსიკის ფუძემდებლები და პიონერები მელიტონ ბალანჩივაძე, დიმიტრი არაყიშვილი, ზ. ფალიაშვილი, ნ. სულხანიშვილი, კ. ფოცხვერაშვილი, მათ, გარდა სულხანიშვილისა განათლება რუსეთის კონსერვატორიებში ჰქონდათ მიღებული. რუსეთში ცხოვრების დროს არ წყვეტდნენ მჭიდრო კავშირს საქართველოსთან, აწყობდნენ ექსპედიციებს საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში ხალხური სიმღერების ჩასაწერად, მართავდნენ რუსეთის ქალაქებში ქართული სიმღერის კონცერტებს, აქტიურად ეწეოდნენ ქართული ხალხური შემოქმედების პროპაგანდას. მელიტონ ბალანჩივაძემ ჯერ კიდევ წარსული საუკუნის დასასრულს დაიწყო პირველი ქართული ოპერის „თამარ ციხერის“ (შემდეგ „დარეჯან ციხერი“ დაერქვა) წერა, ფალიაშვილი კი 1912 წელს შეუდგა თავის „აბესალომ და ეთერის“ შექმნას. თბილისში არსებობდა ქართული ფილარმონიული საზოგადოების სამუსიკო სასწავლებელი; 1917 წელს კი დაარსდა თბილისის კონსერვატორია. პრესის მიხედვით ჩანს, რომ 1918—21 წლებში საქართველოში, უპირველეს ყოვლისა, რა თქმა უნდა, თბილისში, ინტენსიური მუსიკალური ცხოვრებაა.

არსებობს „ქართული სამუსიკო და საქველმოქმედო საზოგადოება“, „ქართველ მუსიკოს-მომღერალთა კავშირი“, რომლის თავმჯდომარედაც 1920 წელს აირჩიეს პარიზიდან ჩამოსული მომღერალი მსხიელ ნანობაშვილი (მაშელ დარი-ალი), „ქართული ფილარმონიული საზოგადოება“, დაარსებული 1905 წელს ზაქარია ჩხიკვაძის თაოსნობით, „ქართული ეროვნული გუნდი“ მახ. კავსაძის ლობტბარობით, „დასავლეთ საქართველოს ხალხურ მომღერალთა გუნდი“, რომელსაც ზელმძღვანელობს ცნობილი ძუკუ ლოლუა; ქართული სამხედრო კავშირის ქალ-ვაჟთა გუნდი ნიკო სულხანიშვილის ზელმძღვანელობით; 1919 წელს კოოპერატივთა კავშირის დახმარებით ქართულმა სამუსიკო საზოგადოებამ დააარსა კაპელა არაყიშვილისა და დანოვსკის ზელმძღვანელობით¹². კაპელამ იმოგზაურა დასავლეთ საქართველოში, ყველა კუთხეში გამართა ეროვნული კონცერტი“ (ეს „თეატრისა და ცხოვრების“ 1920 წლის პირველი ნომრიდანაა, ინფორმაციას დართული აქვს შენიშვნა: „საუბედროდ, შემადგენლობა კაპელის, გარდა ვაჟებისა, თითქმის არა ეროვნულია“, მაგრამ, იმედია, ბოლოს მიიღებს ეროვნულ სახეს); 1918 წლის 10 ივნისს ხსენებული „ქართული სამხედრო კავშირის ქალ-ვაჟთა გუნდი“ მართავს „პირველ ქართულ ეროვნულ კონცერტს ეროვნულ ნაწარმოებთაგან ჩვენის კომპოზიტორებისა (დ. არაყიშვილის, მ. ბალანჩიშვილის, ნ. სულხანიშვილის, ზ. ფალიაშვილის და ი. ჯაბაძის). მონაწილეობენ ი. სარაჯიშვილი, თ. კალანდაძე და ვ. ლორთქიფანიძე. კონცერტის გამგედ დანიშნულია თავისუფალი ზელოვანი და ვიოლინოზე დამკვრელი ილიკო აბაშიძე. კონცერტზე მოწვეულია კათალიკოს პატრიარქი კარიონი“¹³. 1918 წ. ივნისში მოეწყო დიპ. არაყიშვილის ნაწარმოებებისადმი მამდენი კონცერტი, რომელსაც აღფრთოვანებული რეცენზია უძღვნა ზაქარია ჩხიკვაძემ — გაგვიჩვენნენ პროფესიონალი მუსიკოსები, იღვიძებს ნამდვილი ანტერესა ქართული მუსიკისადმი¹⁴. 1919 წლის 16 მაისს სახელმწიფო თეატრში (ე. ი. ოპერაში) გაიმართა სასულიერო კონცერტი, შესრულებული იქნა დიმიტრი არაყიშვილისავე „ახალი ლიტურგია“. იმართებოდა ბევრი სხვა კონცერტიც¹⁵.

1919 წელს ქუთაისში გაიხსნა სამუსიკო სასწავლებელი, რომლის დირექტორადაც მელიტონ ბალანჩივაძე დაინიშნა. 1920 წელს დაარსდა ქ. სიღნაღში ქართული სამუსიკო საზოგადოების ფილიალური განყოფილება. ყველა დაწესებულებამ — ქალაქის თვითმმართველობამ, ერობამ, კოოპერატივთა კავშირმა, გადასდო ერთდროულად თანხა სამხედრო ორკესტრის ინსტრუმენტების შესაძენად — 200000 მანეთი, თვიურად 8000 მან. დაენიშნა კაპელმეისტერს, სიმღერა-გუნდის და ფორტეპიანოს მასწავლებელთ¹⁶.

იმდროინდელი პრესა ცხოვლად და ზოგჯერ ძალიან ემოციურადაც ეხმურებოდა ქართული მუსიკის, მუსიკალური განათლებისა და ქართული ოპერის საკითხებს, მათს აუ-კარგს.

1920 წელს გაზ. „საქართველოს“ 25 აგვისტოს ნომერში დაბეჭდილია ვასილ კარბელაშვილის კრიტიკული წერილი „ქართული საეკლესიო გალობის შერყვნა“, რომელშიც ფრიად მკვახედ აფასებს მამინდელ გალობას ეკლესიებში.

¹² ყველა ეს „საზოგადოება“, „კავშირი“, „გუნდი“, მათი ისტორია საგანგებო შესწავლას იმსახურებს.

¹³ „თეატრი და ცხოვრება“, 1918, 2. VI, № 8.

¹⁴ გაზ. „სახალხო საქმე“, 1918, 4. VI, № 248.

¹⁵ გაზ. „საქართველო“, 1919, 13. I, № 102.

¹⁶ იქვე, 1920, 9. VI, № 95.

იმავე წლის № 17-ში (ს. წერეთელი, შენიშვნები ხელოვნებაზე) დიდი გულისტკივილია გამოთქმული იმის გამო, რომ კონსერვატორია გარუსებულია. ასწავლიან რუსულ დიქციას, ქართულს — არა. „რატომ არ უნდა იყოს დაარსებული ქართული საოპერო სტუდია ეროვნული რეპერტუარით, ქართული საგუნდო კლასებიცო“ (ასეთი სტუდიის დაარსების ცდა, როგორც ჩანს, იყო კიდევ ჯერ კიდევ 1919 წელს — „თეატრსა და ცხოვრებაში“, 1920, № 1, არას ცნობა, რომ „კოლონიატორთა კავშირის ხარჯით შედგა ქართული საოპერო სტუდია სტოლერმანის ხელმძღვანელობით; № 6-ში დაბეჭდილია 18 პორტრეტი „საოპერო სტუდიის მსახიობებისა“. რა ბედი ეწია ამ სტუდიას? დატოვა კი რაიმე კვალი?).

ქართული ოპერის საკითხი განსაკუთრებით აღელვებდა საზოგადოებას. დამახასიათებელია „თეატრისა და ცხოვრების“ წერილი (1918, № 9, 16. VI), რომელშიც ნათქვამია: „დრამის გარდა, საქართველოს დედაქალაქს ოპერაც ესაჭიროება. უნდა შედგეს საოპერო დასი და ქართული ოპერის საქმეს საძირკველი ჩაეყაროს, ჩვენ სამისოდ რეპერტუარიც მოგვეპოვება და ძალებიც გვეყავს. ოპერები „თამარ ცბიერი“, „ვეფხისტყაოსანი“, „შოთა რუსთაველი“, „აბესალომ და ეთერი“, „ქრისტინე“, „ღალატი“, „კერპთა დამხობა“ და სხვა. შესაფერი მომღერალ-მსახიობებიც გვევანან აქა-იქ გაფანტულნი“. დასახელებულ ოპერათაგან „თამარ ცბიერი“ მაშინ მთლიანად დამთავრებული არ იყო და მხოლოდ 1926-ში დაიდგა; კ. ფოცხვერაშვილის „კერპთა დამხობა“, როგორც ჩანს, დაუმთავრებელი დარჩა, თუმცა მაშინდელ გაზეთებში კი იყო ცნობა, დასადგმელად მზადდებო; „ვეფხისტყაოსნის“ შესახებ არაფერი ვიცო, „ღალატი“ რუსი კომპოზიტორის იპოლიტოვ-ივანოვისაა (ალ. სუმბათაშვილის პიესის მიხედვით), დანარჩენები კი სულ მალე გამოჩნდნენ სცენაზე და სწორედ მათი დადგმა იქცა იმ ხანის სამუსიკო ცხოვრებისა (და საერთოდ, ქართული კულტურის) უმნიშვნელოვანეს მოვლენად.

პირველი მერცხალი იყო კომპოზიტორ რევაზ გოგნიაშვილის ოპერა „ქრისტინე“ ეგნატე ნინოშვილის მოთხრობისა და პოლიო ირეთელის პიესის მიხედვით.

ეს ოპერა, დღეს სრულიად დავიწყებული, ისევე, როგორც მისი ავტორი, პირველად დაიდგა 1918 წლის 21. V და მომდევნო დღეებში, სულ ზუთჯერ, ქართულ კლუბში, „ქართველ მომღერალ-მუსიკოსთა კავშირის თაოსნობით“. ოპერას 3 მოქმედება და 4 სურათი ჰქონია. დადგმის ხელმძღვანელი და დირიჟორი ნიკოლოზ ქართველიშვილი ყოფილა. იმავე წელს გოგნიაშვილს დაუსრულებია მეორე ოპერაც — „კუდიანი“, მაგრამ მისი კვალი არ ჩანს, ალბათ, არც დადგმულა¹⁷.

1919 წელი განსაკუთრებით ღირსშესანიშნავია ქართული ოპერის ისტორიაში: 5 თებერვალს პირველად დაიდგა დ. არაგვიშვილის ოპერა „თქმულება შოთა რუსთაველზე“ — პირველი ქართული ოპერა თბილისის საოპერო თეატრში, რომელიც იმ დროს თითქმის 70 წლის ისტორიას ითვლიდა. ოპერა დადგა ალექსანდრე წუწუნავამ, ყველაზე დიდმა ქართველმა საოპერო რეჟისორმა, რომელიც 1918 წლიდან ოპერის თეატრის მმართველად (კომისარად) იყო დანიშნული. მხატვარი იყო ალექსანდრე ზალცმანი, თბილისელი გერმანელი (აქტიურად თანამშრომლობდა, როგორც კარიკატურისტი, ქართულ პრესაში), ღირი-

17 „თეატრი და ცხოვრება“, 1918, № 8 და № 14.

ჟორი — ს. სტოლერმანი. რუსთაველის როლს ასრულებდა ვანო სარაჯიშვილი, თამარისას — სპიტკო. გამოიცა ოპერისადმი მიძღვნილი ბროშურა ილიკო აბაშიძის ტექსტით.

21 თებერვალს შედგა „აბესალომ და ეთერის“ პრემიერა. დირიჟორობდა აეტორი. ეთერის როლში იყო ო. ბახუტაშვილი — შულგინა, აბესალომს მღეროდა ზალიბსკი, მურმანს ს. ინაშვილი, დამდგმელი და მხატვარი კვლავ წუწუნავა და ზალცმანი იყვნენ (ორივე ოპერის დეკორაციების ესკიზების რამდენიმე რეპროდუქცია დაიბეჭდა ჟურნ. „თეატრი და მუსიკაში“, 1919, № 1). „ოპერას“ დაესწრო დიდძალი საზოგადოება და მათ შორის უცხო სახელმწიფოთა წარმომადგენლებიც. საღამომ წარუშლელი შთაბეჭდილება დატოვა საზოგადოებაზე და სადღესასწაულო ხასიათი მიიღო¹⁸.

გაზ. „საქართველოში“ 25 თებერვალს დაიბეჭდა ინენის დიდი რეცენზია აბესალომზე: ბევრ რასმე აღტაცებით აქებს, ზოგი რამ ზედმეტად და შესამოკლებლად მიიჩნია (ფალიაშვილმა, მართლაც, შეამოკლა ზოგი რამ). ორივე ოპერის შესახებ ბევრი სხვა რეცენზია დაიბეჭდა. ყველანი აღნიშნავენ, რომ ეს ეროვნული კულტურის ისტორიის დიდი მოვლენაა, თუმცა შენიშვნებსაც გამოთქვამდნენ. იმავე წლის 25 თებერვალს „ზ. ფალიაშვილის 25 წლის უანგარო მუშაობის აღსანიშნავად“ კვლავ დაიდგა მისი ოპერა. „აეტორს დიდი თანაგრძნობით შეხვდა საზოგადოება და შესაფერი ოვაციებით დააჯილდოვა იგი. ოპერას დაესწრნენ მთავრობის წარმომადგენლებიც. ნიშნად პატივისცემისა ზ. ფალიაშვილი მთავრობამ დააჯილდოვა ათათასი მანეთით, და ხელოვნების განსაკუთრებული ნიშნით „ქნარისა და საქართველოს გერბის გამოხატულებით“¹⁹. უფრო ადრე, „თქმულების“ პრემიერაზე, ასევე იქნა დაჯილდოებული დიმიტრი არაყიშვილი.

იმავე 1919 წლის 11 დეკემბერს პირველად დაიდგა ვიქტორ დოლიძის „ქეთო და კოტე“, რომელიც, ისევე, როგორც ფალიაშვილის „აბესალომი“ და „დაისი“, დღემდე არ ჩამოსულა სცენიდან და საქართველოს გარეთაც დაიდგა.

ამ ოპერების განხილვა დიდად სცილდება როგორც ამ წერილის ამოცანის ფარგლებს, ისე ჩემს კომპეტენციასაც. მაგრამ საჭიროდ მიმაჩნია არაყიშვილისა და ფალიაშვილის სიტყვების დამოწმება მათივე ავტობიოგრაფიებიდან. ეს სიტყვები არსებითია მათი მხატვრული მრწამსის გასაგებად.

დ. არაყიშვილი: „მე ცდილობ გავაბა უხილავი ძაფები საქართველოს და ევროპას შუა. ვფიქრობ, რომ წმინდა ნაციონალურ შემოქმედებას, რომელსაც გადაკრავს ეთნოგრაფიული ხასიათი, ექნება მხოლოდ ადგილობრივი მნიშვნელობა, რაც რასაკვირველია, ყურადსაღებია, მაგრამ რაც ამასთანავე ვერ გასცილდება საზღვრებს სწორედ იმიტომ, რომ იგი შეფერილია იქნება მხოლოდ ადგილობრივი ფერებით. ამიტომ, რათა ქართულ მუსიკალურ შემოქმედებას ექნეს საერთო ხასიათი, უნდა გაფართოვდეს შემოქმედების ჩარჩოებაც. უნდა ქმნიდე არა ეთნოგრაფიულ, ადგილობრივ სტილზე, არამედ ცოდნით შეიარაღებული, რომელსაც იძლევა მუსიკალური ტექნიკა და ევროპის მეცნიერება, უნდა გამოიყენო ეს ტექნიკა ქართული მუსიკის დამუშავებაში. ერთი სიტყვით, უნდა შექმნა ისეთი მუსიკა ეროვნული ჰანგებიდან, რომელსაც ერთგვარად აითვისებს

¹⁸ ჟურნ. „თეატრი და მუსიკა“, 1919, № 1, გვ. 65.

¹⁹ იქვე.

როგორც ქართველი, ისე ევროპელი. ასეთ შეხედულებას ვიზიტულებზე, რომლებზეც იწერებოდა „ქართველი“ და „ევროპელი“ სიტყვები, ვცდილობ განვახორციელო იგი ჩემს შემოქმედებაში²⁰.

ზ. ფალიაშვილი: „ჩემი თავი და თავი მიზანი და მისწრაფება ყოველ ჩემს მუშაობაში ყოფილა და მუდამაც იქნება, რომ ქართული პანგების „პარმონიზატორმა“, თუ შემთხვევლმა არასგზით არ უნდა უღალატოს იმ პრინციპს, რომელიც თავდაპირველ განმს წარმოადგენს. ხალხური პანგების დამუშავება ან შეთხზვაში ეს პრინციპი გახლავთ, მთლიანად და სუფთად დაცვა ქართული კოლორიტიცა აღმოცენებულის თვით ხალხის გულიდან. რასაკვირველია, ეს ყველაფერი ევროპულ ან უკეთ რომ ეთქვას, მსოფლიო მუსიკალურ ფორმებში ჩამოყალიბებული და მისივე მუსიკალურ კანონებზე დამყარებული, ტექნიკურად შემუშავებული უნდა იყოს. მე ამ პრინციპის მომხრე ვარ და მუდამაც ვიქნები, რადგანაც ეს ერთადერთი გზა არის, რომელსაც შეუძლია მუსიკალური ხელოვნება ჩვენში აყვავოს და განვითარება მისცეს“²¹.

ამ ორ ტექსტში სხვადასხვა სიტყვებით, არსებითად, ერთი და იგივე ძირითადი აზრია გამოთქმული, აზრი, რომელიც მოკლედ არის ფორმულირებული არაფიქციის პირველსავე წინადადებაში: „მე ვცდილობ გავაბა უხილავა ძაფები საქართველოს და ევროპის შუა“²². მნიშვნელოვანია ის, რომ ქართველ კომპოზიტორთა პოზიცია, მათი „მიმართულება“ პრინციპულად ემთხვევა ქართველ მწერალთა და უნიჭიერეს მხატვართა მიზანდასახულებას — სწორედ ეს უპასუხებდა ახალი ეპოქის მიერ წამოჭრილ მოთხოვნილებას.

თბილისის საოპერო თეატრის ცხოვრებაში სხვა საყურადღებო ნაბიჯები იყო უცხოური ოპერების ქართულად დადგმა: ითარგმნა და დაიდგა ჯ. როსინის „სევილიელი დალაქი“ და ა. რუბინშტიუნის „დემონი“. ამ ინიციატივამ შემდეგ წლებში, სამწუხაროდ, ვერ შეძლო დამკვიდრება, იგი ადრევე ჩაკვდა.

ქართული თეატრის ისტორიაში დამოუკიდებლობის წლები ერთგვარ გარდამავალ ხანად ჩანს.

ისევე, როგორც ყველა სხვა დარგში, აქაც მწვავედ ისმის საკითხი ძველსა და ახლისა. 1919 წელს აკაკი ფალავა წერდა: „ჩვენ არაერთგზის ვამბობდით და ვწერდით ქართული დრამის შესახებ. ძველის საკვდილი აუცილებელია, რომ იშვას ახალი — და ახლა ცხადად ვხედავთ, რომ ძველი თეატრი, თუმცა დამსახურებული და ნაამაგვეი, მაგრამ მაინც კვდება. ეგ ნურავის ეწყინება, რადგან სრულიად ბუნებრივი მოვლენაა, ვინაიდან დროსა და სივრცის გარეშე არაფერი ხდება. ამიტომ ძველმა უნდა განისვენოს, როგორც დრომოჭმულმა“. ავტორი პატივისცემით იხსენიებს ძველი თეატრის ბუმბერაზებს — მაკო საფაროვს, ვასო აბაშიძეს, ნინო ჩხეიძეს, ლადო მესხიშვილს და სხვათ, მაგრამ მაინც, რომ ახალ თეატრს ახალი ამოცანები აქვს ამოსახსნელი. ისიც და მიხედავ ქორეოცი ხაზს უსვამენ მსახიობთა მასის დაბალ პროფესიონალიზმს, თეატრალური კულტურის საერთო დაბალ დონეს²².

²⁰ ჟურნ. „თეატრი და მუსიკა“, 1919, № 1, გვ. 12—13.

²¹ იქვე, გვ. 25. ამავე ავტობიოგრაფიიდან: „ჩვენს მოავრობას, როგორც ჩანს, ვადაუწყვეტია ამა თუ იმ საზოგადო მოღვაწეთა წახალისება და მათი მატერიალური მდგომარეობის გაუმჯობესება. ზოგიერთ ქართველ კომპოზიტორს უკვე დაგვიწინა ერთდროული დახმარება ათას-ათასი თუმანი, ჩვენი მოავრობის ამ მეტად შესაქმნელად გადწყვეტილებისათვის ყოველი ჩვენგანი მუშაობს პატივისცემით თავს მოუხრის და დიდ მადლობას უძღვნის მას“.

²² აკ. ფალავა. ქართული სასცენო ხელოვნება, ჟურნ. „თეატრი და მუსიკა“, 1919, № 1, გვ. 6—7; მიხეილ ქორეოლი, „ჩვენი სცენის დღევანდელი საჭიროება“, ჟურნ. „თეატრი და მუსიკა“, გვ. 27—36.

დიდ იმედებს ამყარებდნენ პარიზიდან ახლად ჩამოსულ გიორგი ჯაბადა-
რის მიერ (იქ ოლეონის თეატრში მუშაობდა) 1918 წელს დაარსებულ სტუ-
დიაზე. ქებით იხსენიებდნენ სტუდიის პირველ წარმოდგენას (ბრიეს პიესას
„სარწმუნოებას“), უხაროდით, რომ „სტუდიის გარშემო თავი მოიყარა სასცენო
შრომის და შემოქმედების მოწყურებულმა ინტელიგენტმა ახალგაზრდობამ“
(ამ სტუდიიდან გამოვიდნენ ვერიკო ანჯაფარიძე, მიხეილ გელოვანი, აკაკი ვა-
საძე, შალვა ღამბაშიძე, უშანგი ჩხეიძე, მიხ. ჭიაურელი). სტუდიამ დადგა როს-
ტანის, ჰაუპტმანის, სიო ჭანტურიშვილის პიესები. გ. ჯაბადარი ძალიან სერა-
ოზულად ეკიდებოდა ამ საქმეს. მან მოასწრო ქართულად წიგნიც გამოეცა „დიქ-
ცია მსახიობებისა და ორატორებისათვის“. მაგრამ სტუდიას, ეტყობა, ბევრი დაბ-
რკოლმე გადგებოდა, 1920 იგი დაიხურა, ჯაბადარი კი საფრანგეთს დაუბრუნდა.

1920 წელს ჟურნ. „თეატრი და ცხოვრება“ (№ 1), წინა წლის ვითარების
მიმოხილვისას, წერდა, „დრამის საქმე ცუდადაა. 1919 წლის სეზონი დაიწყო
სახელმწიფო თეატრში, მაგრამ ადმინისტრაციასთან კონფლიქტის გამო დასი
ქნაში დარჩა. თამაშობენ ქართულ კლუბში“. მდგომარეობა მკვეთრად შეიცვა-
ლა, როცა 1920 წელს „თბილისის ქალაქის გამგეობამ გადაწყვიტა იძულებით
ჩამოართვას იუზუბაშევს არტისტული საზოგადოების შენობა“, და გადასცა იგი
ქართულ დრამას (ეს დღევანდელი რუსთაველის თეატრის შენობაა)²³.

მიუხედავად ამ კრიტიკული განწყობილებისა, უნდა ითქვას, რომ ქართულ
თეატრს ცალკეული წარმატებაც ჰქონდა. აქტიურად მუშაობდა ქუთაისის თე-
ატრი მიხ. ქორელიას და ალ. იმედაშვილის მეთაურობით, თუმცა ფინანსურად
ძალიან უჭირდა (ქუთაისში თავისი „დრამატული საზოგადოება“ ჰქონდათ).
ქართულ თეატრში იმ წლებში იღვწოდნენ მოსკოვის სამხატვრო თეატრის
პრინციპების მიმდევარნი (ამ თეატრში ნამუშევარნი ან ნახავენ) ალ. წუ-
წუნავა, რომელიც განსაკუთრებულ ყურადღებას უთმობდა საოპერო თეატრს,
დიდად ნიჭიერი ვალერიან შალიკაშვილი, რომელიც ძალიან ადრე (1919 წელს)
გარდაიცვალა, აკაკი ფაღავა, მიხ. ქორელი, პირველ ვახტანგულ ნაბიჯებს დგამ-
და ალექსანდრე ახმეტელი.

ქართულა დრამატული საზოგადოება გარკვეულ აქტიურობას იჩენდა —
აცხადებდა მიღების ახალ სტუდიაში, ნიშნავდა პრემიებს საუკეთესო ორიგინალ-
ური პიესისთვის²⁴. 1918 წელს „თეატრსა და ცხოვრებაში“ (№ 6) არის ასე-
თი ცნობა, რომელიც დღეს, ალბათ, ბევრს აღარავის ახსოვს. 7—12 მარტს შედ-
გა ქართველ მსახიობთა კავშირის წლიური კრება (საზოგადოების თავმჯდომე-
რედ შემდეგ აირჩიეს შალვა ღამბაშიძე). დაადგინეს რეჟისორად მოიწვიონ „გან-
თქმული კოტე მარჯანიშვილი“. მაშინ მისი ჩამოსვლა ვერ მოხერხდა, ის
1922 წლიდან ჩაუდგა სათავეში რუსთაველის თეატრს და, როგორც ცნობილია,
სწორედ მის სახელთანაა დაკავშირებული ქართული თეატრის განახლება.

იმ წლების თეატრალური ცხოვრებიდან კიდევ აღსანიშნავია, რომ გაიხსნა
რამდენიმე მუშათა თეატრი, იმართებოდა ცნობილ მსახიობთა იუბილეები.
მაგ. ვიქტორ გამყრელიძისა 1918 წელს²⁵, ვასო აბაშიძისა 1919 წელს²⁶ —
ვახტ. გარიკის ანგარიშის მიხედვით, ეს ნამდვილა ზეიმი იყო; იმართებოდა

²³ „თეატრი და ცხოვრება“, 1920, № 6. 15. II.

²⁴ ვახ. „სახალხო საქმე“, 1918, № 253.

²⁵ ვახ. „სახალხო საქმე“, 1918, № 253.

²⁶ ვახ. „საქართველო“, 1919, № 51.

გასტროლები, მაგ. ალექსანდრე იმედაშვილისა (წარმოადგინეს „ოტელიო“) მსა-
წლებში დიდხანს თამაშობდნენ თბილისში მოსკოვის სამხატვრო თეატრის მსა-
ხიობები (მათ შორის, ვას. კაჩალოვი), რაც უეჭველად მნიშვნელოვანი მოვლე-
ნა იყო თბილისის კულტურულ ცხოვრებაში (მაშინდელ გაზეთებში იბეჭდებო-
და ანონსები და რეცენზიები).

რამდენადაც ვიცით, 1918—20 წლებში გადაღებული ქართული მხატ-
ვრული ფილმი არ დარჩენილა და არც ჩანს. მაგრამ ცნობილია, რომ პირ-
ველი ქართული მხატვრული სურათი „ქრისტიანე“ (ეგ. ნინოშვილის მოთხრო-
ბის მიხედვით) გადაღებული იქნა 1916 წელს რეჟისორ ალ. წუწუნავას მიერ.
ოპერატორი იყო ალ. დიდმელიოვი, იგი შემდეგ დიდხანს მოღვაწეობდა ქართულ
კინოში, მხატვარი — დიმიტრი შვევარდნაძე, რომელიც შეგვიძლია ჩავთვალოთ
ამ დარგის პიონერად ეროვნულ კინემატოგრაფიაში. ამ საქმეს თავში ედგა
ქართული კინოს ფაქტობრივი დამფუძნებელი და ორგანიზატორი გერმანე გო-
გიტიძე. მთავარ როლს ასრულებდა ანეტა აბელიშვილი, მონაწილეობდნენ ქარ-
თული თეატრის ცნობილი მსახიობები — ვასო აბაშიძე, ვასო არაბიძე, ცეცილია
წუწუნავა, გიორგი ფრონისპირელი, ნიკო გვარამია და სხვანი.

თუ სხვა იმდროინდელი მხატვრული სურათი არ გაგვჩანია, დოკუმენტუ-
რი კინო ადრევე წაისახა და იმ დროსაც აქტიურად მოქმედებდა. ვასილ ამაშუ-
კელის მიერ 1912 წელს გადაღებული აკაკი წერეთლის მოგზაურობა რაჭაში
დღეს საყოველთაოდ ცნობილია (მას მანამდე უკვე რამდენიმე სურათი ჰქონდა
გადაღებული). მაგრამ ის, რაც დამოუკიდებლობის წლებში იქნა გადაღებული,
სულ ბოლო დრომდე გადამალული და მიუწვდომელი იყო. აღმოჩნდა, რომ ბევ-
რი რამ საინტერესო გადაუღიათ (აქაც გერმან. გოგითსძე იყო მთავარი), მა-
გალითად, დამფუძნებელი კრების გახსნა, საქართველოს დემოკრატიული რეს-
პუბლიკის ჯარების შესვლა ბათუმში, 26 მაისის პარადი, უცხოელ სტუმრების
(დელეგაციების) ჩამოსვლა და აქ ყოფნა, შევარდნის სპორტსმენთა გამოსვლა.
სამხედრო საისტორიო არქივის გამგემ ს. ერადემ გადაიღო 1918 წლის ივნისის
ბოლოს მოკლული კათალიკოს-პატრიარქის კირიონ II-ის დაკრძალვა (ფილმი
დაკარგულია).

არის ცნობები, რომ ევროპის კინოეკრანებზე უჩვენებდნენ დოკუმენტურ
ფილმებს საქართველოს სხვადასხვა კუთხისა და ისტორიული ძეგლების შესა-
ხებ, კიდევ რაღაც ფილმებს ქართველ მსახიობთა მონაწილეობით, მაგრამ რო-
დის და ვის მიერ არის გადაღებული ეს სურათები, არ არის ცნობილი. გ. გო-
გიტიძის ცნობით, „ქრისტიანეს“ გადაღების შემდეგ, მას გადაუწყვეტია, რომ
მარტო თვითონ სიძნელის, მათ შორის, ფინანსურ სიძნელეთა გამო, საქმეს ვერ
გაუძღვებოდა. „ჩემთვის აშკარა გახდა რომ ისეთი მნიშვნელოვანი საქმე, რო-
გორც კინომრეწველობა, უეჭველად სახელმწიფო ან საზოგადოებრივი ორგა-
ნიზაციის ხელში უნდა ყოფილიყო. ჩემი არჩევანი შეჩერდა კოლოპერატუ „ცე-
კავშირზე“. ამ ორგანიზაციამ მიიღო ჩემი წინადადება და მასთან ერთად კი-
ნოსურათი „ქრისტიანე“. ამავ დანებსებულებას გადაეცა პირადად ჩემი სახსრე-
ბით გადაღებული რამდენიმე კინოქრონიკა“²⁸.

²⁷ გაზ. „სახალხო საქმე“, 1918. 5. IV. № 213.

²⁸ ალექსანდრე გვენცაძე, ეპიზოდები დამოუკიდებელი საქართველოს კინე-
მატოგრაფიული ცხოვრებიდან, ჟურნ. „სინემა“, 1991, № 5, გვ. 4—6.

როგორც ცნობილია, ქართული მხატვრული კინემატოგრაფიის განვითარება მომდევნო ათეულ წლებს მიეკუთვნება.

საქართველოს დამოუკიდებლობის წლებში ქართული ინტელაგენციის ცხოვრებაში თვალსაჩინო ადგილი ეჭირა სპორტულ საზოგადოება შევარდენს, რომლის სათავეშიც იდგნენ გამოჩენილი სპორტსმენება და საზოგადო მოღვაწენი გიორგი ეგნატაშვილი, გიორგი და თამარ ნიკოლაძეები, ღათა ჯავრიშვილი, არჩილ ბაქრაძე, გაიოზ ბერელაშვილი, გიორგი მერკვილაძე და სხვანი. დაარსების ინიციატორი იყო გიორგი ნიკოლაძე, მანამდე პეტრაგრაფის ერთ-ერთი „სოკოლის“ დამაარსებელი და უფროსი, უკვე მრავალი სპორტული ჯილდოს მფლობელი. შევარდენი არსებობდა 1918—1923 წლებში („შევარდენს“ წინ უსწრებდა საზოგადოება „სოკოლი“). განსაკუთრებული ყურადღება ექცეოდა ტანვარჯიშს, აგრეთვე სპორტის სხვა სახეებსაც, „შევარდენა“ აწყობდა საჯარო გამოსვლებს, კერძოდ, მონაწილეობდა 26 მაისობაში — ვაკეში, სადაც ახლა პარკია; არსებობის ბოლო წანებში საზოგადოება უშვებდა ჟურნალ „შევარდენს“ (საქართველოს შევარდენთა კავშირის დროგამოშვებით ორგანოს), რომლის რედაქტორი იყო მრავალმხრივი საზოგადო მოღვაწე, ზემოთ უკვე მოხსენიებული ექიმი სოსო ასლანიშვილი. სარედაქციო კოლეგიას კი შეადგენდნენ გიორგი ეგნატაშვილი, თამარ ნიკოლაძე, ივანე მაჭავარიანი. ჟურნალის პირველი ნომრის გამოცემა მხოლოდ 1922 წლის იანვარში მოხერხდა, მაგრამ მთელი მასალა ადრევეა მომზადებული და წინა წლების მოღვაწეობას ასახავს. ჟურნალი მოწმობს, რა სერიოზულობით ეკიდებოდნენ „შევარდენას“ მესვეურნი თავის საქმეს, რომელიც სამართლიანად მიაჩნდათ ეროვნული მნაშენელობის მქონედ. დაბეჭდილი ინფორმაცია გვიჩვენებს, რომ საზოგადოება აქტიურად ეწეოდა სპორტის პროპაგანდას მთელ საქართველოში, ცდილობდა უკვე ბავშვობის წლებიდან მიეზიდათ გოგო-ბიჭები სავარჯიშოდ, ქმნიდნენ ქართულ სპორტულ ტერმინოლოგიას, მეცადინეობას ქართულად აწარმოებდნენ, ამზადებდნენ სახელმძღვანელოებს (1921 წელს გამოვიდა გ. მერკვილაძის „ქართული მოძრაობის თამაშობანი“), თვით ჟურნალში დაბეჭდილია მეთოდურა ხასიათის წერილები.

გ. მერკვილაძის წიგნის წინასიტყვაობაში სოსო ასლანიშვილი წერდა: „შევარდენი, ვით მძლავრი ძალა, შეიჭრა ჩვენი ხალხის ცხოვრებაში, ერთგვარი აფორიაქება შეიტანა მის მყუდროებაში, შევიდა ხალხში ხალხისავე სასარგებლოდ, ხალხისავე სიყვარულით... შევარდენი ხომ ხალხის შეილია, შევარდენი უზრდის საქართველოს ჯანსად რესპუბლიკელებს, შევარდენი ქმნის მაგარ, გაკაფებულ თაობას... შევარდენს მოაქვს სილამაზე, სისხარტე. შევარდენი სალამაზის სიმბოლოა. და სწორედ ეს არის მთავარი მიზეზი შევარდნული იდეის განვითარებისა საქართველოს რესპუბლიკის ფარგლებში ასეთი სიმძლავრით“. 1923 წელს შევარდენი გააუქმეს, როგორც იდეურად მიუღებელი, რაკი იგი დამოუკიდებელი საქართველოს დროინდელ ტრადიციებს არ ღალატობდა.

დასასრულ, საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკას ჰქონდა საკუთარი ჰიმნი („დიდება“), საკუთარი გერბი და დროშა. ჰიმნის საიტყვებისა და მუსიკის ავტორი იყო კოტე ფოცხვერაშვილი, გერბისა — საქართველოში დამკვიდრებული ცნობილი მხატვარი იოსებ შარლემანი, დროშისა — მოქანდაკე იაკობ ნიკოლაძე.

დღეს ეს პიშნი, გერბი და დროშა, სამოცდაათი წლის განმავლობაში უკუ-
გდებული და მივიწყებული, კვლავ დაუბრუნდა საქართველოს.

ამგვარად, ჩვენ სრული უფლება გვაქვს ვთქვათ, რომ დამოუკიდებელი სა-
ქართველოს ხანმოკლე არსებობა და ის წლები რომლებიც იმ ხანას წინ უძლო-
და, არის ორგანული ნაწილი ჩვენი ეროვნული კულტურის ისტორიასა, ნაწი-
ლი, ურომლისოდაც სრულიად ირლევად განვითარების ბუნებრივი სურათი;
უფრო მეტიც, ეს არის უმნიშვნელოვანესი მიჯნა, რომელიც აღნიშნავს ქარ-
თული კულტურის ასვლას ახალ საფეხურზე, გაბედული ნაბიჯი მსოფლიო
მეცნიერების, მწერლობისა და ხელოვნების უახლეს მონაპოვართა დასაუფლებ-
ლად.

ქართული შემოქმედებითი ინტელიგენცია თავისი როლის სრული შეგნე-
ბით და უდიდესი პასუხისმგებლობით მოეცა და დამოუკიდებელი ეროვნული
კულტურის საფუძვლის ჩაყრას. უმოკლეს ხანაში მან შეძლო გამოემჟღავნე-
ბინა ერის დიდი შემოქმედებითი პოტენციალი, ეჩვენებინა, რომ ქართველი
ხალხი ღირსია საკუთარი ადგილი დაამკვიდროს თანამედროვე ცივილიზა-
ციულ სამყაროში. და თუმცა დამოუკიდებლობის დაკარგვის შემდეგ საქართვე-
ლოს რთული და მძიმე გზის გავლა მოუხდა, იმას, რასაც საფუძველი ჩაეყარა
დამოუკიდებლობის დროს, უკვალოდ არ ჩაუვლია. სწორედ იმ წლებშია საძი-
ებელი ფესვები ბევრი სასიკეთო საქმისა (კულტურის მთელი დარგებისა!), რო-
მელთა განხორციელება მაინც მოხერხდა მომდევნო ხანაში. დიდი პატრიოტუ-
ლი შემართების, თავდადებული შრომისა და თავგანწირვის ფასად.

ნოე აფხაზაძე

ალანები და საქართველო*

ახლა შევეხეთ იმ არქეოლოგთა ნაშრომებს, რომლებიც მატერიალურ კულტურაში ხედავენ ალანთა ჩამოსახლების ნიშნებს ადრეულ შუა საუკუნეთა ქართლში.

არქეოლოგმა ბ. ტეხოვმა ჯერ კიდევ 1971 წ. ლიახვის ხეობის ზედა წელზე სოფელ სტირფაზთან გათხრილი სამაროვანი ოს ტომებს დაუკავშირა მხოლოდ და მხოლოდ ადგილის „სახელის“ მიხედვით¹¹⁹. ამ სახელის შემრქმევი ალანები თითქოს ადრე შუა საუკუნეებში ჩამოსახლებულან. თუმცა რამდენიმე გვერდის შემდეგ ანტიკურ ხანაშიც ცდილობს სარმატული ელემენტები მოძებნოს და თან იშველიებს სტრაბონის ცნობას იბერიის მთიელების „სკვით-სარმატულობის“ შესახებ და, რა თქმა უნდა, სიამოვნებით ეყრდნობა გ. მელიქიშვილის ავტორიტეტსაც¹²⁰. იყენებს გ. ლომთათიძის დავირვებებსაც კლდეეთის სამაროვანთან დაკავშირებით. დაბოლოს აკეთებს დასკვნას, რომ ეს ტერიტორია, „სოციალურ-პოლიტიკური“ ცხოვრების მხრივ, მუდამ შედიოდა ქართლის სამეფოში და ამ დეტალებით არ განსხვავდებოდა ქართლის სხვა კუთხეებისაგან¹²¹. ავტორი ერთი მხრივ, იზიარებს იბერიელ მთიელთა სკვით-სარმატებთან ნათესაობას, მაგრამ, მეორე მხრივ, თანმიმდევრული არ არის და აღნიშნავს, რომ მის მიერ გათხრილ სამარხებში დაკრძალულთა პოზა სარმატულს არ შეესაბამება¹²².

შემდგომში ბ. ტეხოვმა სტირფაზის სამაროვანს ცალკე მონოგრაფია უძღვნა¹²³. განიხილავს რა I—VII სს-თა 80-ზე მეტ სამარხულ არქეოლოგიურ მასალას, დასკვნის, რომ: «Некоторые группы северо-кавказских алан в раннее средневековье могли обосноваться в горной зоне Иберии, которая до их появления была занята населением по обычаям и нравам, близким скифам и сарматам». Это сообщение автора I в. н. э. Страбона в определенной степени подтверждается данными археологии»¹²⁴.

* დასასრული. დასაწყისი იხ. „მაცნე“ № 3-ში.

¹¹⁹ Б. В. Техов, Очерки древней истории и археологии Юго-Осетии. Тб., 1971, გვ. 149; სანტერესოა, რომ 20-იან წლებში სოფელ სტირფაზს ოხუძია რქმევია—იხ. Р. Х. Гоголев, Стрифазский могильник, Цинвали, 1984.

¹²⁰ Б. В. Техов, დასახ. ნაშრომი, ს. 247; Г. А. Меликишвили, К истории Древней Грузии, Тб., 1959, с. 292.

¹²¹ იქვე, Г. Меликишвили, К истории Древней Грузии.

¹²² იქვე, გვ. 246.

¹²³ Б. В. Техов, Материальная культура населения среднего течения реки Большой Лиахви в I—VIII вв. Тб., 1988.

¹²⁴ Б. В. Техов, დასახ. ნაშრომი, 1987, გვ. 76.

3. „მაცნე“, ისტორიის სერია, 1991, № 4

როგორც 1971 წ. გამოცემულ მონოგრაფიაში, ისე წინამდებარეშიც ავტორი კლდეების სამაროვანზე გ. ლომთათიძის დაკვირვების ციტირებას ახდენს: «Сравнительный анализ погребального обряда и инвентаря выявляет ряд этнических совпадений с северокавказскими, крымскими, сарматскими древностями позднеантичной эпохи. Особенно много насчитывается параллелей в Северной Осетии, через промежуточные материалы из северных областей Грузии — Рачи (верховья р. Риони) и Юго-Осетии (верховья р. Лиахви)»¹²⁵.

მაგრამ საქმე ისაა, რომ ეს მხოლოდ ნაწყვეტია იმ საერთო დასკვნის, რომელიც მოცემული აქვს გ. ლომთათიძეს; იგი სრულიად სხვა ასპექტში ხედავს როგორც ურთიერთობებს, ისე „სარმატული პრობლემის“ საფუძვლებს. გ. ლომთათიძე „აგრძელებს მსჯელობას“, რომ „ასეთი ურთიერთობა ძველთაგანვე, ჯერ კიდევ ძვ. წ. II ათასწლეულიდანვე მომდინარეობს (გავიხსენოთ ლევის მრავალრიცხოვანი სამარხეული მასალა, კოლხური და ყოზანური კულტურების აშკარა მონათესაობა და სხვ.) და უწყვეტლევ გრძელდება გვიანანტიკურ ხანაშიც“¹²⁶. გ. ლომთათიძის დაკვირვებით ბევრი ე. წ. სარმატული ნიშანი საქართველოში ჯერ კიდევ ბრინჯაოს ხანაში ვლინდება, ამიტომ: В отличие от южнорусских областей, в отношении Грузии было бы неправомерным и неисторичным говарить о „сарматизации.“ მას აინტერესებდა პრობლემა „чем обязана сама сарматская культура древним зрелым культурам Кавказа...“¹²⁷ და ვფიქრობთ, ბ. ტეხოვი სრულიად არაკორექტულად მოიქცა, გამოიყენა რა თავის სასარგებლოდ გ. ლომთათიძის ერთიანი მონოლითური დასკვნის ნაგლეჯი, ის, რაც მას „სჭირდებოდა“ (სხვა საქმეა გ. ლომთათიძის აღნიშნული მონახაზი რამდენადაა ახლოს ქეშმარიტებასთან). ისიც უნდა ითქვას, რომ გ. ლომთათიძეს განსხვავებული ქრონოლოგიური ჯგუფის ანალოგიები მოჰყავს საკმაოდ გაფანტული ტერიტორიებიდან (გვ. 166. ცხენის დამარხვაზე, X—XIII სს. ახ. წ., ძვ. წ. X—IX სს. გვ. 167. ძვ. წ. I ათასწლეულის შესახებ, გვ. 184) და დღეს ეს ნაშრომი თავისი შესწავლილობის პრინციპებითა და თეორიული ბაზით გამოსაყენებლად საკმაოდ საფრთხილოა. რა თქმა უნდა, სულაც არ ვამცირებთ მის საერთო შემეცნებით ღირებულებას.

ამდენად, ბ. ტეხოვის მითითება გ. ლომთათიძის ნაშრომზე არახუსტი და შეცდომაში შემყვანია. უნდა ითქვას, რომ მის მიერ გამოქვეყნებული I—VIII საუკუნეთა 80-ზე მეტი სამარხიდან გამომდინარე აბსოლუტური უმრავლესობა ინფორმაციისა (ისტორიული ინფორმაციისა) ადგილობრივ, წმინდა იბერიულ „სოფლურ კულტურაზე“ მიგვითითებს. მათში უცხო ელემენტები იშვიათია და ისინი საერთო სურათს ოდნავაც ვერ ცვლიან. მაგ., ერთ-ერთია „кувшинчик аланского типа“¹²⁸. მართლაც, ასეთი ჭურჭელი დამახასიათებელია ალანური კულტურის“ აღმოსავლური ვარიანტისათვის¹²⁹. მაგრამ განა შეიძლება ერთი (ან თუნდაც 10) ჭურჭლით მთელი მხარის ეთნიკურ კუთვნილებაზე

¹²⁵ გ. ლომთათიძე, კლდეების სამაროვანი, 1957, გვ. 203.

¹²⁶ იქვე, გვ. 189.

¹²⁷ გ. ლომთათიძე, კლდეების სამაროვანი, 1957, გვ. 204.

¹²⁸ Б. В. Тихов, დასახ. ნაშრომი, გვ. 94.

¹²⁹ В. А. Кузнецов, დასახ. ნაშრომი, 1973, ნახ. 3—15. თუმცა აღსანიშნავია, რომ ალანური კულტურის კერამიკა სათავეს „ყოზანური კერამიკიდან“ იღებს და არ უნდა გაგვი-

საუბარი? რუთხასა და კუმბულთაში აღმოჩენილია IV ს-ის „მსხლისებრი“ ნაპ-
რიალები ქართული ჭურჭლები (3 ც.)¹³⁰. შეიძლება ვამტიცოთ მხოლოდ მათ
მიხედვით იქ ქართველთა არსებობა? ავტორის მიხედვით, ერთ-ერთ ინდივიდს
თავის ქალა ხელოვნურად ჰქონდა დეფორმირებული¹³¹. ასეთი ცალკეული
შემთხვევები ცნობილია სხვა ქართული ძეგლებიდანაც: წილკნის აკლდამა, ქვე-
მო ალუვი, ნაბარევი, ალაიანი, სანთა; არის მინგეჩაურშიც. ბ. ტეხოვი მას
ალანთა ეთნიკურ ნიშნად მიიჩნევს. მკვლევართა უმეტესობის მიხედვით ეს
ასე არ უნდა იყოს¹³².

როგორც ტექსტიდან ჩანს, ბ. ტეხოვი სამართლიანად მიიჩნევს ქართული
არქეოლოგიური კომპლექსებისათვის სიახლედ ორ ნივთს. ერთია ინკრუსტი-
რებული ფრინველისებური საყიდი, ხოლო მეორე „შევარდნისთავიანი წრე“¹³³.
მათ ანალოგებს პოულობს ჩრდილო კავკასიაში. მაგრამ უნდა აღვნიშნოთ, რომ
ეს ნივთები არც მხოლოდ ჩრდ. კავკასიის დამახასიათებელია და, მით უმეტეს,
ეთნიკური ნიშნის მატარებელი არ არის. ისინი ფართოდაა გავრცელებული
„ხალხთა გადასახლების ეპოქის“ ევროპულ ძეგლებზე¹³⁴.

რაც შეეხება მთლიანად სამაროვანს, დაკრძალვის წესი, სამარხი მოწყო-
ბილობანი ადგილობრივია. ანტიკური ხანის სამარხთა ჯგუფში გვხვდება ცხენის
ჩატანება. ასეთი რამ გავრცელებული ჩანს ამ დროს საქართველოში: აღმოჩე-
ნილია დილოში, ურბნისში, კლდეეთში, ბიკვინთაში¹³⁵. როგორც ანტიკური
ხანის, ისე მომდევნო პერიოდის სამკაულს მრავალი პარალელი მოეძებნება
ქართულ ძეგლებზე¹³⁶, იგივე ითქმის კერამიკაზე¹³⁷.

კვირდეს მათი არსებობა კავკასიონის ცენტრალურ ნაწილში როგორც ქედის იქეთ, ისე
აქეთ.

¹³⁰ В. А. Кузнецов, *დასახ. ნაშრომი*, 1962, ნახ. 33, 1—3 (თარიღი სწორი არ
არის — XI—XIII სს). *შდრ. ლ. ჭილაშვილი*, ნაქალაქარი ურბნისი, თბ., 1964, ტაბ.
XX—2, 3, XXI—2, 3.

¹³¹ Б. В. Техов, *დასახ. ნაშრომი*, 1987, ტაბ. 156, 2—11.

¹³² А. С. Скрипкин, *დასახ. ნაშრ.*, 1982, с. 46, «В первых веках нашей эры в эту
среду проникают гуннские элементы, с которыми обычно связывают появление длин-
ных луков с костяными обкладками, широкое распространение деформации головы». —
А. П. Смирнов, К вопросу о гуннских племенах на Средней Волге и Прикаспии.
ЛИНЮБЕ, М., 1974, с. 66.

¹³³ Б. В. Техов, *დასახ. ნაშრომი*, ტაბ. 95—14—15, გვ. 17, 18, 52.

¹³⁴ Ursula Koch, *Die Grabfunde der Merowingzeit aus dem Donautal um
Regensburg*, Berlin, 1968, Tafel. 88—5, 1—15, 18—12, Tafel 84—4. Albert Crepin,
Le Cimetiere du Brers, Arras, 1957, pl. V, 19; *Cronologie*, Basel გვ. 241—157—13—14.

¹³⁵ გ. ლომთათიძე, კლდეეთის სამაროვანი, გვ. 119; „მაინე“, ისტორიის სერია, № 2,
1971, გვ. 168. ტეხოვი ცდება როცა წერს, რომ დაკრძალვის წესის ელემენტები თითქმის საქარ-
თველოში გავრცელებული არ ყოფილიყოს (Б. В. Техов, *დასახ. ნაშრომი*, გვ. 68).

¹³⁶ Б. В. Техов, *დასახ. ნაშრომი*, ტაბ. 66—3, 8, 9; *შდრ. გ. ლომთათიძე*, სა-
ქართველოს მოსახლეობის კულტურა და ყოფა I—XIII სს., თბ., 1977, ტაბ. XII; *შდრ.*
Б. В. Техов, *დასახ. ნაშრომი*, ტაბ. 88, 89, 92; ნ. აფხაზაძე, ადრეშუა საუკუნეების
აღმოსავლეთ საქართველოს ნივთიერი კულტურა, 1979, ტაბ. VIII, XIX—34—40, ტაბ.
XXXIV—32, XXXV—30.

¹³⁷ Б. В. Техов, *დასახ. ნაშრომი*, ტაბ. 80, 138; *ლ. ჭილაშვილი*, ნაქალაქარი ურ-
ბნისი, 1964, ტაბ. XIII—2, ტაბ. XXI—3; ნ. მირიანაშვილი, შიდა ქართლის მატერია-
ლური კულტურის ისტორიიდან, თბ., 1983, ტაბ. 42.

აღსანიშნავია, რომ სამაროვანზე აღრეშუასაუკუნეთა მასალაში შეიმჩნევა ქრისტიანული ღაერძალვის წესი¹³⁸. ამ დროს არც აქ, არც სხვაგან „სამხრეთ ოსეთში“ არ გვხვდება „ალანური კულტურის“ ერთ-ერთი მთავარი ელემენტი — კატაკომბური სამარხი. სტრიფაზში აღრეშუასაუკუნეთა ჯგუფში გვხვდება მიცვალებულისათვის მონეტის ჩატანების შემთხვევა (სამარხი № 86, სასა-ნური მონეტა). მის შესახებ პატივცემული ავტორი წერს, რომ იგი პირველი შემთხვევაა „სამხრეთ ოსეთის“ ტერიტორიაზე¹³⁹. როგორც ჩანს, მისთვის უცხო დარჩა ყოფილი „სამხრეთ ოსეთის“ ავტონომიური ოლქის — ახალგორის რაიონის სოფელ ალევში გათხრილი სამაროვნის მონაცემები, სადაც ჯერ კიდევ 1981 წ. ორ ათეულამდე მონეტა აღმოჩნდა VI—VII სს-თა სამარ-ხებში¹⁴⁰.

მოკლედ, ყველა ნიშნით სტირფაზის სამაროვანი შესანიშნავი ქართული ძეგლია. იგი ასახავს I—VIII საუკუნეთა ქართლის მთის სოფლის ცხოვრებას. რაც მთავარია, იგი ერთი ეთნიკური კოლექტივის დანატოვარია, რომლის აქ ყოფნა უწყვეტია თითქმის 8 საუკუნის მანძილზე¹⁴¹.

სტირფაზის სამაროვანი უკავშირდება როგორც სტრაბონის მთიელ იბერ-თა პრობლემას, ისე ნაწილობრივ სინათლეს მოჰყენს ქართული ისტორი-ული მეცნიერების, ქართველოლოგიის ერთ „ძნელ“ საკითხს დეალთა ეთნო-კულტურულ გინაობას. სწორედ ამ კუთხით სტირფაზის სამაროვანზე მეტად საინტერესოა ედისის სამაროვნის მონაცემები, რომელიც გამოავლინა და „შე-ისწავლა“ რ. ჯატიევმა (ძათიათი). ედისი მდებარეობს დიდი ლიახვის სათავე-ებში, ისტორიულ მდარან-დეალებში; სამაროვანი კი განლაგებულია „ნაქა-ლაქარზე“, რომელსაც ოსმა კოლეგებმა ბოლო ხანებში დაუმკვიდრეს სახელი „город — цариаатов“. იგი, როგორც ჩანს, მრავალფენოვანი ძეგლია. აქ გა-მოვლენილია ადრე და განვითარებული შუა საუკუნეების სამარხები (ეს უკა-ნასკენი ქვაყუთებია)¹⁴². გათხრილი მასალიდან ჯერჯერობით გამოქვეყნდა მხოლოდ აღრეშუასაუკუნეების 6 სამარხის მონაცემი. რ. ჯატიევი თავისი სტა-ტიის დასკვნით ნაწილში „ავითარებს აზრს“, რომ: „Анализ инвентаря могильни-ка показывает, что вещи характерны для Закавказских и особенно для северокавказских памятников раннего средневековья“. უკვე ეს დასკვნა შეიცავს ავტორის „უზუსტობას“, რადგან შემოთავაზებული დაპირის-პირება „ზაკავაზზე“, „სევერნი კავკაზ“ იწვევს გაუგებრობას, რადგან თუ ზოგადად „ზაკავაზიის“ არქეოლოგიურ მასალებს შევადარებთ¹⁴³ ედი-სურს, შესაძლოა იგი, მართლაც, უფრო ჩრდილოკავკასიური ელფერის გვეჩვენ-

138 Б. В. Техов, *დასახ. ნაშრომი*, გვ. 75.

139 იქვე, გვ. 30, 155.

140 ნ. აფხაზაძე, ი. გაგოშვიძე, კ. გოცაძე, შიდა ქართლის არქეოლოგიური გეპსედიციის ქსნის ხეობის რაზმის 1981 წლის მუშაობის ანგარიში, სსპე, VIII, თბ., 1986.

141 ასეთი ტრადიციული სამაროვნები საქართველოში არცთუ ბევრა გვაქვს შეს-წავლილი და განხილული სამაროვანი ფართოდ უნდა შევიდეს სამეცნიერო მიმოკვლევაში სწორი ინტერპრეტაციით.

142 Б. В. Техов, *Археологическое изучение Южной Осетии за 50 лет Совет-ской власти*, ИЮНИИ XV, Цхинвали, 1968, ст. 18—21; Дзаттиаты Р. Г., *Ран-несредневековый могильник в селении Едыс (Южная Осетия)*, СА, № 2, 1986, ст. 198.

143 „ზაკავაზიის“ არქეოლოგიური კულტურა ამ დროს არ არის ერთიანი, იგი ძირი-თადად ნაწილდება ამ დროს უკვე კარგად ფორმირებული ეთნოსების მიხედვით, რომელთა ნივთიერ კულტურაში მეტ-ნაკლები საერთო ელემენტებია.

ნოს. მაგრამ თუ მას თავის ადგილს მოვუძებნით და ადრეშუასაუკუნეების ქართლის ნივთიერ კულტურას შევადარებთ, მივიღებთ სრულიად შებრუნებულ სურათს. იგი იდენტურია ქართლური¹⁴⁴ მასალისა (ურბნისი, მცხეთა, რუსთავი და სხვ.) და არა ჩრდილოკავკასიურისა. ეს ითქმის როგორც გლიტიკაზე, შვილიდსაინძებზე, საკინძებზე, ბეჭდებზე, ქამრის დეტალებზე, საყურეებზე და სხვ. სხვათა შორის უმეტესად ქართული ძეგლებია დასახელებული¹⁴⁵. სხვა-ნაირად შეუძლებელიც იყო, რადგან ერთადერთი აქ აღმოჩენილი ნივთი, რომელსაც ქართულ მასალაში ანალოგი არ მოეძებნება (ყოველ შემთხვევაში, პირადად ჩემთვის უცნობია), არის მინის „ურკელი“ (Бакал—каркезium).¹⁴⁶ საინტერესოა, რომ თვით დაკრძალვის წესის ელემენტებით ედისის სამაროვანი ფაქტობრივად ქრისტიანულია. სამარხი ორმოები მოგრძო ოთხკუთხაა, დამხრობილი დასავლეთ-აღმოსავლეთ ღერძზე. მიცვალებულები თავით ყოველთვის დასავლეთით წვანან და კარგად დაფიქსირებულ შემთხვევებში გაშოტილადაც კი. ამასთან სამარხები კოლექტიური¹⁴⁷. იგი სრულიად შეესაბამება დაკრძალვის წესს, გაბატონებულს V—VII სს. იბერიაში¹⁴⁸. მონაცემები დაკრძალვის წესისა შესაძლოა მატერიალური დადასტურება იყოს იმ ცნობისა, რომ დავით გარეჯელის მოწაფეები „...რომელიმე მათგანი კახეთის საზღვართა მიმართ მიიწივნეს, ხოლო სხვანი მთის კერძოთ დუალებითა მკვიდრთა მიმართ“¹⁴⁹. ეს ხდება VI ს-ის შუა წლებში და ამ მხრივაც მას სრულიად შეესიტყვისება ედისის სამაროვნის მონაცემები¹⁵⁰. აღსანიშნავია, რომ იმავე წელს დაბეჭდილ სტატიაში (ქურნ. „Природа“ № 10, 1986, გვ. 78) ჯატიევი უბრალოდ ცრუობს, რომ თითქოს „დაკრძალვის წესი, სამარხის მოწყობილობა და მათში აღმოჩენილი მრავალი ნივთი არაა დამახასიათებელი ამიერკავკასიისათვის“.

შემდეგი ტყუილი ისაა, რომ ჯატიევმა იცის ალანურობის ერთ-ერთი დამახასიათებელი ნიშანი კატაკომბური სამარხია (ყოველ შემთხვევაში ამ დროს — V—VII სს.). ედისში კი ორმოსამარხები გვაქვს. ჯატიევი ამის მიზეზად ქვის გრუნტს ასახელებს; ქვაში ძნელი იყო კატაკომბების გამოკვეთაო. ჩრდილო კავკასიაში სწორედ ადრეშუასაუკუნეებში საკმაოდ ფართოდაა გავრცელებული კლდის კატაკომბები¹⁵¹. ამრიგად, გრუნტის „ფაქტურა“ არაფერ შუაშია.

¹⁴⁴ ქართლში ვგულისხმობთ დიდ ისტორიულ-კულტურულ და პოლიტიკურ რეგიონს, რომელსაც ანტიკურ და ადრეშუასაუკუნეებში ბერძნული წყაროების იბერია შეესატყვისება.

¹⁴⁵ P. Г. Дзаттмат, დასახ. ნაშრომი, გვ. 200—208. ათიოდე გვერდიან სტატიაში, რომელიც 6 სამარხს ეძღვნება, მხოლოდ ჩვენი ნაშრომი თითქმის 20-ჯერაა მითითებული, მართალია, ხშირად, განსაზღვრებით — „ზაკვავაში“.

¹⁴⁶ P. Г. Дзаттмат, დასახ. ნაშრომი, გვ. 199, სურ. 2—2. სხვათა შორის, მისი ანალოგები არც ჩრდ. კავკასიაშია. რომც იყოს, ნათელია, ადგილობრივი ნაწარმი არ იქნება. საქართველოში წებელდის სამაროვანზე გვხვდება მსგავსი ჭურჭელი, უფრო კი ჩრდ. შვიზღვისპირეთში.

¹⁴⁷ იქვე, გვ. 198—209. მაგ., გვ. 201, № 3 სამარხი.

¹⁴⁸ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. II, გვ. 533 და სხვ.

¹⁴⁹ ასურულ მოღვაწეთა ცხოვრების წიგნთა ძველი რედაქციები, გამოსცა ილ. აბულაძემ, თბ., 1955, გვ. 150.

¹⁵⁰ დეაღეთის გაქრისტიანებას ადრეულ ხანაში წერილობით წყაროებზე დაყრდნობით ვადაულობდა ვ. გამრეკელი (იხ. В. Гамрекели, Двадцать и Двадцетия, Тб., 1961, с. 77).

¹⁵¹ Степи Евразии в раннем средневековье, Археология СССР, 1980, გვ. 88, სურ. 65.

უბრალოდ, ედისის სამაროვანზე ქრისტიანი ქართველები განისვენებენ¹⁵², წინაპარნი XIV ს-ის დიდი მოღვაწის ნიკოლოზ დვალისა, რომელთა „გაალანება“ სურს ძათიათის ნებისმიერი ზერზებით.

აი, ასეთი მეთოდოლოგიითა და საშუალებებით მომუშავე მკვლევარი ასკვნის, რომ „Таким образом, приникновение алан-осетин в Закавказье (не военные походы, а оседание) происходит не в XV—XVII вв. и даже не в XIII—XVI вв., а намного раньше, в VI—VII вв.“¹⁵³ ისე, რომ ეს აზრი სწორი არაა, ნათელია. მაგრამ მოტანილ ციტატაში და მთელ სტატიაშიც ნიშანდობლივია ერთი ტენდენცია. ავტორს ალან-ოსები საქართველოში (ან თუნდაც ქართლის სამეფოში) ჩამოსახლებულად კი არ ეგულება, არამედ „ზაკავკაზიეში“. ეს ტენდენცია, „საქართველოს“ ნაცვლად „Закавказье“ დამკვიდრება (შეიძლება ოდნავ შერბილებით) სხვა ოს მკვლევართა ნაშრომებშიც¹⁵⁴ შეიმჩნევა. ტენდენცია ნათელია — „ოსები“ ჩამოსახლდნენ არა კონკრეტულ ეთნო-პოლიტიკურ სიტუაციაში, არამედ რაღაც გეოგრაფიულ არეალში, რომელსაც სპარსელები განაგებდნენ. აქ ისინი სამხედრო სამსახურისთვის ირანელებს მოუწვევიათ¹⁵⁵ (უნდა შევნიშნოთ, რომ ედისის სამარხებს — „სამხედრობის“ განსაკუთრებული არაფერი ეტყობა. ასე, რომ ძათიათი აქაც ცდება). ამრიგად, იქმნება მოდელი, რომლის მიხედვით „ალან-ოსები“ ჩამოსახლდნენ არა საქართველოში, არამედ „ზაკავკაზიეში“. ამის შესახებ კი ჩვენი წერილის დასაწყისშიც მოგახსენეთ. დაინტერესებულ პირთ კი შევახსენებ თვით ოსი ისტორიკოსის გ. თოგოშვილის სიტყვებს. „არც ერთ მკვლევარს საქართველოში ოსთა გადმოსახლების ფაქტი სადავოდ არ გაუხდია (ხაზი ჩვენი — ნ. ა.). აზრთა სხვადასხვაობა მათ შორის თავს იჩენს ამ გადმოსახლების დათარიღების საკითხებზე“¹⁵⁶. როგორც ჩანს, ამ ნათქვამსაც ყველი გაუვიდა.

ამრიგად, ოს მკვლევართა სურვილის საწინააღმდეგოდ, შადა ქართლის მთიანეთის I—VIII საუკუნეთა¹⁵⁷ არქეოლოგიური კომპლექსები გვაძლევენ ისტორიულ დასაბუთებას, რომ ეს მხარე ძველთაგანვე ქართული და ქრისტიანული იყო, და დვალთა ტომი თუ ამ დროს ლიახვის სათავეებში სახლობს, იგი ქართველთა განუყოფელი ნაწილი უნდა იყოს.

სხვათა შორის, იმავე მასალით კიდევ ერთხელ მტკიცდება, რომ სტრაბონის ცნობილი „ყბადღებული“ ცნობის ტრადიციული გაგება ძირშივე მცდარია.

¹⁵² ძათიათი იშველიებს თავის ქალების ღეფორმაციასაც (გვ. 208). ამ მოვლენის შესახებ ქვემოთ ვისაუბრებთ. იგი, ჯერ ერთი, მხოლოდ ალანთა ეთნიკური ნიშანი არაა, მეორეც, ავტორს რომ დავეუჯეროთ (რომელიც არცთუ იშვიათად „ცდება“), საქირთა უფრო კვალიფიკური ანთროპოლოგიური ანალიზი და დოკუმენტაცია.

¹⁵³ Р. Г. Дзаттыати, დასახ. ნაშრომი, გვ. 208.

¹⁵⁴ მაგ. А. Х. Сланов, Сохтинский могильник, Тб., 1988.

¹⁵⁵ ეურნ. «Природа», № 10, 1986, с. 79.

¹⁵⁶ გ. თოგოშვილი, დასახ. ნაშრომი, 1958, გვ. 172.

¹⁵⁷ პჩელინამ გამოაქვეყნა 1926 წ. სოხთაში, ურსტუარში და როჭში აღმოჩენილი საინტერესო არქეოლოგიური კომპლექსები, რომელთა ეთნიკურ ატრიბუციას არ იძლევა, მაგრამ კვლევის დროს გამოყენებული მასალის მიხედვით ჩანს, რომ მათ „ოსებს“ უკავშირება — Краткий отчет на раскопках Южной Осетии в 1926 г. ИЮОНГИИ, т. IV, Цхинвали, 1969, с. 131—151.

მაშ ასე, დღევანდელი სამხრეთ ოსეთის ტერიტორიაზე მოპოვებული I—VIII სს-ის არქეოლოგიური მასალა ქართლში ალანთა ადრეული დაფუძნების საწინააღმდეგოდ მეტყველებს¹⁵⁸.

ბოლო ხანებში ქართლის უფრო ცენტრალურ რეგიონებში აღმოჩნდა ისეთი არქეოლოგიური ფაქტები, რომლებმაც თითქმის მკვლევრებს საშუალება მისცა დაბეჭდვით ემტყვიებინათ ალანთა გარკვეული ჯგუფების არსებობა აქ. ალაიანში, თხოთის მთის სამაროვანზე დაფიქსირდა IV ს-ის „კატაკომბური“ 6 სამარხი. ამ ტიპის სამარხები, ავტორის თქმით, საქართველოში პირველად აქ აღმოჩნდა¹⁵⁹. შემსწავლელმა ნ. მირიანაშვილმა ჩაატარა რა გარკვეული (ვიტყოდით, არცთუ სრული) ისტორიულ-არქეოლოგიური ანალიზი მასალისა, დაასკვნა, რომ თხოთის მთის მიდამოებში ადრეშუასაუკუნეებში მცირერიცხოვანი ალანური მოსახლეობა „არსებობდა“, „რომელიც თითქმის ასიმილირებული იყო ადგილობრივ მოსახლეობასთან“¹⁶⁰. მისი დასკვნიდან ჩვენთვის განსაკუთრებით ფასეულია ის, რომ „კატაკომბურ სამარხებში გამოვლენილი მასალა არაფრით განსხვავდება მეზობლად გათხრილ ორმოსამარხებისა და თიხის საარკოფაგების ინვენტარისაგან“ (იქვე, გვ. III). ჩვენ იმასაც დავუმატებთ, რომ „კატაკომბებში“ დაკრძალულთა პოზიცია მეორდება სხვა ტიპის სამარხებში¹⁶¹. ამიტომაც ივარაუდა ასიმილაცია პატიცემულმა ავტორმა ალბათ. მაშ რაღაში გამოიხატება მათი ალანურობა? სამარხის ტიპით და მასში დაკრძალულთა თავის ქალის ხელოვნური დეფორმაციით¹⁶². რაც შეეხება სამარხის ტიპს, ხელთ გვაქვს არცთუ ზუსტი მონაცემები, არ ვიცით კამერისა და დრომოსის ზუსტი ფორმა¹⁶³. ამასთან, კამერის შესასვლელს კრამიტი ჰქონია მიფარებული (3—5 ან 6 ცალი). პირადად ჩვენი აზრით, კრამიტის გამოყენების ფაქტს გარკვეული მნიშვნელობა უნდა ჰქონდეს, თუნდაც იმიტომ, რომ ნაკლებ მოსალოდნელი იყო ჭერ კიდეც მომთაბარეობიდან არცთუ თავდაღწეული (IV ს.) ალანებისაგან ისეთი ურბანისტული ფენომენის გამოყენება თავის დასაკრძალავ მოწყობილობაში, როგორიცაა კრამიტი. ჩვეულებრივ ალანები ასეთ შემთხვევაში ფილაქვებს იყენებდნენ. მკვლევართა უმეტესობა, როცა სხვადასხვა ტიპის სამარხებში ერთნაირი ინვენტარი და დაკრძალვის წესია, სამარხთა ყველა ტიპს ადგილობრივად მიიჩნევენ ხოლმე¹⁶⁴. ისიც გასათვალისწი-

¹⁵⁸ იგი სრულ პარმონიაშია სწორად გაგებულ წერილობითი წყაროების მონაცემებთან. ქსნის ხეობაში, რომელიც „სამხრეთ ოსეთის აო“-ში შედიოდა, ჩვენ მიერ შესწავლილი არქეოლოგიური მასალა მთლიანად იმეორებს დანარჩენი საქართველოს სურათს — იხ. ნ. ა. ფხაზაძე, ქვემო ალფეი ადრეულ შუასაუკუნეებში, თბ., 1988.

¹⁵⁹ ნ. მირიანაშვილი, შიდა ქართლის მატერიალური კულტურის ისტორიიდან, თბ., 1983, გვ. 87—89.

¹⁶⁰ იქვე, გვ. 111.

¹⁶¹ იქვე, გვ. 105.

¹⁶² სხვათა შორის, აღნიშნული არაა რამდენს ჰქონდა თავის ქალა დეფორმირებული, ან სხვა ანთროპოლოგიური კვლევის შედეგმა რა მოგვცა. ასეთი მასალის გაზიარება კი ძნელია. თავის ქალების დეფორმაცია პუნებისთვისაცაა დამახასიათებელი. გარდა ამისა, ზემოთ აღნიშნეთ ასეთი შემთხვევები სხვა სამაროვანებზეც. ვთქვათ, ალფეში 300-მდე ინდივიდი დაფიქსირებული, მათში ოთხიოდე მიცვალებულს (ყველა ქალია) თავის ქალა დეფორმირებული აქვს. ანთროპოლოგიური კვლევის გარეშე ძნელია შორსწასული დასკვნების გაკეთება, რადგან IV ს-სათვის ალანურ-ირანულენოვანი ეთნოსი უკავშირდება სრულიად გარკვეულ ანთროპოლოგიურ ტიპს.

¹⁶³ ნ. მირიანაშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 136.

¹⁶⁴ Г. А. Брикина, Могильник Каирагач в Южной Киргизии, КС, НКО, 1982, ст. 124.

ნებელია, რომ დაახლოებით მაჩლობელ წანაში (ახ. წ. I ს-დან) კატაკომბურის სამარხები ცნობილია საქართველოს სამხრეთით მდებარე ქვეყნებიდან — შინგიაური, ირანი (დეილემანი), მესოპოტამია, ფინიკია¹⁶⁵.

გასათვალისწინებელია ისიც, რომ თუ სამარხთა მოწყობილობის სხვადასხვაობაში ეთნიკურ სხვაობას დავინახავთ, ერთ საკმაოდ მცირე სამაროვანზე მივიღებთ 5 ეთნიკურ ჯგუფს, რაც აბსურდია¹⁶⁶. უცნაურია აგრეთვე მკვლევარის განცხადება, რომ თურმე მიცვალებულების ფეხების მოხრილობა უნდა აიხსნას დასაყრდელი ორმოს სიპატარავით¹⁶⁷.

არსებული მასალებისა (იგი ძლიერ ნაკლებია) და თხოთის მთის „კატაკომბების“ მიხედვით რაიმე გარკვეული დასკვნის გაკეთება არ შეიძლება, მით უმეტეს, ძნელია მათში დაინახო ალანები¹⁶⁸.

ცნობილია, რომ კატაკომბები აღმოჩნდა არაგვის ხეობაში, ქინვალის სამაროვანზე, მაგრამ ესაა და ეს, მასალა ჩვენთვის უცნობია. სხვათა შორის, ასეთ მასალას „წარმატებით იყენებს“ რ. ჯატიევი — იგი სამივე სამაროვნის (ქინვალი, ალაიანი, ედისი) მონაცემებს ერთი მოვლენის ნაწილად განიხილავს და მიაჩნია, რომ ალანები „აუყვნენ რა თერგის ღინებას, ერთმა ჯგუფმა, რომელმაც გადალახა ჯვრის გადასასვლელი, დაბინავდა ქინვალში და უფრო იქით მცხეთაში (ალაიანი), მეორე ჯგუფი გაუყვა რა თერგის სათავეს, თრუსო ხეობით გადალახა კალდასანის უღელტეხილი, დამკვიდრდა ედისში“¹⁶⁹. თავს რომ გავანებოთ ყველა დანარჩენს, სრულიად შეუძლებელია მათი ერთ ტალღად გაერთიანება, რადგან ალაიანის სამარხები თარიღდება IV ს-ით, ქინვალისა VI—VII სს-ით, ხოლო ედისის სამარხები V—VII სს-ით. როგორ შეიძლება VI ს-ში მოსულმა ალანმა ქინვალში დამკვიდრების შემდეგ გზა განაგრძოს და IV ს-ში ალაიანში დაიდოს ბინა. სრული ფანტასტიკაა¹⁷⁰.

ასეთია, ძირითადად, ალანთა შესაძლო მიგრაციის შესახებ I—VIII საუკუნეთა იბერიაში, ჩვენს ხელთ არსებული ფაქტები.

მოკლე დასკვნების სახით შეიძლება ითქვას: 1. სარწმუნო და სწორად გაანალიზებული წერილობითი წყაროებისა და არქეოლოგიური მასალის მიხედვით ქართლის სამეფოს ტერიტორიაზე ალანთა მნიშვნელოვანი მასების ჩამოსახლება არ მომხდარა; არაქართული მოსახლეობის დამადასტურებელი კვალი ქართლის მთიანეთში არ შეინიშნება; 2. ალანთა ჩამოსახლების კვალი ტოპონიმებისა და ზოგიერთი ისტორიული წყაროს მიხედვით ჩანს დღევანდ-

¹⁶⁵ Б. А. Литовинский, Погребальная практика в Парфии, М., 1987, т. XXXI, XXXII; Sabotino Moscati, Foiniçane, Praha 1975, წიგ. 6, 46, 47; Toshihiko Sono, Shinji Fukai, Dailaman III, 1964, pl. LXIX. LXVIII. კატაკომბურის მსგავსი სამარხები I ს-ში გვხვდება პალესტინაში; И. Д. Амусин, Кумранская община, М., 1983, с. 25.

¹⁶⁶ «...вне культурно-исторического (археологического) контекста, морфология отдельного погребения не может быть использована в качестве культурно-различительного признака, — одни и те же формы погребений встречаются в разные исторические периоды или в пределах одной эпохи, но у разноэтнического и (или) разнокультурного населения» — Ю. А. Смирнов, Морфология погребения, АК, Баку, 1985, ст. 333.

¹⁶⁷ ნ. შირიანაშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 105.

¹⁶⁸ ისტორიულ წყაროთა მონაცემები IV ს-ში (ან III ს-ში) ალაიანის მიდამოებში ალანური მოსახლეობის გაჩენის ვარაუდის საშუალებას არ იძლევა.

¹⁶⁹ Р. Г. Дзаттати, დასახ. ნაშრომი, გვ. 208.

¹⁷⁰ ძალიან ბევრ გეოგრაფია იცის — მცხეთას და ალაიანს აიგივებს (გვ. 208).

ლი აფხაზეთის ტერიტორიაზე, კოდორის ხეობის სათავეებში ვახუშტის ქვე-
ქანა „ალანი“ (ეს არ ნიშნავს ოსთა ჩამოსახლებას); 3. ქართლის სამეფოს
მესვეურები I—VIII საუკუნეთა მანძილზე თვითონ არგულობდნენ ძირითა-
დად „ეთნიკურ პროცესებს“, განსაკუთრებით ჩრდილო კავკასიის მიმართუ-
ლებით.

გვსურს შევეხოთ „დვალთა“ ეთნიკური ვინაობის საკითხს, განხი-
ლავთ მცენიერო ლიტერატურაში. დვალთა ვინაობა ხშირად განსაზღვრავდა
საქართველოში მკვლევართა მიერ შიდა ქართლის მთიანეთის ეთნიკურ ფიზიონო-
მიას.

ვ. ფ. მილერის მიხედვით, VII ს-ის სომხური ანონიმური გეოგრაფიის
დვალებში „следует видеть в жителях области Двалети южных осетин
известных до сих пор северным их соплеменникам под имени Туалта“. ამასთან ოსებს საერთო სახელი არ ჰქონდათ და სხვადასხვა სახელით იყვნენ
ცნობილი, აღნიშნავს მკვლევარი¹⁷¹.

ვანეევმა უცვლელად გაიმეორა ეს აზრი. „დვალ-ოსები სამხრეთ ოსეთის
ტერიტორიაზე უძველესი დროიდან მკვიდრობენ, წერდა იგი¹⁷². დვალ-ოსებს
ჩრდილო ოსთა ახალი ტალები XIV—XVI ს-ში ბარისკენ ერეკება, სადაც ეს
უკანასკნელნი ასიმილაციას განიცდიან. ოსთა ახალი ტალების თარიღი ვანეევმა
საგვარეულო გადმოცემებით დაადგინა (არც თავისთავად ინტერესმოკლებული
არაა). გვიანდელ წაშროშში (1959 წ.) ვანეევმა ოსთა გადმოსახლების თარიღად
XIII—XIV სს. მიიჩნია¹⁷³. ეს თარიღი ყველა ავტორთან მონღოლობას უკავ-
შირდება

გ. კოკიევის მიხედვით, ჰუნების შემოსევის შემდეგ (IV ს.) ალანთა ნაწილ-
მა მთებს მიაშურა და დაიკავა „Южные склоны Кавказских гор, смежных
с Иберией (Грузией)“. (იბერია სადა იყო? — ბ. ა.). VII ს-ის სომხურ გე-
ოგრაფიაში ოსები დვალების სახელით იხსენიებიან¹⁷⁴. ამის შემდეგ „К
времени царицы Тамары можно отнести захват значительной части терри-
тории Южной Осетии Грузией.“¹⁷⁵

კოკიევის ზემოთ მოყვანილი პირველი ფრაზით ჩანს, მას სურს დაამკვდ-
როს აზრი, რომ იბერიას კავკასიის სამხრეთი კალთები არ ეკავა და ალანებმა
სწორედ ეს ცარიელი(?) ადგილი „შეავსეს“, ე.ი. სამხრეთ ოსეთის ტერიტორია
IV ს-ში ქართლის სამეფოში არ შედიოდა. ეს არის პირველი, მთავარი ინ-
ფორმაცია მიმართული ოსი მოქალაქის აღსაზრდელად. მეორე „ციტატაში“
გაცხადებულია უმთავრესი საიდუმლო — „საქართველოს, თამარ მეფის დროს
დაუპყრია სამხრეთ ოსეთის უმეტესი (значительный) ნაწილი“. სწორედ ამ

¹⁷¹ В. Ф. Миллер, Осетинские этюды, т. III, М., 1887, ст. 6, 109.

¹⁷² В. Ванеев, К вопросу о времени заселения Юго-Осетии, ИЮОНИИ, т. III, 1936, ст. 271—273.

¹⁷³ В. Ванеев, Средневековая Алания, Цхинвали, 1959, ст. 182.

¹⁷⁴ Г. Кокиев, Очерки по истории Осетии, Владикавказ, 1926, ст. 22.

¹⁷⁵ იქვე, გვ. 37. უბედურება ისაა, რომ კოკიევის „ლიტერატურული“ მემკვიდრეები ახლაც
ჰყავს ტ. გურიევისა და ვ. კუზნეცოვის სახით, რომლებიც ჩრდ. ოსეთის ასსრ-ს ისტორიის
პირველ ტომში წერენ: „Аланы-осы двинулись на плодородные малонаселенные южные
склоны Главного Кавказского хребта и прилегающие долины Грузии“ (ст. 131).

ნარის ჭოროხის და რიონის აღწერა ერთმანეთში აქვს შერწყმული. იწყება ასე: „მდინარე ბოასი გამოდის საღდაც ჭანეთის საზღვრების მახლობლად არმენიელთა ადგილებში...“ ბოლოსკენ ასე გრძელდება: „...ნაცვლად ბოასისა ამიერიდან ფაზისად წოდებული განაგრძობს მდინარებას... ვიდრე ევქსინად წოდებულ ზღვამდე, საღაც მისი შესართავია და მის ორივე მხრით ლაზიკე არის“¹⁸⁴. პირველი ნაწილი აშკარად ჭოროხის აღწერაა, ხოლო მთავრდება რიონის აღწერით. აი, ამ ორ ნაწყვეტს შორის ჩართულია ხალხთა ჩამოთვლა და რახან მდინარე-ორიენტები არეულია, ჩამოთვლილ ტომთა ლოკალიზაცია ძნელდება და მცდარ დასკვნამდე მივყავართ. თუმცა თუ ტომთა სიას სრულად ვავითვალისწინებთ, გასაგები გახდება, რომ საუბარია ჩრდილო კავკასიაზე: „აქ ზევით სხვადასხვა ტომი ცხოვრობს, მათ შორის ალანებიც და აბაზგებიც... აგრეთვე ზიჩნიც და მათ შემდეგ პუნნიც, რომელთაც საბირები ეწოდებათ“¹⁸⁵. სკიტსკის ეს შეცდომა შეამჩნია და აღნიშნა გ. თოგოშვილმა¹⁸⁶.

ღვლები ოსებად მიაჩნია ბ. კალოევს. მისი ნაშრომი ერთგვარად კრებითი სახისაა და შეიცავს როგორც მის საკუთარ ნარკვევს, ისე „ოსეთოლოგიის“ სხვა „მიღწევებსაც“. აი, დაახლოებით ასეთს: მისი აზრით, „სკვითების შექრა საქართველოში ხდებოდა უპირატესად თანამედროვე ოსეთის ტერიტორიით და მოხდა მისი აბორიგენული მოსახლეობის ნაწილობრივი ირანიზაცია“. აქ, რაღა თქმა უნდა, ჩვენ მიერ ზემოთ განხილულ სტრაბონის ცნობას იყენებს. ამასთან გეოგრაფიის „კარგ“ ცოდნას ამჟღავნებს. კერძოდ, სკვითები თურმე საქართველოში დარიალის და დარუბანდის (!? ნ. ა.) გზებით იჭრებოდნენ¹⁸⁷. აი, რას ბრძანებენ სკვითურ სიძველეთა მცოდნენი ნ. ესაიანი და პ. პოგრებოვა: „ამიერკავკასიის ამ ოლქებში (საღაც სკვითური ინვენტარია — ნ. ა.) ძვ. წ. VII—VI სს. ადგილობრივ ეთნიკურ გარემოში ჩართული იყო სკვითური კომპონენტი. სკვითური ტიპის ნივთთა ნაკრები და მის შემცველ სამარხთა ხასიათი, აგრეთვე ამ ტიპის სამარხთა რაოდენობა მეტყველებს, რომ ამ კომპონენტს უმეტესად შეადგენენ მეომრები აქ უოჯახოდ მოსულნი და ადგილობრივი კულტურის შემთვისებლები. ისინი ინარჩუნებდნენ თავისთავადობას, რაც გამოიხატებოდა საომარ (მათ შორის მხედრის) აღჭურვილობაში და დაკრძალვის წესის იმ ნაწილში, რაც განსაზღვრული იყო მათი ცხოვრების ყაიდით“. ამასთანავე აღნიშნავენ, რომ „ამიერკავკასიაში სკვითური კომპლექსები „ჩაღვენთილია“ ადგილობრივ კულტურულ გარემოში; წმინდა სკვითური კომპლექსები აქ არ არის“¹⁸⁸. ვგონებ, ეს კარგი პასუხია სკვითებით გატაცებული როგორც ბ. კალოევის, ისე ქართველ და ოს მეცნიერთა ჭგუფისათვის. ამრიგად, კალოევი წარმოგვიდგენს მოდელს — სკვითები, საბრძოლველი და ალანები კავკასიონის სამხრეთ ფერდობზე საქართველოში ქმნიან თავიანთ ეთნიკურ სახეს ძვ. წ. VII—VI სს-ში, ადრეშუასაუკუნეებში, შემდეგ მონღოლთა ხანაში, XIV—XV სს-ში ყაბარდოელთაგან შევიწროვებულმა და XVIII ს-შიც¹⁸⁹. კალოევი ედავება ვ. გამრეკელს, დ. გვრიტიშვილს, გ. თოგოშვილს,

¹⁸⁴ გეორგიკა, II, გვ. 100.

¹⁸⁵ იქვე, გვ. 100.

¹⁸⁶ გ. თოგოშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 174.

¹⁸⁷ Б. А. Калоев, Осетины, М., 1967, ст. 17, 45.

¹⁸⁸ С. А. Есаян, М. Н. Погребова, Скифские памятники Закавказья, М., 1925, ст. 39.

¹⁸⁹ Г. Калоев, დასახ. ნაშრომი, გვ. 54, 55.

რომლებიც არ არიან მომხრე ოსთა ასე ადრეული გამოჩენისა საქართველოს ტერიტორიაზე. კალოვის ნაშრომში ზემოთ ჩამოთვლილთა გარდა გვხვდება სხვა „უცნაურობანიც“. მაგ., „ქსნელი ოსები“ თურმე ცხოვრობენ მეჭუდის და ლეხურის ხეობაში¹⁹⁰. საქართველოში აღმოჩენილი ყოფილა ორი ოსური წარწერა (ზაზი ჩვენია — ნ. ა.). ერთი I—II სს-ის ყოფილა (არმაზის?), ხოლო მეორე თრუსოს წარწერა, შესრულებული 1326 წელს¹⁹¹. თურმე ოქროს ურდოს უღელქვეშ 1233 წ. აღმოჩენილან¹⁹². ეს, მართლაც, ჩვენებია“ და არ უნდა გაგიკვირდეს იმ უენებელი თეორიისა, როგორცაა სკივითა „ოსობა“¹⁹³. აი, ასეთ ფაქტობრივ მასალას გვაწვდიან და ასეთი მე-თოდოლოგიით მუშაობს „ოსეთოლოგთა“ ნაწილი.

ინტერესმოკლებული არ უნდა იყოს, სულ ახლახან (1987) გამოსულ „История Северо-Осетинской АССР“-ის მიხედვით მონღოლთა ექსპანსიის შედეგად „ალან ოსები დაიძრნენ მთავარი კავკასიონის ქედის სამხრეთ ნაყოფიერ და მცირედდასახლებული კალთებისკენ და მის მიმდებარე საქართველოს ხეობებისაკენ“. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, კოკოვის სტილი გრძელდება. დასახლებული წიგნის მიხედვით XIII ს-ში დაწყებული მიგრაცია ძლიერდება XVI—XVII სს-ში. ავტორთა აღიარებით ამას თურმე ხელს უწყობდა ის, რომ ისტორიული დვალეთის ტერიტორია (ტულაგომი-ნარ-მამისონის ქვაბულში) ქართლის სამეფოში შედიოდა¹⁹⁴. სინტერესოა, რომ ტულაგომის (— დვალეთი) მცხოვრებთ დიდხანს შეინახეს ეთნიკური თავისთავადობა, ალანთაგან ასიმილაცია განიცადეს XIV—XV სს-ში¹⁹⁵. ოსთა სამხრეთისაკენ ლტოლვისათვის მთავარი ბიძგი უნდა მიეცა ამ დროისათვის ისტორიულ ალანეთში ყაბარდოელ ფეოდალთა ექსპანსიას.

უცნაურია ნაშრომის ავტორთა პოზიცია, როცა აცხადებენ რომ „სიღამონის გვარის“ ერისთავები იყენებდნენ რა ქართველ აზნაურთა დახმარებას, მთელ XIV ს-ის განმავლობაში ებრძოდნენ თავის თანამეტომეებს „Так эристав Варшел под знамёнами царя Георгия V выступил в поход против алан.“¹⁹⁶ ამ თავის ავტორები თმენოვი, გუთნოვი, თოგოშვილი აშკარად აყვედრიან „მცდარ გზაზედ“ მდგომ ვირშელს, რადგან იგი თურმე თავის თანამეტომე ოსთა წინააღმდეგ იბრძვის. ჰეშმარიტიც რომ იყოს „ძველი ერისთავთა“ ცნობა როსტომ ბიბილურის ოსობის შესახებ, განა მისი მეშვიდე თა-

¹⁹⁰ Г. Калоев, დასახ. ნაშრომი, გვ. 58. რატომღაც მათ იგი ეძახის „Чысан“ ეს ზომ მდინარე ქსნის სახელის ოსური ფონეტიკური გაფორმებაა.

¹⁹¹ იქვე, გვ. 16, 53.

¹⁹² იქვე, გვ. 24, 1233. ოქროს ურდო ვერ შეიქმნებოდა, რადგან აღმ. ევროპის დაპყრობა უნდა 1236 წ. გადაწყვეტიდეს.

¹⁹³ იან პარმატას მიხედვით, შემორჩენილი ლინგვისტური მასალის კვლევამ გვიჩვენა, რომ აღმ. ევროპის ველებზე დასახლებულ ირანელ ტომთა ენა არავითარ შემთხვევაში არ იყო ერთიანი. სარმატულ, ალანურ და დღევანდელ ოსურ ენას შორის უბრალო იდენტურობა კი არა, ამ ენათა შორის პირდაპირი გენეტიკური კავშირის გატარებაც კი არ შეიძლება. არც სარმატულ, არც ალანური ენები არ შეიძლება განვიხილოთ როგორც „ძველოსური“.

J. Harmatta, Studies in the language of the eranian tribes in South Russia, Budapest, 1952.

¹⁹⁴ История... გვ. 144.

¹⁹⁵ იქვე, გვ. 142. სინტერესოა, რომ ჯერ ჩრდ. ოსეთის მთიანეთი, მათ შორის დვალეთი, არ ჰქონდათ ათვისებული ოსებს, ქართლში როგორღა შემოადწინეს (იხ. იქვე, გვ. 142—148).

¹⁹⁶ იქვე, გვ. 144.

ობის (როსტომ, ლარგველ, დიმიტრი, ვირშელ, შალვა, ლარგუელ, ვირშელ)¹⁹⁷ წარმომადგენელი ვირშელი შეიძლება მიუყვებოდებელმა მკვლევარმა ოსად ჩათვალოს? ან თუნდაც თვით როსტომის ოსად მიჩნევა შეიძლება? იგი ხომ ქართველი ერისთავია (ოსი ერისთავი არ არსებობდა)?¹⁹⁸ ასეთი ელემენტარული რამ უცხო იყო სამი ისტორიკოსისათვის, უცნაურია. რიუზიკოვჩი ალექსანდრე (ნეველი) ნევაზე თავის თანატომელებს ებრძოდა?

ხსენებული ავტორები რატომღაც „ტულაგომს“ ეძახიან დვალეთს¹⁹⁹. „ძეგლი ერისთავთაში“ ნახსენებია დვალეთი, რომელიც ლიახვის სათავეებს მოიცავს. გარდა ამისა, დვალეთის მფლობელებად XIV ს-ში მიაჩნიათ სუნღუ და ამსაჯანი²⁰⁰, როგორც ჩანს, თრუსოს²⁰¹ მნაში დაბუღებული ოსება, მაგრამ წყარო ხომ იქ ოთხ პიროვნებას (სენი²⁰² სუნღუ, ფარეჯან, ამსაჯან, ბაყათარ; თან უმატებს „და სხვანი მრავალი“) როგორც ვ. გამარეკელი სამართლიანად აღნიშნავს, ეს არის თრუსოს ერთ ნაწილში, მნაში შემოკრიბილი ოსური მასა, რომელთა წინააღმდეგ თრუსოელები ვირშელ ერისთავს სთხოვენ დახმარებას²⁰². ამდენად, სუნღუს და ამსაჯანის გამოცხადება დვალეთის მფლობელებად „ძეგლი ერისთავთას“ ტექსტის ყალბი ინტერპრეტაციაა. ასეთია ჩვენთვის საინტერესო წიგნის ზოგიერთი ღირსება და მისი დამოკიდებულება „ქართულ მასალასთან“.

გ. თოგოშვილი ერთ-ერთი პირველთაგანია, ვინც განსაკუთრებით გაამაზვილა ყურადღება ქართულ-ოსურ ურთიერთობებზე და მონოგრაფიული ნაშრომები მიუძღვნა მას. „დვალეთთან“ დაკავშირებით მისი პოზიცია ასეთია: „ქსნის ერისთავთა ქრონიკა, შედგენილი XIV ს-ის მეორე ნახევარში, აშკარად ასხვევებს ოსებს და დვალეებს. XIV—XV სს. დვალი, როგორც დამოუკიდებელი ეთნიკური ერთეული, არსებობს... დვალის გაიგივება ოსთან მცდარია“²⁰³. მათი ეთნიკური კუთვნილების შესახებ კი წერს: „იმის მიუხედავად, თუ ვინ იყვნენ დვალეები ენობრივად (ვეინახები თუ ქართველები), ისინი საქართველოსთან მჭიდრო ეკონომიკურ, პოლიტიკურ და კულტურულ კავშირში იმყოფებოდნენ, სახელმწიფო-ადმინისტრაციული თვალსაზრისით მასში შედიოდნენ“²⁰⁴.

ოსთა საქართველოში ჩამოსახლების საკითხში მას ასეთი პოზიცია უკავია: „არც ერთ მკვლევარს საქართველოში ოსთა გადმოსახლების ფაქტი სადავოდ არ გაუხდია“²⁰⁵. ხოლო იგი ქრონოლოგიურად აისახა ჟამთააღმწერლის ცნობაში, რომ დავით ულუს (1243—1269) მეფობაში „გამოვიდეს ბერქა ყაენისაგან ორნი დედაყაენი საყვირგელნი... მოიტანნა შვლნი მცირედნი... პირ-

¹⁹⁷ ძეგლი ერისთავთა, ქართული სამართლის ძეგლები, II, თბ., 1965, გვ. 102—112.

¹⁹⁸ „ერისთავი ჭეენიფნეველი ქსნის ხეობის ტიპური ქართველი ფეოდალ-განმგებელია, რომელსაც არ შეეძლო „ადგილობრივ ოსთა მხარდაჭერის გამოყენება“ — М. К. Думбадзе М. Д. Лорткипанидзе, К истории нагорной Картли в V—XVII веках; სსსს, IV, თბ., 1983, გვ. 170.

¹⁹⁹ История... 1987, ст. 144.

²⁰⁰ იქვე, გვ. 144.

²⁰¹ ძეგლი ერისთავთა, გვ. 113.

²⁰² В. Гамрекели, დასახ. ნაშრომი, გვ. 122—123.

²⁰³ გ. თოგოშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 184—185.

²⁰⁴ იქვე, გვ. 184.

²⁰⁵ იქვე, გვ. 172.

მშო ფარეჯან და უმრწესსა ბაყათარ და სხვანი თავადნი მრავალნი. გამოვლეს კარი დარუბანდისა, და მოვიდეს მეფის წინაშე.... დასხნა რომელნიმე ქალაქს, რომელნიმე დმანისს და სხვანი ჟინვანს²⁰⁶. გ. თოგოშვილიმა ტექსტის „ორნი“, ვფიქრობთ, არცთუ უსაფუძვლოდ აღადგინა „ოსნი“. აი, ამ დროიდან ფიქრობს დაახლოებით ისთა ფართო ჩამოსახლების დასაწყისს.

იგივე მოვლენასთან დაკავშირებით განიხილავს „ძეგლი ერისთავთა“ მონაცემებს და ასკვნის: „ღვალებში ოსებს უკვე მნიშვნელოვანი ადგილი უკავიათ... თრუსოში გაშლილ ამბებთან დაკავშირებით მის მიერ მოცემული ონომასტიკური მასალა, აგრეთვე თლიში ბიბლიურების (ოსური წარმოშობის) მოსახლეობის დადასტურება ნათლად მიგვითითებს იმაზე, რომ ერისთავ-ღვალთა ურთიერთჭიდილი ისთა მონაწილეობით მიმდინარეობდა“. აქ იგი გულისხმობს ზემოთ ნახსენები თრუსოს (მნავის) ამბებს²⁰⁷. როგორც მივუთითეთ, იგი სწორად გაიგო ვ. გამრეკელმა: მნელი ოსები მოსული არიან და ადგილობრივი თრუსოელები ებრძვიან მათ ექსპენსიას²⁰⁸.

ქამთალამწერლის ცნობასაც ყველაზე ნათელი ახსნა ვ. გამრეკელმა მოუძებნა. ამრიგად, 1263 წ. ჩრდ. კავკასიიდან ლტოლვილთა და 1290—1390-იან წლებში ქართლში მოქმედ ისთა შორის პირდაპირი კავშირი და მემკვიდრეობითობა მრავალმხრივ ვლინდება. ეს გარემოება, ჩანს, თავის დროზე ივ. ჯავახიშვილსა და ნ. ბერძენიშვილს გამოჩნათ. ამის ასახსნელად მათ მოიშველიეს მოსაზრება 1290 წლების დასაწყისში ქართლში ისთა შემოსევაზე თუ გადმოსახლებაზე. ამ მოსაზრებას დაემატა მეორე მოსაზრება, რომ ოსები მოდიოდნენ ლიახვის ხეობით და ლიახვის ხეობაში დასახლდნენ. „1263 წელს ქართლში ოსების გადმოსვლა არ იყო „მთიელთა ბარში ჩამოწოლის გამოვლენა, არ იყო კავკასიის ხეობებში მიწის სიღვიწროვით შეწუხებული მიწის მუშაკთა მიგრაციის პროცესის გამოვლენა. ეს გადმოსახლება წარმოგვიდგება როგორც ოსი ფეოდალების ერთი ნაწილის პოლიტიკური ემიგრაცია“²⁰⁹.

გ. თოგოშვილის მიხედვით კი წერილობითი წყაროები მიგვითითებენ, რომ გიორგი ბრწყინვალის მეფობის ეპოქს (XIV ს-ის I ნახ.) გადმოსახლებული ოსები საქართველოს სახელმწიფოში შევიდნენ. ამ დროისათვის საქართველოს ტერიტორიაზე მუდმივი ოსური მოსახლეობა შეიქმნა²¹⁰.

ვ. გამრეკელის კვალდაკვალ ვფიქრობთ, რომ გ. თოგოშვილის წყაროთა ანალიზი მთლად ზუსტი არაა. ჩვენი მხრივ კი გვესურს დავუმატოთ, რომ მაღრან ღვალეთში სიტუაციის სტაბილურობაზე მეტყველებს კიდევ ერთი ქართული წერილობითი ძეგლი „ნიკოლოზ ღვალის წამება“²¹¹. თითქმის ამ ნაწარმოებში ქვეყნის „პოლიტიკურ სიტუაციაზე“ არაფერია ნათქვამი. სულ ორი-

²⁰⁶ გ. თოგოშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 195.

²⁰⁶ იქვე, გვ. 219.

²⁰⁸ В. Гамрекли, დასახ. ნაშრომი, გვ. 122—123.

²⁰⁹ ვ. გამრეკელი, XIII—XIV სს. მიჯნის საქართველოს ისტორიიდან, „მრავალთავი“, V, თბ., 1975, გვ. 184.

²¹⁰ გ. თოგოშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 224. საინტერესოა, რომ სულ ახლახან გამოსულ მისივე თანაგვტორობით შექმნილ წიგნში დასაბუთებულია, რომ XIII—XV საუკუნეებამდე აღან ისთა მიერ თვით ჩრდილო ოსეთის მთიანი კლუხეები არ იყო დასახლებული. ყველაზე ადრე VII—IX სს, ჩამოყალიბებულია დიგორიის ხეობა. იგი ყველაზე დასავლეთითაა დღევანდელ ოსეთში. იხ. История, 1987, გვ. 142—143.

²¹¹ უცნობი ავტორი, ნიკოლოზ ღვალის წამება, ქართული მწერლობა, ტ. 5, 1988, გვ. 326—328.

ოდეს სიტყვითაა მოხსენიებული, რომ „ესე სანატრელი ქრისტეს მოწამე ნიკოლოზ იყო ნათესავად დვალი, სოფლისაგან, რომელსა ეწოდების წაჲ, შვილი მორწმუნეთა მშობელთაჲ და მოსავთა წმიდისა ნათლისმცემელთაჲ...“²¹² სულ ეს არის და ეს. მაგრამ ვფიქრობთ, ამ ორიოდ ფრაზითაც კარგად ჩანს, რომ დვალეთში შედარებით სიმშვიდეა, კულტურული სიტუაცია არ შეცვლილა, ქვეყანა ქრისტიანულია (ამ ცნების სისრულით). ნიკოლოზ დვალის წამება კი XIV ს-ის დასაწყისს მოხდა. აქაც ის დვალეთი (როგორც ქედს გადაღმა ისე გადმოღმა) იგულისხმება, რაც „ძეგლი ერისთავთაში“, ამაზე მიგვანიშნებს ნიკოლოზის მშობლიური სოფელ წაჲ, რომელიც ნახსენებია ქსნის ერისთავთა ქრონიკაშიც: „და ესმა მალრან-დვალთა და მოვიდეს ბრუტის შვილნი და კელურ-კაბუშურნი და ყოველნი, სოსხოელ წუბენისხეველნი, ხოჯაელ-წაელნი მძევლითა...“²¹³ „ოსობა“, როგორც მოვლენა, არ არის ასახული გიორგი ბრწყინვალეს ძეგლის დადებაშიც²¹⁴.

ქართველ მკვლევართაგან ივ. ჯავახიშვილის მიერ 1290—1300-იანი წლებში ოსების სახელთან დაკავშირებული ამბები (გორის აღება, აზნაურთა განსხმა მამულებისაგან...) გაგებულ იქნა, როგორც ოსების შემოსევა ჩრდილო კავკასიიდან ქართლში. ბაყათარისა და ოსთა რაზმების მტრული მოქმედების აულაგ-მაოზა მის მიერ ახსნილი იყო საქართველოს პოლიტიკური დაუძღვრებობით²¹⁵. გასაგებ მიზეზთა გამო დიდ მეცნიერს დვალეებისა და ოსთა გადმოსახლების საკითხები ცალკე არ განხილავს. ზოგადად, ისტორიულ-გეოგრაფიულად მიმოიხილა ეს მხარე 1919 წ. გამოსულ „საქართველოს საზღვრებში“ დვალეთის შესახებ საგანგებოდ უნდა იყოს აღნიშნული, რომ იგი კავკასიონის უღელტეხილის ორ მთავარსა და პირიქითულს ქედებს შუა არის მოქცეული. ჩრდილოეთით მდებარე ქედი სამხრეთისაზე უფრო მაღალია და ერთ ალაგას გარდა სრულიათ გაუვალაია. ეს დვალეთი ამ ადგილას საქართველოს უკიდურესი ჩრდილოეთი მონაპირე ქვეყანა იყო. ძველთაგანვე დვალეთი საქართველოს ეკუთვნოდა“. დვალეთი საქართველოსთან უფრო მრავალრიცხოვანი გზებით, სხვადასხვა მხარით თერთმეტი გარდმოსავლით, როგორც დასავლეთ, ასე აღმოსავლეთ საქართველოსთან არის შედარებით მჭიდროდ დაკავშირებული. ჩრდილოეთიდან კი მას მხოლოდ ერთი გასავალი აერთებს“²¹⁶.

დვალთა ვინაობისა და ოსთა ჩამოსახლების საკითხს შედარებით მოზრდილი გამოკვლევა უძღვნა დ. გვრიტიშვილმა. მან თავისი სტატია ააგო ძირითადად ვახუშტი ბატონიშვილის ნაშრომზე და ქართლის ცხოვრებაზე, გამოიყვანა გიულდენშტედის ცნობები და ზოგი უცხოური წყაროც. გარდა ამისა, ჩატარებული აქვს დაკვირვება დვალეთის ტოპონიმიკაზე და ზოგიერთ მატერიალური კულტურის ძეგლზე (გზები, ციხეები და სხვ.). მისი დასკვნით, ოსები დვალეები არ არიან. ავტორი დვალეების ეთნიკურ სახეზე გადაჭრით არაფერს ამ-

²¹² უცნობი ავტორი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 326.

²¹³ ძეგლი ერისთავთა, იქვე, გვ. 117.

²¹⁴ ძეგლის დადება გიორგი V-ის ბრწყინვალისა, თბ., 1988, გვ. 35—36.

²¹⁵ ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს ისტორია XI—XV სს., თბ., 1949, გვ. 175; მისივე, ქართველი ერის ისტორია, ტ. III, თბ., 1949, გვ. 245, 259.

²¹⁶ ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს საზღვრები, თბ., 1989, გვ. 9, 12.

ბობს; მკითხველი შეიძლება კონტექსტით მიხედვს, რომ (მაგ., ტოპონიმის გამო) ისინი ქართულ ტომად მიაჩნა²¹⁷.

აღსანიშნავია, რომ ავტორს სწორად არ ესმოდა ვახუშტის ადგილი ოსთა და დვალთა ენის ურთიერთმიმართების შესახებ („ენა აქუთ ძველი დვალთა და აწ უზნობენ ოსურსა საყუთრად, ვინათგან ჩერქეზთა ენა სხვა არს“). ვახუშტი დვალეთში ჩერქეზულ ენათა ოჯახს უნდა გულისხმობდეს²¹⁸.

ვფიქრობთ, ეს სწორი არაა. ამ ადგილის ყველაზე მართებული განმარტება მოგვცა ვ. გამრეკელმა. მის მიხედვით დასახელებული „ჩერქეზთა ენა“ ორიენტირია, რათა ოსური ენა არ აფურთოთ ჩერქეზულში, რადგან ყოფილი „ოსეთის“ ტერიტორია ჩერქეზებმა დაიკავეს და ახლა ჩერქეზად იწოდებოდა²¹⁹. დ. გვრიტიშვილს რამდენიმე ეტაპად აქვს წარმოდგენილი ოსთა ჩამოსახლება: I. შეიარაღებულ ოსთა დიდი ჯგუფები თავს ესხმიან ქართველებით დასახლებულ ხეობებს, ძალით იკავენ ამ ადგილებს და თვითონ სახლებიან. ჩამოსახლების ეს სახე XIII—XIV სს-ში უნდა ყოფილიყო; II. ესა თუ ის ქართველი თავადი ან მეფე წინასწარი შეთანხმებით მათ თავის მიწა-წყალზე ასახლებს, ეს სახე მოგვიანო ხანისაა; III. ეკონომიკური პირობებით შევიწროებული ოსი გლეხი იძულებულია ნებით ეყმოს ქართველ თავადს. ხიზნობა²²⁰.

დ. გვრიტიშვილის სტატია უთუოდ წინადადებული ნაბიჯია, მაგრამ ერთგვარად ნაკლული.

საინტერესო იყო გიორგი ახვლედიანის დამოკიდებულება დვალთა ენაობასა და ოსთა ქართლში ჩამოსახლების დროზე. წინასწარ უნდა ითქვას, რომ მათ თითქოს „მეცნიერული პატრიოტიზმის“ ელფერი დაჰკრავთ. ენათმეცნიერებაში იყო რა ინდოევროპისტი, უპირველესად ინდოევროპულს ძებდა ლინგვისტურ და ისტორიულ მასალაში. მას მიაჩნდა, რომ დვალები ოსებია. ერთ-ერთ საბუთზე კი იშველიებდა VII ს-ის სომხური გეოგრაფიის მონაცემებს²²¹. მიაჩნდა, რომ ეს იყო ქედის გადმოღმა ჩრდილოირანულ ტომთა მოძრაობის პირველი ტალღა. საქართველოს დვალეთსაც მათგან უნდა მიეღო სახელწოდება²²². შემდგომ ნარკვევში კლაპროტის, გიულდენშტედტის და განსაკუთრებით კი ვახუშტის დაყრდნობით ააგო თავისი მოსაზრებანი. კერძოდ, გ. ახვლედიანმა ხაზი გაუსვა ვახუშტის ცნობის ერთ დეტალს: „არიან დვალეთი (კასრის ხევი, ზრამაგი — ნ. ა.); და კვალად დიდი ლიახვისა, პატარა ლიახვის, ქსნის ხევისა და კუდაროს მოსახლეებიც არიან დვალნივე, ამ დვალეთიდან გარდმოსულნი“... აქედან ჩანსო, წერს მეცნიერი, რომ დვალები ჩრდილო-დასავლეთიდან მოდიან... სრულიად ბუნებრივია, რომ სახელწოდება „დვა-

²¹⁷ დ. გვრიტიშვილი, დვალთა ენაობისა და ოსთა ჩამოსახლების საკითხისათვის, „მომზადებული“, I, 1949, გვ. 114; აგრეთვე, „ნარკვევები საქართველოს ისტორიიდან“, თბ., 1962, გვ. 271.

²¹⁸ იქვე, გვ. 113—114; გ. თოგოშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 183.

²¹⁹ В. Гамрекели, დასახ. ნაშრომი, ст. 37, 38. «Дваля имеют язык старый двальский, а ныне говорят собственно осетинским, который не есть черкесский язык».

²²⁰ დ. გვრიტიშვილი, დასახ. ნაშრომი, 1941, გვ. 119.

²²¹ გ. ახვლედიანი, ოსური ენის ისტორიისათვის, თბილისის უნივერსიტეტის მოამბე, V, 1925, გვ. 319.

²²² მისივე, ისტორიული ცნობა დვალეთისა და დვალების შესახებ, ენამკის მოამბე, X, 1941, გვ. 193—195.

ლეთი მიეღო ტერიტორიას დვალური მოსახლეობის გამო, რომელიც თანდათან სამხრეთისაკენ მიიწევდა. ამ მხრივ ფრიად საყურადღებოა ვახუშტის ცნობა, რომ ორივე ლიხვისა, ქსნისხევისა და კუდაროს მოსახლენიც დვალეები ყოფილან. დვალეთი კი ვახუშტის დროს არ ეწოდებოდა²²³. ჩვენი აზრით, ვახუშტის ტექსტის (რომელიც ხშირად უზუსტოცაა) სრული გაცნობის შემდეგ ასეთი დასკვნის გაკეთება არ შეიძლება. კარგად ჩანს, რომ ჩამოთვლილ მდინარეთა მხოლოდ სათავეებშია ოსური მოსახლეობა, ქვედა წელი ქართველებს უკავიათ²²⁴. მეტიც, ვახუშტი აქი შენიშნავს: „ხოლო რაოდენნი ოვსნი დავსწერეთ ამ ადგილთა შინა პირველად სახლებულან ქართველნი გლეხნი“²²⁵. უფრო გვიან გიულდენშტედტიც აღნიშნავს, რომ ქსანზეც და არაგვზეც ქვემოთ ქართული „მხარეებია“, ზემოთ კი „ქართულ-ოსური“, ლიხვზე ზემოთ ოსური, ქვემოთ ქართული²²⁶. ამრიგად, აკად. გ. ახვლედიანს მთლიანად შესაბამისი დასკვნები არ გაუკეთებია თავის წერილებში.

უფრო ზედაპირული და სქემატურია საკითხთან დაკავშირებული ორიოდ ფრაზა კ. კეკელიძისა, რომელსაც წმინდა ნიკოლოზ დვალის ცხოვრებასთან დაკავშირებით მიაჩნია, რომ ნიკოლოზ დვალი ოსი იყო: „ესე იგი დვალეთიდან, ამ ჯავის ხეობის, დიდილიახვის ოსეთიდან, ცხინვალს ზემოთ“²²⁷. იგივე გაიმეორა ზოგ სხვა წერილშიც. მეცნიერის წარმოდგენა ისტორიულ გეოგრაფიაზე არ ჩანს ღრმა და მისი კვლევის სპეციფიკა თითქმის არც „ავალბდა“ ამას.

ს. ჯანაშიაც სპეციალურად ამ საკითხს არსად შეხებია. მხოლოდ ერთგან, ეგნატე ნინოშვილისადმი მიძღვნილ წერილში აღნიშნავს: „დვალი“ აქ ყოველ ექვს გარეშე, ეთნიკურ წარმომავლობაზე მიუთითებს და თანამედროვე „ოსს“ უღრის²²⁸.

ნ. ბერძენიშვილმა ქართლში ოსთა ჩამოსახლება მონღოლობას დაუკავშირა, თან ამ პროცესს სოციალურ (კლასობრივ) ასპექტში განიხილავდა²²⁹. ამრიგად, მან თავის „იდეას“ დაუქვემდებარა მასალა. სხვაგან გარკვეული მოდელიც მოგვცა ამ პროცესისა: „როდის, რა პირობებში მოხდა აქაურ მკვიდრთა (იბერიელთა) აღგვა (თუნდაც ნაწილობრივ) და მათ ადგილზე ოსთა ჩამოსვლა? ბრძოლით და თანდათან. ძლიერი შემოტევა I—V საუკუნეებში მოგერიებულ იქნა. ვახტანგ გორგასალმა დაასრულა ეს ბრძოლა. მან ოსეთი დაიმორჩილა და ქრისტიანობაც მათ დასამორჩილებლად მოიმარჯვა (ნიქონი, წილკანი). დვალეები ქართული კულტურის აქტიური მოღვაწენი VIII—X საუკუნეებში... თამარის დროს ქართველობა კავკასიონის გადაღმა უტევდა...

223 გ. ახვლედიანი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 194.

224 ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსი, თბ., 1941, გვ. 69, 78.

225 იქვე, გვ. 71.

226 გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში, თბ., 1962, გვ. 222.

227 კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. I, გვ. 501.

228 ს. ჯანაშია, ეგნატე ინგოროყვას გენეალოგიისათვის, შრომები, ტ. II, თბ., 1952, გვ. 490.

229 „თუ როგორ განსაზღვრავს კლასობრივი ინტერესი, კლასობრივი ბრძოლა ყოველივე სხვას, როგორ წაიშლება ხოლმე ყოველივე ეროვნული საზღვარი (წლ.ნ.ა.) კლასობრივი ინტერესების დამაყოფილებლის იმპერატივის ქვეშ“. საქართველოს ისტორიის საკითხები, ტ. II, გვ. 21—22. საქართველოს ისტორია, ნაწ. I, 1958, გვ. 245.

4. „მაცნე“, ისტორიის სერია, 1991, № 4

საქართველოს ეროვნული ბიბლიოთეკა

ოსთა მეორე შემოტევა XIII—XIV საუკუნეებში იყო. მონგოლთა პოლიტიკა... გიორგი ბრწყინვალე... მძიმე ბრძოლები...²³⁰

ვ. გამრეკელი ერთადერთი მკვლევარია, რომელმაც მონოგრაფიულად შესწავლა დვალთა ვინაობისა და ისტორიის საკითხები უზარმაზარ ქრონოლოგიურ ჩარჩოში. მაგრამ ფაქტობრივად ეს არის ოს-ქართველთა ურთიერთობის ისტორიის შესწავლა I ს-დან გვიანშუასაუკუნეებამდე (ძირითადად XV ს.)²³¹.

თავის ნაშრომის დასაწყისში ქართულ წყაროთა ანალიზით — ლეონტი მროველი და ვახუშტი ბატონიშვილი — ვ. გამრეკელი ასკვნის, რომ დვალთა ეთნოგენეზი უკავშირდება ღურძეებს — ვეინახებს (საურმაგის მიერ გადმო-სახლება)²³². საინტერესოა მკვლევრის დაკვირვება, რომ ვახუშტი ტერმინებში „დიგორი“ და „თაგაური“ განიხილავს როგორც „ოსეთის“ ნაწილს. იგივე არ ითქმის „ოსეთისა“ და „დვალეთზე“. ისინი ვახუშტისთან ტოლფასი, ავტონომიური ცნებებია. ამრიგად, დვალეთი კავკასიონის ჩრდილოეთით მდებარე ქვეყანაა. იგი თერგიდან ბასიანამდეა გადაჭიმული.

დვალეთი კასარის ვიწროების სამხრეთით უძველესი დროიდან მონღოლებამდე საქართველოს სახელმწიფოში შედიოდა. დვალთა ნაწილი ამ დროს გაქართველდა. ეთნიკურად ისინი ვეინახურ ტომთა მონათესავეები იყვნენ. დვალური რომ სხვა ენაა, იცის ვახუშტიმაც (იხ. ზემოთ)²³³.

VII ს-ის სომხური წყარო იცნობს „დუალქს“. უფრო ადრე პლინიუსმა (24—79) და კლავდიოს პტოლემიამაც იცოდნენ ეთნონიმი „ტალი და დაუალი“. „დივალი“ „არის პევტინგერის ტაბულაზეც“²³⁴. ვ. გამრეკელი ყურადღებას ამახვილებს სტრაბონის ცნობილ ტექსტზე. კერძოდ კი სტრაბონის იმ ცნობაზე, რომ „ტომთა უმეტესობა სარმატია, ყველანი კი კავკასიელები“. აქედან იბერიელთა სარმატებთან ნათესაობა ნიშნავს იბერიელ მთიელთა ჩრდილო კავკასიელებთან ნათესაობას²³⁵. პევტინგერის ტაბულის, ამიანე მარცელინის და სხვა წყაროთა მიხედვით (იოსებ ფლავიოსი, კორნელიუს ტაციტუსი და სხვ.) დვალეები და ალანები ერთმანეთთან არც ეთნიკურ, არც ტერიტორიულ კავშირში ჩანან²³⁶. ხოლო ალანები თავის „პირველ გამოჩენისას“ ჩრდილო კავკასიის ტერიტორიაზე არ იმყოფებიან²³⁷. მრავალი საინტერესო დაკვირვება გამოთქვა ვ. გამრეკელმა დვალეთში ქრისტიანობის გავრცელების შესახებ²³⁸.

²³⁰ ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, ტ. VIII, გვ. 424. ვფიქრობ, მოტანილი ნაწყვეტის კონტექსტიდან ჩანს თითქოს, რომ მეცნიერი დვალებს ოსებად თვლის.

არაქართველ ტომად მიაჩნდა დვალეები ნ. ნაკაშიძეს — Сехния Чхендзе, История Грузии, Тб., 1976, გვ. 52.

²³¹ В. Гамрекели, Двалы и Двалетия в I—XV вв. Тб., 1961.

²³² იქვე, გვ. 18, 19, ეს ტერიტორია იყო კასრის ზეობა, ზრამაგა, ქლეფი, ნარი, ზროგო, ზახა, ზევი, მალრანდვალეთი — ვვ. 20.

²³³ იქვე, გვ. 31, 35—37.

²³⁴ იქვე, გვ. 42—45. მათთან ერთად ახსენებს დიდურებს, სოდებს და სვანებს. სწორედ ის, რომ დვალეები I—VII სს-ში მოიხსენიებიან ჩრდ. კავკასიის მთიანეთში თავის ტრადიციულ სამოსახლოზე, მიგვითითებს, რომ ისინი ირანულ ტომებს არ განეკუთვნებიან, რადგან არქეოლოგიაში კარგადაა ცნობილი, რომ აქ ამ დროს „ალანთა კულტურის“ დამახასიათებელი ნიშნები შედგენილი არაა.

²³⁵ В. Гамрекели, დასახ. ნაშრომი, გვ. 57.

²³⁶ იქვე, გვ. 62—70.

²³⁷ იქვე, გვ. 70.

²³⁸ იქვე, გვ. 77.

რომელთა შორის ჩვენი მხრივ, ვფიქრობთ, საინტერესო დამთხვევა VI ს-ის ედისის სამარხებში (მალრან დვალეთი) ქრისტიანული დაკრძალვის წესის დაფიქსირება, ხოლო განვითარებულ შუასაუკუნეებში ეკლესიათა სიმრავლე ქედს გადალმა დვალეთში: ხოზიტა მაირამი (ზრუგის ხეობაში), ეკლესიები ზედა ზრამაგასა და ზაქაში და სხვ. (ამ უკანასკნელთ ჯერ კიდევ ვახუშტი მიუთითებდა)²³⁹. „ნიკოლოზ დვალის მარტილობაზე“ და სხვა ნარტიულ წყაროებზე, მატერიალური კულტურის ანალიზით სამართლიანად დაასკვნის მკვლევარი, რომ დვალეთში ქრისტიანობა ღრმად იყო გამჭდარი. ამან ხელი შეუწყო დვალთა ქართველ ერთან შერწყმას²⁴⁰. ამიტომაცაა სულ ახლახან გამოსულ „ოსურ ლიტერატურაში“ აღიარებენ, რომ ისტორიულ-ეთნოკულტურული პროცესის ტუალგომში (— დვალეთი, ნ. ა.) განვითარება ბუნდოვანია. აქ არაა აღმოჩენილი კატაკომბები და გამოირიცხული არაა, რომ აღვილობრივმა ეთნიკურმა ჯგუფმა დიდხანს შეინახა თავისთავადობა. ალანთაგან ასიმილაცია მათ XIV—XV სს-ში განიცადეს²⁴¹.

როგორც არქეოლოგი ვ. კუზნეცოვი არაერთხელ აღნიშნავს, ჩრდ. კავკასიის ცენტრალური ნაწილის მიწებში გაბატონებულია ქვაყუთები და აკლდამები. ისინი განსხვავებულ ეთნოკულტურულ სამყაროს ეკუთვნიან და უნდა ჩათვალოს ავტოქტონური ეთნოსის გამოვლენად²⁴².

თუ გავიხსენებთ ივ. ჯავახიშვილის დაკვირვებას, რომ დვალეთი ჩრდილოეთს ერთი გასასვლელით უკავშირდებოდა, სამხრეთით საქართველოსკენ კი 11 უღელტეხილი იყო²⁴³, დამატებითი სინათლე მოეფინება იმას, თუ რატომაც ეს მხარე განსხვავებული სხვა ოსური მხარეებიდან.

ვ. გამრეკელი განიხილავს რა „ძეგლი ერისთავთა“ მონაცემებს, სრულიად სამართლიანად ასკვნის, რომ ამ წყაროში ჩანს დვალ-ოსთა ტომობრივი დაპირისპირება: დვალეთი და ოსეთი სხვადასხვა ქვეყანაა²⁴⁴. დვალებს უკავიათ ლიხვის ზემო წელი. ამ მონაცემის შედარება სხვა წყაროებთან, სადაც ჩანს, რომ XIII ს-ის II ნახევარში ოსები იხსენიებიან ჟინვალში, დმანისში, თრიალეთში, გორში და არ იხსენიებიან ნიქოზში, ცხინვალში, აჩაბეთში და, როგორც ზემოთ ჩანს, ოსები დვალებს არსად არ ესაზღვრებიან. ამ დროს ქართლში მოსულ ოსთა უმთავრესი ნაწილი არის სამხედრო რაზმები (ფარეჯან და ბაყათარ) და პოლიტიკური სიტუაციის ოქროს ურდოს საწინააღმდეგო განწყობის გამო იბრძვიან ისინი დავით VIII-ის წინააღმდეგ (რომელიც ოქროს ურდოს მხარესაა). დვალები კი პირიქით, „ძეგლი ერისთავთა“ მიხედ-

²³⁹ იქვე, გვ. 85. უმეტესად ქართულია ქრისტიანულ-რელიგიური ტერმინოლოგია: ქრისტე-ჩირისტ, სამება-სანიბა (ქართ. დიადეტური სანება) ტერანგელოზ-მთავარანგელოზი, ძირი ძუარ — ძირი ჯვარი (მთავარი სალოცავი), Сахъдари — საყდარი, Хутисобели — ღვთისმშობელი, хъоладъмინდა — ყოვლადწმინდა. (იხ. А. В. Цагаева, Топонимия Северной Осетии, т. I, Орджоникидзе, 1971, ст. 210).

²⁴⁰ იქვე, გვ. 93.

²⁴¹ История..., 1987, с. 142.

²⁴² В. А. Кузнецов, Аланская культура Центрального Кавказа и ее локальные варианты V—XIII века, СА, № 2, 1973, ст. 73.

²⁴³ როგორც ვ. გამრეკელი გადმოგვცემს, კ. ხეთაგუროვს საფანგებოდ აქვს ხაზგასმული ეს მომენტი — იხ. ვ. გამრეკელი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 94.

²⁴⁴ В. Гамрекели, დასახ. ნაშრომი, გვ. 114—115.

ვით მეფის მხარეს არიან²⁴⁵. ე. ი. ოსები და დვალეები ამ დროს საწინააღმდეგო პოზიციაზე არიან. შიდა ქართლში მოთარეშე რაზმებს ჩრდილოეთიდან გადმოსახლებულ ოსებთან არაფერი საერთო არ აქვთ. ჯერ ეს პროცესი არ დაწყებულა. ლიახვის ზედა წელზე დვალეები არიან, რომელთა შორის ოსი, როგორც ცალკე ეთნიკური ელემენტი, არ გვხვდება²⁴⁶. ესაა XV ს-ის დასაწყისი. ამ დროს ოსთა მიგრაციის პირველი ნიშანი მხოლოდ თრუსოს ხევაში, მნაშე დაბუდებული ფარეჯან, ამსაჯან და სხვა ოსთა სახით²⁴⁷. აქ ავტორი ასკვნის, რომ საკმაოდ ზუსტი ჩანს ვანეგეის მიერ მოტანილი საგვარეულო გადმოცემების ანალიზი, რომ ისინი დიდი ლიახვის ხეობაში XV—XVI სს-ში გადმოსახლდნენ²⁴⁸. სახელები „დვალები“ და „დვალეთი“ X—XVI სს. მანძილზე ყოველთვის ცალკე და განსხვავებულად იხმარება „ოსი — ოსეთისკან“²⁴⁹, XVII—XVIII სს-ში ხდება ამ ტერმინთა დაახლოება. შემდეგ ჯერ კვდება ტერმინი „დვალი“, მერე „დვალეთი“.

XIII ს-ის შუა წლებში „საეკლესიო დვალეთში“, ნარას ქვაბულში ხდება ოსთა მიგრაცია. XV ს-ის დასაწყისიდან ოსები ქედის სამხრეთითაც ლამობენ დამკვიდრებას. XVIII ს-ის დასაწყისისათვის დვალეები ოსთაგან ასიმილირებული არიან²⁵⁰.

სახელები „დვალი“ და „დვალეთი“ XIX ს-ში მხოლოდ მეცნიერებაში გვხვდება, ზოგჯერ გარუსებული ფორმით:

ასე, რომ ვ. გამრეკელის მიხედვით, ამ პროცესს უბირატესად შეეწირა უკვე დიდი ხნის გაქართველებული დვალთა ვეინახური ტომი²⁵¹.

245 В. Гамрекели, *დასახ. ნაშრომი*, გვ. 117—119. მკვლევარმა ამ საკითხს, XIII—XIV სს. მოვლენებს მიუძღვნა ცალკე გამოკვლევა, რომელშიც დეტალურად არის განხილული ყველა წყარო და ყველა მოვლენა დაკავშირებული „ოსთა მოძრაობასთან“. (იხ. ვ. გამრეკელი, XIII—XIV სს. მიჯნის საქართველოს ისტორიიდან, „მრავალთავე“, V, გვ. 165—196). მან სრულად და დამაჯერებლად ახსნა, რომ XIII—XIV სს. ქართულ წყაროებში ნახსენებ „ოსებს“ არაფერი აქვთ საერთო ოსთა გადმოსახლების ტალღებთან. ეს პროცესი ამ დროს არდაწყებულა (გვ. 184—196).

246 ჩრდ. ოსეთის, ძირითადად დვალეთის, ტომონიმაში გვხვდება ისეთი მომენტები, რომლის მიხედვითაც მკვლევარი ცაგაევა აქ ვარაუდობს ორენოვნებას. ამაზე უნდა მიგვიბრუნდეს ის, რომ „ტომონიმაში ვპოულობთ ქართულ ძირებს (ან ფუძეებს) შერწყმულს ოსურ ფორმანტებთან, ან რთულ სიტყვებს — ჰიბრიდულ წარმონაქმნებს“, (А. Д. Цагаева, *დასახ. ნაშრომი*, 1971, გვ. 130). ორენოვნება კი უნდა ყოფილიყო დიდი ხნის (გვ. 133). ამ ორენოვნების ზონა მთავარი ქედის გადაღმა დვალეთი და მისი მიმდებარე რაიონებია უკვე ევლად. შეიძლება ქართული ტიპის ძეგლების გავრცელება დვალეთში — ვ. ლამბაშიძე, შუა საუკუნეების საქართველოსა და ჩრდ. კავკასიის ხალხთა კულტურულ-ისტორიული ურთიერთობათა საკითხისათვის, ფსაძ, V, 1987, გვ. 3—7.

247 В. Гамрекели, *დასახ. ნაშრომი*, გვ. 187.

248 იქვე, გვ. 121.

249 იქვე, გვ. 123—127.

250 იქვე, 131.

251 უნდა აღინიშნოს, რომ დვალთა ვეინახობის აზრისადმი მოხმობილი მასალის ნაწილი მთლად უქვეყლი არ უნდა იყოს. მაგ., ვ. გამრეკელის მიერ ჩვენთვის მიჩენილი ტომონიმიკის ეტიმოლოგია (გ. ბედოშვილი, ქართული ტომონიმიკა და ეთნოლოგიურ საკითხთა კვლევის ზოგიერთი ასპექტი, „იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება“, ტ. XXII, 1980, გვ. 320—321).

1983 წ. გამოქვეყნდა ავტორთა კოლექტივის სტატია — „К истории Нагорной Карли в V — XVII вв.“ რომელშიც გატარებულია აზრი, რომ XIII ს-ში მონღოლობის დროს ქართლში მოთარეშე ოსები ჩრდილოეთიდან მოსული მიგრანტები კი არ არიან, არამედ დარუბანდის გზით მოსულ მონღოლთა დაქირავებული რაზმები²⁵². ეს, რა თქმა უნდა, ვ. გამრეკელის ნარკვევის გაზიარებაა, რაზეც არაერთგზისაა მითითებული შესაბამის ადგილას²⁵³.

ქართლის ისტორიული გეოგრაფიის შემსწავლელ ჯ. გვასალიას ნარკვევიდან ჩანს, რომ კომპაქტური ოსური მოსახლეობის გაჩენის დრო ქართლში XVII და განსაკუთრებით კი XVIII ს-ის შუა წლებია²⁵⁴. დაახლოებით იმავე თარიღს იზიარებს ისტორიული დემოგრაფიის სპეციალისტი როლანდ თოფჩიშვილი. მან კიდევ ერთხელ შეგვახსენა პრობლემასთან დაკავშირებული ერთი ძალზედ მნიშვნელოვანი ისტორიული დოკუმენტის შესახებ, რომლის მიხედვითაც კარგად ჩანს, რომ ზემო ჭავის ქართული მოსახლეობა XVII ს-ის I ნახევარში ოსთა თავდასხმების შედეგად ამომწყდარა²⁵⁵.

შეიძლება კიდევ დაგვესახელებინა საკითხთან მეტ-ნაკლებად დაკავშირებული ნაშრომები, უპირატესად კომპილაციური ხასიათისა, მაგრამ ამჯერად თავს ვიკავებთ. ვფიქრობთ, პრობლემა ძირითად ნაწილში ნათელია.

ამასთან ვფიქრობთ, ნათელია ისიც, რომ მკვლევართა ნააზრევში ჩანს მათი ეთნო-კულტურული კუთვნილება, მოღვაწეობის დრო და კონიუნქტურაც, როგორც წმინდა მეცნიერული მიმდინარეობათა, ისე პოლიტიკური სიტუაციით გამოწვეული.

საბოლოოდ როგორც განხილული საისტორიო მასალის (წერილობითი წყაროები, არქეოლოგიური მასალები, ტოპონიმია, ანთროპოლოგია) და სამეცნიერო ლიტერატურის შეჯერების საფუძველზე მივდივართ შემდეგ დასკვნებამდე:

1. ოსი ხალხი ჩამოყალიბდა ორი მთავარი კომპონენტის შერწყმის შედეგად, ჩრდილოირანული ენის მქონე ალანების (რომლებიც ანთროპოლოგიურად ვიწროსახიანი და გრძელთავიანი იყვნენ) და კავკასიური ავტოქტონური ტომების (რომლებიც ანთროპოლოგიურად ფართოსახიანი, ბრტყელთავიანები იყვნენ), რომლებიც მემკვიდრენი იყვნენ ე. წ. ყობანური (ან კოლხურ-ყობანური) არქეოლოგიური კულტურის მქონე ხალხებისა. მათ შორის, როგორც ლინგვისტური მასალა გვიჩვენებს, უნდა ყოფილიყვნენ უმეტესად ქართველური ტომები, ნაწილობრივ ვეინახური ტომები და შესაძლოა ადიღო-ჩერქეზული ტომებიც. გაიმარჯვა დამხვედრთა ფიზიკურმა ტიპმა და მოსულთა ენამ.

2. კავკასიური წარმოშობის ხალხები, როგორც „ყობანური კულტურის“ და მისივე ტრადიციების მქონე ცენტრალური კავკასიონის ჩრდილო ფერ-

²⁵² М. К. Думбадзе, Б. Р. Ломинадзе, М. Д. Лордкипанидзе, *დასახ. ნაშრომი*, გვ. 154—171.

²⁵³ Б. Гамрекли, *К истории Грузии рубежа XIII—XIV вв. „მრავალთავი“*, V, თბ., 1975.

²⁵⁴ ჯ. გვასალია, *აღმოსავლეთ საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ნარკვევები (შიდა ქართლი)* თბ., 1983, გვ. 164—172.

²⁵⁵ რ. თოფჩიშვილი, ქსნის ხეობის მოსახლეობის ზოგიერთი ეთნოისტორიული საკითხი, „მაცნე“, ისტორიის სერია, № 4, 1987, გვ. 45; მისივე, ისტორიის შეგნებული გაყალბება თუ... „ლიტერატურული საქართველო“, № 4, 1990, გვ. 14, 15.

* სტატიის პირველ ნაწილში, რომელიც დაისტამბა ისტორიის სერიის № 3 „მაცნეში“ მე-17 გვერდზე, ზემოდან მე-11 სტრიქონში ნაცვლად ალანებისა უნდა იკითხებოდეს „ალბანებს“.

დზე თითქმის უცვლელად ჩანან. ძვ. წ. II ათასწლეულიდან ახ. წ. V საუკუნემდე. მათი ძირითადი არსი არ შეცვლილა, მიუხედავად სკვითურ-სარმატული ტომების როგორც მტრული, ისე მშვიდობიანი კონტაქტებისა ჩრდ. კავკასიის ველებიდან.

3. ოსი ხალხის ერთ-ერთი შემადგენელი ნაწილი, ალანები, ისტორიის ასპარეზზე ჩნდებიან ახ. წელთაღრიცხვის I ს-ის დასაწყისიდან, ხოლო ჩრდილო კავკასიის ველებზე უეჭველად II ს-ში. V—VI ს-ში. ალანები იკავებენ ჩრდ. კავკასიის მთისწინეთს, ხოლო VII—IX სს-ში მთიანეთის ნაწილსაც. სწორედ ამ დროიდან იწყება მათი „კავკასიელებთან“ აქტიური შერწყმის პროცესი, რაც დაახლოებით X—XII სს-ში დასრულდა თანამედროვე ოსი ხალხის უშუალო წინაპართა ჩამოყალიბებით.

4. საქართველოს (ქართლის სამეფო, კოლხეთ-ლაზიკა) ურთიერთობა I—IX სს-ში ალანებთან არ შეიძლება განხილულ იქნეს როგორც ქართველ-ოსთა ურთიერთობა, იგი ქართველ-ალანთა ურთიერთობაა.

5. აღნიშნულ ხანაში ალანთა მნიშვნელოვანი ეთნიკური მასის შემოსვლა ხდება მხოლოდ კოდორის ხეობის სათავეებში (ისტორიული მისიმიანეთი), აფხაზეთის ქვეყანა „ალანი“ (ვახუშტი).

6. ქართლის სამეფო, ჩვენს ხელთ არსებული უტყუარი ცნობების მიხედვით, უმეტესად წარმატებით არეგულირებს ალანებთან თავის ურთიერთობას. ამის საწინდარი იყო ის, რომ ქართლის სამეფოს (გვიან „ყოველი საქართველო“) ხელში იყო ყოველთვის ცენტრალური კავკასიონის უღელტეხილები და ტერიტორიები ქედის ჩრდილოეთითაც. ამის გარეშე კავკასიონის სამხრეთ ფერდობზე გერავითარი პოლიტიკური გაერთიანება ვერ იარსებებდა.

7. უძველესი დროიდანვე ქართლის სამეფოში შემოდიოდა დვალეთი. წერილობითი წყაროების, არქეოლოგიური ფაქტების და ენათმეცნიერული მონაცემებით (ტოპონიმია და სხვ.) დვალეთი ადრე, განვითარებულ და გვიან შუასაუკუნეთა დასაწყისშიც (XIV—XV სს.) ქართულ ქვეყანაა, როგორც პოლიტიკურ-კულტურულად, ისე ეთნიკურადაც.

8. ოსთა მიერ დვალთა ასიმილაცია და ქართლის მთიანეთში შემოჭრა ხდება XVI—XVII სს-ში, მანამ XIV—XV სს-მდე ოსებს ჩრდილო ოსეთის მთიანეთის უმეტესიც კი არ ჰქონდათ ათვისებული (თავაური, ქურთათი, ილაგირი. — იხ. История Северо-Осетинской АССР, I, გვ. 192—143). ამ პროცესის გააქტიურებას მთავარი ბიძგი მისცა ისტორიულ ალანეთში ყაბარდოელთა ექსპენსიამ.

9. საქართველოში ჩამოსახლებულ ოსებს არასოდეს შეუქმნიათ თავიანთი პოლიტიკურ-ადმინისტრაციული ორგანიზაცია. ისინი ზოგადად საქართველოს, ქართლის სამეფოს ქვეშევრდომები იყვნენ; კონკრეტულად კი სხვადასხვა ფეოდალურ-ადმინისტრაციული რეგიონების მოსახლენი: სამაჩაბლოსი, ქსნის, ერისთავოსი და სხვ. საქართველოს ტერიტორიაზე ოსთა პირველი ადმინისტრაციული მოწყობა მოხდა ქართლ-კახეთის სამეფოს რუსეთის იმპერიისაგან პირველი ანექსიის შემდეგ (1801 წ.), როცა 1842 წელს შეიქმნა „ოსეთის ოკრუგი“; ხოლო საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის რსფსრ-ს მიერ ანექსიის შემდეგ (1921 წ.) შეიქმნა სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქი (1922 წ.)*.

* წინამდებარე სტატიის კვლევა შეიქმნა 1990 წლის დასაწყისში, საქართველოს უზენაესი საბჭოს სამხრეთ ავტონომიური ოლქის სტატუსთან დაკავშირებით დასმულ საკითხთა შემსწავლელი დეპუტატთა კომისიის თხოვნით, მას წინ უძღოდა ჩემი პრობლემასთან დაკავ-

Н. И. АПХАЗОВА

АЛАНЫ И ГРУЗИЯ

Резюме

Грузино-осетинские взаимоотношения сложны, неоднородны и охватывают большой комплекс вопросов, каждый из которых является предметом особого внимания.

Но самое главное то, что при рассмотрении грузино-осетинских отношений следует помнить предпосылки, без которых не избежать грубых ошибок. Об осетино-грузинских отношениях можно говорить только с тех времен, когда исторически сформировались указанные этнические общности и появились такие этно-территориальные организмы. Согласно археологическим, антропологическим, языковедческим и нарративным источникам, этногенез осетин протекал в Центральной части Северного Кавказа в VI—IX веках и к X—XII векам складывается раннесредневековая алано-осская народность, ставшая базой дальнейшего этнического развития осетинского народа и его культуры в последующий период.

В формировании осетинского народа участвовали два основных этнических компонента: местный, автохтонный, кавказоязычный этнический массив, антропологический, причисляемый к широколицему, брахикранному «кавказионскому» типу и пришлые ираноязычные узколикие, долихокранные аланы. Вследствие сложного этногенетического процесса победил язык пришельцев, а физический тип не претерпел значительных изменений, он остался кавказионским. Местный кавказский субстрат в этногенезе осетинского народа вскрывается и этнографическими материалами. Таким образом, осетинский народ можно считать аборигеном Северного Кавказа. Он сформировался в этом регионе в средние века. Более того, не сразу выработалось сознание своего этнического единства и общее самоназвание. Ведь даже у современных осетин до недавнего времени не было самоназвания. Были «иры», «дигоры», «туалы», но осетин вообще не было, —

შირებული თითქმის თხუთმეტწლიანი, როგორც თეორიული ისე საეცლე მუშაობა ავტორმა ნარკვევი უკვე გასული წლის აპრილის თვეში წარუდგინა აღნიშნული კომისიის წარმომადგენელს. გარდა ამისა, ცნობილ მეცლევრებთან, აკადემიის წევრ-კორესპონდენტ ღვით მუსხელიშვილთან და ისტორიის მეცნიერებთან დოქტორ ჯონდო გვასალიასთან ერთად შევქმენით მოკლე ისტორიული ნარკვევი „ქართველი და ოსი ხალხების ურთიერთობის ისტორიიდან“, რომელიც აგრეთვე წარუდგინეთ ზენებულ კომისიის წარმომადგენელს. რამოდენიმე თვის შემდეგ, სულ ახლახან კომისიის წევრთა სახელით და ბატონ ნუგზარ წერეთლის რედაქტორობით (100 000-იანი ტირაჟით) გამოვიდა წიგნი იმავე სათაურით „ქართველი და ოსი ხალხების ურთიერთობის ისტორიიდან“, რომლის პირველი თითქმის 13 გვერდზე სიტყვა-სიტყვით, სულ მცირედი ცვლილებით, მეორდება ჩემი და დასახელებული ორი ავტორის ნარკვევი. ამასთან წიგნში, რომელშიც ასევე სიტყვა-სიტყვით მეორდება ჩემი ნაშრომის სკოლიობები, არსად არაა მინიშნებული ნარკვევის ნამდვილ ავტორთა ვინაობა. წიგნის რედაქტორმა ბატონმა ნუგზარ წერეთელმა გაზეთ „საქართველოს რესპუბლიკაში“ [№ 81 (101)] დაბეჭდა „განმარტება“, რომელშიც თითქოს შეეცადა აღენიშნა როგორც ნახსენებ, ისე სხვა მეცლევართა, ღვაწლი, რომელთა ჩამოთვლა მისი თქმით „წიგნში ვერ მოხერხდა“. ვფიქრობთ, ბატონი რედაქტორი გაცილებით კორექტული იქნებოდა პარდაპირ, შეუფარავად აღენიშნა წიგნის თითოეული ნაწილის ნამდვილი ავტორი... თუკი ა. დიხტიარისთვის და ს. რიკვავასთვის მოინახა ადგილი...???

писал известный осетолог В. И. Абаев (см. Осетинский язык и фольклор, М.—Л., 1949, ст. 44).

Исходя из вышесказанных факторов, думается, непосредственное отождествление аланов с осетинами неправомерно (так же, как было бы неправильно отождествлять галлов с французами). Постольку, в течение I—IX веках речь не может идти об осетино-грузинских отношениях, а можно говорить об алано-грузинских взаимоотношениях.

С другой стороны, Грузинское государство, известное в исторических источниках как «Картлийское царство (Иберия)», «Сакартвело» (Грузия), «Ковели Сакартвело» (Вся Грузия) и др. было создано в раннеэллинистический период, в начале III в. до н. э. царем Парнавазом; включало в себя всю территорию сегодняшней Республики Грузия и еще по меньшей мере ее половину, находящуюся сейчас в составе соседних государств. Поэтому все протекавшие на этой территории политические и культурно-этнические процессы должны рассматриваться как происшедшие в Грузии, а не в общем неопределенном географическом ареале, как это желает представить определенная часть (в основном осетинских) историков-исследователей. Территория бывшей Юго-Осетинской Автономной Области по нарративным источникам, археологическим материалам, по памятникам архитектуры и другим историческим данным, начиная с раннеантичной эпохи вплоть до развитого средневековья (XVII в.) в этно-культурном отношении является частью основной историко-этнографической провинции Грузии, Шида-Картли, на которой не отмечено существование сколько-либо существенного чужого, негрузинского этнического элемента.

Бесспорное свидетельство о компактном обитании осетин на территории Картли относится к началу XVII в. По русским источникам горные области Шида Картли, верховья Лиахви (Магран-Двалети) в основном заселены осетинами. В верховьях Ксанского ущелья осетинские поселения появляются примерно 200 лет тому назад.

К этому времени была завершена осетинизация древнегрузинской племенной двалов, которые проживали по обоим сторонам центральной части Главного Кавказского хребта.

Переселившиеся на территорию Грузии осетины оказались подданными грузинских феодалов и в целом Грузинского государства. Их первое отдельное административное устройство произошло после аннексии 1801 г. Восточногрузинского царства Российской империей, когда в 1842 г. был образован особый «Осетинский округ», а после аннексии Грузинской Демократической Республики Советской Россией в 1921 г. была создана Юго-Осетинская Автономная Область (1922 г.).

N. APKHAZAVA

ALANS AND GEORGIA

Summary

The ancient inhabitants of the Caucasus (autochthonous population, were nations speaking so called Iberian-Caucasian languages (Kartvelian), Abkhazian-Adigian and Chechen-Dagestanian). Nations of Indo-European origin (Armenians, Kurds, Russians and Iranian ancestors of Ossets) and Turkish-speaking nations (Azerbaijanians, Kumikhians and others) came to the Caucasus in different times.

The ancient states of Kartvelian tribe--Kulkha (according to Greek sources Kolkheti) and Diaukhi were political establishments in Assyrian and Urartu period (the end of the 2nd millenium B. C. and the second half of the 1st millennium) The beginning of Georgian state organization is considered to be the edge of the 4th-3rd centuries B. C., when the kingdom of Kartli (Iberia) was established. Parnavaz was the first king of the state and his dynasty reigned Kartli till the 4th century A. D. Antique Kingdom of Kartli included the whole territory of the present Georgian Republic, as well as the boarding territories now constituting neighbouring Republics, in whole about 120 000 sq. km.

By that time Ossetian nations did not exist.. one of its constitutive parts, the ancient ancestors of Allans were leading a nomad's life on the territory of the present Middle Asia and in the steppes of the South Urals. Alans appeared in the Azov Sea coastal area and in the valleys of the North Caucasus only in the second half of the 1st century A. D. (it is considered that the name 'Allan' is associated with the ancient motherland of Iranian Tribes 'Ariana'). From that time on, nomadic Allans living in the valleys of the South Russia and the North Caucasus, started to establish military contacts with the Kingdom of Iberia (Georgia). Georgian kings successfully used them against Parthian Kingdom and the Roman Empire. It was caused by the fact, that all the passes, crossings existing, in the Caucasus and a number of the northern provinces (Dvaleti, Khevi Khevsureti, Tusheti) belonged to the Kingdom of Iberia. Iberia was the most powerful state in the Caucasus in the 1st-2nd centuries. By the year of 370 new nomadic tribes (Huns) from the east valleys of the river Volga destroyed Allan Union in the Azov Sea area. One part of survived Allans followed Huns to the Central and west Europe and the other part took shelter in the Northern part of the Caucasus. Here they established more close contacts with the Caucasian language-speaking autochthonous population. In the 6th-9th centuries in the north Caucasus (today Karachai--Cherkez, Kabardo-Balcar, north Ossetia and Checheno-Ingush valleys and pre-mountain area) so called 'Allan Culture' was being established. It included Iranian language-speaking Allan tribes (antropologically narrow-faced and longheaded types) as well as local Caucasian language-speaking tribes,

who differed antropologically (flat or middle — length headed, wide — faced type). By means of amalgamation of these two ethnic massives in the 10th-12th centuries the ancestor ethnos of the present Ossetian people was formed. In this ethnic group the newcomers' language and local antropological type was preserved. Russian scientist Krupanov wrote: 'The language of Ossetian people is Iranian, while their culture is typically Caucasian'. By that time Iberia (Georgia) was a country of ancient cultural-state traditions. In the beginning of the 4th century Iberia adopted Christianity and the oldest Georgian written pieces also belong to this period.

In the 7th-10th centuries Allans were subordinated to Khazar Kingdom, ruling in the South valleys of Russian and North Caucasus. After the fall of Khazar Kingdom (from the 10th till the middle of the 13th century) Allan-Ossets had so called State Union of barbaric type in the North Caucasus, which politically and culturally was greatly influenced by neighbouring Georgia (Iberia). For example in Allania Christianity was declared an official religion in the first quarter of the 10th century by influence of Georgia.

The same is pointed out by remained religious words in the Ossetian language, e. g. 'cross' in Georgian is 'Jvari' and in Ossetian — 'Dzuar', 'The Virgin' in Georgian is 'Khvtismshobeli' and in Ossetian — 'Khutisobeli', 'Trinity' in Georgian is 'Sameba', in Ossetian — 'Saniba' and etc. Most Christian religious worships in the North Caucasus are of Georgian type and they are ornamented with Georgian inscriptions.

Since the 11th century dynastic marriages between the Georgian and Ossetian royal families became more frequent, after what Georgian dynasty of Bagrationi took up their residence in Allan-Ossetia (Bagrationi dynasty became the rulers of Georgia in the 6th century). Queen Tamar's husband David Soslan belonged to the Ossetian branch of the Bagrationi. In the reign of Queen Tamar (1184—1213) the kingdom of Georgia reached its greatest political heights, became one of the strongest states of the Near East, and included the whole territory from the North Caucasus to Erzerum and Persian Azerbaijan, and from the Black Sea to the Caspian. Across its territory passed the Caravan route to India and other countries of the East, which gave the country great economic importance.

Invasions from khorezm (1225) and by the Mongols (1235 — 1240) dealt a severe blow to the Georgians. Invasions played a fatal role on the following historical fate of Georgia and Allan-Ossetia. Allan-Ossetia was especially damaged. Some of their parts moved to Hungary, some took shelter in the North Caucasian gorge, but some of ossets went to work with Mongols and together with them invaded and destroyed East Georgian towns and villages. But in the 30s of the 14th century Georgian king George the Brilliant renewed the unity of Georgia, threw off the Mongole Yoke and Ossetian detachments were eradicated from Kartli.

From the 15th century Kabardos began to rule in the Central part of the Northern Caucasus. They oppressed evicted Allan-Ossetian people

from the territory of historical Allania (nowadays—Karachai—Cherkezia and Kabardino—Balkaria). Ossetian people began to hide themselves deeper in the mountain gorges. Then in the 15th-16th centuries they inhabited in the Georgian province Dvaleti, which is in the north of the Caucasian range, but from the beginning of the 17th century they began to settle in the Southern slope of the Caucasian range—in mountainous Kartli.

From the 16th century the Georgians, particularly in the south, had to carry on a constant struggle for their very national existence against the Turks, while in the eastern part of the country there was a life—and—death struggle against the Persians under Shak Abbas (1613—1616). Hundreds of thousands of Georgians were killed or carried off into slavery to Iran. Georgia grew weaker and it was on the way of decentralization. The North Caucasian mountain people used the situation and began to attack fully from the North.

Adigo-Abazian tribes crossed west Caucasus and through their diffusion with the old abkhazian inhabitants today's abkhazian (Apsua) people was originated. Ossetian people migrated in Central Caucasus and Shida (Inner) Kartli more and more intensively. They settled in the upper reaches of the Liakhvi and Ksani.

Daghestanian tribes crossed the East Caucasus and located in the Eastern provinces of Kakhetia, after what Saingilo was formed (today it is the part of Azerbaijan).

Georgian politicians and principals decided to fill the population of Georgia by Ossetian people, as Georgian population was decreased by constant invasions since antiquity. The intensity of Ossetian migration increased. The most important thing is, that Ossetian people settled in Kartli, had never formed their political-administrative organization in Georgia. They were subjects to Kartli—Georgia; they became inhabitants of different feudal-administrative regions: e. g. Samachablo, Ksnis—Saeristao, Saamilakhvro and etc. Ossetian migrants' first administrative arrangement took place after 1801, when Georgia was first annexed by Russian empire; so in 1849 'Ossetian region' was formed. It was anti-georgian action of imperial government. In the following historical period, when Georgian Democratic Republic (established in May 26, 1918) was again annexed by RSSFR (February, March, 1921), with the support of anti-georgian communist leaders, so-called South Ossetian Autonomous Region was formed in 1922. It contained not only territories settled by Ossetian people, but a great part of Kartli, with pure Georgian population. Tskhinvali became the capital of newly formed region. By that time the population of Tskhinvali was purely Georgian with only two or three Ossetian families.

It is clear that in all cases Ossetian people were weapon of the Empire against Georgia. And today's current conflict is not an ethnic conflict, but a political adventure of the Soviet Russia Empire against Georgia.

პაატა სურგულაძე

დამოუკიდებელი საქართველო ემიგრანტულ ისტორიოგრაფიაში

1921 წელს ევროპაში გახიზნული საქართველოს მთავრობა და სხვა პოლიტიკური მოღვაწენი, როგორც ცნობილია, ენერგიულად იბრძოდნენ საქართველოს სუვერენიტეტის აღდგენისათვის და ამასთან დაკავშირებით მათ მრავალი საინტერესო დოკუმენტი შექმნეს. მათვე საქართველოს დამოუკიდებლობის ხანას მიუძღვნეს არაერთი საინტერესო მოგონება თუ კვლევითი ხასიათის ნაშრომი. საჭიროდ მიგვაჩნია ყურადღება გავამახვილოთ იმ ნაშრომებზე, რომელთაც მეტ-ნაკლები სამეცნიერო ღირებულება აქვთ.

საქართველოს მთავრობის თავმჯდომარე ნოე ჟორდანიას აღიარებული მარქსისტი პუბლიცისტი იყო XX ს-ის პირველი ოცწლეულის საქართველოსა და რუსეთში. ნ. ჟორდანიას არც ემიგრაციაში ყოფნისას შეუწყნებია თავისი პუბლიცისტური მოღვაწეობა. იგი ერთობ ბევრს წერდა არა მარტო საქართველოს დამოუკიდებლობის ხანაზე, არამედ ქართული კულტურის საკითხებზე¹, საერთაშორისო დემოკრატიულ მოძრაობაზე. ჩვენ აქ არ შევხვებით ნ. ჟორდანიას იმ მოკლე სტატიებს, რომლებიც 1918 წ. 26 მაისს და 1921 წ. 25 თებერვალს შეეხება და თითქმის ყოველწლიურად ქვეყნდებოდა პარიზის სოციალისტურ პრესაში ქართულ და ფრანგულ ენებზე. ყველა ამ სტატიაში დიდი პოლიტიკური პათოსითაა განდიდებული პირველი, დაგმობილია მეორე თარიღი. განსაკუთრებული ინტერესის აღმძვრელია ნ. ჟორდანიას სტატიების სერია საქართველოს საგარეო პოლიტიკაზე, რომელიც ქართველი სოციალ-დემოკრატიის პარიზის ორგანოში — „ბრძოლის ხმაში“² ქვეყნდებოდა 30-იან წლებში.

ნ. ჟორდანიას საქართველოს სახელმწიფო მესვეურთა საგარეო პოლიტიკას განიხილავს ერის ისტორიის მთელ მანძილზე და მასში გამოჰყოფს რამდენიმე მიმართულებას. მას მიაჩნია, რომ შუა საუკუნეებში საქართველოს ჰქონდა ისეთი საგარეო პოლიტიკა, რომლის საფუძველი იყო სახელმწიფოებრივი ინტერესი. რეალურ, ანგარიშზე აგებულ, ავანტიურას და ფანტაზიას მოკლებულ ამ პოლიტიკაში რელიგია უკანა პლანზე იყო გადაწეული. ამ პოლიტიკის კარგ მაგალითად მას მიაჩნია ვახტანგ გორგასალის, ხოლო შემდეგ დავით აღმაშენებლისა და თამარის საგარეო პოლიტიკა, როცა „სახელმწიფო სარბიელზე საქართველო სრულიად არ არჩევდა ქრისტიანს და არა ქრისტიანს, ორივეს ერთნაირად ებრძოდა ომით და აძლევდა ზავს თავისი ინტერესების მიხედვით“. ცვლილება საქართველოს საგარეო პოლიტიკის კურსში, ნ. ჟორდანიას აზრით, ხდე-

¹ ნოე ჟორდანიას, რჩეული ნაწერები ემიგრაციაში, პარიზი, 1956.

² ნოე ჟორდანიას, საქართველოს საგარეო პოლიტიკა, რჩეული ნაწერები ემიგრაციაში, გვ. 111.

ბა XV ს-დან, როცა საქართველო დაიშალა ცალკე ფეოდალურ ერთეულებად, როცა დაეცა კონსტანტინეპოლი. ამიერიდან საქართველოს ცხოვრებაში გაბატონდა კუთხური, პიროვნული, ფეოდალური პოლიტიკა და წინა პლანზე წამოიწია კლერიკალიზმი. ამ ფეოდალური პოლიტიკით შემოვიდა საქართველო XIX ს-ში. ამ პოლიტიკის ნაყოფი იყო ერთმორწმუნე რუსეთთან ხელშეკრულება როცა ერეკლემ დაივიწყა, რომ „კავშირი შეიძლება მხოლოდ თანასწორ მეზობელ სახელმწიფოთა შორის. კავშირი პატარა და დიდი სახელმწიფოსი თავდება პირველის დანგრევით“³.

XIX ს-ის მთელ მანძილზე, ნ. ქორდანის აზრით, „ალარ იყო ნაციონალური პოლიტიკა, გამეფდა ფეოდალური პოლიტიკა“⁴. XX ს-ის დამდეგიდან ფეოდალური საგარეო პოლიტიკა ეცემა. იწყება ხალხური პოლიტიკა. აქედან ეყრება საფუძველი დამოუკიდებლობას. ეხება რა 1918 წლის დამდეგიდან საქართველოს დამოუკიდებლობის საგარეო ფაქტორებს, ნ. ქორდანია მიუთითებს, რომ ერთადერთი მეზობელი ქვეყანა, რომელსაც სურდა ჩვენი დამოუკიდებლობა, იყო ოსმალეთი, რადგან მას, დაუსტეხულს ჩრდილოეთის ძლიერი ავრესორისაგან — რუსეთისაგან, დასაცავად სჭირდა საფარი. საქართველოს დამოუკიდებლობა არ შედიოდა არც რუსეთის, არც ევროპის ანგარიშში. ჩვენ დიდად ვიყავით დაშორებული დასავლეთისაგან გეოგრაფიულად და მას არ მოელოდა ჩვენგან ბოლშევიზმის საშიშროება. ოსმალეთს, რომელიც საკუთარი ინტერესების კარნახით კავკასიის დამოუკიდებლობას აქეზებდა, წაეკიდა ევროპა, რომელიც მის დედაქალაქს და გზებს დაეპატრონა. ევროპის დიდ სახელმწიფოთა, განსაკუთრებით ინგლისის პოლიტიკამ აიძულა ოსმალეთი ჩრდილოეთში (რუსეთში) მოენახა დამხმარე და მფარველი. რუსეთს აწყობდა შუილი ევროპისა და ოსმალეთს შორის, რომ ამით ის ჩაეთრია ანტიევროპულ ბლოკში და მისივე დახმარებით გაბატონებულიყო კავკასიაში⁵. „1920 წელს შემოდგომაზე ლოიდ ჯორჯი უცხადებს კრასინს, რომ ამიერკავკასიაში ინგლისი არ არის დაინტერესებული, როგორც ეს შემდეგ ჩიჩერინმა გამოამჟღავნა. მხოლოდ ამ აშკარა ნებართვის მიღების შემდეგ რუსეთი შემოგვესია. ასე დაუგეს მახე ოსმალეთს და ისიც შიგ ხელაღებით ჩავარდა. აზერბაიჯანი დაეცა სწორედ ოსმალთა მეოხებით, ძალდატანებით და რჩევით. იგივე ოსმალეები დაესხა საქართველოს ზურგიდან რუსეთის შემოსვლის დროს, — ერთი სიტყვით. მიიღო აქტიური მონაწილეობა ამიერკავკასიის რესპუბლიკათა დაცემაში“⁶.

ნ. ქორდანის საქართველოს დამოუკიდებლობის დაცემის მთავარ მიზეზად მიაჩნია ჩვენი იზოლაცია. კავკასიაში, აზიაში, ევროპაში „დავრჩით მართო, ჩვენს წინააღმდეგ მოიმართა ყველა საგარეო ძალები, მაგრამ ეს იზოლაცია არაფრით არ გავს გასულ საუკუნეთა იზოლაციას. მაშინ ამას აწარმოებდნენ ჩვენი მეთაურები შეგნებულათ, გაზომილათ. ეს იყო მათი პოლიტიკა, ახლა კი ის გახდა შედეგი არა ჩვენი მუშაობის და პოლიტიკისა, არამედ გარეშე ობიექტური პირობებისა“⁷.

3 ნ. ქორდანია, რჩეული ნაწერები ემიგრაციაში, გვ. 99.

4 იქვე, გვ. 99.

5 იქვე, გვ. 109.

6 იქვე, გვ. 109—110.

7 იქვე, გვ. 111.

ნ. ჟორდანიას ამ დებულებათაგან ყველაფრის გაზიარება, რა თქმა უნდა, არ შეიძლება. საქართველოს რესპუბლიკის მაშინდელი მეთაური ბუნებრივია, იმას ცდილობს, რომ საქართველოს საგარეო პოლიტიკის წარუმატებლობა გარეგან, — საქართველოსაგან სრულიად დამოუკიდებელ ფაქტორებს გადააბრალოს⁸, არაფერს ამბობს იმ შეცდომებზე, რაც მის პარტიას, მის მთავრობას ჰქონდა ამ პოლიტიკაში. ტენდენციურია, როცა საქართველოს იზოლაციას ევროპაში იგი აკისრებს ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის მოღვაწეთა საქმიანობას პირველ მსოფლიო ომში, როცა ისინი „თურქეთისა და გერმანიის დაუკავშირდნენ რუსეთის კოლონიური უღლის დასამზობად, და ამრიგად მოკავშირეთა ბლოკის საწინააღმდეგო ბანაკში აღმოჩნდნენ“⁹.

ნ. ჟორდანიამ ემიგრაციაში დაწერა აგრეთვე თეორიული ნაშრომი „ჩვენი გზა“¹⁰, სადაც შეეცადა გადმოეცა განზოგადებული წარმოდგენა სოციალიზმის იმ მოდელზე, რომლის განხორციელებასაც მისი პარტია 1918—1921 წლებში ვარაუდობდა. ნ. ჟორდანიას აზრით, კაპიტალისტურმა საზოგადოებამ ბურჟუაზიამ ოჯახური ურთიერთობის ნაცვლად წინა პლანზე წამოწია პირადი ეგოიზმი, მისგან განსხვავებით სოციალისტური წყობილების ფუძეა „ადამიანი, ადამიანური საკუთრება, ადამიანთა თავყრილობა ანუ საზოგადოება და საზოგადოებრივი საკუთრება, ამ ორნაირი საკუთრების კოორდინაცია, მათი ურთიერთობის ჩამოყალიბება ისე, რომ ერთიმეორეს არ სპობდეს, არ ისპობოდეს ადამიანის თავისუფლება საზოგადოების მიერ, არც საზოგადოების თავისუფლება ადამიანის მიერ“...¹¹ ნ. ჟორდანიას აზრით, „სოციალიზმი ინდუსტრიალურ და არაინდუსტრიალურ ერებში იქნება, რასაკვირველია, სხვა და სხვა შინაარსის და ფორმის. რადგანაც ეკონომიკის ძირია საწარმოო პირობები, ცხადია, პირველ შემთხვევაში სოციალიზმი გახდება უმთავრესად პროლეტარული, ხოლო მეორე შემთხვევაში ხალხური. იქ გადამწყვეტია ინდუსტრია და მისი დარგები, როგორც ერის სიმდიდრის მთავარი შემქმნელი, აქ კი წვრილი საკუთრება, მეურნეობა, ხოლო სამრეწველო დარგები მისი დამატება და დახმარება. პროლეტარიატი თუმცა რიცხვით მცირე აქაც უმეთაურებს გარდაქმნის პროცესს, როგორც უკეთ შემოკავშირებული და შეგნებული აქტიური ელემენტი. მეთაურობის საკითხს წყვეტს არა რიცხვი, არამედ ისტორიული როლი, რომელიც წილად ხვდება ერის ამა თუ იმ დაჯგუფებას“¹². საქართველოსათვის ნ. ჟორდანიამ შესაფერ მოდელად მიიჩნია სწორედ ეს ხალხური სოციალიზმი. „ხალხური სოციალიზმის ფორმა — ასაბუთებს იგი, — წვრილი საკუთრება გლეხის, ხელოსნის, წვრილი ბურჟუაზიის, ერის ყველა ფენის. ამ ფარგალში თითოეული მესაკუთრე იმუშავებს ისე, როგორც მას მოესურვება: ის მხოლოდ ანგარიშს გაუწევს საერთო მოთხოვნილებას ამა თუ იმ ნივთზე. სხვილი საკუთრება: მამული, ქარხანა — ზავოდი, ტყე და ველი და მადნები, მიმოსვლის საშუალებანი და სხვა ჯადადის საზოგადოების ხელში და მუშავდება ამ მიზნით შექმნილ ორგანოების ხელმძღვანელობით“¹³. მართლაც, სოციალ-დემოკრატიული მთავრობა ამ დოქტრინით ხელმძღვანელობდა თავის სოციალურ ლეკრეტებში.

8 ნ. ჟორდანიას, რჩეული ნაწერები ემიგრაციაში, გვ. 110.

9 იქვე, გვ. 111.

10 ნ. ჟორდანიას, ახალი ნაწერები, პარიზი, 1948.

11 იქვე, გვ. 17.

12 იქვე, გვ. 27.

13 იქვე, გვ. 28.

ნ. ჟორდანიას ამ ნაშრომში ისიც აქვს დასაბუთებული, თუ საით უნდა აიღოს გეზი ზალხური სოციალიზმის მშენებელმა საქართველომ. რუსი ბოლშევიკების პროლეტარული სოციალიზმი მისთვის უცხო და მიუღებელია. საქართველო და რუსეთი თავისი საწყისებით უცხოა ერთმანეთისათვის და ისინი ვერ ივლიან ერთი გზით. ქართველების გზა ევროპისკენ მიდის.

„ჩვენ, ქართველები, ვართ ახალგაზრდა ერი არა ხნოვანებით, რასაკვირველია, არამედ თანამედროვე კულტურით და ცივილიზაციით. დიდი ხანი არ არის, რაც გამოვედით ევროპის სავალი გზის ხაზზე, ჩაედექით მის ფერხულში... ევროპის გზა მსოფლიო გზაა, ახლა ისტორიას სხვა გზა არ გამოუგონია და თავისთავად მისახვედრია ჩვენი მასზე შედგომა. ეს დაგვიანება ჩვენთვის შეიძლება დიდად სასარგებლო გახდეს, თუ მას სწორი შეხედულებით მივუდგებით და მის მაგალითს გამოვიყენებთ. ევროპა მოდიოდა ამ ხაზზე სტიქიურად, ვინაიდან მსგავსი ისტორიული მაგალითი თვალწინ არ ქონებოდა და მასხადამე, სხვისი გამოცდილებით ვერ ისარგებლებდა. ის თვითონ ქმნიდა თავის ისტორიას, იკაფავდა წალდით ხელში ახალ ეკლიან გზას, მიდიოდა წინ, მუდამ წინ და მხოლოდ ფაქტების დაგროვების შემდეგ ვინმე ისტორიკოსი და მეცნიერი თავს უყრიდა ამ გროვას და აკეთებდა დასკვნებს...“

ჩვენ მაღლობა ღმერთს, არ ვიმყოფებით უდაბნოში, არ მივდივართ უგზო-უკვლოთ. რაკი ჩაედექით ევროპის ფერხულში, ვიცით რას ვაკეთებთ, საითკენ მივემართებით, მაგალითი გადაშლილია. ჩვენი მოვალეობა, წმინდა მოვალეობაა მხოლოდ ერთი: ვიყოთ თვალახილული, გავარჩიოთ ავი და კარგი, მივიღოთ მისაღები და უარყოთ უარსაყოფი. უეჭველათ მისაღებია ევროპის შრომის საშუალებანი, მისი ტექნიკა, მისი მეცნიერება, მისი ნივთიერი და სულიერი კულტურა. არაა მისაღები მთელი ამ განძის ცალმხრივი ეგოისტური ხელმძღვანელობა, მისი კერძო ინტერესების იარაღად გადაქცევა, ერთი კლასის ხელში დატოვება და მის გასამდიდრებლათ და ზალხის გასაძარცვავათ გამოყენება“¹⁴.

ამონაწერი, ვფიქრობთ, კარგად გადმოსცემს სოციალისტ-ევროპეისტის კრედოს. ნ. ჟორდანიას მიაჩნდა, რომ საქართველო ამ გზით უნდა წასულიყო პროგრესისაკენ და მთავრობის თავმჯდომარის პოსტზე ყოფნისას შესაძლებლობის ფარგლებში ახორციელებდა კიდევ მრავალ ღონისძიებას ამ მიმართულებით.

1917—1921 წლების საქართველოს საშინაო და საგარეო ცხოვრების შესახებ რამდენიმე მნიშვნელოვანი ნარკვევი აქვს გამოქვეყნებული საქართველოს მაშინდელი მთავრობის შრომის მინისტრს, პუბლიცისტს, 1920 წ. 7 მაისის რუსეთ-საქართველოს ხელშეკრულებაზე ხელისმომწერს საქართველოდან გ. ურატაძეს¹⁵. იგი თავისი წიგნის შესავალ ნაწილში ამბობს, რომ მისი წიგნი არ აცხადებს პრეტენზიას გადმოსცეს ისტორია. „ის არის კრებული ზოგიერთი მასალებისა და ცნობებისა და მათი განსაზღვრული თემის ხაზზე დალაგება“. ავტორი ზოგადად მოიხილავს XIX ს-ის საქართველოს პოლიტიკურ ვითარებას და ინტელიგენციის სააზროვნო დავასაც. 60-იანი წლები მას ერთგვარი გარდატეხის საწყისად მიიჩნია, მაგრამ საზალხო-რეეოლუციური მოძ-

¹⁴ ნ. ჟორდანიას, ახალი ნაწერები, გვ. 36—37.

¹⁵ გრ. ურატაძე, საზოგადოებრივი მოძრაობა საქართველოში 1821—1921, პარიზი, 1929; მისივე; ნამდვილი და ყალბი ისტორია, პარიზი, 1958.

რაობის ჭეშმარიტ სათავეს ხედავს იმ დროიდან, როცა საქართველოში მოხდა „მესამე დასი“ და როცა ამ მოძრაობას სათავეში ჩაუდგა ნოე ჟორდანიძე.

ავტორი შედარებით დაწვრილებით აღწერს 1917 წ. თებერვლის რევოლუციის შემდგომ მოვლენებს ამიერკავკასიისა და საქართველოში, ეხება კომისარიატ-სეიმის მოღვაწეობას, ეროვნული საბჭოს ჩამოყალიბებას, 1917 წლის მიწურულში ბოლშევიკური აგრესიის წინააღმდეგ თბილისში განხორციელებულ ღონისძიებებს, 1918 წ. თებერვალ-მაისში საქართველო-თურქეთის კონფლიქტურ ურთიერთობებს და საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადებას. წიგნში აღწერილია 1918 წ. 26 მაისიდან საქართველოს ეროვნული საბჭოს (პარლამენტის) მიერ გამოცემული დეკრეტები, სოციალურ-პოლიტიკურ სფეროებში გატარებული ღონისძიებანი, საქართველოს დამფუძნებელი კრების საქმიანობა 1919 წლ. მარტიდან 1921 წლის მარტამდე. ეხება აგრეთვე საქართველოს საგარეო ურთიერთობის პრობლემებს, საქართველოს ბოლშევიკური პარტიის მტრულ დამოკიდებულებას დემოკრატიული მთავრობისადმი, საბჭოთა რუსეთთან 1920 წლის 7 მაისს დადებულ ხელშეკრულებას და სხვ.

გ. ურატაძე სოციალ-დემოკრატი მოღვაწე იყო საქართველოს მთავრობაში, ხოლო ემიგრაციაში — ჟურნალ „ჩვენი დროსა“ რედაქტორი. წიგნში მის მიერ გატარებული თვალსაზრისი, ბუნებრივია, ამ პარტიის პოზიციას გამოხატავს. მას საქართველოს მთავრობის მთელი საქმიანობა საშინაო და საგარეო პოლიტიკაში მიაჩნია მართებულიად. არსად, არაფერს არ ლაპარაკობს მთავრობის მიერ დაშვებულ შეცდომებზე და დამოუკიდებელი საქართველოს აღრეულ კრახს ხსნის საქართველოსაგან სრულიად დამოუკიდებელი საგარეო ფაქტორებით. ამავე პოზიციიდანაა დაწერილი გ. ურატაძის მეორე ნაშრომი „საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის შექმნა და კონსოლიდაცია“, რომელიც რუსულ ენაზე გამოიცა ინგლისური და გერმანული რეზიუმეებით. ეს წიგნი თავისი კონცეფციით იმეორებს მის აღრინდელ ნაშრომს. მასში შეტანილია რამდენიმე საინტერესო ეპიზოდი იმ დროის მესხეთ-აჭარისა და აფხაზეთის პოლიტიკური პრობლემებიდან.

გ. ურატაძის ზემოთმითითებულ ნაშრომებში მთავრობის მოღვაწეობაში სოციალ-დემოკრატიული მიმართულების აბოლოგიამ მკვეთრი რეაგირება პოვა საზღვარგარეთის ოპოზიციურ პარტიებში. ამ ნაშრომს მწვავე კრიტიკული შენიშვნებით გამოეხმაურნენ განსაკუთრებით ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის ლიდერები რევაზ გაბაშვილი, დავით ვაჩნაძე, საქართველოს სამხედრო ძალების მთავარსარდალი გენერალი გ. კვინიტაძე და სხვები. ჩანს, ამან აიძულა გ. ურატაძე 1958 წელს გამოექვეყნებინა ახალი ნაშრომი „ნამდვილი და ყალბი ისტორია“, სადაც პასუხი გასცა ოპონენტებს და თავად მკაცრად გააკრიტიკა მათი მცდელობა, რომ ეროვნული მოძრაობა საქართველოში წარმოესახათ მხოლოდ ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის დამსახურებად.

საქართველოს ეროვნულ-დემოკრატიულ პარტიას 20—30-იან წლებში საზღვარგარეთ მრავალი თვალსაჩინო პოლიტიკური მოღვაწე ჰყავდა. მათ შორის აღსანიშნავია ალ. ასათიანი, რ. გაბაშვილი, სპ. კელია, დ. ვაჩნაძე, შ. ამირეჯიბი, გ. გვაზავა და სხვები. ყველა ისინი ნაყოფიერ შემოქმედებით მუშაობას ეწეოდნენ, სცემდნენ საკუთარ ჟურნალებს, წერდნენ წიგნებს საქართველოს ისტორიულ წარსულზე. მათ ყურადღების ცენტრში მუდამ იყო ეროვნული

საკითხი და დამოუკიდებლობის წლებში საქართველოს საშინაო და საგარეო ცხოვრების გამოკვლევა.

ამ პარტიის მოღვაწეთა შემოქმედებითი მემკვიდრეობიდან პირველ რიგში უნდა დავასახელოთ ალ. ასათიანის ნარკვევი „ძველი და ახალი მემკვიდრეობა“. ეს წიგნი ცდაა გამოკვეთილ იქნას რუსეთის მხრივ ანექსიის შემდეგ საქართველოს საზოგადოებრივი მოძრაობის ძირითადი დანიშნულება. ავტორს მიაჩნია, რომ საქართველოში რუსეთის კოლონიური ბატონობის ხანა ულმო-ბელ ჩავერასთან ერთად იყო „ეროვნული გაღვიძების და აღორძინების ხანა“, რომ ეროვნულ მოძრაობაში ყველაზე თანმიმდევრული, პერსპექტიული, პროგრესული ძალა იყო თერგდალეულობა ილია ჭავჭავაძის მეთაურობით, ილიამ ერთადერთმა დასახა „ეროვნული სხეულის განმრთელებისა და გაჯანსაღების გზა. ილიას ვერაგული მოკვლის შემდეგ მისი დროშა ხელთ აიტაცეს ქართველმა ეროვნულ-დემოკრატმა მოღვაწეებმა, რომლებიც 1917 წელს ცალკე პარტიად ჩამოყალიბდნენ და ოპოზიციის სახით მონაწილეობდნენ დამოუკიდებელი საქართველოს საკანონმდებლო ხელისუფლებაში. ახასიათებს რა ამ პარტიის საქმიანობას 1918—1920 წლებში, ალ. ასათიანი წერს: „ეროვნულ-დემოკრატიული პარტია, მართალია, ხშირად თავზე ხელს უსვამდა მენშევიკური პარტიის მესვეურებს და ფერებით ცდილობდა მისი თავაწყვეტილობის გაზომიერებას. დროის მოგება იყო საჭირო და რევოლუციური ფსიხოზის განელევის ცდა. მაგრამ იმავე დროს ის სასტიკსა და მუდმივს ოპოზიციას წარმოადგენდა მენშევიკური პოლიტიკის წინააღმდეგ. ეს კრიტიკა მუდამ იყო გარკვეული და უკომპრომისო. მაგრამ ამასთან ერთად, რასაკვირველია, საქმიანი და არა უპასუხისმგებლო. ასეთი ბრძოლა სწარმოებდა პრესაში, პარლამენტში, საერობო და საქალაქო თვითმართველობაში და ცხოვრების ყველა ასპარეზზე. ამ პარტიის მეთაურებს არ გამოერჩენიათ არც ერთი მნიშვნელოვანი მხარე და კითხვა საკონსტიტუციო დარგიდან, თუ ფინანსებისა, ადმინისტრაციის, სამხედრო საქმის და ვაჭრობა-მრეწველობისა, თუ ერობა-ქალაქებისა, აგრარული და მუშათა საკითხებისა, რომ ის არ დაემუშაებინათ საფუძვლიანად და ახდითად. რაც შეკითხვები მიდიოდა პარლამენტში, ორი მესამედი ამ პარტიისაგან იყო“¹⁶.

ალ. ასათიანი იმ რწმენისაა, რომ ქართული სოციალ-დემოკრატიული პარტია შეუფერებელი იყო ქვეყნის მესვეურობისათვის. იგი აღნიშნავს რომ, ამ პარტიის მესვეურებს „არ აღმოაჩნდათ სრულებით ის ზნეობრივი და გონებრივი თვისებები, რომელნიც არამც თუ სახელმწიფოს მეთაურს მოეთხოვება, არამედ უბრალო მილიციელსაც წესიერად მოწყობილ სახელმწიფოში. მათ არ ქონდათ შეგნებული უაღრესი და მოუცილებელი მნიშვნელობა სახელმწიფოსათვის კანონის, სასამართლოსი, ჯარის, ადმინისტრაციის; არ ესმოდათ, მაშინ წინდაწინვე გადაწყვეტილი ქონიათ ქვეყნის მინგრევე-მონგრევეა, არევა და აოხრება და შემდეგ მიძარცვ-მოძარცვა და ისე აკვრა გულა-ნაბადის“¹⁷. ა. ასათიანის მტკიცებით ნ. ჟორდანიას „თვალი სულ ბოლშევიკებისკენ ეჭირა“, რომ უმწეო გამოდგა „ჟორდანი-რამიშვილის კამარილის“ ღონისძიებანი მუშათა და გლეხთა საკითხებში, ქვეყნის თავდაცვის მოგვარებაში; მართველი პარტია ერის კონსოლიდაციას კი არ ახორციელებდა, არამედ სთიშავდა მის ძალებს

16 ალ. ასათიანი, ძველი და ახალი მემკვიდრეობა, წიგნი I, ვალანტილე, 1928.
17 იქვე, გვ. 151—152.

5. „მაცნე“, ისტორიის სერია, 1991, № 4

კლასთა ბრძოლის მარქსისტული თეორიის მიხედვით. ალ. ასათიანი ნოე ჟორდანიას აბრალებს იმასაც, რომ მან დამფუძნებელი კრების დაუკითხავად ბათუმში ოსმალთა ჯარი მოიწვია და საერთოდ მთავრობამ ეროვნული ლალატი ჩაიდინა ერის წინაშე იმიტომ, რომ მიატოვა საქართველო და თავი უცხოეთს შეაფარა¹⁸.

საქართველოს დემოკრატიული მთავრობისადმი ნეგატიური დამოკიდებულება უფრო მკვეთრად გამოთქმული ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის აგრეთვე თვალსაჩინო მოღვაწის დავით ვაჩნაძის ნარკვევში „ქართული ეროვნული ძირები და რუსული ბოლშევიზმი“. ავტორი ხაზს უსვამს საქართველოს ისტორიული ცხოვრების მთელ მანძილზე სხვადასხვა სოციალურ ფენათა საერთო ინტერესს, რაც ქვეყნის თავდაცვითი აუცილებლობით იყო განპირობებული. წოდებითა შორის პარმონიის დარღვევას იგი მიაწერს ცარაზმის ბატონობას საქართველოში. მისი აზრით ერის საერთო ინტერესების გათიშვაში დიდი როლი შეასრულეს ქართველმა სოციალ-დემოკრატებმა, რომლებმაც 1918 წლიდან დაამყარეს პარტიული დიქტატურა.

„გათამამებული თავისი პარტიის გარეგანი სიძლიერით, სოციალ-დემოკრატების მეთაურმა ნ. ჟორდანიამ პარლამენტის ტრიბუნიდან მოუხრიდებლად განაცხადა: — საქართველოს წარსული თეთრი დაფაა. ამიერიდან მის ისტორიას სოციალ-დემოკრატიული პარტია დაწერსო“. ყველა ამ ამბებს თან მოჰყვა ეროვნული ყრილობისაგან ნაკარნახევი, საქართველოს მართვა-გამგეობის კოალიციური საფუძვლის მოშლა და მენშევიკ-მარქსისტების მთავრობის დიქტატურის დაწესება თბილისში, მსგავსად მოსკოვში გაბატონებულ ბოლშევიკ მარქსისტთა მთავრობისა“, — წერს დ. ვაჩნაძე.

მისი აზრით, „სოციალ-დემოკრატიის დიქტატურის ბატონობა ბრძალ მისდევდა თავის აღებულ სექტანტურ გზას. ამ დროის მანძილზე გარიყავს და ქართულ საზოგადოებრივ-სახელმწიფოებრივ სარბიელს სრულიად მოაშორებს ქართველი ხალხის ეროვნულ-სულიერად გამაერთიანებელს, მისი თავისუფლების მუდამ თავგამოდებულ დამცველს ქართულ ეკლესიას თავის მრავალ მოსამსახურეთა წრეებით, უხეშად ძირს დასცემს სახელმწიფოებრივ ხალხოსნურ ქართულ ტრადიციებზე აღზრდილ და განათლებულ მის ძველ მოწინავე მებრძოლს, ქართველ თავად-აზნაურობას, რომელიც მისმა მშობელმა „ქვეყნის მოქმედმა“ ქართველმა გლეხობამ მარქსისტთა ტერორის ამოწყვეტისაგან გადაარჩინა“¹⁹. დ. ვაჩნაძის აზრით, „კლასთა ბრძოლის“ იმპერატივი, ეროვნული ნიპილიზმი ახასიათებდა მართველ პარტიას დამოუკიდებლობის წლებში. ამ პარტიამ ვერაფერი გააკეთა ქვეყნის თავდაცვისათვის და ეს საქმე მთლიანად მიანდო პარტიულ გვარდიას; დ. ვაჩნაძე ასევე საბედისწერო შეცდომად მიიჩნევს რუსეთთან 1920 წელს დადებულ ხელშეკრულებას: „1920 წლის მაისში საქართველოსთან დადებული ხელშეკრულებით მან (საბჭოთა რუსეთმა — პ. ს.) კარი გაუხსნა თავის ბოლშევიკებს მენშევიკური რესპუბლიკის დამოუკიდებლობის დასანგრევად. პირველი შედეგი ამ აქტისა იყო, რომ ბოლშევიკური რუსეთის „სოციალისტურმა რესპუბლიკამ“ წარუგზავნა მენშევიკურ საქართველოს „სოციალისტური რესპუბლიკის“ თავისი. ელჩი შეიმანა 300 მოხელე-

¹⁸ ალ. ასათიანი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 166—167.

¹⁹ დავით ვაჩნაძე, ქართული ეროვნული ძირები და რუსული ბოლშევიზმი მიუნხენი, 1957, გვ. 60.

²⁰ იქვე, გვ. 62.

საგან შემდგარი მისიის თანხლებით. ეს მრავალრიცხოვანი ბოლშევიკი „სტუმრები“ თამამად გაიშალნენ საქართველოს მთელ სივრცეზე თავისი ქართულ-ბოლშევიკური აგენტურით, რომლის მეთაურები სერგო ორჯონიკიძე და საშა გეგეჭკორი ახდილად დათარეშობდნენ მოსკოველი წითელი ჯარით 1920 წელს ექვე დაპყრობილ ჩრდილოეთ კავკასიის და აზერბაიჯანის რესპუბლიკებში²¹.

დ. ვაჩნაძის მტკიცებით საქართველოს ოკუპაციის პირველივე წელს „ქართული სოციალისტური პარტიები მიმქრალად ან სრულიად გამქრალად ითვლებოდა და ქვეყანას საყოველთაოდ მაგრად წაეფარა სისხლიანი წითელი დროშით და არუსული წითელი ჯარის სოციალისტ-კომუნისტური ბოლშევიკური პარტია“²².

ასეთივე სულისკვეთებითაა განმსჭვალული ეროვნულ-დამოუკიდებელი პარტიის თვალსაჩინო მოღვაწის რევაზ გაბაშვილის მოგონებანი და ცალკე სტატიები ემიგრანტულ პრესაში. რევაზ გაბაშვილი და დავით ვაჩნაძე ყველაზე შეურიგებელი ოპონენტები იყვნენ სოციალ-დემოკრატიული პარტიის საზღვარგარეთული ჯგუფისა და მათი შემოქმედებითი საქმიანობა ძირითადად ამ პარტიის წარსულის, მათ შორის 1918—1921 წლებში მოღვაწეობას ნეგატიურად წარმოაჩენდნენ.

საგანგებო აღნიშვნის ღირსია ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის ერთ-ერთი მესვეურის სპირიდონ კედიას შემოქმედებითი მემკვიდრეობა. ცნობილია, რომ „საქართველოს პარლამენტში“ და დამფუძნებელ კრების სხდომებზე სპირიდონ კედია მუდამ პრინციპულად, შეურიგებლად გამოდიოდა სოციალ-დემოკრატიული პარტიისგან შედგენილი მთავრობის საშინაო და საგარეო პოლიტიკის კრიტიკით, გმობდა მის პარტიულ და კლასობრივ კრიტერიუმებს და მოვლენებს აფასებდა საერთო ეროვნული პოზიციიდან.

სპ. კედია 1920 წლის მაისიდანვე გრძნობდა ჩრდილოეთიდან მოახლოვებულ საშიშროებას და მუდამ ამახვილებდა ყურადღებას თავდაცვით ღონისძიებებზე. მას დამლუპველად მიაჩნდა ორი, ერთმანეთისადმი დამოუკიდებელი სამხედრო ძალის, — არმიისა და გვარდიის არსებობა, თვლიდა, რომ მზადყოფნის მდგომარეობაში უნდა მოეყვანათ შეიარაღებული ძალები. შემთხვევითი არაა, რომ ბათუმში დემოკრატიული საქართველოს მეთაურს ნ. ჟორდანაიას სპ. კედიასათვის შეუთავაზებია სამხედრო მინისტრის პოსტი. მაგრამ ამ დროს ყოველივე წაგებული იყო. დამფუძნებელი კრების დეპუტატთა ერთ ჯგუფში პარტიის პირველ რიგეებში დაიბადა კიდევ აზრი დაეტუსალებინათ მთავრობა და იქვე გაესწორებინათ მისთვის ანგარიში, მაგრამ სპ. კედია მათ წინ გადაედგა. „ყოველგვარი ტერორი და შურისძიება მიუღებელია, დაე წავიდნენ ცოცხლები თავიანთი ცოდვებით“. სპ. კედია არ გაყოლია ემიგრაციას. ის საქართველოში დარჩა, რათა ბრძოლა გაეგრძელებინა და ამზადებდა კიდევ ქართველ მხედრობას ჩოლოყაშვილის, ფავლენიშვილის და სხვათა მეთაურობით შეიარაღებული გამოსვლებისათვის, მაგრამ 1922 წლის თებერვალში დაპატიმრეს, ხოლო შემდეგ გაასახლეს გერმანიაში.

უცხოეთში სპ. კედია დაუღალავ ეროვნულ მოღვაწეობას ეწეოდა. იგი რედაქტორობდა ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის ბეჭდვითი ორგანოს „საქართველოს გუშავს“, რომელშიც ხშირად გამოდიოდა სტატიებით ქართული სოციალ-დემოკრატიული პარტიის ანტიეროვნული პოზიციის, მის მიერ

21 აღ. ასათიანი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 68—69.

22 იქვე, გვ. 77—78.

1918—1921 წლებში დაშვებული საბედისწერო შეცდომების შესახებ. თუმცა მის ზოგ კოლეგასთან შედარებით უფრო ობიექტური იყო. არასოდეს არ ჩარეულა იმ ინტრიგაში, რომელიც ემიგრაციას ახასიათებდა. იგი ამბობდა „საქართველოს დაღუპვაში ჟორდანია იქნებ წილი ედოს, მაგრამ ეს მას შეგნებულად და ღალატით არ ჩაუდენია; ხოლო თუ საქართველო ჯერ ვერ განთავისუფლდა, ამაში ჟორდანია ბრალი ვერ დაედებაო“²³.

ეროვნული-დემოკრატიული პარტიის ყველა მოღვაწეს ვერ პივაწერთ ერთნაირად მტრულ პოზიციას საქართველოს ხელისუფლების ორგანოების მიმართ. მაგალითად, გიორგი გვაზავა, — ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის ერთ-ერთი თვალსაჩინო მოღვაწე თავის ნარკვევში „საქართველო და ეროვნულ-დემოკრატიული პარტია“ მწვავედ აკრიტიკებს სპ. კედიას საქართველოს დამფუძნებელი კრებისა და მთავრობისადმი ნეგატიური დამოკიდებულების გამო. გ. გვაზავა არ იზიარებს სპ. კედიას აზრს იმის შესახებ, რომ თითქმის მენშევიკური მთავრობა ილაშქრებდა „საქართველოს ეროვნული სულისა და მისი ათასწლოვანი ტრადიციების წინააღმდეგ“ და შენიშნავს: „ჩვენ კი გვგონია, რომ საქართველო ამ ისტორიული აქტით ამადლდა თავის ეროვნული ღირსების შეგნებამდე და გადაწყვეტიტ შეუერთდა კულტურულ კაცობრიობას. ამ დღიდან ის მართლა გახდა თავგამოდებული მებრძოლი საერთო ფრონტისა საერთო იდეალებისათვის“²⁴.

გ. გვაზავა არ იზიარებს აზრს, რომ საქართველოს მთავრობა იყო ნიჟილისტური. იგი ასრულებდა დამფუძნებელი კრების ნებას ხოლო „დამფუძნებელ კრებაში ყველა გრძნობდა თავის პასუხისმგებლობას... დამფუძნებელი კრება მუშაობდა თავგამოდებით მაშინაც კი, როცა ქალაქს მოაწვა რუსეთის ლაშქარი, ისროდა ზარბაზანი და ცაში სკდებოდა ყუმბარები... ჩვენ დავიშალენით მხოლოდ გათენებისას, როცა საბოლოოდ დავამტკიცეთ ჩვენი კონსტიტუცია — ძირითადი კანონები საქართველოს რესპუბლიკისა“²⁵.

სტატიის მოცულობა არ გვაძლევს საშუალებას მოვიხსენიოთ და დავახასიათოთ ყველა ავტორი, რომლებიც 1917—1921 წლებში საქართველოს ცხოვრებას, მის საკანონმდებლო ხელისუფლების საქმიანობასა და დამსახურებას შეეხებინან. ავტორთა რაოდენობა მეტად დიდია. 1921—25 წლებში საზღვარგარეთ გაზიზნულ ქართველ მოღვაწეთაგან იშვიათად თუ დავასახელებთ ვინმეს, დამოუკიდებელ საქართველოზე წერის სურვილი რომ არ აღძროდეს. უამრავია მათი სტატიები ქართულ ემიგრანტულ პრესაში, მაგრამ პრობლემათა გაშუქებისა და შეფასების თვალსაზრისით ისინი ერთმანეთს ჰგვანან, ერთმანეთს იმეორებენ. ამიტომ ცალკე-ცალკე თითოეული სტატიის დახასიათება არ ვცანით საჭიროდ. ამ ნარკვევებიდან შედარებით მნიშვნელოვანია ის საერთაშორისო სტატიები, თუ ცალკეული წიგნები, რომლებიც დამოუკიდებლობის პერიოდის ცალკეულ დარგებს და პრობლემებს შეეხებინან. ასეთ ნაშრომთა შორის უნდა საგანგებოდ მოვიხსენიოთ კ. გვარჯალაძის²⁶, ივ. ზურაბიშვი-

²³ მიხეილ ქავთარაძე, სპირიდონ კედი. ქუთნ. „ივერია“, 1979, № 22.

²⁴ გიორგი გვაზავა, საქართველო და ეროვნულ-დემოკრატიული პარტია, პარიზი, 1928, გვ. 8.

²⁵ იქვე, გვ. 11.

²⁶ კ. გვარჯალაძე, საქართველოს სოც. დემოკრ. პარტიის მეშობა საზღვარგარეთ. პარიზი, 1936;

ლის²⁷, ნ. რამიშვილის²⁸, ანჩინის (აკაკი ჩხენკელის)²⁹, ვ. მგელაძის³⁰, ა. ბადრიძის³¹, ს. გოგიბერიძის³² და სხვა ავტორთა ნარკვევები, რომელთაც უპირატესად პუბლიცისტური ელფერი დაჰკრავთ და მეცნიერული სიახლის მხრივ რაიმე პრეტენზიას არ აცხადებენ.

ასეთი ხასიათის ნაშრომთაგან ცალკე უნდა გამოვყოთ მრავალმხრივი მეცნიერის ვიქტორ ნოზაძის ნარკვევი, რომელიც შეეხება 1918—1921 წლებში სამხრეთ საქართველოში შექმნილ ვითარებას³³. ამ ნარკვევში დიდძალი ფაქტური მასალის მოშველიებით გაანალიზებულია ის უმძიმესი ვითარება, რომელიც საქართველოს სამხრეთის შეიქმნა, ერთი მხრივ, ოსმალეთის, მეორეს მხრივ, საბჭოთური რუსეთის მტრული პოლიტიკის გამო.

საქართველოში რუსეთის მხრივ განხორციელებული ორი ანექსიის (1801, 1921) ისტორიული ანალიზი ვადმოცემულია ისტორიკოს ალექსანდრე მანველიშვილის ნაშრომში „რუსეთი და საქართველოს დამოუკიდებლობა“. ნაყოფიერი ქართველი მეცლევარი, რომელსაც შექმნილი აქვს არა ერთი ნაშრომი საქართველოს ახალ და უახლეს ისტორიაზე, ამ წიგნში მიზნად ისახავს გააშუქოს ერთი ძირითადი ტენდენცია, — „რუსეთის მუდმივი მისწრაფება საქართველოზე“³⁴. წიგნი იწყება 1801 წლით, — საქართველოს პირველი ანექსიით, სადაც დახასიათებულია 117 წლის მანძილზე რუსეთის ბატონობა საქართველოში და მის წინააღმდეგ მიმართული ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა. ჩვენთვის საინტერესო პრობლემაზე მსჯელობა წიგნში იწყება მესამე თავიდან („რუსეთის 1917 წლის რევოლუცია და საქართველო“), სადაც თხრობა საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადებამდე მიყვანილი. ამის შემდეგ ავტორი იხილავს საქართველოს საერთაშორისო მდგომარეობას, ცალკე — ბოლშევიკური რუსეთის დამოკიდებულებას საქართველოსთან. წიგნი მდიდარია დოკუმენტური მასალებით. უნდა ითქვას, რომ ნაშრომი ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის პოზიციიდანაა დაწერილი და ავტორი არ ერიდება მენშევიკური მთავრობის შეცდომების კრიტიკას.

1917—1921 წლის საქართველოს სოციალ-ეკონომიკური ვითარება და ამ დარგში საკანონმდებლო და აღმასრულებელი ორგანოების მიერ გატარებული ღონისძიებანი ფართოდაა განხილული კონსტანტინე კანდელაკის — იმდროინდელი ფინანსთა მინისტრის ნაშრომში „საქართველოს ეროვნული მეურნეობა“, არ შეეცდებით თუ ვიტყვით, რომ ეს წიგნი ყველაზე სანდოა ემიგრანტულ ისტორიოგრაფიაში. იგი დაწერილია თვალსაჩინო სპეციალისტის მიერ პარტიული მიკერძოების გარეშე და ობიექტურად წარმოგვიდგენს დამოუკიდებლობის პერიოდის საქართველოს ეკონომიკურ ვითარებას, მთავრობის და საკანონმდებლო ორგანოების ღონისძიებებს მრეწველობის, სოფლის მეურნეობის, ფინანსების, ტრანსპორტის, ვაჭრობის და სხვა დარგებში.

²⁷ ივ. ზუ რ ა ბ ი შ ვ ი ლ ი, საქართველოს საერთაშორისო მდგომარეობა, პარიზი, 1936.

²⁸ ნ. რ ა მ ი შ ვ ი ლ ი, საქართველო და რუსეთი, პარიზი, 1924; მისვე, დემოკრატიული სოციალიზმი, პარიზი, 1931.

²⁹ ა ნ ჩ ი ნ ი, სახელმწიფო და ერი, პარიზი, 1936.

³⁰ ვ. მ გ ე ლ ა ძ ე, 26 მაისი, პარიზი, 1934.

³¹ ა ლ. ბ ა დ რ ი ძ ე, ოქტომბრის შედეგები, პარიზი, 1967.

³² ს. გ ო გ ი ბ ე რ ი ძ ე, ბრძოლა სამშობლოსათვის, პარიზი, 1938.

³³ ვ. ნ ო ზ ა ძ ე, ბრძოლა მესხეთის გამო.

³⁴ ა ლ. მ ა ნ ვ ე ლ ი შ ვ ი ლ ი, რუსეთი და საქართველოს დამოუკიდებლობა, სან-ფრანცისკო, 1984.

კ. კანდელაკს მოაქვს დიდძალი ფაქტობრივი მასალა ეკონომიკური ცხოვრების ყველა დარგის დასახასიათებლად. დასკვნაში იგი მიუთითებს, რომ „სრულებით არ არის საჭირო დაფარვა იმის, რომ დამოუკიდებელ საქართველოს საერთო ეკონომიკური მდგომარეობა მძიმე იყო, განსაკუთრებით წარმოება-მრეწველობის და ალემ-მიცემობის დარგში.

შექმნა იმის, რაც საუკუნის განმავლობაში არ გაცემებულა და აკლდა საქართველოს, შეუძლებელი იყო მისი დამოუკიდებლად არსებობის სულ მცირე ხნის განმავლობაში. საქართველომ, როგორც დამოუკიდებელმა რესპუბლიკამ, იარსება სულ ორი წელიწადი და ათი თვე — ეს ის ვადაა, რომლის განმავლობაში საპარლამენტო ქვეყნებში ხშირად ერთი მნიშვნელოვანი კანონის მიღებას და ცხოვრებაში გატარებას უნდებოდა ხოლმე.

ამ ხნის განმავლობაში საქართველოს არავისაგან არავითარი დახმარება არ მიუღია, იგი საკუთარ საშუალებით ფარავდა ყველა ხარჯებს, რომელთაგან ბევრი სრულიად არაჩვეულებრივი ხარჯი იყო, დაკავშირებული იმ მძიმე გარდასავალ ხანასთან, და საქართველოს ნორმალური ცხოვრების პირობებში არავითარი ადგილი მას არ ექნებოდა³⁵.

კ. კანდელაკის ღრმა რწმენით საქართველოს საკანონმდებლო ხელისუფლებამ შეძლო სოციალ-ეკონომიკურ სფეროში განხორციელებინა შემდეგი ხასიათის ღონისძიებანი:

ყველა სახელმწიფო და საზოგადოებრივი დაწესებულების გაეროვნულება, საქართველოს ტერიტორიის მთლიანობის დაცვა, ავტარულ რეფორმათა გატარება, ზოგიერთ ახალ წარმოებათა წამოწყება და ძველებისგან ბევრის გამაგრება, სოფლის მეურნეობის ზოგიერთ დარგის ხელახლა ფეხზე წამოყენება, მანგანუმის წარმოების გაერთიანება და მისი ექსპორტის ნაციონალიზაცია, საქართველოს სახელმწიფო ბანკის დაარსება ახალ პრინციპებზე, საექსპრო-სამარეწველო პალატის გახსნა, ეროვნული ფულის შექმნა, უცხოეთთან სააღმზრდე ურთიერთობის აღდგენა, ადგილობრივ თვითმართებულობათათვის ნივთიერი დახმარების აღმოჩენა, საქციონერო და კოოპერაციულ საზოგადოებათა საქმიანობის წახალისება და მრავალი სხვა. „ამიტომ, — წერს დასკვნაში ავტორი, — „ვინც დამოუკიდებელი საქართველოს ყოფა-ცხოვრებას კარგად გაეცნობა, იგი უნდა გააკვირვოს დამოუკიდებელი საქართველოს გამძლეობამ. მისგან მარტო-მარტო, საკუთარ ძალებზე დაყრდნობით იმ გარდასავალი დროის გასაჭირის ატანამ და აუარებელი მოთხოვნილების თავის გართმევამ და ნისმა პოტენციალურმა შესაძლებლობამ.

საქართველოს უბედურება იმაში იყო, რომ მას სხვებზე უფრო ადრე მოსტაცეს დამოუკიდებლობა ისე, რომ ვერ მოასწრო თავის ეკონომიკურ შესაძლებლობათა სავსებით გაშლა და გამოყენება. სხვებმა უფრო მეტ ხანს იარსებეს და ამიტომ მეტიც მოასწრეს³⁶. დასასრულს კ. კანდელაკი მწუხარებით შენიშნავს, რომ „ზოგი სარგებლობს დამოუკიდებელი საქართველოს უღროოდ წაქცევით და მის მძიმე, უჩვეულო მდგომარეობას იყენებს მისი სახელმწიფოებრივი და ეკონომიკური შესაძლებლობათა დასამცირებლათ...“³⁷.

³⁵ კ. კანდელაკი, საქართველოს ეროვნული მეურნეობა. წიგნი II, დამოუკიდებელი საქართველო და მისი სოციალური და ეკონომიკური მდგომარეობა, პარიზი, 1960, გვ. 211.

³⁶ იქვე, გვ. 212—214.

³⁷ იქვე.

დამოუკიდებელი საქართველოს და მისი პარლამენტის თაობაზე არსებულ უხვი ისტორიული წყაროებისა და ლიტერატურის მიმოხილვა გვინდა დავასრულოთ ერთი უმნიშვნელოვანესი ნაშრომით, რომელიც შეგვიძლია ერთდროულად ნარატიულ წყაროსაც და ისტორიოგრაფიულ გამოკვლევასაც მივაკუთვნოთ. ესაა გრიგოლ ლორთქიფანიძის ნაშრომი „ფიქრები საქართველოზე“, რომელიც საზოგადოებრიობისათვის დღემდე უცნობია. მისი გაცნობის შესაძლებლობა მოგვეცა ავტორის ვაჟის თეიმურაზ ლორთქიფანიძის მეშვეობით, რისთვისაც მას უდიდეს მადლობას მოვახსენებთ.

გრიგოლ ლორთქიფანიძის ამ წიგნზე სტატია დაიბეჭდა გაზ. „სახალხო განათლებასა“ და „ლიტერატურულ საქართველოში“. მიუხედავად ამისა, საჭიროდ მიგვაჩნია მოკლედ შევეხეთ ამ მოღვაწის ბიოგრაფიას.

გრიგოლ ლორთქიფანიძე (1881—1936) პროფესიონალი რევოლუციონერი, სოციალ-დემოკრატი, სტუდენტობიდანვე იღებდა მონაწილეობას რევოლუციურ მოძრაობაში. დამოუკიდებელ საქართველოში იგი განაგებდა სამხედრო სამინისტროს, ამასთან იყო პრეზიდენტის მოადგილე. ემიგრაციაში არ წასულა. დააპატიმრეს 1921 წელსვე. მეტეხში პატიმრობის შემდეგ 53 „საშიშ პიროვნებასთან“ ერთად გადასახლეს რუსეთში. აქ, სუხდალის სპატიმრობაში № 13 საკანში, 1923—1924 წლებში დაწერა მან შესანიშნავი ნაშრომი, რომელიც ოჯახში გამოგზავნა. გრიგოლის შემკვიდრებები მამის პარად არქივს საიდუმლოდ ინახავდნენ. 1987 წელს აეხადა ამ არქივს საიდუმლო და ჩვენ, სხვებთან ერთად, მოგვეცა შესაძლებლობა წიგნის დედანს გავცნობოდით.

გრიგოლ ლორთქიფანიძის ეს ნარკვევი ესეისტური ხასიათისაა. ავტორს ხელთ არ ჰქონია არავითარი წყარო. დემოკრატიული საქართველოს აღმოცენებისა და დაღუპვის უშუალო მონაწილეს, სურვილი აღძვრია გადმოეცა თავისი დაკვირვება საქართველოს ახალ და უახლეს ისტორიაზე, განსაკუთრებით დამოუკიდებლობის წლებზე და ეჩვენებინა ის ძირითადი მიზეზები, რამაც მისი უდროო დაღუპვა შეაპირობა.

ასეთ ძირითად მიზეზად მას მიაჩნდა რუსეთის ანექსიონისტური მისწრაფებანი. იგი ვრცლად განიხილავს რუსეთის მიერ საქართველოს 1801 წლის ანექსიას და მის შედეგებს, აანალიზებს ცარიზმის კოლონიური პოლიტიკის მისწრაფებას, რომელიც მისი რწმენით ქართული ეროვნულობის წაშლისკენ იყო მიმართული, გამოთქვამს საყურადღებო ორიგინალურ მოსაზრებებს XIX ს. 60—70-იანი წლების საზოგადოებრივი აზროვნების, მარქსისტული მიმდინარეობის აღმოცენების შესახებ, იძლევა XX საუკუნ. პირველ ოცწლეულში საქართველოს საზოგადოებრივი ფენების მისწრაფებათა დახასიათებას. განსაკუთრებით საინტერესოა ამ ნაშრომის ის თავები, რომლებიც შეეხებიან საქართველოს დამოუკიდებლობას, მის საშინაო და საგარეო პოლიტიკას, განსაკუთრებით საბჭოთა რუსეთთან დამოკიდებულებას. წიგნი მკაცრი ლოგიკით ნათელყოფს, რომ საბჭოთა რუსეთის გეგმებში 1917 წლიდანვე იჯდა საქართველოს ანექსია, რომ საქართველოსადმი დამოკიდებულებაში ლენინისა და დენიკინის გეგმები ერთმანეთისაგან არსებითად არ განსხვავდებოდნენ, რომ 1920 წ. 7 მაისის ხელშეკრულება იყო დროებითი ფანდი, რათა წინასწარ გამიზნული ანექსია სამართლებრივად შეენილათ.

წარმოდგენილი ისტორიოგრაფიული ნარკვევი არ აცხადებს პრობლემაზე არსებული მეცნიერული მემკვიდრეობის სრულყოფილად გაშუქების პრეტენზიას. ავტორთა რიცხვი უამრავია, ყველას მოხსენიება ვერ მოხერხდა.

ჩვენი ძირითადი მიზანი იყო გვეჩვენებინა ამ მემკვიდრეობის ძირითადი მიმართულებანი და მათი ობიექტურობა. თუ ერთმანეთს შევეუფარდებთ ამ პერიოდის შესახებ, საბჭოური ისტორიოგრაფიისა და ემიგრანტული ქართული ისტორიოგრაფიის ნააზრევს, ნათელი გახდება ორთავე მხარისთვის დამახასიათებელი სუბიექტივიზმი. აქ არ შეეხებოდა საბჭოური ისტორიოგრაფიის სუბიექტივიზმის მიხედვებს, სპეციალისტებისათვის იგი კარგადაა ცნობილი. რაც შეეხება ემიგრანტულ ისტორიოგრაფიას, იგი, რა თქმა უნდა, შორსაა მოვლენათა არსის დამახინჯებისაგან და იმდროინდელ მოვლენათა მისეული საერთო შეფასება გასაზიარებელია. მაგრამ ემიგრანტ სოციალ-დემოკრატთა და ეროვნულ-დემოკრატთა მწვავე პარტიულმა ბრძოლამ, 20-იანი წლების შემდეგ რომ გაჩაღდა ევროპასა და ამერიკაში, უთუოდ დაასვა დაღი ამ მემკვიდრეობას. ეროვნულ-დემოკრატები შეეცადნენ საქართველოს დამოუკიდებლობის დაცემის დანაშაული მთლიანად სოციალ-დემოკრატებისათვის დაეკისრებინათ. სოციალ-დემოკრატები კი საქმეს ისე წარმოგვიდგენენ, თითქოს მათს მოღვაწეობაში აღვილი არ ჰქონია არავითარ შეცდომებს და საქართველოს დემოკრატიული მთავრობის დამხობა მხოლოდ გარეგანმა უხეშმა ძალამ განაპირობა. მწვავე პაექრობაში არც ერთი მხარე არ მორიდებია ფაქტების ტენდენციურად შერჩევასა და გაშუქებას.

საქართველოს დემოკრატიული მთავრობის საკანონმდებლო და აღმასრულებელმა ხელისუფლებამ უდიდესი მუშაობა გასწია დამოუკიდებლობის სტაბილიზაციისათვის, სამართლიანი სახელმწიფოს შესაქმნელად. მისი საერთაშორისო აღიარებისათვის. ამ მუშაობაში იყო უდიდესი წარმატებანი, იყო შეცდომებიც. დღევანდელ ქართულ ისტორიოგრაფიას აკისრია გაითვალისწინოს წარსულის გაკვეთილები, არ დაუშვას არავითარი მიცერძოება, სრული ობიექტურობით წარმოაჩინოს დამოუკიდებელი საქართველოს ავი და კარგი, შექმნას მისი მართალი, პირუთვნელი ისტორია, რათა მომავალმა თაობამ დაინახოს არა მარტო უდიდესი ეროვნული შემართება ჩვენი ხალხისა, არამედ ის შეცდომებიც, რამაც მის ბედ-იღბალში გარკვეულწილად საბედისწერო როლი შეასრულა, და რაც ახალ ვითარებაში აღარ უნდა განმეორდეს.

П. А. СУРГУЛАДЗЕ

ГРУЗИНСКАЯ ЭМИГРАНТСКАЯ ИСТОРИОГРАФИЯ

(1918—1921 гг.)

Резюме

Под влиянием коммунистической идеологии в грузинской советской историографии полностью игнорировались труды деятелей грузинской политической эмиграции о Грузинской Демократической Республике, что явилось одной из причин, обусловивших тенденциозное освещение анализируемого периода. В 20—30-х годах нынешнего столетия за границей были изданы работы и воспоминания членов Учредительного собрания и правительства демократической Грузии (Н. Жордания, Н. Рамишвили, Г. Уратадзе, А. Манвелашвили, Г. Гвазава, А. Асатиани, К. Канделаки, Р. Габашвили, Сп. Кедия и др.), в которых рассмотрены процесс формирова-

ния Грузинской Демократической Республики, ее внутренняя и внешняя политика, экономика, национальные вопросы.

В исследованиях этих авторов обстановка того времени рассмотрена с большей объективностью, сделаны выводы, которые в настоящее время в большей или меньшей степени разделяются грузинской исторической мыслью.

Настоящая статья представляет собой первый опыт анализа историографического наследия этих авторов.

P. SURGULADZE

INDEPENDENCE GEORGIAN IN ÉMIGRÉ HISTORIOGRAPHY

(1918—1921)

Summary

Pressurized by communist ideology, Soviet Georgian historiography totally ignored works of Georgian political émigrés concerning the Georgian Democratic Republic which caused, among other things, tendentious presentation of the period in question. In the 1920 s—1930 s, works and reminiscences of the members of the Constituent Assembly and the Government of democratic Georgia (N. Zhordania, N. Ramishvili, G. Uratadze, A. Manvelishvili, G. Gvazava, A. Asatiani, K. Kandelaki, R. Gabashvili, Sp. Kedia and others) were published abroad, where the authors considered the process of formation of the Georgian Democratic Republic, its home and foreign policy, economy, ethnic problems.

These authors offer objective analysis of the period under review, and their conclusions are now, to a greater or lesser extent, shared by the Georgian historic thought.

The present article is the first attempt to analyze the historiographic heritage of these authors.

წარმოადგინა ივ. ჯავახიშვილის სახ. თბილისის სახელმწიფო უნი-
ვერსიტეტის საქართველოს ისტორიის კათედრამ

ავთანდილ სონღულაშვილი ქალის უფლებათა სათავეებთან

ქალი — სხვადასხვა ეპოქაში იყო და არის მონა, მხევალი, ყმა, შინა-მოსამსახურე, თავისუფალი, მოქალაქე, დაქირავებული მუშა, — ამასთანავე იყო დედოფალი (მეფე), ანგელოზი, და თვით ღვთაება...

ასევე, კაცობრიობის მთელ ისტორიაში უძველესი დროიდან ღღემდე, შრომის სქესობრივ-საკობრივი დანაწილების ფონზე მიდის შეუწყნებელი ბრძოლა ქალისა და ვაჟის ოჯახური, საზოგადოებრივი, უფლებბრივი თუ პოლიტიკური თანასწორობისა და თანაბარ შესაძლებლობათა და ადამიანურ ღირსებათა დადგინებისა და განმტკიცებისათვის.

ამბობენ კულტურის დონე ყველაზე უფრო მეტად ქალის იურიდიული მდგომარეობით ხასიათდებაო. ამ გამოთქმაში არის ღრმა ჭეშმარიტების მარცვალი. ჯერ კიდევ XIX ს-ის პირველი ნახევრის ცნობილმა ფრანგმა უტოპისტმა ფრანსუა მარი შარლ ფურიემ (1772—1837 წწ.) პირველმა გამოთქვა ის აზრი, რომ „ქალის განთავისუფლების დონე ბუნებრივი საზომია ამა თუ იმ საზოგადოების მიერ მიღწეული თავისუფლებისათვის საერთოდ“.

ცნობილი ეგვიპტელი ადვოკატი, მწერალი, ქალთა ემანსიპაციისათვის მებრძოლი კასიმ ამინი აღნიშნავს, რომ „არ შეიძლება თავისუფალი იყოს ერი თუ მათთან ჩაგრავენ ქალს“¹.

გასული საუკუნეების თვალსაჩინო სურათს იძლევა ძველ მოაზროვნეთა შეხედულებანი ქალის შესახებ. მაგალითად, თუკიდიდეს მიაჩნდა, რომ ქალი უფრო საშინელია ვიდრე ალელვებული ზღვა, ვიდრე ცეცხლის აღმურო, ვიდრე ადიდებული მთის წყლების ღრიანცელი. „თუ არსებობს დედაკაცის გამჩენი ღმერთი, საცა უნდა იყოს ის, იცოდეს; რომ ის ბედკრული არის მიზეზი უდიდესი ბოროტების“.

ტერტულიანე ლაღადებდა: „ჰოი, დედაკაცო, შენ უნდა ხვიდოდე მუღამ მწუხარე, ძონძებში გახვეული და სინანულისაგან თვალზე ცრემლშეუშრობელი, რათა ამით დაგვაიწყო, რომ შენ ჩააგდე ცოდვაში კაცთა ნათესავი! დედაკაცო, ჯოჯოხეთის კარები ხარ შენ!“.

პლატონი მადლობას უხდის ღმერთებს რვა დიდი მოწყალეებისათვის. მათგან პირველ მოწყალეებად სთვლის, რომ იგი დაიბადა თავისუფალ მოქალაქედ და არა მონად. მეორე მოწყალეებად მას მიაჩნია, რომ ქალად არ დაიბადა.

ქრისტეს მოძღვრებით, ქალი უწმინდურია, მაცდურია, რომელმაც ბოროტება დათესა ქვეყნად და დალუბა ადამიანი. ქრისტიანთა პირველ მსოფლიო საეკლესიო კრებაზე ნიკეაში 325 წელს ერთ-ერთ საკითხად განიხილეს ქალის ადამიანობის პრობლემა. მაკონის საეკლესიო კრებაზე (VI ს.) სადავო

¹ Л. И. Шайдулина, Арабская женщина и современность, М., 1978, с. 5.

შეიქმნა სულის არსებობა ქალის პიროვნებაში, რაც ერთი ზმის უმრავლესობით გადაწყდა დადებითად². ამავე საუკუნის დასასრულს (585 წ.) გალიის ეპისკოპოსებმა ქალაქ მესონში სპეციალური საეკლესიო კრება მოიწვიეს, რომელზედაც განიხილეს საკითხი: არის თუ არა ქალი ადამიანური არსება, თუ მიეკუთვნება ცხოველთა სამყაროს³.

XI ს-ის პოეტმა მარბოდ რენელმა, ბიბლიური ტრადიციისა და ანტიკური მაგალითების მოშველიებით, ქალი „ყველაზე საშიშ მახედ“ გამოაცნა და შურიან, ქარაფშუტა, ხარბ, გაუმაძლარ არსებად მონათლა, რომელსაც სული მისდის ღვინოზე და, ყველა სიკეთესთან ერთად, ავზორცი და ყბედია — ქალი „ტკბილი ბოროტებაა“, რომელიც მართავს სამყაროს, — ასკენის პოეტი⁴.

წმინდა თომა აქვინელი (1227—1274 წწ.) აღნიშნავდა: „ქალი — სწრაფად მზარდი ღვარძლია, არასრული ადამიანი, რომლის სხეული მხოლოდ იმიტომ ვითარდება და ძლიერდება სწრაფად, რომ მცირე ღირებულებისა და ბუნებაც ნაკლებ ყურადღებას აქცევს მას. ქალი მხოლოდ იმისთვის ჩნდება, რომ მორჩილი იქნეს და ატაროს უღელი ბატონის და მასწავლებლის, რადგან ბუნებამ მამაკაცს ყოველმხრივ უპირატესობა მიანიჭა და ბატონობისათვის გააჩინა იგი“.

ასეთ მოძღვრებას მარტო ქრისტიანობა არ აღიარებს. რამდენადაც ქრისტიანული მოძღვრება ებრაელთა სწავლისა და ფილოსოფიის ნაერთია, ორივეს კი ძველ ინდოელთა, ბაბილონელთა და ეგვიპტელთა კულტურაში აქვს სათავე, აგრეთვე ის უმწეო მდგომარეობა, რომელსაც აკუთვნებს ქალს ქრისტიანული მოძღვრება, დედის უფლების გაუქმების შემდეგ საერთო იყო ყველა ძველი კულტურული ხალხებისათვის. აი, რა სწერია ძველი ინდოელთა მანუს წიგნში: „უბატონობის მიზეზი ქალია, მტრული განწყობილების მიზეზი ქალია, ამიტომ უნდა ერიდოთ ქალს“⁵.

ასეთივე აზრია გატარებული ებრაელ მამაკაცთა დილის ლოცვაში: „დღეება შენდა, ღმერთო ჩვენო, მეუფეო და მფლობელო ქვეყნისაო, რამეთუ დედაკაცად არ გამაჩინე მე“⁶. შემთხვევითი არ არის, რომ შემდეგში ებრაელთა სალოცავ ტაძარში „ქალებს განსაკუთრებული განყოფილება ჰქონდათ მიჩენილი“⁷.

ამერიკელი განმანათლებელი თომას ჯეფერსონი სთვლიდა, რომ „ქალის გონება და ხასიათი არ არის საიმედო სერიოზული მუშაობისათვის“⁸.

ზოგიერთი ხალხი მსხვერპლმეწირვის დროს ბავშვებთან და მამაკაცებთან შედარებით „უპირატესობას“ ქალს აძლევდნენ. მაგალითად, ჩრდილო ამერიკის ინდიელთა ტომს პალსის წესად ჰქონდა, მოსავლიანობის გაზრდის მიზნით, მიწათმოქმედების კულტისათვის მსხვერპლად ქალიშვილი შეეწირათ. ამ მიზნით მოკლული ქალიშვილის გვამს ასო-ასო აკრიდნენ, სხეულის ნაწი-

² ა. ბებელი, დედაკაცი და სოციალიზმი, ბათუმი, 1912, გვ. 85, 111, 155.

³ Г. В. Мальцев, Иллюзии равноправия, М., 1982, с. 182—183.

⁴ აღაიასტრებიცაი, XI—XIII საუკუნეების დასავლეთი ევროპა, თბ., 1983, გვ. 96.

⁵ ა. ბებელი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 109—110.

⁶ თ. გაბიძაშვილი, ორი მთრალი, თბ., 1978, გვ. 75.

⁷ ე. რენანი, ქრისტეს ცხოვრება და მოღვაწეობა, თბ., 1990, გვ. 90.

⁸ О. Г. Кирьянова, Американская женщина, М., 1988, с. 10.

ლებს მინდორში ჩაფლავდნენ, სისხლს კი ნათესებს ასხურებდნენ. ზოლო აღმოსავლეთის სლავები ყველაზე გრძელ დღეს 24 ივნისს, მზის ღვთაების პატივსაცემად ქალოშვილებს აღრჩობდნენ⁹.

კაცობრიობის აღრინდელ საფეხურზე ადამიანი დამოკიდებული იყო ბუნებაზე გაცილებით უფრო მეტად, ვიდრე პატრიარქატის ხანაში. ცხადია, მატრიარქატის არსებობა საწარმოო ძალთა და წარმოებითი ურთიერთობის განვითარების უფრო დაბალი საფეხურით იყო განპირობებული, ვიდრე პატრიარქატისა.

თოხის მიწათმოქმედება მაღალორგანიზებული შემგროვებლობიდან განვითარდა, ქალის საქმედ იქცა და დიდხანს რჩებოდა მეურნეობის ქალურ დარგად. მყარ ბინადარ ცხოვრებაზე გადასვლა, რომელიც მოითხოვდა დიდი ოდენობით საკვები პროდუქტებით მომარაგებას, მათი შესანახი ჭურჭლის, სათბობისა და სხვათა დამზადებას, არსებითად ამაღლებდა ქალის, როგორც საოჯახო მეურნის წარმმართველის როლს. ამავე მიმართულებით მოქმედებდა თოხის მიწათმოქმედების განვითარება.

ქალის სამეურნეო როლის გაძლიერებამ შესაძლებელი გახადა მემკვიდრეობის გადაცემა ქალის ხაზით, რამაც, თავის მხრივ, კიდევ უფრო აამაღლა ქალის ავტორიტეტი გვაროვნულ თემში. მაშინ, როდესაც ქალთა ძმები და ვაჟიშვილები ცხოვრობენ თავიანთი ცოლების სოფლებში, ქალები გვარის კუთვნილი წარმოების საშუალებების (მიწების, საცხოვრებლის) კოლექტიური მესაკუთრენი გახდნენ. მათ მამაკაცებთან შედარებით უპირატესობა მოიპოვეს.

გვარის სამეურნეო ცხოვრებაში ქალის შრომის გაძლიერებამ მის დედობრივ ორგანიზაციასთან ერთად, უკვე გვაროვნული წყობილების განვითარების ადრეულ ხანაში შეუქმნა მას მაღალსაზოგადოებრივი მდგომარეობა. ავსტრალიელი ანთროპოგენი ქალი კოლონიზაციის პირობებშიც დიდი ხნის განმავლობაში ინარჩუნებდა თავისი სრულუფლებიანობის მრავალ გადმონაშთს. მათ ჰქონდათ ქონებრივი და მემკვიდრეობითი უფლებები, მონაწილეობდნენ საზოგადოებრივი საქითების განხილვაში და საზოგადოებრივი ცერემონიის შესრულებაში, მამაკაცებთან ერთად ინახავდნენ ძველ წესებს და, ფაისონის და ხაუიტის სიტყვებით, „მნიშვნელოვან გავლენას ახდენდნენ საზოგადოებრივ აზრზე“. ქალების მაღალი საზოგადოებრივი მდგომარეობის უფრო მეკეთარი გადმონაშთები აღნიშნული აქვს რედკლიფბაუნს ანდამანელებში, სტელერს და კრაშენინიკოვს — იტელმენებში. მონადირეებისა და მეთევზეების ცალკეულ ტომში. მაგალითად, ტიბურონის კუნძულზე, მექსიკის მახლობლად სერის ინდიელ ტომებში შემორჩენილი იყო წესი, რომლის მიხედვით გვარის მთავარი იყო ქალი, ზოლო ბელადი — მამაკაცი მხოლოდ ომის დროს ირჩეოდა წინამძღოლად. ზოგიერთი მკვლევარი (ა. მ. ზოლოტარევი, მ. ო. კოსვენნი) მიიჩნევს, რომ დედამთავრული გვარის არსებობის პირობებში ასეთი წესი შენარჩუნებული უნდა ყოფილიყო ყველგან¹⁰.

ამდენად, ბინადარ ცხოვრებაზე გადასვლამ სათავე დაუდო ქალისა და მამაკაცის შრომის განცალკევებას. როგორც ჩანს, უკვე მაშინ განისაზღვრა

⁹ თ. ფანჯიკიძე, რელიგიის არსი და ათეიზმი, თბ., 1983, გვ. 84.

¹⁰ ა. პერშიცი, ა. მონგატი, ვ. ალექსევი, პირველყოფილი საზოგადოების ისტორია, თბ., 1986, გვ. 159—160.

ქალის საზოგადოებრივ-შრომითი მოღვაწეობის სფერო: ქალს უნდა ეზრუნა ბავშვების აღზრდაზე, არ ჩაეკრო ცეცხლი, მოემარაგებინა მცენარეული საკვები; მამაკაცები მისდევდნენ მხოლოდ მონადირეობას¹¹.

შემთხვევითი არ არის, რომ ზედა პალეოლითის „მოქანდაკეები“ ძირითად ყურადღებას უთმობდნენ ქალის ქანდაკებებს. ე. წ. ზედაპალეოლითელი გენერები თითქმის ყველგან გვხვდება, დაწყებული დასავლეთ ესპანეთიდან და საფრანგეთიდან დამთავრებული ანგარამდე¹². ესაა — ორინიაკული და სოლუტრეული ქალის ქანდაკებები ხაზგასმული სქესობრივი ნიშნებით.

სავარაუდოა, რომ მიწათმოქმედების აღმოჩენი ქალი უნდა ყოფილიყო, რადგან მიწათმოქმედება წარმოიქმნა შემგროვებლობისაგან, ქალის შრომის ამ მეტად სპეციფიკური დარგისაგან და ამიტომ, დიდი ხნის განმავლობაში მიწათმოქმედება ქალის შრომის სფერო იყო.

„ქალების გარეშე, — ეუბნებოდნენ იროკეზები ერთ-ერთი მისიონერული რელიგიის ავტორს, — ჩვენ ვიქნებოდით საცოდავ მდგომარეობაში, რადგან ჩვენს ქვეყანაში სწორედ ქალები თესენ, რგავენ, მოყავთ მარცვალი და ბოსტნეული და ამზადებენ საქმელს კაცებისა და ბავშვებისათვის“¹³. გერმანული კლასიკური ფილოსოფიის ფუძემდებელი იმანუილ კანტი ჩრდილო ამერიკის ინდიელების შესახებ აღნიშნავდა: „ქალის პატივისცემაში ისინი განათლებულ ევროპელებსაც სჯობნიან. იქ ქალები მბრძანებლობენ, თუმცა თავიანთი უპირატესობა ძვირად უჯდებათ, ოჯახის მთელი ტვირთი მათ აწევთ და ყველა სამამაკაცო საქმეშიც მონაწილეობენ“¹⁴.

გვარის უძველესი ქართული სახელი „სახლი“ იყო. მატრიარქალური გვარის სათავეში მდგომ ქალს ქართველთა წინაპრებში „დიასახლისი“ უნდა რქმევოდა¹⁵. დიასახლისი განაგებდა სახლის ყველა საქმეს. დედის გვარის წყობამ ძალიან გაიდგა ფესვები ქართველ ტომებში და ხალხის მაშინდელ შეგნებასა და ზნე-ჩვეულებაშიც ღრმა კვალი დატოვა. იმდროინდელი წეს-წყობილების ნაშთია, მაგალითად, ის ტერმინები, რომელიც დღესაც იხმარება ქართულ ენაში — „გუთნისდედა“. ეს ტერმინი იმაზე მიუთითებს, რომ თავის დროზე უპირატესობა ხვანათესვის საქმეში ღელაქაცს ეკუთვნოდა¹⁶.

საერთოდ პროტო-ქართველების ეთნიკური სტრუქტურა იყო მატრიარქატი, მათ ახასიათებდათ პანთეონში ქალური ღვთაებების დომინირება, რაც განაპირობებდა ბუნების დიდი დედის ნანას, დედა უფლის კულტს (ბერძნული დემეტრეც აქედან იღებს სათავეს). აქედანვე მოდის ქალის კულტი ძველი იბერებისა: მამაკაცების მოხსენიება არა მამის სახელით, არამედ დედის სახელით... უთუოდ ამის მსგავსი მოვლენაა ჩვენში მაგ., ამირანის მოხსენიება „დარეჯანის ძედ“. ამგვარად ვლინდებოდა ქალის კულტი, რამაც ნიადაგი შეუშალა მომავალში ღვთისმშობლის კულტს¹⁷.

¹¹ А. И. Мартынов, Археология СССР, М., 1986, с. 159—160.

¹² იქვე. გვ. 41.

¹³ ა. პერშიცი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 220.

¹⁴ ა. გულიგა, კანტი, თბ., 1986, გვ. 74.

¹⁵ ნ. ბერძენიშვილი, ვ. დონდუა, მ. დუმბაძე, გ. მელიქიშვილი, მ. მესხია, პ. რატიანი, საქართველოს ისტორია, I, თბ., 1958, გვ. 8.

¹⁶ ს. ჯანაშია, შრომები, ტ. V, თბ., 1987, გვ. 14.

¹⁷ ზ. გამსახურდია, საქართველოს სულიერი მისია, თბ., 1990, გვ. 64.

მატრიარქატი გმირული ხანის მითებში აისახა მხოლოდ რელიგიური, სახით. მიოლოგიაში ჩანს ჯგუფური ქორწინებისა და ახლო ნათესავთა შორის ქორწინების გამოძახილი. შემდეგ თანდათანობით ზნეობრივი პროგრესი აისახა შეხედულებაში. რომელიც ცოდვად და გარყვნილებად თელის საქორწინო ურთიერთობას მამასა და ქალიშვილს შორის¹⁸.

სამხრეთ ავსტრალიელთა გადმოცემა უბრალოდ და მარტივად გვიხსნის საგვარეულო კავშირების წარმოშობას, რაც შემდეგში მდგომარეობს: „...შექმნის შემდეგ მამა, დედა, და, ძმა და სხვა ახლო ნათესავები განუტრეხლად ქორწინდებოდნენ ერთმანეთზე, სანამ ნათლად არ დაინახეს ასეთი შერთვის მავნებელი შედეგები. მაშინ შედგა წინამძღოლთა კრება და დაიწყეს ბჭობა, როგორ შეეზღოთ ასეთ მოვლენებს. ბჭობის შედეგი იყო თხოვნით მიმართვა მურამურისადმი (დიდი სული) და მან თავის პასუხში უბრძანა დაეყოთ თემი სხვადასხვა შტოებად და ერთმანეთისაგან გასარჩევად თითოეულ შტოსათვის დაერქმიათ სულიერი ან უსულო საგნების სახელი, როგორც მაგალითად, დინგო, თავგი, ლამა, წვიმა, ივუანის ჯოჯო და სხვ. ერთი ჯგუფის წევრს არ შეეძლო შეუღლიდა იმავე ჯგუფის წევრთან და მხოლოდ მეორე ჯგუფის წევრზე უნდა ექორწინა. დინგოს შვილი ვერ შეირთავდა დინგოს ქალს, სამაგიეროდ თითოეულ მათგანს შეეძლო შეუღლიდა თავისი, ლამის, ვირთავის, ანუ სხვა რომელიმე ოჯახის წევრთან“.

ზოგიერთი ძველი ხალხის ტრადიციის მიხედვით ქორწინებას ღამეს პატარძალთან მოისვენებდნენ ყველა ახლო ნათესავები რიგ-რიგად წლოვანების მიხედვით და სულ ბოლოს კი, ახლად ჯვარდაწერილი ქმარი. ეს ჩვეულება ზოგან შეიცვალა იმ მხრივ, რომ ასეთი განსაკუთრებული უფლება პირველი ღამისა ჰქონდათ მხოლოდ მღვდლებს, ან ტომის უფროსებს (მეფეებს), როგორც მთელი ტომის მამაკაცთა წარმომადგენლებს. მალაბრის კაიმარები ქირაობდნენ პატამარას (მღვდელს) თავიანთი ცოლების დიფლორაციისათვის²⁰.

მალაგის სემანგების შესახებ ნ. მიკლუხო-მაკლაი აღნიშნავდა: „ქალიშვილი, რომელიც იცხოვრებს რამდენიმე დღე ან კვირა ერთ მამაკაცთან, გადადის სურვილისამებრ და ქმრის თანხმობით სხვა მამაკაცთან ცხოვრობს. ამგვარად ის შემოივლის ჯგუფის ყოველ მამაკაცს, რის შემდეგაც უბრუნდება პირველ მეუღლეს, მაგრამ მასთან მაინც არ ჩერდება, არამედ აგრძელებს ახალ და ახალ დროებით ქორწინებებს, რომელიც დამოკიდებულია შემთხვევებსა და სურვილებზე“.

ასევე სპორადულად, შემთხვევისა და სურვილის მიხედვით ეპყრობოდა მამაკაცი ცოლებს²¹.

ცნობილი მოგზაური ლივინგსტონი 1857 წელს ლონდონში გამოცემულ ნაშრომში ერთ-ერთი ადრიაკული ტომის შესახებ აღნიშნავდა, რომ ახალგაზრდა ყმაწვილი ცოლის შერთვის შემდეგ უნდა გადასახლებულიყო ცოლის სოფელში. ის ვალდებული იყო სიკვდილამდე ეზიდა შეშა სიდიდრისათვის. თუ ცოლ-ქმარი განქორწინდებოდა შვილები დედასთან რჩებოდნენ. სამაგიეროდ ცოლი ვალდებული იყო ერჩინა ქმარი. ლივინგსტონმა შეამჩნია, რომ ცოლ-ქმართა შორის მცირედი უსიამოვნების და უთანხმოების დროს,

18-გ. ნადარეიშვილი, ნარკვევები სამართლის ისტორიიდან, თბ., 1986, გვ. 33.

19 ა. ბეგელი, დასახ. ნაშრომში, გვ. 58.

20 იქვე, გვ. 89.

21 Н. Н. Миклухо-Маклай, Путешествия, т. II, М.—Л., 1941, с. 216.

ქმრები მორიდებით იქცეოდნენ და თუ ისინი შეურაცხყოფდნენ ცოლებს, ამისათვის მათ სასტიკი სასჯელი — შიმშილი მოელოდათ.

„ქმარი ბრუნდება სახლში პურის საჭმელად — აღნიშნავს ლივინგსტონი — მაგრამ ცოლი მას მეორე ცოლთან გზავნის, სადაც იგივე ელოდება. შემდეგ მოქანცული და მშვიდი აცოცდება ხეზე ხშირად სოფლის დასახლებულ ნაწილში და მწუხარე ხმით აუწყებს ყველას: „მომისმინეთ, ხალხო, მე მეგონა ცოლები ვითხოვე, მაგრამ აღქაჯები გამოდგნენ! მე უცოლო ვარ, აღარ მყავს არც ერთი ცოლი. ნუთუ ასე უნდა დარჩეს ერთი კაცი როგორაც მე ვარ?“²².

აღსანიშნავია, რომ მატრიარქატის დროს ქალი არ მართავდა მამაკაცს, კაცი ქალს არ ემორჩილებოდა. ქალი მამაკაცის შრომიდან არ გამოეყოფოდა ეკონომიკურ მოგებას. მის პრივილეგიურ მდგომარეობას განსაზღვრავდა დედობის უფლება, რომელსაც არ გააჩნდა სოციალური ხასიათი.

XIX ს-შიც კი აშშ სამხრეთში მონების ტიპიური ოჯახი ფორმით მატრიარქალური იყო. ქმარი ითვლებოდა ცოლის „თანაშემწედ“, მის კომპანიონად. მას თვლიდნენ, როგორც ცოლის საკუთრებას²³.

მატრიარქატის სტადიაზე მოქმედებს მამის უფლება, რის მიხედვითაც გენეალოგია მომდინარეობს მამაკაცის ხაზით და მემკვიდრეობა განუხრეოდ გადამდებია მამიდან შვილებზე (ვაჟებზე). კაცი — მამა და მეუღლე — ღებულობს ეკონომიკურ, სოციალურ და იდეოლოგიურ ბატონობას ქალზე, რაც ამავე დროს იურიდიულადაც მტკიცდება²⁴.

„დედის უფლებების დამხობა მდედრობითი სქესის მსოფლიო ისტორიული დამარცხება იყო. მამაკაცმა ოჯახშიც ხელთ იგდო გამგებლობის საჭე, დედაცაც კი დაკარგა თავისი საპატიო მდგომარეობა, იგი გახდა მსახური, მონა მამაკაცის ჟინისა. უბრალო იარაღი შეაღოსნობისა“²⁵. თუმცა ზოგიერთ ხალხში გარკვეულწილად შეინარჩუნა გამორჩეული მდგომარეობა.

ადრეკლასობრივი ეპოქის ჩინეთში ქალი ჯერ კიდევ არ იყო დამოკიდებული და საზოგადოებაში მის აზრსა და გრძნობებს ანგარიშს უწყევდნენ. ქორწინების საფუძვლად ჯერ კიდევ არა ჩანს ეკონომიკური ანგარიშისა და ანგარებითი გრძნობები. ჯოუს ეპოქაში, თუ „ში-ძინის“ მიხედვით ვიმსჯელებთ, თავისუფალი გლეხობა საცოლეს არჩევდა თავისუფალი იყო. მაშინდელი ტრადიციების მიხედვით, საცოლე ვაჟს — სასიძოს არ განუცდია არც თემის, არც საოჯახო კოლექტივის უარყოფითი გავლენა. „სიმღერების წიგნში“ აისახა ჩინეთის საზოგადოების განვითარების ისეთი საფეხური, როდესაც უანგარო სიყვარული და მეგობრობა უმაღლეს მორალურ კატეგორიად ითვლებოდა. მაგრამ თანდათან, ადრეკლასობრივი საზოგადოებას მომწიფებულ, განვითარებულ კლასობრივ საზოგადოებად გარდაქმნასთან ერთად ქალის მდგომარეობა გაუარესდა. მამაკაცის ბატონობა ოჯახში და საზოგადოებაში მტკიცე სისტემად ჩამოყალიბდა და თითქმის სამი ათასი წლის განმავლობაში უმნიშვნელო ცვლილებებით არსებობას განაგრძობდა.

²² ა. ბეზელი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 66.

²³ А. Девис, Женщина, раса, класс, М., 1987, с. 32.

²⁴ А. Папарига, За освобождение женщины, М., 1988, с. 44—45.

²⁵ ფ. ენგელსი, ოჯახის, კერძო საკუთრებისა და სახელმწიფოს წარმოშობა, თბ., 1978, გვ. 55.

ქართული
ენების ინსტიტუტი

„ში-ძინში“ მოთავსებული ერთი ხალხური ლექსის თანახმად ახალშობილ ვაჟს მეტი პატივისცემითა და ყურადღებით ექცეოდნენ, ვიდრე ახალშობილ გოგონას. ეს ტენდენცია შემდეგ კონფუციანობამ შეითვისა, ხოლო ჩინურმა სამართალმა გააღრმავა. ცხადია, კონფუციის მოძღვრების გავლენა ხელს უწყობდა ოჯახსა და საზოგადოებაში ქალის დამორჩილებული მდგომარეობის დიდხანს შენარჩუნებას.

უკვე ჯოუს ეპოქის ჩინეთში ქორწინებას წარჩინებულთა შორის პოლიგამიური ხასიათი ჰქონდა. მდაბიოთა შორის კი, როგორც წესი, მონოგამიური ქორწინება საერთო წესი იყო. სათანადო წყაროს ცნობით, ჯოუს ხანაში იმპერატორს მთავარი ცოლის — დედოფლის გვერდით ჰყავდა სამი „მეორე ხარისხის“ და ცხრა „მესამე ხარისხის“. ოცდაშვიდი „მეოთხე“ რანგის ცოლი და 81 მხევალი. იმპერატორის პარამხანის ცხოვრება მტკიცედ განსაზღვრული ნორმებით რეგულირდებოდა. „ში-ძინშიც“ ვხვდებით ლექსს მეფის პარამხანის შესახებ. არა მარტო მთავართა, არამედ საერთოდ წარჩინებულთა ოჯახებშიც ადგილი ჰქონდა ქორწინებას სორორატის სახით. მთავარ ცოლთან ერთად ქმრის ოჯახში საცხოვრებლად გადადიოდნენ მისი დებიც, როგორც მეორე რანგის მეუღლეები. ჩინეთის უძველეს საკანონმდებლო ძეგლებში სორორატის ჩვეულება საკანონმდებლო ნორმის ხარისხშიც იყო აყვანილი²⁶.

როგორც ყველა ხალხში, სადაც მამის შტო იქერს დედის ადგილს, ისე ებრაელებშიც ქალი სრულიად მოკლებული იყო ყოველგვარ უფლებას. ქორწინება ყიდვა-გაყიდვის ობიექტად იქცა. ქალს მოეთხოვებოდა სრული უმანკოება, მაშინ, როდესაც მამაკაცისათვის ეს ცნება სავალდებულო არ იყო და ამასთანავე მას უფლება ჰქონდა ჰყოლოდა რამდენიმე ცოლი. თუ ქორწინების პირველ ღამეს ქმარი შეამჩნევდა, რომ მის ცოლს ქორწინებამდე დაეკარგა ქალწულობა, მას უფლება ჰქონდა გაეგდო სახლიდან, რის შემდეგაც ქალს ქვებით ჰქოლავდნენ. ასეთივე სასჯელი ელოდა ქმრის მოღალატე ქალს. მამაკაცი კი მხოლოდ იმ შემთხვევაში ისჯებოდა, თუ იგი ქმრიან ებრაელ ქალთან მრუშობდა²⁷. ამავე დროს ძველ ებრაელებში ბატონობდა ლევირატის წესი, რომლის თანახმად ქმრის გარდაცვალების შემთხვევაში ქვრივი ცოლად უნდა გაჰყოლოდა თავისივე გარდაცვლილი მეუღლის ძმას, რათა ქონება გვარშივე დარჩენილიყო²⁸.

ქორწინების დროს თუ პატარძალი ქალიშვილი არ აღმოჩნდებოდა, ქურთების ტრადიციის მიხედვით, პატარძალს აგზავნიდნენ მამის სახლში და უკან ართმევდნენ გადახდილ კალიმს. ამის გამო პატარძლის ნათესავები კლავდნენ მას²⁹.

ირანის ქურთისტანში — ქერმანშახში თუ პატარძალი ქალიშვილი არ აღმოჩნდებოდა, შესვამდნენ ვირზე და ისე აბრუნებდნენ თავის ოჯახში მამასთან³⁰.

²⁶ გ. ნადარეიშვილი, დსახ. ნაშრომი, გვ. 115—116.

²⁷ ა. ბეგელი, დსახ. ნაშრომი, გვ. 71—72.

²⁸ ძველი აღმოსავლეთის ხალხთა ისტორია, თბ., 1988, გვ. 293—294.

²⁹ Баязиди Мела Махмуд, Нравы и обычаи курдов, М., 1963, с. 62.

³⁰ Л. Б. Пашаева, Позитивные элементы в свадебных обычаях и обрядах курдов Грузии, Тбилиси, 1987, с. 18.

იმ შემთხვევაში, როდესაც მამაკაცს ძველ ბაბილონში ცოლ-ქმრული ღალატის შემთხვევაში არავითარი პასუხი არ მოეთხოვებოდა, ქალს ასეთი დანაშაულისათვის წყალში აგდებდნენ, რაც სიკვდილით დასჯის თანაბარი იყო³¹. საინტერესოა, რომ ძველ ბაბილონში ქალი მიკიტნად მუშაობდა. ხოლო, თუ ქურთი ქალი, რომელიც ტაძრის უბანში არა ცხოვრობდა სამიკიტნოს გააღებდა ან სასამელისათვის სამიკიტნოში შევიდოდა „ეს დელაკაცი ცეცხლში უნდა დაეწვათ“³².

ყოველივე ამას არ შეეძლო არ ემოქმედა ქალის საყოფაცხოვრებო მდგომარეობაზეც. კერძოდ, გაჩნდა რიგი სპეციალური პატრიარქალური წესი, რომლის მიხედვით ქალს მამაკაცის შემდეგ უნდა ექამა, დაეთმო მისთვის გზა და ა. შ. ოჯახური სფეროს გარდა ქალების უთანასწორობა გავრცელდა საზოგადოებრივი ყოფისა და იდეოლოგიის სფეროზედაც³³.

ახიასა და ევროპაში, ბრინჯაოს ადრინდელი, ძვ. წ. ა. 2 ათასი წლის წინანდელი პატრიარქალური საზოგადოების კატაკომბური სპასფლაოები მოწმობენ, რომ კოლი ქმარს, როგორც მისი განუყრელი საკუთრება საიქიოში (საფლავში) უნდა გაჰყოლოდა (ჩაყოლოდა).

მხოლოდ მოგვიანებით შეიქმნა ტრადიცია, რომ ქვრივს ქმრის სიკვდილის შემდეგაც შეეძლო ამქვეყნად ეცხოვრა. მაგრამ გარდამავალ ეპოქაში შემუშავებული რიტუალის მიხედვით, კოლი მაინც უნდა ჩაწოლილიყო ქმართან საფლავში, ხოლო შემდეგ მას მიცვალებული ქმრისადმი ქურუმის თხოვნით იქიდან ამოიყვანდნენ³⁴.

საინტერესოა, რომ ინდუსები გარდაცვლილთან ერთად სწვავდნენ მის საყვარელ ცოლს³⁵, ხოლო წარმართულ რუსეთში ცოლები მიცვალებულ ქმრებს მსხვერპლად ეწირებოდნენ და საფლავში მიჰყვებოდნენ ამ სიტყვის პირდაპირი მნიშვნელობით. ასეთი ბარბაროსული ტრადიცია, მხოლოდ ქრისტიანობის მიღების შემდეგ აიკრძალა³⁶.

ქორწინების ფორმაზე გარკვეულ გავლენას ახდენდა რელიგია. მაგალითად, მაზდეანობა ახლო ნათესავთა შორის ქორწინებაზე თანხმობას იძლეოდა. პატრიარქალური დიდი ოჯახის წევრებს შიგნითაც დაიშვებოდა საქორწინო ურთიერთობა. ეს გამოწვეული იყო იმით, რომ ქალის წილი ქონება სახლის გარეთ არ გასულიყო, დაიშვებოდა მრავალცოლიანობაც³⁷.

მაზდეანობაში, რომელიც სასიკვდილოდ ემუქრებოდა ბოზოქარი, ავბედი-თი V საუკუნის საქართველოს, ღღესაც ცოცხალია, თუნდაც ბომბეიშა, იქაურ ფარსებში. ღღესაც ფრინველები კორტნიან მათ დაუმარხავ მიცვალებულებს „სიხუმის კოშკებზე“ (დამარხვას კრძალავს მაზდეანობა, ზარატუშტრა. მიც-

³¹ Эвелин Кленгель-Брандт, Путешествие в Древней Вавилон, М., 1979, с. 147.

³² ხაშურაბის კანონები, აქადურიდან თარგმნა და კომენტარები დეურთო ზურაბ კიკნაძემ, თბ., 1988, გვ. 23, 24.

³³ ა. ი. პერშიცი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 274.

³⁴ პ. გუგუშვილი, მოსახლეობა, ოჯახი, შვილიანობა, თბ., 1995, გვ. 40, სქოლიო 6.

³⁵ მ. კეკელია, ეროვნულ წვეულებათა და ტრადიციათა ბუნებისათვის, თბ., 1982, გვ. 21.

³⁶ გ. ნადარეიშვილი, სსრკ სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორია, თბ., 1986, გვ. 82.

³⁷ იქვე, გვ. 28.

6. „მაცნე“, ისტორიის სერია, 1991, № 4

ვალებული ძალებს და ფრინველებს უნდა მიუგდონ). დღესაც მაზდეანთა შორის და ძმაზე თხოვდება, მამა ირთავს ქალიშვილს და ა. შ. ასეთია მაზდეანთა სჯული³⁸.

საინტერესოა აღინიშნოს, რომ არაბებმა ჩადრი მიიღეს სპარსელი მაზდეანებისაგან, როდესაც მათ დაიპყრეს ეს ქვეყანა. მაზდეანურ რელიგიაში მთავარია ცეცხლის კულტი. ხოლო ქალი, რომელიც იყო ოჯახის კერის დამცველი, ამ რელიგიის თანახმად ბინძურია და, რომ მას არ შეეძალა (წაეხილწა თავისი სუნთქვით) „წმინდა ცეცხლი“ უნდა დაეთარა პირი და ცხვირი ჩადრით³⁹.

აქ მოვლენებს ოდნავ წინ გავუსწრებთ და აღვნიშნავთ, რომ ინტერესს იწვევს აფრიკის მრავალ ქვეყანაში მცხოვრები მომთაბარე ტომების — ტუარეგების ყოფა. ტუარეგებში (როგორც აფრიკის მრავალ ხალხებში) ქალი შედარებით თავისუფალია. მას უფლება აქვს ჰქონდეს საკუთრება, არაიშვიათად ასრულებს მნიშვნელოვან როლს თავისი ხალხის საზოგადოებრივ ცხოვრებაში, შეუძლია დაიკავოს პასუხსაგები ადგილი ტრადიციულ მმართველობაში, სარგებლობს საყოველთაო პატივისცემით. შავი აფრიკის მაჰმადიანი ქალები არ იფარავენ სახეს ჩადრით, არ იციან განმარტოებული ცხოვრება, უფლება აქვთ განქორწინებისა⁴⁰. ქალებისაგან განსხვავებით მათი მაჰმადიანი მამაკაცები ჩადრით იფარავენ სახეს⁴¹.

თითქმის ყველა ევროპელი, რომელიც ტუარეგს შეხვდება აუცილებლად კითხულობს: რატომ იფარავენ ტუარეგები სახეს, ხოლო მათი ცოლები — მუსულმანები სახეს არ იფარავენ? ყველაზე გავრცელებული განმარტებით ტუარეგები სახეს იფარავენ უდაბნოს მტვრისაგან ხანგრძლივი სიარულის დროს. შემდეგში ისე ეჩვევიან ჩადრსა და თავის თეთრ ჩალმას, რომ სახლშიც არ იხსნიან. ვაჟი თხუთმეტი წლიდან იწყებს ჩალმის ტარებას. ამასთან დაკავშირებით მშობლები აწყობენ დღესასწაულს. ამის შემდეგ ბიჭი ცხადდება სრულყოფილ მამაკაცად და შეუძლია მიიღოს მონაწილეობა ბრძოლაში, დაქორწინდეს და გააცილოს ქარავანი⁴².

ახლა დავუბრუნდეთ ჩვენთვის საინტერესო საკითხს. აღსანიშნავია, რომ ძველ ეგვიპტეში ფარაონი, ჩვეულებრივ ქორწინდებოდა სამეფო წარმოშობის ქალზე (ხშირად საკუთარ დაზე), რომელსაც ბავშვობიდან ჰქონდა მინიჭებული „ღვთაების“ მეუღლის ტიტული (ეს ტრადიცია ჯერ კიდევ ძველი სამეფოს დროიდან მოდის). ფარაონთან საკრალური ქორწინების შემდეგ იგი ხდებოდა ეგვიპტის დედოფალი და ტახტის კანონიერ მემკვიდრეებად ითვლებოდნენ მხოლოდ ის ბავშვები, რომლებიც ფარაონს ამ „ღვთაების მეუღლისაგან“ ჰყავდა. მაგრამ სხვადასხვა პოლიტიკური და დიპლომატიური მოსაზრებების გამო ფარაონს ხშირად უხდებოდა მსხვილი ნომარქების ან უცხო ქვეყნების მეფეებისა და მთავრების ქალიშვილებთან ქორწინებაც. ეს მეუღლეები „მეორე რიგის ცოლებად“ ითვლებოდნენ და მათ შვილებს შეეძლოთ ტახტზე ასვლა მხოლოდ კანონიერ მემკვიდრეებზე ქორწინებით⁴³.

³⁸ ლ. ბ. ა. ბ. ო. ნ. ე. ლ. ი, შუშანიკ მამიკონიანი, „სოფლის ცხოვრება“, 1983, 19 მაისი.

³⁹ ლ. შაიდულინა, დასახ. ნაშრომი, გვ. 21.

⁴⁰ Ольгерд Будревич, Эта проклятая засуха, М., 1988, с. 93.

⁴¹ იქვე, გვ. 67.

⁴² О. Герасимов, Утуарегов, «Новое время», 1988, № 1, с. 37.

⁴³ ძველი აღმოსავლეთის ხალხთა ისტორია, თბ., 1988, გვ. 160.

ძველ ეგვიპტეში ქალები აქტიურ მონაწილეობას იღებდნენ ფიზიკურ ვარჯიშობათა ცალკეულ სახეებში, სახელდობრ, ბურთობასა, ცურვასა და მუშაობათაში. ეგვიპტელი ქალები ბურთობაში საკმაოდ დახელოვნებული ყოფილან, და როგორც მოზურთავე ქალების ბარელიეფურ გამოსახულებაშია მოცემული, ისინი ახერხებდნენ ერთდროულად სამი პატარა ბურთით თამაშს თანამედროვე ეგვილიბრისტების მსგავსად. ასევე მუშაობით ქალის გამოსახულება მოცემულია ფრანცევის და ლამერის წიგნებში მოთავსებულ ძველი ეგვიპტური ხელოვნების ბარელიეფთა გამოსახულებაში⁴⁴.

აქვე უნდა ითქვას, რომ ეგვიპტეში ძველი დროიდანვე ცხოვრობენ ბოშები, რომელთა ცხოვრების წესი მკვეთრად განსხვავდება სხვა ქვეყნებში მცხოვრები მილიონობით ბოშებისაგან.

ბოშები ევროპასა და სხვა დანარჩენ ქვეყნებში მკაცრად უჭერენ მხარს ერთიან მორალურ კოდექსს: ისინი უმეგობრდებიან და ცოლად მიჰყვებიან მხოლოდ ბოშებს. მაგრამ ეგვიპტეში ბოშა გოგონები, რომლებიც ჩადრს არ ატარებენ — გავაზები ანუ გავარები, როგორც მათ ფელახები უწოდებენ — თავისუფლად იქცევიან. ბოშა ქალები სხეულს ყიდიან ვაგალიბრკაში. ქმრები ცოლებით ვაჭრობენ, მაშინ როდესაც ევროპაში ბოშა ქალთან დაახლოების მცდელობისათვის, შეუძლიათ მთარახით ავაჭრელონ და სისხლი გადინონ⁴⁵.

ხეთური კანონების მიხედვით* ქორწინების მთავარი ფორმა იყო ე. წ. „ქორწინება შესყიდვით“, როდესაც სასიძოს ოჯახი გარკვეულ გამოსასყიდს გაიღებდა. სათანადო საქორწინო ხელშეკრულება იღებოდა სარძლოსა და სასიძოს ოჯახებს შორის, როგორც ჩანს, ახალგაზრდების ნება-სურვილისაგან დამოუკიდებლად...⁴⁶ არსებობდა ე. წ. „ერე ბუ“ ქორწინებაც — ქალის ოჯახის მიერ გამოსასყიდის მიღება სიძისაგან და მისი შესვლა ქალის სახლში — ზედსიძედ განდობა. დაშვებული იყო შერეული ქორწინების სხვადასხვა ფორმა (ქორწინება „თავისუფალსა“ და „მონებს“ შორის), როდესაც ორივე მხარე საკუთარ სოციალურ სტატუსს ინარჩუნებდა⁴⁷.

ხეთებთან ძლიერი იყო მატრიარქალური ტრადიციები. მაგალითად, ხეთების მეფე ითვლებოდა ქალღმერთ მზის, ხეთების სამეფოს „უზენაესი დედოფლის“ მსახურად და ამავე დროს მის პირველ ქურუმად⁴⁸.

ხეთების სამეფოში, რომ ქალისადმი პატივისცემა იყო დამკვიდრებული ჩანს შემდეგი ფაქტიდანაც: მურსილი II-ის დროს ხეთების ლაშქარი სეხას ქვეყანას მიაღმა. შეშინებულმა სეხას მეფემ მანაფა-დათამ ხერხს მიმართა. მურსილის მიუგზავნა დედამისი, რომელიც ხეთების მეფის ფერხთ დაემხო და პატიება ითხოვა. „რადგანაც ჩემს შესახვედრად ღიაცი გამოემართა და იგი ჩემს ფერხთ დაემხო, ღიაცს თხოვნა შევესრულე და ამის შემდეგ მდ. სეხას ქვეყანაში აღარ გავემართე“, — თავაზიანად აცხადებდა მურსილი⁴⁹.

⁴⁴ ვ. აფრიდონიძე, უშიში, ვითარცა უხორცო, თბ., 1986, გვ. 36.

⁴⁵ ლოურენს გ. რინი, ძველი აფრიკის უკანასკნელი საიდუმლოებანი, თბ., 1987, გვ. 76.

* როდესაც დაიწერა აღნიშნული კანონები, ოჯახი ხეთებთან უკვე პატრიარქალურ ხასიათს ატარებდა.

⁴⁶ ძველი ამოსავლეთის ხალხთა ისტორია, თბ., 1988, გვ. 241.

⁴⁷ გ. გიორგაძე, ათასი ღვთაების ქვეყანა, თბ., 1988, გვ. 120.

⁴⁸ ს. ჭანაშია, შრომები, ტ. V, თბ., 1987, გვ. 24, 25.

⁴⁹ გ. გიორგაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 71.

შუასურული ხანის საკანონმდებლო ძეგლებში გარკვეული ადგილი აქვს დათმობილი ქალის უფლებრივ მდგომარეობას. ქალი საკმაოდ უუფლებო ჩანს ამ ძეგლების მიხედვით. გათხოვებისას ქმარი მას ფაქტიურად ყიდულობდა და შემდეგ ცოლი ქმრის სრულ მორჩილებაში ექცეოდა. ქმრის გარდაცვალების შემთხვევაში ცოლი გადადიოდა ოჯახის სხვა მამაკაცის ხელში (მაზლის, მამამთილის, გერის) და მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ ოჯახში არ რჩებოდა 10 წელზე უფროსი ასაკის ვაჟი, ქალს ჰქონდა გარკვეული უფლება-მოსილება ოჯახის მართვის საქმეში. მართალია, ასურული კანონები ერთგვარ გარეგნულ უპირატესობას ანიჭებდნენ თავისუფალ ქალს მონა ქალთან შედარებით (თავისუფალ ქალს ჰქონდა მანდილის ტარების უფლება, მონა ქალს კი, ისევე როგორც მეძევ ქალებს, ეს ეკრძალებოდათ და მანდილის ტარებისათვის სასტიკად ისჯებოდნენ — მათ როზგავდნენ), მაგრამ ქალის უფლებრივ მდგომარეობაზე ეს დიდ გავლენას არ ახდენდა⁵⁰.

უკვე ძველ საბერძნეთში მამაკაცმა მოიპოვა უფლება ელაღატნა მეუღლისათვის. ზნეობა, ჩვეულება, სამართლიანობა „დიკე“ ქალებისგან მოითხოვდა, რომ ისინი ქმრების მხრივ ღალატს შერიგებოდნენ. თვითონ კი მკაცრად დაცვით ქმრისადმი ერთგულება⁵¹.

როდესაც ათენში და მთელ დანარჩენ საბერძნეთში მამის უფლება იყო გაბატონებული, ათენელთა მეტოქე — სპარტა ჯერ ისევ დედის უფლების ბატონობაში იმყოფებოდა. სპარტელთა ჩვეულებით ახალგაზრდა ქალები მოწიფულობამდე მთლად ტიტვლები დადიოდნენ, რასაც იქაური ჰავაც უწყობდა ხელს⁵². სპარტაში შენარჩუნებული იყო ცოლ-ქმრობის ისეთი ურთიერთობანი, რომელნიც ბევრ რამეში კიდევ უფრო არქაული იყო, ვიდრე თვით ჰომეროსის მიერ დასურათებული ურთიერთობანი. „რამდენიმე ძმას შეეძლო ერთი საერთო ცოლი ჰყოლოდა; მამაკაცს, რომელსაც თავისი მეგობრის ცოლი უფრო მოეწონებოდა, შეეძლო მას ჩაზიარებოდა. ურიგო საქმედ რიდი იყო მიჩნეული, თუ ქმარი თავის ცოლს ჯანიან „ულაყს“, — როგორც ამას ბისმარკი იტყოდა, — დაუთმობდა, თუნდაც იგი თანამოქალაქე არ ყოფილიყო“.

სულ სხვა მდგომარეობა იყო იონიელებში. არისტოფანე იხსენიებს მილოსის ძაღლებს, რომელნიც ეზოში ჰყავდათ ცოლქმრული ერთგულების დამრღვევთა დასაშინებლად, ხოლო აზიის ქალაქებში ქალების სამეთვალყურეოდ საჭურისები ჰყავდათ, რომელთაც უკვე ჰეროდოტეს დროს კუნძულ ქიოსზე ამზადებდნენ გასაყიდად⁵³.

პლინიუსის რწმუნებით ძველ საბერძნეთში ნათესების გადასარჩენად საჭირო იყო მენსტრუაციის დროს ქალებს თმებგაშლილებს, მუხლებამდე კაბაკაპიწებულებსა და ფეხშიშვლებს ევლოთ ნათესებში. ამავე აზრისა იყო დემოკრიტე, რომელიც ამბობდა, რომ ფეხშიშველმა ქალებმა სამჯერ უნდა შემოლუარონ ყანებს. როგორც ჩანს, ასეთი მოქმედებით სურდათ ნათესებისათვის გადაეცათ კტეისის ღვთაებრივი ძალა ნაყოფიერებისა, რომელსაც შეიცავდა მენსტრუაციის დროს გაქლენთილი ქალის სხეული. საბერძნეთში დემეტრას კულტთან იყო დაკავშირებული ისეთი ჩვეულება, როდესაც ქალები

50 ძველი აღმოსავლეთის -ხალხთა- ისტორია, თბ., 1988, გვ. 318.

51 გ. ნადარეიშვილი, ნარკვევები სამართლის ისტორიიდან, თბ., 1986, გვ. 37.

52 ა. ბეზელი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 87.

53 ფ. ენგელსი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 61, 62—63.

კაბებს იწევდნენ და სასქესო ორგანოებს იწმენდდნენ. მსგავსი აქტები დამახასიათებელი იყო ბევრი სხვა ბერძნული კულტისათვის⁵⁴.

იმპერიის პერიოდის რომის ცხოვრება ზნეობრივ დევრადიციას განიცდიდა. უზნეობაში მამაკაცებს ტოლს არ უდებდნენ რომელი წარჩინებული ქალები. მათი ოჯახური ბედნიერების მწვერვალი უშვილობა და თავისუფლება იყო. იმდროინდელი ისტორიკოსების ცნობით, რომელი წარჩინებული ქალები ისეთ გარყვნილ ცხოვრებას ეწეოდნენ, მამაკაცებს მათზე დაქორწინება აღარ სურდათ. ამის შედეგად საფუძვლიანად შეირყა ოჯახი. რომის მმართველები გარკვეულ ზომებს მიმართავდნენ მდგომარეობის გამოსასწორებლად. მაგრამ აქედან არაფერი გამოვიდა⁵⁵. იულიუს კეისარი შეეცადა ამ პრობლემის მოგვარებას. ვინც დაქორწინდებოდა, პრემიას აძლევდნენ. მრავალშვილიანობისთვისაც ჯილდო იყო დაწესებული. თუ ქალი 45 წელს ისე მიაღწევდა, რომ შვილს არ იყოლიებდა, მას უკრძალავდნენ ძვირფასეულობის ტარებას და ტახტრეწენით სეირნობას. იმპერატორ ავგუსტუსის დროს უცოლობისათვის ჯარიმაც დაწესდა⁵⁶.

რომის იმპერიიდან შემკვიდრებლად ბიზანტიამ ზნეობრივი დაცემა მიიღო. განსაკუთრებით VI ს-ში დედოფალ თეოდორას ხელშეწყობით ქალების უმრავლესობა სრულიად თავისუფლად ღალატობდა ქმრებს. იცოდნენ, რომ ეს საქციელი მათ ცუდს არაფერს უქადდა. ვისაც შემთხვევის ადგილზე წაასწრეს დაუსჯელი დარჩა. „თავის მხრივ, მაშინვე დედოფალს ეახლებოდნენ, ხოლო როცა ამას მიაღწევდნენ, ახლა საკუთარი ქმრების წინააღმდეგ აღძრავდნენ საქმეს. ამ უკანასკნელთ კი ყოველგვარი ძიების გარეშე აიძულებდნენ, ჯარიმის სახით გადაეხადათ მზითვის ორმაგი ფასი. შემდეგ მათ შოლტით გაროზგავდნენ და უმეტესად საპატიმროში ამწყვედევდნენ. შემდგომში, კვლავ აიძულებული იყვნენ საკუთარი თვალთ ეხილათ, თუ როგორ უსირცხვილოდ ეძლეოდნენ გარყვნილებას თავიანთ საყვარლებთან ეს ფერუშარილიანი მრუშები... ცოლებს სრულ თავისუფლებას აძლევდნენ, იმასაც ცდილობდნენ მათთვის დანაშაულზე არ მიესწროთ“⁵⁷.

საინტერესოა, რომ კულტურული განვითარების დონით შედარებით დაბლა მდგომ ხალხებში ქალის მდგომარეობა ზნეობრივი და პოლიტიკური თვალსაზრისით, უფრო მაღლა იდგა ვიდრე დასახლებულ ქვეყნებში. „ასეთი საზოგადოება კი ანტიკური ავტორების თანახმად, იყო სარმატებისა და მასაგეტების საზოგადოება. სარმატებს ქალები მართავენ — იუწყებოდა ერთი ძველი ავტორი“⁵⁸.

პროკოფი კესარიელის მიხედვით, „საბირები ჰუნების ტომს წარმოადგენდა“. საბირებში მმართველად შეიძლება ქალი ყოფილიყო. როგორც სხვა მრავალ მომთაბარე საზოგადოებაში, აქაც ქალები სარგებლობდნენ საკმაო თავისუფლებითა და დამოუკიდებლობით⁵⁹.

54 ჯ. ნადირაძე, მხით განათებული ათასწლეულები, თბ., 1989, გვ. 132—133.

55 თ. ფანჯიქიძე, ქრისტიანობა, ჟურნ. „სკოლა და ცხოვრება“, № 11, 1983, გვ. 51.

56 იქვე, სქოლიო 1.

57 პროკოფი კესარიელი, საიდუმლო ისტორია, ძველი ბერძნულიდან თარგმნა, შესავალი და კომენტარები დაურთო ნინო ეფრემიძემ, თბ., 1989, გვ. 75.

58 Курьер ЮНЕСКО, 1977, № 1.

59 С. А. Плетнева, Хазары, М., 1986, с. 17.

შუა საუკუნეებში მონღოლები მრავალცოლიანობის წესს მისდევდნენ და თითოეულ მათგანს იმდენი ცოლის მოყვანა შეეძლო რამდენის შენახვის საშუალებასაც მისი ქონებრივი მდგომარეობა მისცემდა. მონღოლური წესის მიხედვით, ერთი მამის შვილთა გავლენა მათი დედების მდგომარეობაზე იყო დამოკიდებული. ვისი დედაც უფროსი იყო, ამის შესაბამისად შვილსაც მეტი პატივი და უპირატესობა ჰქონდა⁶⁰. მრავალცოლიანობის გამო, მონღოლებს შვილებიც ბევრი ჰყავდათ, ისე რომ მონღოლთა ზოგიერთი ბატონიშვილის ოჯახის წევრთა რიცხვი ასობით ითვლებოდა. რასაკვირველია, ასეთი ვითარება შინაურ შუღლს ხელს უწყობდა.

მონღოლებს წესად ჰქონდათ, რომ გარდაცვლილი ძმის ცოლი მომდევნო ძმას ცოლად შეერთო. უფრო მეტიც, მონღოლური ჩვეულების თანახმად, შვილები თავიანთი გარდაცვლილი მამის დაქვრივებულ ცოლებსაც კი ირთავდნენ, მათ მხოლოდ თავიანთი დედის ცოლად შეერთვა ჰქონდათ აკრძალული⁶¹. ასეთ ფაქტებს ანალოგია ეძებნება სკვითებში. იყო შემთხვევები, როდესაც შვილი მამისაგან სამეფოსთან ერთად მის ცოლსაც იღებდა მემკვიდრეობით⁶².

ქალი მონღოლთა სოციალური წესწყობილებითა და ყოფაცხოვრებაშიც მრავალცოლიანობის უეჭველი უარყოფითი გავლენის მოუხედავად, მაინც გაცილებით უკეთეს მდგომარეობაში იყო ვიდრე მაჰმადიანთა ქვეყნებში. მართალია, მას მონღოლური მეურნეობის ტვირთის უმეტესი ნაწილის ზიდვა უხდებოდა, იმის გარდა, რომ იგი შინაური საქონლის მომვლელი, მწველელი და შემდგენელი იყო, მას ტყავებიც უნდა დაეზადებინა და გამოეყვანა, მისგან ტანისამოსი და ფეხსაცმელიც შეეკერა, ურემიც გაემართა... მაგრამ, სწორედ მისი მოვალეობის ასეთი ფართო საქმიანობის წყალობით, ქალი მონღოლთა შორის არ შეიძლება, რომ, მაჰმადიანი ქალის მსგავსად, ჰარამხანაში ჩამწყვდეული და გარეშე საზოგადოებას მთლიანად მოწყვეტილი ყოფალიყო. მას შედარებით მეტი თავისუფლება ჰქონდა მოპოვებული. იგი ყიდულობდა და ყიდდა ყველაფერს, რაც კი მეურნეობისათვის საჭირო იყო.

ამას გარდა, მკვიდრი ბინადრობის უქონლობის წესმა მონღოლი ქალები თავიანთი ქმრებისა და ძმების თანამგზავრად აქცია, მათი სიხარულისა და გაჭირვების მონაწილედ გახადა. ასეთ პირობებში გასაკვირი არაფერია, რომ თვით ყაენები და ბატონიშვილებიც კი თავიანთი უფროსი ცოლების აზრსა და რჩევას ანგარიშს უწყევდნენ. დაქვრივებული ცოლი და დედა, ხომ თავისი შვილების მთელი ქონების ერთადერთი, განუსაზღვრელი უფლების მქონე-ბელი, გამგე იყო მათ სრულწლოვანებამდე. რამდენადაც თავიანთი გარდაცვლილი ქმრების საუფლისწულოები და ლაშქრის მართვაგამგეობა, დაობლებული შვილების წამოზრდამდე, მათ ზელში იყო, მათ საშუალება ჰქონდათ პოლიტიკურ ცხოვრებაშიც მონაწილეობა მიეღოთ⁶³.

⁶⁰ რ. კიკნაძე, საქართველოს ისტორიის წყაროთმცოდნეობის საკითხები, თბ., 1982, გვ. 79.

⁶¹ ივ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტომი III, თბ., 1982, გვ. 28—29.

⁶² გ. ნადარეიშვილი, სსრკ სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორია, თბ., 1986, გვ. 18.

⁶³ ივ. ჯავახიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 29—30.

აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ მონღოლებს კანონად ჰქონდათ მოეკლათ ქალ-ვაჟი თუ აშკარა მრუშობაზე წაასწრებდნენ. აგრეთვე ჰკლავდნენ მეძაგ ქალს მამაკაცთან ერთად, რომელთანაც ის ცხოვრობდა⁶⁴.

საერთოდ, ამ პერიოდის სამართალი დიაციის ნამუსს დიდ პატივს სცემდა. მაგალითად, სალიკური სამართალი დაწვრილებით განმარტავს, კაცს რამდენი უნდა გადახდეს, თუ ქალის სხეულს ხელი შეახო და სხვ. ინდოელების სამართალი დამნაშავედ თვლიდა, თუ ვინმე ცუდი აზრით ქალს სახლში შეუევადებოდა⁶⁵.

შუა საუკუნეების დასავლეთ ევროპაში ქალი ოჯახში ნაკლები უფლებებით სარგებლობდა. ამის ნათელი დადასტურებაა კანონიკური სამართალიც. XIII ს-ის დასასრულს დომინიკელი ბერი ნიკოლაი ბაიარდი წერდა: „ქმარს უფლება აქვს დასაჯოს და გამოსწორების მიზნით ცემოს კიდეც ცოლი, რამეთუ ცოლი ქმრის საოჯახო კუთვნილებააო“. ამავე საუკუნის ფრანგი იურისტი ბომაჟური პირდაპირ ამბობს: ცოლის ცემა შეიძლება, ოღონდ — ზომიერადო.

ქალი იმ დროისათვის ფეოდალს მოსაპოვებელი პასიური იარაღი იყო და მეტი არაფერი. როცა აღრეშუასაუკუნეების ღრთინდელი ლიტერატურის გმირი ქალისათვის იბრძვის და ამ ბრძოლაში ათასგვარ გმირობას იჩენს, მისი მიზანი თავად ქალი კი არ არის, არამედ ის მიწები და სიმდიდრე, რომელთა ხელში ჩაგდებაც მას ამ ქალის მეშვეობით შეუძლია.

განსაკუთრებით მკაცრად ეპყრობოდა კანონი რაიმე დანაშაულში მხილებულ ქალებს. XIV საუკუნის ინგლისში ქმრის მოკვლისათვის ქალს კოცონზე სწვავდნენ, საფრანგეთსა და გერმანიაში კი ცოცხლად მარხავდნენ⁶⁶.

ჩვენ საუკუნემდე ქალისადმი დამოკიდებულების მრავალმა არქაულმა ტრადიციამ მოაღწია, რაც თავს იჩენს განსაკუთრებით აფრიკის ხალხებში. მაგალითად, 20-იან წლებში ალჟირელი ტომის — კაბილიელთა სატომო კოდექსი შემდეგს გვაუწყებდა: ქალს არა აქვს მემკვიდრეობითი უფლება; მისი კერძო უფლება ვრცელდება ტანსაცმელზე, რომელიც აცვია; მას კი არ აქორწინებენ, არამედ ყიდიან; განქორწინების უფლება არა აქვს; ბავშვები დედას არ ეკუთვნიან; „ქმარს ყველაფერი შეუძლია გააკეთოს ცოლისაგან, გარდა ცხედრისა“⁶⁷.

აფრიკის ბაპენდეს ტომის მცხოვრებთა შორის ჩვეულებრივი კბილები საშინელებად ითვლება. მას მაიმუნის კბილებს ეძახიან. ამიტომ ტომის ქალები ხანგრძლივსა და მტანჯველ ოპერაციას უძლებენ, ილესავენ წინა კბილებს და ისე იწვეტიანებენ, გველის კბილებს ამსგავსებენ⁶⁸.

ბაპენდეს პროვინციაში არის ქალად კურთხევის ტრადიცია. „ქალად კურთხევის“ რიტუალი სრულდება ცეკვა „ბუნგა-ბუნგა“-ს მეშვეობით. მამაკაცებს ამ ცეკვის ცქერა აკრძალული აქვთ. გოგონები დედაშობილა ცეკვავენ⁶⁹.

64 გ. ნაღარეიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 174.

65 ნ. ხიზანიშვილი, რჩეული იურიდიული თხზულებანი, თბ., 1982, გვ. 490.

66 ა. იასტრებიკაია, დასახ. ნაშრომი, გვ. 90—92.

67 ნ. აბაზგია, შეხვედრა თამილასთან, „წიგნის სამყარო“, 1983, 9 მარტი.

68 პარი რაიტი, გრძნეულების მოწმე, თბ., 1986, გვ. 70.

69 იქვე, გვ. 112.

ქალი — შავი მაგიის ქურუმი აფრიკაში იშვიათი როდია. მაგალითად, სამხრეთ აფრიკულ ტომს მატაბელეს ქალი — ექიმბაშები უფრო მეტი ჰყავს, ვიდრე მამაკაცები. რაღაც მიზეზების გამო, რომელზედაც კიბლინგი წერდა, ქალებისა უფრო ეშინიათ⁷⁰.

ჩვენი საუკუნის 70-იან წლებამდე ეთიოპიაში მგზავრობა არცთუ ისე უხიფათო იყო. აქ მომთაბარეობდა რაიას ველური ტომი, რომელსაც მეტად უცნაური ტრადიცია ჰქონდა: იმისათვის, რომ ახალგაზრდა კაცს ცოლის შერთვის უფლება მიეღო, სხვა ტომის მამაკაცი უნდა შეეპყრო და დაესაქურთგებინა, ხოლო სისხლიანი ნადავლი მიერთმია თავისი სატრფოსათვის⁷¹. კენის მასის ტომის ადამ-წესების მიხედვით კი, ჭაბუკი ვერ შეირთავს ცოლს, თუ შუბით არ მოკლა ლომი⁷².

А. В. СОНГУЛАШВИЛИ

К ИСТОКАМ ПРАВА ЖЕНЩИН

Резюме

Предполагается, что открывателем земледелия должна была быть женщина, т. к. земледелие произошло от собирательства. Древнейшее название рода было «Сахли». Стоявшая во главе материального рода женщина у предков грузин должна была называться «диасахлиси». Отсюда идет культ женщины в древней Иберии: упоминание мужчины не по имени отца, а по имени матери... безусловно подобное явление у нас — упоминание Амирани «Дареджанин». Таким образом, сказывался культ женщины, что подготовило почву для культа богومатери.

В период патриархата в древней Греции мужчина завоевал право изменять супруге. А в Спарте женщины пользовались определенной свободой. Совершенно другое положение было у ионийцев. Аристофан упоминает милоских собак, которые имелись во дворах для устрашения нарушителей супружеской верности.

⁷⁰ პარაკრატი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 64.

⁷¹ ვ. ალადაშვილი, მოგონებები ეთიოპიაზე, თბ., 1976, გვ. 45—46.

⁷² თ. კიკნაძე, სამი კონტინენტის კონტრასტები, თბ., 1985, გვ. 39.

A. SONGULASHVILI

AT THE SOURCE OF WOMEN'S RIGHT

Summary

The woman is supposed to be the discoverer of agriculture as agriculture originated from making gathers. The oldest name of the family was tsakhli. The woman being at head of the matriarchy family was probably „called „diasakhlisi“ among the ancestors of the Georgian people. From here comes also the worship of the woman in old Iberia: men are mentioned with their mothers, names but not with their fathers' names. No doubt here belongs the example of Amirani mentioned as the son of Darejan. Thus the worship of the woman was told and it paved the way for the cult of the Virgin.

In the duration of patriarchy the man won the right of being unfaithful to his wife in old Georgia. But in old Sparta women enjoyed certain freedom. The situation was quite different with the Iohians. Aristophan mentions dogs of Miloss who were kept in yards to frighten those who tried to break matrimonial faithfulness.

ДЖ. ВАТЕИШВИЛИ

ПО СЛЕДАМ НИКИФОРА ИРБАХА

3. ПЛАН ТЕЙМУРАЗА I О «КРЕСТОВОМ ПОХОДЕ» ПРОТИВ ТУРЦИИ

Документы из архива Симанкас содержат целый ряд на редкость интересных сведений по истории средневековой Грузии и ее связей с внешним миром, которые нуждаются в особом рассмотрении и соответствующем комментарии. Коротко коснемся здесь, прежде всего, итогов обсуждения на двух закрытых и последующих заседаниях Государственного совета Испании конкретных вопросов, которые поставил перед ним прибывший в Мадрид грузинский посол. Первое негласное обсуждение этих вопросов имело место 29 июля 1627 года в присутствии короля Филиппа IV и полного состава Совета, тогда как повторно грузинская политическая проблематика стала предметом обсуждения сравнительно узкого круга лиц, назначенных специально для этой цели предыдущим закрытым совещанием Совета, при участии грузинского посла, 20 сентября того же года. После этого Государственный совет Испании неоднократно возвращался к рассмотрению вопросов, связанных с прибывшим в Мадрид грузинским посольством, но уже без акцента на не подлежащих гласности взаимноинтересующих политических проблемах. Завершающее заседание Совета от 11 ноября 1627 года подвело итоги предыдущих заседаний по «грузинским делам» и конфиденциальных переговоров с послом Никифором Ирбахом, который после этого все-таки задержался в Мадриде до наступления весны следующего 1628 года.

Выясняется, что первые контакты Государственного совета Испании с грузинским послом Никифором Ирбахом были налажены через посредство видных вельмож испанского двора дона Хуана де Вильелы и герцога де Фериа, которые специально были назначены Филиппом IV для этой цели и «особенно долго обсуждали с послом суть этого посольства»²⁵. Это произошло вскоре после аудиенции Никифора Ирбаха у испанского короля, которая состоялась, как нам кажется, в июне 1627 года. Об этом свидетельствует следующее краткое сообщение в королевскую канцелярию дона Хуана де Вильелы: «Его величеству (да хранит его господь) выданы эти письма²⁶ на аудиенции. Пусть повелит ваша милость²⁷, чтобы их перевели (на испанский язык) для просмотра в (Государственном) совете. Бог да хранит вашу милость, чего я желаю. 24 июня 1627 г.»²⁸ Не менее определенно об этом

* Продолжение. Начало см., «Мацне», серия истории, № 2, 3, 1991.

²⁵ AGS, указ. арх. св., с. 46.

²⁶ Имеются в виду письма Теймураза I и иерусалимского патриарха Феофана, адресованные Филиппу IV.

²⁷ Речь идет о приближенном к Филиппу IV испанском гранде, который руководил королевской канцелярией (имя его осталось неизвестным).

²⁸ AGS, указ. арх. св., с. 102.

же свидетельствует предписание Филиппа IV дону Хуану де Вильеле от 10 июля того же года, где сказано: «Пусть будет просмотрен в Совете приложенный мемориал (Объяснительная записка — Д. В.) дона Нисефоро Ирбакисе, грузина, и предложены мне решения и мнения о том, что он говорит»²⁹.

Содержание этих первоначальных конфиденциальных переговоров и собеседований с грузинским послом частично отразилось в вышеуказанной его небольшой «Объяснительной записке» («Мемориале») для испанского короля и составленной несколько позднее для него же сравнительно пространной информации об историческом прошлом и современном (к концу первой четверти XVII века) состоянии Восточной Грузии, которая озаглавлена: «Сообщение об Иберии и иберах и грузинах, об их границах и их обращении (в веру), обрядах, силах, намерениях и т. д.» К сожалению, на обоих этих документах отсутствует дата, что затрудняет определение промежутка времени между их составлением и двумя закрытыми официальными заседаниями Государственного совета Испании по грузинским политическим предложениям. Эта не столь существенная деталь из истории посольства Никифора Ирбаха в Испанию обращает на себя внимание потому, что если в «Записке-мемориале» акцент был сделан на политической проблематике в связи с Ормузским регионом, то протоколы первого и последующих заседаний Государственного совета по грузинским предложениям, равно как и вторая часть вышеуказанного «Сообщения об Иберии...» содержат исключительно сведения о предполагавшемся совместном испано-грузинском походе против ...Турции. Обоснованию целесообразности и даже необходимости такого совместного похода посвятил, как видно, несколько записок также и Константин Софиа, сопровождавший Никифора Ирбаха в поездке в Испанию и во время его пребывания в Мадриде.

Одну из них упоминает дон Хуан де Вильела в своем обращении в королевскую канцелярию от 12 июля 1627 года: «Греческий монах по имени Константин Софиа передал мне свои соображения (заметки), приложенные здесь, относительно предприятия в Греции (т. е. в Турции — Д. В.) и хорошее расположение, что имеется у короля Иберии... Я посчитал, что надо отправить все вашей милости, чтобы вы повели рассмотреть все это на Совете и пусть будет обсуждено прежде всего то, что содержится в этих заметках»³⁰. Сдается нам, что под «соображениями (заметками)» Константина Софии дон Хуан де Вильела имел в виду вышеупомянутое «Сообщение об Иберии и иберах и грузинах, об их границах и их обращении (в веру), обрядах, силах, намерениях и т. д.», во второй части которого речь идет именно о предполагаемом походе против Турции и стратегически «хорошем расположении... у короля Иберии». Другая не менее обстоятельная и аргументированная, чем предыдущая, записка «греческого монаха» была озаглавлена: «Сообщение, сделанное Константином Софиа, где он говорит о том, каким образом нужно помочь королю Иберии»³¹.

Таким образом, документы из архива Симанкас о пребывании в 1627—1628 годах грузинского посольства в Испании содержат, с одной стороны, призыв к осуществлению взаимовыгодной испано-грузинской военной акции в Ормузском регионе, а с другой — сведения о

²⁹ Там же, с. 99—100.

³⁰ AGS, указ. арх. св. с. 103—104.

³¹ Там же, с. 68—82.

том, что Государственный совет Испании обсуждал и принял решения по совершенно другому поводу: в связи с предложенным также грузинской стороной планом «крестового похода» против Османской порты. Такую, казалось бы, нескладность или даже разноречивость в архивной документации более чем 350-летней давности можно объяснить не только уже отмеченной засекреченностью испано-грузинских политических интересов к Ормузскому региону, но и еще одним обстоятельством. Речь идет о неких, если можно так выразиться, установочных постулатах Западной Европы первой трети XVII века в отношении Персии и Турции, как двух противоборствующих ближневосточных мусульманских держав. Дело в том, что, несмотря на крайне напряженное политическое противостояние между такими традиционно католическими странами, как Испания и Португалия, с одной стороны, и севидская Персия — с другой, тогдашняя европейская конфессиональная политика склонна была рассматривать этот конфликт не более чем в качестве локального и частного эпизода в сравнении с глобальной проблемой грядущего столкновения с Турцией как преемницей сарацинов и врагом № 1 всего христианского мира. К тому же могучие католические державы во главе с Папой римским отводили Персии роль своего потенциального союзника против Турции и, вполне естественно, что они не поступились бы этой своей кардинальной политикой даже ради кровных и далеко идущих интересов в Персидском заливе таких верноподанных своих столпов, как Испания и Португалия, тем более — ради политических интересов «ортодоксальной», т. е. греческо-православной Грузии (отсюда и стремление Никифора Ирбаха представить Теймураза I в глазах своих испанских коллег уже «состоявшимся» католиком!).

Будучи в курсе подобных политико-конфессиональных настроений среди властьпредержащих тогдашней католической Европы, равно как и нюансов международных противоречий, особенно на Ближнем Востоке и в связи с ним, посол восточногрузинского царя, наряду с секретным планом совместных действий в Ормузском регионе, предложил испанскому правительству для обсуждения также и план совместного выступления против Турции. Не говоря уже о том, что последний должен был импонировать политическим вкусам католических властителей Европы, этот план, безусловно, находился и в русле насущных интересов самого Теймураза I: во-первых, сумбурная политическая обстановка в тогдашней Турции, а также целый ряд других обстоятельств, свидетельствовавших о значительном ослаблении этого некогда мощнейшего ближне-восточного государства, благоприятствовали совместному с Испанией нападению на него, причем в случае успеха вполне реальной представлялась надежда на возвращение насильственно отторгнутой турками в XVI веке значительной части юго-западной Грузии; во-вторых, расчет строился на том, что при исключении возможности совместного с испанцами выступления против Персии в Ормузском регионе, грузино-испанское нападение на Турцию должно было польстить Аббасу I и способствовать улучшению отношений с ним Теймураза I, а, быть может, и признанию его шахом в качестве законного христианского государя восточногрузинских царств Картли и Кахети.

Почти одновременное негласное и полугласное обсуждение членами Государственного совета Испании двух стратегических планов совместного с Испанией нападения на Персию и Турцию, предложенных Теймуразом I Филиппу IV, являлся, на наш взгляд, дипломатическим шагом, рассчитанным на соответственно максимальную, либо

сравнительно умеренную отдачу от него для политических интересов восточногрузинских царств, переживавших тогда один из тяжелейших и кровавых периодов своей истории. Однако, то обстоятельство, что в содержании сохранившихся испанских архивных документов акцент сделан на разборе плана совместного грузино-испанского наступления на Турцию, на наш взгляд, вовсе не означало исключения из «повестки дня» Государственного совета Испании возможности такого же совместного выступления в Ормузском регионе. Итоги обсуждения такой возможности в силу его крайней засекреченности (в нем участвовало всего лишь 5—6 лиц, включая Филиппа IV) остались для нас менее достигаемыми, но несмотря на это, как нам кажется, общее резюме испанского правительства по грузинским предложениям почти в равной степени касалось каждого из двух стратегических грузинских планов. Однако, прежде чем поведать о содержании этого резюме и связанного с ним нашего комментария, не представляется лишним ознакомить с сущностью предложенного посольством Никифора Ирбаха грузинского плана «крестового похода» против Турции, инициаторами и вдохновителями которого наряду с восточногрузинским царем Теймуразом I должны были выступить испанский король Филипп IV и Папа римский Урбан VIII, имевший огромное влияние на западноевропейских католических венценосцев.

Главным образом, именно в таком духе воспринял Государственный совет Испании призыв Теймураза I к совместному выступлению против Османской порты, которая в ту пору действительно находилась в кризисном положении. О том, что время для объединения боевых усилий против турок было подобрано весьма удачно, и что ему благоприятствовал также целый ряд попутных политических обстоятельств как внутри, так и вне Турции, — наглядно свидетельствует содержание двух вышеупомянутых «Сообщений», в частности, второй части «Сообщения об Иберии...» (в его составлении непосредственно участвовал Никифор Ирбах) и «Сообщения, сделанного Константином София...», которые, по всей вероятности, были составлены в Испании и во многом дополняли, поясняли, детализировали и комментировали основные положения письма к Филиппу IV Теймураза I и его плана «крестового похода» против Турции. Поэтому, наряду с этим письмом, оба «Сообщения» стали объектом пристального внимания и обсуждения испанской стороны. Поскольку во второй части «Сообщения об Иберии» излагается существо политических намерений и предложений Теймураза I, направленных против Турции, ознакомление с их содержанием, на наш взгляд, поможет более глубоко восприятию итогов их обсуждения на закрытых заседаниях Государственного совета³². Ниже воспроизводим текст раздела «Сообщения об Иберии...», в котором повествуется «о силах и намерениях» восточногрузинского царя в связи с планировавшимся им совместно с испанцами походом против Турции:

«Силы, которыми обладает нынешний король Иберии, или грузин (Теймураз I — Д. В.), по большей части состоят из вооруженных конников, которые с головы до пят в железных доспехах и вооружены метательными копьями, мечами и луками. Таких воинов у него весьма достаточно, как говорят, 70 тысяч. У него есть также еще 40 тысяч

³² «Сообщение, сделанное Константином София, где он говорит о том, каким образом нужно помочь королю Иберии, рассмотрено в другом разделе нашего исследования.

пеших воинов и легковооруженных всадников. Пешие вооружены мускетами, мечами и луками. Таким образом, этот король с легкостью может собрать для военных действий 110 тысяч человек.

Он состоит также в союзе с Амбаса Баша Мятеежником³³, который раньше (подчинялся) Великому турку. Этот Баша по рождению — грузин из Иберии, большой друг христиан и указанного короля. Поэтому в его войске много христиан, в том числе 80 тысяч пехотинцев. Этот Баша Мятеежник просил и домогался у короля Иберии, чтобы они (вместе) пошли в поход на Константинополь. Однако король не решался, несмотря на то, что они много раз объединяли свои войска и одерживали различные победы над турками и персами и брали и в тех и в других землях много городов. Когда бы и куда бы ни захотел этот король совершить поход, поименованный Амбаса Баша готов выполнять его повеления и всюду за ним следовать.

По всем этим причинам Великий Турок, видя огромные силы короля грузин, отправил к нему послов, прося у него дружбы и предлагая (вернуть) земли и провинции, которые он узурпировал в прошлые времена. Кроме того, он подарил ему город Косареа в Каппадокии, откуда был (родом) архиепископ св. Василий. Но король, не приняв решения относительно того, о чем тот просил, успокоив их (и папу, и султана — Д. В.) добрыми речами, послал затем доня Нисефоро Ирбакес, своего духовника и весьма доверенного человека, с тем, чтобы он ехал в Испанию и держал беседу с его католическим величеством, т.к. знает от людей о нашем рвении в деле (защиты) католической веры и о могуществе испанского народа, и о том, что вы — опора святой веры и защитник всего христианского мира и заинтересованы в этом общем деле более, чем любой другой правитель, и из-за того, что и в государствах Италии и даже в Испании ощущается необходимость того, чтобы турки были побеждены и изгнаны из империи, что поможет тогда разбить их и в Африке и в Берберии.

Обдумав все эти причины и те возможности, которые представляются в настоящее время, чтобы принести пользу всему христианскому миру, освободив его от столь великого врага и тирана не только плоти, но и стольких христианских душ, он не хочет упускать столь удобной возможности (...), которую Бог посылает христианским королям и государям и в которой нужно видеть, прежде всего, служение Богу и прославление их святой веры, а затем уже — частные интересы. По этой и многим другим причинам король Иберии решил искать возможности обсудить этот святой поход. Особенно же потому, что ныне турок не обладает силой и могуществом для сопротивления или нападения. Скорее он находится в невиданном доселе стесненном положении и великом смятении (как это уже показано в другом документе³⁴). Поэтому этот король постановил совершить поход на Константинополь и самому (лично) идти против общего врага с решимостью выставить все имеющиеся силы за святую католическую веру и на общее благо всего христианского мира, чтобы во имя Христова изгнать из узурпи-

³³ Имеется в виду бегларбег Эрзерума Абаза — паша, который являлся крупной политической фигурой в Турции первой половины XVII века. Грузин по происхождению, Абаза-паша был прозван Мятеежником в связи с его неповиновением султанской власти из-за придворных политических интриг и непримиримой борьбы против своеволия янычаров. О личности Абаза-паши, его связях с Теймуразом I и посольством Никифора Ирбаха см. в кн. М. Х. Сванидзе «Очерки по истории Грузии и Турции (XIV—XVIII вв)», Тб., 1989, с. 207—209.

рованных владений этого врага. А для свершения этого посылает к его величеству указанного выше своего духовника, уведомляя и извещая его о намерениях короля Иберии, чтобы тот, как католический король, ревностный в служении богу и его святой католической вере и как наиболее могущественный в мире монарх пожелал участвовать в указанном походе, скорее даже как господин, который повелевает и решает все. А король иберов будет ему служить со своими людьми, в той форме и таким способом, как это будет угодно его величеству.

Относительно того, когда и как начать этот святой поход, он говорит следующее: согласно тому, как это было намечено, если посол прибудет во время и привезет приказ и решение его величества, поход начнется ближайшей весной (16) 28 года. Если же нет, он будет отложен до осени, т. к. иберы-грузины привыкли сражаться и зимой и летом. Осенью начать спускаться к Трапезунду и затем, пройдя оттуда через Каппадокию и Вифинию, достигнуть города Прусса — столицы этой провинции, которая расположена в трех днях пути от Константинополя. В этом городе иберы думают стать военным лагерем на зиму в ожидании помощи от флота его величества.

Это могут быть галеры из его регулярных эскадр и другие корабли с высокими бортами, которые привезут оружие, снаряжение и несколько орудий полевой артиллерии, кроме тех, которые возьмут (на борт) захваченное во владениях Турка. Вместе с тем, будет возможно уговорить казаков и других подданных короля Польши, которые прибудут со своими барками на помощь, переправить людей на правый берег Пропонтиды. И нет сомнений, что по пути присоединятся еще очень много народа как из христиан, так и из янычар, которые жаждут видеть знамя христианских государей, чтобы собраться под ним. И милостью божьей и с помощью его величества ожидается полный успех этого святого предприятия.

Тем не менее, несмотря на то, что это уже решено и предлагается, король иберов или грузин готов принять (любой) совет и решение его католического величества, и без его согласия не предпринимать ничего, относящегося к этому святому делу»³⁴).

Таким был, согласно документу из архива Симанкас, набросок многоступенчатого плана Теймураза I двустороннего (с суши и с моря) одновременного наступления на Константинополь. По скромным расчетам грузинского царя участниками этого наступления, наряду с грузинами и испанцами, должны были стать: его союзник и единомышленник, грузин по происхождению, эрзерумский мятежный Абаза-паша со своим многочисленным войском, который, как известно, долгое время наводил страх на нового султана Мурада IV и его окружение; запорожские казаки, которые в связи с ослаблением мощи турецкой империи стали ее бичом, ибо устраивали весьма ощу-

³⁴ Здесь, скорее всего, имеется в виду пространное и основательно аргументированное письменное сообщение сопровождавшего Никифора Ирбаха в Испании грека-переводчика Константина Софии, который, привлекая обильный историко-фактический материал, пытался обосновать целесообразность поддержки со стороны католической Европы призыва Теймураза I к крестовому походу против Турции (AGS, указ. арх. св., с. 68—82).

³⁵ AGS, указ. арх. св., с. 32—36. В заключительной части «Сообщения...» под «янычарами», которые наряду с христианами, проживавшими в Каппадокии и Вифинии могли присоединиться к походу Теймураза I и Абаза-паши на Константинополь, как нам кажется, имелась в виду та часть янычарского войска, которая набиралась из мальчиков-христиан.

тимые набеги с моря на своих лодках, вплоть до разорения окрестностей Константинополя, и почти неуязвимо, быстро уходили восвояси; христианское население Каппадокии и Вифинии, равно как и нехристианские обитатели близлежащих пашалыков, стонавшие под турецким игом.

Исходя из чрезмерно напряженной и сумбурной политической обстановки в тогдашней Турции и ее владениях, стратегическая раскладка теймуразова плана совместного с испанцами крестового похода против Турции вполне могла быть воспринята как реалистическая, если тем более, наряду с вышеотмеченным, брались бы в расчет возможности других католических держав Европы, в случае их солидарности с предлагавшимся планом. Но для испанского двора самым существенным в связи с этим планом был вопрос о боевом могуществе своего предполагавшегося главного союзника, восточногрузинского царя Тесмураза I. Справедливости ради следует отметить, что именно военные возможности Теймураза I в предлагавшемся устами его посла стратегическом плане, на наш взгляд, несколько преувеличены. После трех кровопролитных сражений (Марткопского, Марабдинского и Базалетского, не говоря уже о четырех предшествовавших нашествиях персов) он вряд ли мог собрать под свои знамена 70-тысячное грузинское войско (тем более 110 тысяч человек), и попытка грузинского посла утверждать это, на наш взгляд, являлась не чем иным, как дипломатической бравадой. С другой стороны, если его же заявление о том, что войска одного из надежных союзников грузинского царя — эрзерумского Абаза-паши насчитывали 80 тысяч пехотинцев толковать в сочетании с подлинными возможностями в этом плане Теймураза I, то цифру в 110 тысяч человек, способных участвовать с грузинской стороны в совместном предприятии с испанцами против турок, можно считать реалистичной (конечно, если данные о наличном войске у Абаза-паши не расходились с действительностью). Не случайно, что этот вопрос, наряду с целым рядом других, стал предметом всестороннего и активного обсуждения на закрытых заседаниях Государственного совета Испании в 1627 году.

Согласно дошедшей до нас краткой протокольной записи первого закрытого заседания Государственного совета Испании от 29 июля 1627 года в связи с рассмотрением письма Теймураза I к Филиппу IV, а также некоторых других документов грузинского посольства, и содержащихся в них предложений (запись предназначалась для короля), итоги обсуждения этого вопроса оказались неоднозначными. В обсуждении участвовали видные члены совета, в том числе министры, церковные и светские сановники испанского двора и среди них такой известный деятель Испании первой половины XVII века как граф Оливарес-герцог де Сан Лукар^{35а}. При всем различии высказанных членами Совета мнений, они сошлись на следующем: во-первых,

^{35а} Гаспар де Гусман граф Оливарес герцог де Сан Лукар (1587—1645) — властолюбивый фаворит Филиппа IV, который по вступлении на престол (1621 г.) назначил его президентом тайного совета, возложив на него бремя управления государством. Оливарес долгое время играл роль «серого кардинала» при мадридском дворе, способствуя деспотическому образу правления внутри страны, реакционной внешней политике. Существенные просчеты Оливареса в управлении испанской монархией в период тридцатилетней войны, приведшие ко многим заговорам, восстаниям и локальным войнам, а в начале 1640-х годов и к отпадению Португалии, вывели в 1643 г. отставку Оливареса.

предложения грузинского царя в письме к испанскому королю следует толковать как «святое дело»; во-вторых, реализацию этих предложений необходимо увязать с одобрением папы Урбана VIII, а также с переходом Теймураза I из православия в католичество, и, в-третьих в курсе дел грузинского посольства в Испанию, наряду с папой римским, надо держать также вице-королей Неаполя и Сицилии, равно как и посла Филиппа IV при римской курии графа де Оньяте.

Вместе с этими основополагающими установками на закрытом заседании Совета были высказаны различные мнения, колебавшиеся от одобрения предложений грузинского царя до резко критического отношения к ним и грузинскому посольству, от призыва к соблюдению чрезмерной осторожности «в этом деле» до предложения некоей программы совместного испано-грузинского и даже общеевропейского антитурецкого военного предприятия. Так, маркиз де Монтескларос, при всей предсмотрительности своих высказываний и некотором скептическом отношении к идее действительности испано-грузинского союза против Турции, предлагал, в частности, воспользоваться этой идеей для общеевропейского крестового похода против Османской империи, намекая на то, что затянувшееся перемирие с ней лишь укрепляет ее и что браться за оружие против нее следует с уверенностью в успехе.

«Турок — враг общий, — отмечал маркиз, — но он нанесет меньший вред короне и монархии, если его не трогать и не беспокоить, и следует избегать этого, насколько возможно, если только речь не идет о защите христианского государя, сторонника вашего величества, что можно считать для государства достойной причиной. Однако уже давно было решено объединиться и обсудить прекращение военного и мирного союза с ним. Таким образом, если предприятие не состоится, будучи широкоизвестным и объявленным на благо церкви, ваше величество, по мнению маркиза, должны избегать использования против него своих войск, как расположенных внутри (страны), так и более близких (к Турции)»³⁶. Далее маркиз де Монтескларос упрекал Теймураза I в связи с тем, что «в его предложениях нет достаточной определенности, а когда она есть, не хватает доказательств, что его силы соответствуют его намерениям»³⁷. Тем не менее маркиз полагал, что грузинского царя следует «укрепить в его намерениях действовать против турка. Нельзя отрицать, что было бы полезно воспользоваться этими разногласиями (в Турции)»³⁸.

Созвучно этим мыслям и высказывание на заседании Государственного совета самого графа Оливареса герцога де Сан Лукар, который, в частности, отмечал: «Противоречия, в которых находится Турок, вполне возможно сделать сигналом к великому движению в Империи, и в то же время можно совершить (нападение) с Черного моря с помощью казаков, а с архипелага — галерами вашего величества и большинства католических государей Италии, придав им людей, которые явятся в условленное место, и присоединив согласно действующих с Черного моря поляков и казаков и этого короля (Восточной Грузии). и если даже, как сказал граф герцог, он (Теймураз I) не овладеет ею»³⁹ во время похода, стоит посоветовать (пред-

³⁶ AGS, указ. арх. св., с. 39.

³⁷ Там же.

³⁸ Там же, с. 40.

³⁹ По-видимому, речь идет о Константинополе.

принять) его из соображений (пользы) государства и религии, с указанными предосторожностями. И ваше величество имеет те преимущества, что пожалуй, надо обладать мудростью и осторожностью, чтобы планировать великие предприятия, последствия которых сомнительны»⁴⁰). Как высказался далее граф герцог де Сан Лукар, опасаясь именно определенного риска, он считает пока преждевременным обсуждать детали такого общего похода против Турции, но в связи с предложением Теймураза I он считает возможным «проложить путь к грузинам диверсией с моря на галерах, (и) что в свое время, когда предложение будет иметь больше оснований, он скажет свое суждение»⁴¹).

О рискованности предлагавшегося грузинским царем испанскому королю совместного похода против турок говорили и другие члены Совета, но одновременно отмечалось, в частности, в выступлении маркиза де Инохосы, что «столь великий король (как испанский — Д. В.) должен сильно рисковать из-за того, что можно приобрести, попав в цель»⁴²). Но рисковать всегда следует осмотрительно, поэтому, наряду с маркизом де Монтескларесом, герцог де Согорбе и герцог де Ферия в своих выступлениях на Совете по справедливости акцентировали внимание на необходимости иметь более точные сведения о военных силах и возможностях Теймураза I. Герцог де Согорбе, например, предлагал «возложить на герцога (де Альба, вице-короля Неаполя — Д. В.) выяснение сил, которыми обладает (грузинский царь) и достоверность того, что он предлагает»⁴³), а герцог де Ферия, в частности, считал безотлагательным «разузнать о силах и королевствах, которыми обладает этот король (Теймураз I), обнадежив его (посла) от имени вашего величества, что если силы окажутся достаточными для предприятия, (ваше величество) поможет ему своим флотом»⁴⁴).

Едва ли не самыми продуманными были высказывания на первом закрытом заседании Государственного совета Испании по обсуждению письма грузинского царя и возможностей испано-грузинского похода против Турции дон Хуана де Вильелы с точки зрения заботы о практической отдаче от такого совместного похода. Этому, по-видимому, способствовала его сравнительно большая осведомленность в нюансах соответствующего грузинского плана через непосредственное общение с послом Никифором Ирбахом. Ниже приводим текст его выступления на этом заседании Совета в соответствии с указанной протокольной записью:

«Дон Хуан де Вильела: ему кажется, что следует этому королю (грузинскому) ответить любезно, с большим уважением к его рвению на благо христианской религии, к его сильному и страстному стремлению, а также к его храбрости и добрым намерениям направить свое оружие и мощь против Турка, чтобы изгнать его не только из Азии, но и из Европы. И так как ваше величество имеет те же намерения, ожидая благоприятной возможности и случая, чтобы осуществить их, если в том, что предлагает король Иберии, ваше величество уразумеет, что, как говорит посол, (его король) обладает 100000 конников и таких воинов собрал со своих гор и земель в королевстве

⁴⁰ AGS, указ. арх. св., с. 42.

⁴¹ Там же.

⁴² Там же, с. 44.

⁴³ AGS, указ. арх. св., с. 49.

⁴⁴ Там же, с. 50.

Каппадокия и Вифиния и в Малую Азию, которую сейчас называют Анатолией, и что он движется, чтобы расположиться в Эскутари, противоположном Греции и Константинополю, в этом случае пусть ваше величество повелит объединить свой галерный флот из Неаполя, Сицилии и Сардинии⁴⁴-а) и остальных итальянских владений и корабли с высокими бортами в количестве необходимом и достаточном и, поставив во главе знаменитых и искусных капитанов земли и моря, пошлет его к берегам Азии и Греции, где скорее всего возможно объединиться обоим войскам для действий как в Азии, так и в Европе. А так как решение следует приводить в исполнение с быстротой, с тем, чтобы Турок был атакован с суши прежде, чем мог обдумать или предпринять защитные меры, следует договориться, чтобы по возвращении ко двору своего короля посол сообщил о своей поездке и о решении и о подготовке войск, чтобы начать предприятие. И когда оно начнется, чтобы оно продолжалось тем же ходом и с тем же результатом; пусть будет определено, какими средствами и путями и какие лица, облеченные доверием, должны быть посланы оттуда и отсюда, и как получать извещения. Это последнее решение) надо отослать герцогу де Альба. Что касается истинной религии и единения этого государя (Теймураза I) и его народа, он согласен с тем, что сказал и решил граф герцог⁴⁵).

Такого мнения, созвучного мнению грузинского посла, придерживался дон Хуан де Вильела, будучи откровенным сторонником осуществления теймуразова плана крестового похода против Турции. К сожалению, другой подобной, столь четко сформулированной, точки зрения в пользу своевременного совместного с грузинами натиска на Османскую порту на этом заседании Государственного совета Испании не прозвучало. Целый ряд других выступлений в связи с рассмотрением письма и предложений Теймураза I на первом закрытом заседании Государственного совета Испании показал, пожалуй, неготовность Совета к тому, чтобы принять какие-либо конкретные решения по обсуждавшимся вопросам. Поэтому на фоне некоторых блеклых, малоосновательных предложений на Совете возобладало мнение дона Агустина де Мессиа, предложившего назначить комиссию из трех членов Совета для конфиденциальной встречи с послом и подробного рассмотрения грузинских предложений с последующим докладом об их сущности на другом закрытом заседании Государственного совета. Вот как сформулировал эту свою мысль, поддержанную членами Совета, дон Агустин де Мессиа:

«Чтобы иметь возможность принять наилучшее решение и ответить (грузинскому царю) подобающим образом, было бы хорошо, если три члена Совета выслушают этого человека (грузинского посла — Д. В.) и зададут ему множество вопросов о том, что он сообщает в своих бумагах и что необходимо знать. И эти трое составили бы отчет для Совета о том, что вместе с этим (письмом царя) будет передано, чтобы принять лучшее решение, как ваше величество должны ответить этому королю (Теймуразу). Эти три человека (члены Совета) могут быть граф де Лемос, герцог де Ферия и дон Хуан де Вильела (позже, по указанию Филиппа IV к ним был добавлен и сам дон Агустин де Мессиа, в доме которого и состоялась их встреча с грузинским послом)⁴⁶).

⁴⁴-а В тексте «Серденью».

⁴⁵ AGS, указ. арх. св., с. 47—49.

Практически разумное предложение дона Агустина де Мессиа как бы дополнил и уточнил граф де Монтеррей следующим своим высказыванием; поскольку «нужно дать точный ответ и решение послу, будет уместно, чтобы трое из Совета, назначенные доном Агустином Мессиа, его выслушали и посмотрели, нельзя ли у него вывести что-либо особенное, о чем должен быть осведомлен Совет... И пусть сейчас это (обсуждение) послужит более для сведения, чем для принятия решений»⁴⁷). Это замечание графа де Монтеррея, как нам кажется, свидетельствует о том, что проблема Ормузского региона, доведенная грузинским послом до сведения Филиппа IV и приближенных к нему лиц, по его же просьбе, не стала предметом гласного обсуждения на первом закрытом заседании Государственного совета Испании. Поэтому так и получилось, как предложили дон Агустин де Мессиа и граф де Монтеррей: на первом закрытом заседании Государственного совета его члены практически ограничились общим рассмотрением письма Теймураза I к Филиппу IV и некоторых других грузинских документов с содержащимися в них политическими предложениями, по которым были высказаны различные мнения, но не было принято никакого конкретного решения за исключением создания комиссии Совета для встречи и конфиденциальной беседы с грузинским послом.

Такая встреча и беседа членов комиссии с Никифором Ирбахом, согласно сведениям из рассматриваемой связки документов, состоялась в Мадриде 20 сентября 1627 года, т. е. спустя почти два месяца после первого закрытого заседания Государственного совета по грузинским предложениям. Сохранилась краткая протокольная запись этой беседы, которая озаглавлена: «Собрание, которое состоялось в доме дона Агустина Мессиа для обсуждения предложений короля Иберии»⁴⁸). На встрече, наряду с Никифором Ирбахом и его переводчиком Константином Софиа, присутствовали назначенные для этой цели члены Государственного совета, кроме дона Хуана де Вильелы, который отсутствовал по болезни⁴⁹).

В небольшой преамбуле к протокольной записи, предназначавшейся, как и все ее содержание, для сведения Филиппа IV, в частности, отмечено следующее: «они (члены комиссии — Д. В.) рассмотрели то, что решил Государственный совет, и все бумаги, относящиеся к предложениям, которые сделал вашему величеству от имени короля Иберии дон Нисефоро Ирбакес, его посол. Собрание, обсудив это дело и просмотрев указанные бумаги, сочло необходимым выслушать указанного дона Нисефоро и расспросить его о том, что там излагается, чтобы, получив от него ответ, с большим знанием и ясностью сообщить вашему величеству, что лежит в основе указанных предложений»⁵⁰).

Протокольная запись беседы с грузинским послом составлена весьма сжато, путем повествовательного изложения сперва семи вопросов, которые были заданы членами комиссии Никифору Ирбаху, затем — его ответов на поставленные перед ним вопросы, а также сравнительно небольшого заключения, подводящего итог обсуждению

⁴⁶ AGS, указ. арх. св., с. 37—38.

⁴⁷ Там же, с. 45.

⁴⁸ AGS, указ. арх. св., с. 21.

⁴⁹ Там же, с. 12.

⁵⁰ Там же.

затронутых на собрании вопросов. Вместо последовательной передачи сперва вопросов к послу и затем его ответов, как это представлено в документе, их параллельное изложение, (т. е. вслед за 1-ым вопросом 1-ый ответ и т. д.), как нам кажется, будет способствовать лучшему пониманию документа, его параллельное изложение, (т. е. вслед за 1-ым вопросом (вернее, его изложение для короля): «Когда указанный посол (Никифор Ирбах) пришел на собрание, ему через Константина София, слугу вашего величества, было объявлено, сколь приятно вашему величеству посольство короля Иберии, тем более в лице человека столь умного и достойного, как указанный посол, и что в намерения вашего величества входит доставить ему удовлетворение и радость во всем, чем сможете»⁵¹).

Ответ Никифора Ирбаха на это обращение к нему в протокольной записи зафиксирован так: «1. На первый (вопрос) посол ответил с большой учтивостью, говоря, что его господин король послал его, чтобы он представил вашему величеству его волю и намерения, и уверяя, что он подчинится вашему величеству как вассал»⁵²).

Второй вопрос к грузинскому послу члены комиссии сформулировали следующим образом: «Послу было изложено, что предприятие, о котором идет речь, есть предприятие великое, и что ваше величество, входя в него, пожелал, чтобы оно, в первую очередь, учитывало интересы короля Иберии, и именно для этого задаются все вопросы: в бумагах, которые представил посол, предлагается вернуться (?) из Эскутари с войском в 100 тысяч всадников..., которое составляет все его силы; это нападение должно быть столь быстрым, чтобы Великий Турок не успел к нему подготовиться и предупредить его; предлагается обсудить, не являются ли силы Турка столь огромными, что он в краткий срок может собрать весьма многочисленное войско для отпора королю Иберии»⁵³).

В содержании нескольких подвопросов, составляющих существо второго вопроса к послу, обращает на себя внимание заявление членов комиссии о согласии Филиппа IV принять участие в предлагавшемся Теймуразом I совместном военном предприятии, что, конечно, не могло быть случайным или, тем более, высказанным без ведома испанского короля⁵⁴). Ответ Никифора Ирбаха на этот вопрос следующий: «на содержащееся в этой главе (грузинский посол) сказал, что форма ведения войны с турками у иберов весьма отлична от той, которая обычно применяется в северных землях, так как здесь осаждают крепости, а там этого не делают; что иберы много раз имели дело с войском Великого Турка и давали сражения и побеждали в них; что империя Турка в настоящее время гораздо слабее, а нападение короля Иберии должно быть столь тайным и быстрым, чтобы турок едва ли мог предупредить этот удар. Кроме того, можно быть уверенным, что зная о помощи вашего величества в этом деле, провинции, через которые должно пройти войско, поднимут оружие

⁵¹ AGS, указ. арх. св., с. 12—13.

⁵² Там же, с. 15.

⁵³ AGS, указ. арх. св., с. 13. В приведенной выдержке вместо слова «вернуться» по смыслу более соответствует, как нам кажется, «вторгнуться».

⁵⁴ Любопытно отметить, что Никифор Ирбах, как опытный дипломат, приняв к сведению это важнейшее для него заявление своих испанских коллег о согласии Филиппа IV участвовать в предлагавшемся Теймуразом I совместном военном предприятии, несколько не заостряет на нем, делая акцент на стратегических компонентах второго вопроса, заданного ему членами комиссии.

против Турка, это совершенно ясно; а с той стороны, с которой должен напасть (грузинский) король, нет столь важной крепости, чтобы она могла сопротивляться силам короля, как уже это случалось раньше. Иберы же ни в коем случае не оставят того, что они начали»⁵⁵).

Третий вопрос, заданный грузинскому послу, как бы продолжал предыдущий, но был более конкретным и сводился к следующему: «Кроме того, при возвращении из Эскутари и проходе через Каппадокию и Вифинию (грузинскому войску) придется оставлять (у себя) в тылу многие крепости Великого Турка и содержать в них охрану (от него), а если не содержать, пусть скажет (посол), как эти крепости должны быть удержаны»⁵⁶). На это Никифор Ирбах ответил: «Как было сказано в предыдущей главе, нападение должно быть столь быстрым и тайным, чтобы не дать возможности предупредить его; все же, что будет оставлено позади, подчинится (грузинскому) королю, как исходя из своих интересов, так и по доброй воле, в особенности же потому, что живущие там христиане хотят этого и позаботятся об этом»⁵⁷).

В четвертом вопросе, адресованном Никифору Ирбаху, было сказано: «Посла также спросили о том, уверен ли он (король Иберии) в безопасности своих провинций, напав на Великого Турка и столь удалившись от них с 100 тысячами всадников, как сказано, в том случае, если на них нападет или пойдет (войной) Перс, с которым он вел войну и который может сделать это через Великую Армению и другие земли»⁵⁸). На этот вполне резонный вопрос грузинский посол дал, как видно из краткой протокольной записи, обоснованный ответ, подразумевавший, что в случае совместного с испанским королем выступления против Турции грузинскому царю не трудно будет привлечь на свою сторону персидского шаха, который находится в кровной вражде с турецким султаном и стремится к захвату ряда узурпированных им территорий на Ближнем Востоке. Вот как сформулирован в протокольной записи ответ Никифора Ирбаха на этот вопрос: «Народ, которым правит (грузинский) король, велик, а тех, с которыми он нападает на Турка, будет 100 тысяч человек, а все оставшееся население провинций будет помогать в их защите. Король Иберии не столь неопытен, чтобы оставить свои провинции без защиты достаточной, нападая на такого врага, как Турок. Кроме того, в этом случае он думает пойти на соглашение с Персом, который, несомненно, при нападении короля Иберии с предполагаемой стороны, не преминет отвоевать у Турка (с которым он состоит в кровной вражде) другие провинции, которые ему нужны больше, чем (провинции) короля Иберии и на которые он давно зарится — пограничные с ним Сирия, Алеппо и Дамаск»⁵⁹).

Пятый вопрос к грузинскому послу касался грузино-персидских отношений и имел конкретный смысл: «В какой форме были возвращены от Перса королевства»⁶⁰), о чем говорит посол в одной из своих бумаг, и сколько прошло времени с тех пор, как король Иберии дал Персу два сражения»⁶¹), о которых также изложено, и побе-

⁵⁵ AGS, указ. арх. св., с. 15—16.

⁵⁶ Там же, с. 13.

⁵⁷ Там же, с. 16.

⁵⁸ AGS, указ. арх. св., с. 13—14.

⁵⁹ Там же, с. 16—17.

⁶⁰ Имеются в виду восточногрузинские царства Картли и Кахети.

⁶¹ Имеются в виду Марткопское и Марабдинское сражения 1625 года.

дил в них»⁶²). Ответ Никифора Ирбаха на этот вопрос, согласно протокольной записи, также лаконичен и содержит любопытную отсылку на «Мятежника», но в данном случае не на уже упоминавшегося турецкого Абазу-пашу, а на другого, как на якобы главного виновника завоевания шахом Аббасом I восточногрузинских царств Картли и Кахети, под которым, на наш взгляд, подразумевается Георгий Саакадзе, крупнейший грузинский деятель первой трети XVII века. Отношения последнего с Теймуразом I ко времени прибытия грузинского посольства в Испанию успели уже настолько обостриться вследствие раздражавшей тогдашнюю Грузию феодальной междоусобицы, что привели, как известно, к печально знаменитому грузинской историографии братоубийственному Базалетскому сражению 1626 года. Поэтому ответ Никифора Ирбаха на поставленный перед ним членами комиссии пятый вопрос, на наш взгляд, являлся в какой-то степени отголоском недавних печальных событий в Восточной Грузии. Вот конспект этого ответа: «Королевства (Картли и Кахети — Д. В.), которые (Теймураз I) вернул, были отданы Персу Мятежником, возмущившимся против короля Иберии, и тому уже два года, а с тех пор он мирно владеет своими провинциями»⁶³).

Шестой вопрос, поставленный перед грузинским послом, касался религиозного аспекта грузино-испанских отношений, как основы планировавшегося политического, в том числе военного сотрудничества, поэтому члены комиссии, напоминая о необходимости акцента на этой проблеме даже испанскому королю, так сформулировали свой шестой вопрос к Никифору Ирбаху: Ваше величество всегда, предпринимая какие-либо военные действия против короля иной веры, стремитесь совершить это с ведома и одобрения его святейства (папы римского), и собрание хотело бы знать, привез ли (грузинский) посол, как он говорил ранее, письма для его блаженства (папы), и в какой форме король Иберии повинуется его святейству»⁶⁴).

Как и в предыдущих своих ответах Никифор Ирбах и в данном случае был предельно предусмотрительным и, что особенно было важным для него, как дипломата, находчивым. Именно в таком духе, на наш взгляд, выдержан его ответ на поставленный перед ним шестой вопрос: «Посол привез письма для его святейства»⁶⁵) и покажет их, чтобы можно было видеть, в какой форме (грузинский) король ему пишет и как ему подчиняется; а причина того, что он (посол) не сделал этого раньше, в том, что имел повеление сделать это прежде всего в отношении вашего величества, а затем следовать повелениям вашего величества, и он будет повиноваться им со всем уважением и рвением»⁶⁶).

Основанием для последнего седьмого вопроса к грузинскому послу послужило мнение, высказанное на первом закрытом заседании Совета о том, чтобы в известность о негласных грузинских политических предложениях к Испании поставить Неаполитанского и Сицилийского вице-королей, дабы заручиться их мнением по поводу этих предложений. Поскольку мнение еще не удостоилось «высочайшего» утверждения, седьмой вопрос к послу был сформулирован

⁶² AGS, указ. арх. св., с. 14.

⁶³ AGS, указ. арх. св., с. 17.

⁶⁴ Там же, с. 14.

⁶⁵ Имеются в виду письма Теймураза I и католикоса-патриарха Грузии, адресованные папе Урбану VIII.

⁶⁶ AGS, указ. арх. св., с. 17.

следующим образом: «В том случае, если ваше величество решит отправить этого посла к герцогу Альба, вице-королю Неаполитанскому, или к вице-королю Сицилии с тем, чтобы они послали людей для выяснения сил короля Иберии и всего остального, что предлагалось вашему величеству по словам посла, насколько безопасно и каким путем могут ехать эти лица»⁶⁷).

Приводимый ниже ответ Никифора Ирбаха на последний вопрос, заданный ему членами комиссии, содержит любопытную деталь истории его посольства — отсылку на то, что, направляясь в Мадрид через Неаполь, он именно здесь узнал о поездке двух театинских монахов в Грузию с миссионерскими целями, которых снабдил своим рекомендательным письмом: «Он (грузинский посол — Д. В.) с большой охотой поедет в Неаполь или туда, куда ваше величество изволит ему повелеть, и могут ехать с ним люди, назначенные для того, чтобы узнать и увидеть, на самом ли деле все так, как изложено, и они будут приняты его королем весьма достойно. Когда он проезжал через Неаполь, он узнал, что в Иберию едут два театинца для обращения народа в веру и основания (миссии) и дал письмо к королю (Теймуразу I), и знает, что они были хорошо приняты и уважены»⁶⁸).

Через посредство вышеотмечанной детали из истории посольства Никифора Ирбаха в Испанию узнается другая, не менее важная ее деталь, а именно: находясь в Испании примерно уже около одного года, грузинский посол, как выясняется, не был обделен информацией о событиях на родине. Свидетельство тому — его недвусмысленное заявление о том, что, вручив свое рекомендательное письмо двум миссионерам-театинцам из Неаполя, направлявшимся в Грузию, он «знает, что они были хорошо приняты и уважены». Источником подробной информации для Никифора Ирбаха могли служить, как нам кажется, либо подворье Иерусалимского патриарха Феофана в Константинополе, представитель которого архидьякон Афанасий, как уже известно, находился в качестве сопровождающего при грузинском после в Мадриде, либо — неаполитанские священнослужители — коллеги Никифора Ирбаха или Константина Софии. Не менее любопытным в ответе грузинского посла на заданный ему членами комиссии последний (седьмой) вопрос было то, что он, судя по протокольной записи, уклонился и от указания маршрута обратного своего путешествия в Грузию, и от ответа на конкретный вопрос о том, насколько это путешествие безопасно для него и возможных его испанских спутников. Скорее всего, ответ Никифора на этот вопрос, который он не мог обойти молчанием, опущен в протокольной записи по его же просьбе из конспиративных соображений⁶⁹).

⁶⁷ Там же, с. 14.

⁶⁸ AGS, указ. арх. св., с. 18.

⁶⁹ Такая предосторожность Никифора Ирбаха, которой он неуклонно следовал и во время своего пребывания в Италии, была небезосновательна, как в этом можно убедиться из последующего нашего повествования об этом грузинском посольстве. Следует отметить, что, ведя переговоры в Риме, в частности, с представителями Конгрегации по распространению католической веры (Propaganda Fide), грузинский посол, ближе к своему отъезду, в Грузию, заручился рекомендательными письмами для себя за подписью папы Урбана VIII к главам европейских стран, через которые он должен был проследовать, направляясь на родину, включая королей Австрии, Венгрии и Польши. На самом же деле, как выясняется в результате ознакомления

Прежде чем процитировать на редкость интересный заключительный раздел протокольной записи о встрече членов комиссии Государственного совета Испании с Никифором Ирбахом, который содержит как общую оценку этой встречи и состоявшейся на ней конфиденциальной беседы, так и конкретные рекомендации для Филиппа IV о том, какие решения целесообразно было бы принять в связи с политическими предложениями Теймураза I, следует отметить тот факт, что представители договаривавшихся сторон должным образом подготовились к этой встрече. Об этом наглядно свидетельствуют не только тщательно продуманные вопросы членов комиссии, но и такие же, дипломатически взвешенные ответы грузинского посла.

Чувство некоторой неудовлетворенности оставляет лишь то обстоятельство, что сугубо конфиденциальный характер беседы, как нам кажется, воспрепятствовал тому, чтобы в протокольной записи, наряду с обсуждением вопросов, связанных с предполагавшейся грузино-испанской блокадой Константинополя (с моря и с суши), нашел отражение и сюжет с обоюдными политическими интересами восточнотурецких царств и Испании к Ормузскому региону, который, несомненно, также должен был обсуждаться на этой встрече. Думается, что этот «прочерк» в протокольной записи вызван исключительно конспиративными соображениями, которые в равной степени исключили возможность не только обсуждения, но даже упоминания об этом сюжете как на предыдущем, так и на последующих заседаниях Государственного совета по грузинским политическим предложениям, надо полагать не без просьбы об этом самого грузинского посла.

Как уже отмечалось, особый интерес вызывает заключительный раздел протокольной записи о «Собрании» в доме дона Агустина де Мессиа, во время которого несколько испанских грандов членов Государственного совета встречались и конфиденциально беседовали с грузинским послом. Личность Никифора Ирбаха, как видно, произвела на них благоприятное впечатление, ибо этот раздел протокольной записи начинается именно с положительного отзыва о нем. Ниже приводится полный текст заключительного раздела протокольной записи, содержание которого и послужило основой, если можно так выразиться, общего резюме испанского правительства по грузинским политическим предложениям:

«Полагают, что он (грузинский посол — Д. В.) дал отчет обо всем интересовавшем ваше величество. Посол кажется весьма разумным человеком и дает хорошее объяснение всему, о чем его спрашивали и что бы ни предлагали, и будет справедливым уважить его и наградить.

Что касается главного вопроса, по мнению собрания (если оно верно судит, что предложения посла таят в себе много трудностей) все же дела (с грузинским королем) могут иметь место, и можно получить плоды дружбы и завязать достойные отношения с этим королем. Поскольку его посол говорит, что возможно послать людей, чтобы узнать и разведать, верны ли его предложения, собранию кажется, что раз из этого следует только получение точных и истинных сообщений о положении дел в Леванте (о которых мы имеем

с испанскими архивными документами, это был дипломатический маневр, служивший для отвода глаз, ибо, находясь еще в Мадриде, он точно знал, что проследует в Грузию морским путем через Константинополь, как наикратчайшим путем из Европы туда и обратно.

ложное представление), столь важные эти знания сослужат большую службу вашему величеству, если отправить с ним лицо опытное и разумное для ознакомления с этими провинциями и сообщения о них с точки зрения состояния их сил и всего остального. А так как посол желает, чтобы это дело велось в глубокой тайне, и если оно будет начато, чтобы ничто не открылось из того, что должно быть предпринято вице-королями Неаполя и Сицилии в виду множества шпионов и там, и там, чтобы избежать этого, собрание предлагает для этой цели Хуана Висенсио де Сан Феличе графа де Баньоло, которому ваше величество пожаловал средства на предстоящее путешествие с одной третью (королевского) флота. Ему можно дать еще двух спутников, также итальянцев, которые едут по своим делам и были бы достойными людьми⁷⁰). Собрание считает, что было бы удобнее, чтобы они были итальянцами, а не испанцами. А ехать эти лица и посол могут с театинцами, которые, видимо, поедут сейчас из Рима в Ибернию для проповеди священного Евангелия и лучше всего даже в их одеждах. И в том случае, если ваше величество изволит принять такое решение, будет необходимо выдать указанному Хуану Висенсио и тем, кто с ним поедет, все требующееся для столь сложного путешествия.

Также собрание полагает, что ваше величество может повелеть ответить на письмо короля Иберии в весьма достойной форме, выразив надежду на дружбу и хорошие отношения. Что вы прикажете решить и рассмотреть, будет исполнено.

В Мадриде, 20 сентября 1627 г.⁷¹)

Вышеприведенный документ из архива Симанкас интересен прежде всего своим высокоответственным предназначением: он содержал в себе рекомендации членов специальной комиссии Государственного совета Испании для короля Филиппа IV о том, какие меры следовало предпринять в связи с грузинскими политическими предложениями. Рекомендаций было всего три: 1. Вознаградить грузинского посла за его компетентность и добропорядочность; 2. Ответить на письмо царя Теймураза I «в весьма достойной форме» и 3. Рекомендация по «главному вопросу», т. е. по существу грузинских политических предложений.

Именно эта последняя рекомендация, которая в тексте документа представлена на втором месте, вызывает особый и не однозначный интерес: во-первых, выясняется, что грузинские политические предложения при всем том, что они весьма импонировали своим содержанием испанской стороне, по мнению членов комиссии, все-таки «таят в себе много трудностей»; во-вторых, из вышеотмеченного вытекает, что при всей разумности грузинских политических предложений и заинтересованности в их осуществлении обеих сторон, брать их на веру без должной осмотрительности и проверки на месте действительных обстоятельств, связанных с этими предложениями, не следует; в-третьих, несмотря на это, «все же дела (с грузинским королем) могут иметь место», но прежде надо в те края «послать людей, чтобы узнать и разведать, верны ли его предложения» и уже потом приступить к совместным действиям; в-четвертых, обращает на себя

⁷⁰ Указание в тексте документа на необходимость дать Хуану Висенсио де Сан Феличе в качестве двух спутников «также итальянцев» заставляет думать, что сам Хуан Висенсио по происхождению был итальянцем (либо — у него уже имелись другие спутники (ранее назначенные?) из числа итальянцев).

⁷¹ AGS, указ. арх, св. с. 18—20.

внимание попытка членов комиссии конкретный характер грузино-испанских совпадающих интересов к тому или иному региону на Ближнем Востоке подменить неким общим интересом испанского правительства к сведениям «о положении дел в Леванте (о которых мы имеем ложное представление)», при этом в документе даже подчеркивается, что «столь важные эти знания сослужат большую службу вашему величеству»; в-пятых, акцент сделан на необходимости подыскать соответствующую кандидатуру испанца для поездки на Восток, в том числе, в Грузию, и в качестве наиболее опытного и подходящего для этих целей человека, способного соблюсти все предосторожности для сохранения «глубокой тайны» грузинских политических предложений, члены комиссии называют Хуана Висенсио де Сан Феличе графа де Баньоло. Как выясняется из документа, последний, оказывается, уже был предназначен к тому времени для такого путешествия с частью испанского флота, получив даже определенные средства для этой цели от короля Филиппа IV; в-шестых, в качестве спутников Хуана Висенсио члены комиссии предлагали двух человек, причем, из конспиративных соображений не испанцев, а итальянцев; в-седьмых, выясняется любопытная деталь, свидетельствующая о том, что когда в Государственном совете Испании велись переговоры с грузинским послом, Ватикан получал полную информацию о них, посылая одновременно в Мадрид определенные инструкции и указания в связи с ними. Как нам кажется, именно таким путем членам комиссии стало известно о том, что, кроме отмеченных в своем ответе на седьмой вопрос Никифором Ирбахом театинских миссионеров, новые их собратья по ордену «поедут сейчас из Рима в Иберию для проповеди священного Евангелия», в связи с чем члены комиссии в конспиративных целях считали целесообразным двоих предполагаемых спутников Хуана Висенсио облачить в одежду этих театинских монахов. В заключении своих рекомендаций члены комиссии обращались с вопросом к Филиппу IV и напоминали: «в том случае, если ваше величество изволит принять такое решение, будет необходимо выдать указанному Хуану Висенсио и тем, кто с ним поедет, все требующееся для столь сложного путешествия»⁷²).

Подводя итог небольшому комментарию к заключительному разделу протокольной записи конфиденциальных переговоров с грузинским послом членов комиссии Государственного совета, следует отметить, что рекомендации этих последних для испанского короля по грузинским политическим предложениям были утверждены как последовавшим за «Собранием» в доме дон Агустина де Мессиа заседанием Государственного совета от 1 октября, так и самим Филиппом IV. В краткой аннотации для короля об этом заседании Государственного совета, на котором рассматривался вопрос «о том, чего касались два закрытых собрания относительно предложений короля Иберии»⁷³, сказано, в частности, следующее:

«Ваше величество изволили решить на заседании Государственного совета от 29 числа прошедшего июля, чтобы в доме Агустина Мессиа собрались вместе с ним граф де Лемос, герцог де Фериа и дон Хуан де Вильела, чтобы обсудить предложения, которые сделал вашему величеству от имени короля Иберии его посол дон Нисефоро Ирбакисе относительно предприятия против Великого Турка и чтобы затем совет обсудил те решения, к которым они придут. И

⁷² AGS, указ. арх. св., с. 20.

⁷³ AGS, указ. арх. св., с. 11.

выполнив все это, составили прилагаемую грамоту⁷⁴), которую совет рассмотрел с большим вниманием и согласился с нею во всем, поскольку то, что там предлагается, весьма на пользу вашему величеству. И просим ваше величество, чтобы Вы приказали взять из этого решения то, что в наибольшей степени послужит к его выполнению. В Мадриде, 1 октября 1627 г.»⁷⁴).

На этой аннотации присутствует собственноручная резолюция Филиппа IV с той же датой следующего содержания «Утверждаю; и Хуан Висенсио де Феличе кажется мне лицом весьма подходящим для путешествия; пусть сообщает мне соображения о еще двух лицах, которые должны его сопровождать, и пусть все это будет выполнено, и даны необходимые поручительства, и решено, что нужно пожаловать послу и его сопровождающим (подпись короля)»⁷⁵.

После этого проблематика, связанная с грузинским посольством, еще дважды рассматривалась на заседаниях Государственного совета Испании — от 22 октября 1627 года, когда обсуждался конкретный вопрос «о том, объявлять ли Хуану Висенсио де Сан Феличе решение, принятое вашим величеством, чтобы он отправлялся в Левант, сопровождая посла короля Иберии»⁷⁶), и от 11 ноября того же года, когда Совет рассмотрел вопрос «о том, как можно отправить посла Короля Иберии и Хуана Висенсио де Сан Феличе, который его должен сопровождать»⁷⁷.

В краткой аннотации для короля об этом заседании Государственного совета от 11 ноября 1627 года, на котором Филипп IV присутствовал лично, в частности, сказано: «Ваше величество решили, что Хуан Висенсио де Сан Феличе поедет в Иберию с послом, чтобы узнать, на каком основании строятся их предложения, а также для того, чтобы разобраться в делах Леванта и представить о них особые сведения и сообщения. И когда ему было об этом сказано, Хуан Висенсио ответил, что согласен на путешествие. И совет, обсудив, откуда начинать его, какие инструкции дать и кто будет его сопровождать, и сколько ему надо дать денег, постановил, что решение относительно всего этого ваше величество может изволить поручить дону Хуану Вильеле»⁷⁸). На этом же заседании Государственного совета был принят решение о вознаграждении «грузинского посла Никифора Ирбаха нагрудной цепью стоимостью в две тысячи дукатов», а также — о выдаче Хуану Висенсио де Сан Феличе «денежного вознаграждения в серебре»⁷⁹).

На этом Государственный совет Испании завершил обсуждение проблем, связанных с грузинским посольством и политическими предложениями Теймураза I. Но грузинский посол после этого задержался в Мадриде в течение еще нескольких месяцев, когда связь с ним и дополнительные переговоры, согласно решению Совета, осуществлялись через посредство дона Хуана де Вильелы. Задержка Никифора Ирбаха в Мадриде, несмотря на завершение официального обсуждения грузинских политических предложений уже к середине

⁷⁴ Грамота, как таковая, в архивной связке отсутствует, но под ней, как нам кажется, подразумевается протокольная запись конфиденциальной беседы с грузинским послом в доме дона Агустина де Мессиа от 20 сентября 1627 года.

⁷⁵ AGS, указ. арх. св., с. 11.

⁷⁶ Там же, с. 9.

⁷⁷ Там же, с. 7.

⁷⁸ AGS, указ. арх. св., с. 5.

⁷⁹ Там же, с. 6.

ноября 1627 года, объясняется тем, что в коридорах власти испанского короля продолжали ими заниматься, особенно, в связи с подготовкой почвы для реализации принятых по ним решений. Наряду с рекомендациями участников «Собрания» в доме дона Агустина де Мессиа, утвержденными Филиппом IV, краткое резюме или итог последующих постановлений и решений испанского правительства по грузинским политическим предложениям содержится в письме дона Хуана де Вильелы к Никифору Ирбаху от 8 января 1628 года, которое, наподобие ряда других вышеприведенных документов этого профиля, выдержано в конспиративном духе. Вот что сказано в этом письме:

«Мой сеньор король ознакомился с письмами сеньора короля Иберии к его величеству относительно полномочий вашей милости и с другими бумагами, которые ваша милость передали по поводу того дела, с которым прибыли ко двору, и его величество повелел сказать вашей милости следующее:

что его величество ответит на письмо, которое ваша милость вручили ему от указанного сеньора короля (Иберии) и передает вашей милости, что его величество как можно быстрее отправит в Иберию посла, с которым будет послан ответ, касающийся прежде всего тех дел, по которым ваша милость прибыли сюда, и который поедет через Московию;

что его величество также напишет своему послу в Риме, чтобы если вы пожелаете видеть его святишество, он представил и направил вас;

что таким же образом мой сеньор напишет вице-королям Неаполя и Сицилии, чтобы они помогали и покровительствовали вашей милости во всем, что потребуется для путешествия;

что эти бумаги будут вручены затем вашей милости, после чего вы можете отправляться, когда вам будет угодно»⁸⁰). Письмо подписано: «Сеньор дон Хуан (де Вильела). 8 января 1628 г., послу Иберии»⁸¹).

В этом кратком перечне мероприятий испанского правительства, дополнивших утвержденные Филиппом IV рекомендации членов комиссии Государственного совета по грузинским политическим предложениям, новым является сообщение о посылке официального посла испанского короля через Россию в Восточную Грузию. Это сообщение, на наш взгляд, подразумевало следующее: после того, как испанская сторона получит необходимую достоверную информацию о положении в Иберии и ближневосточных регионах, где смыкались испано-грузинские политические интересы, от своего эмиссара (или более точно и по-современному, военспеца) в лице Хуана Висенсио де Сан Феличе, который отправлялся вместе с грузинским послом именно с этой целью и именно в указанные регионы — только после этого планировалось отправить официального испанского посла в Восточную Грузию через Россию для сообщения окончательного решения Филиппа IV на предложения Теймураза I о совместных боевых действиях против общих врагов.

Грузинскому послу ничего другого не оставалось, как принять к сведению это новое решение испанского короля и просить о том, чтобы в дополнение к письмам на имя своего царя, а также к испанскому послу в Риме и вице-королям Неаполя и Сицилии, его снабди-

⁸⁰ AGS, указ. арх. св., с. 87.

⁸¹ Там же, с. 88.

ли бы и рекомендательным письмом к Папе римскому, которому он должен был передать послание Теймураза I и заручиться его поддержкой планировавшихся совместных военных мероприятий Испании и восточногрузинских царств Картли и Кахети. Об этой просьбе Никифора Ирбаха свидетельствует небольшая безымянная записка, поданная в кабинет испанского короля, по-видимому, доном Хуаном де Вильела, следующего содержания: «Мадрид, 10 января 1628 г. Посол короля Иберии был уведомлен о решении, которое его величество принял по поводу его отъезда, и выразил удовлетворение им. И просит выдать, не задерживая, письма его величества для продолжения путешествия, а также выражает просьбу (получить) вместе с письмом к (испанскому) послу в Риме, которое ему должны дать, и другое, к папе (римскому)»⁸². На этой записке присутствует резолюция, датированная 15 января 1628 года: «Написать в общих словах»⁸³.

О том, что просьба Никифора Ирбаха была уважена, он узнал позднее, но в преддверии своего отъезда из Мадрида в Рим он поспешил поблагодарить дону Хуана де Вильелу, как человека, непосредственно опекавшего грузинского посла и сопровождавших его лиц, а также как доброжелательного куратора грузинской политической проблематики при ее неоднократном обсуждении на заседаниях и совещаниях в Государственном совете Испании. Ниже приводится полный текст благодарственного письма Никифора Ирбаха, адресованного дону Хуану де Вильеле:

«Записка вашей милости показалась мне небесным посланием, ибо я был весьма озабочен здоровьем вашей милости, и бог знает о том нашем усердии, с которым мы просили небесного царя содействовать так, как все мы желаем.

Что касается того, что ваша милость мне назначаете, то я весьма вам благодарен и признателен за деньги, которые его величество мне пожаловал на мой отъезд с такой точностью, и которые ваша милость мне передали, а также (удовлетворен) тем, что его величество посылает специального посла, который поедет по дороге на Московию, (и это) кажется мне весьма правильным.

Также меня весьма радует письмо его величества послу в Риме, и я буду еще более рад получить рекомендательное письмо его величества непосредственно к папе. И если есть что-то, что необходимо (сказать) кроме того, что говорится в письме от моего короля его святейшеству, я буду рад получить здесь советы.

Я молю его величество, чтобы мне не чинились препятствия и задержки в пути через Неаполь и Сицилию. Что касается остального, я бы хотел, когда укажет ваша милость, поцеловать вам руку, чего не мог сделать до сих пор по причине вашего нездоровья. Да хранит господь вашу милость много лет.

Из дома, 20 января 1628 г.

Дон Нисефоро Ирбакис, посол Иберии.

Дону Хуану де Вильела»⁸⁴)

В содержании этой небольшой записки, исполненной долга вежливости и искренней благодарности грузинского посла к дону Хуану де Вильеле за его заботу и внимание к членам грузинского посольства и о плодотворности их деятельности в Испании, обращает на себя внимание три обстоятельства, которые, на наш взгляд, характери-

⁸² AGS, указ. арх. св., с. 129.

⁸³ Там же.

⁸⁴ AGS, указ. арх. св., с. 128.

зуют самого Никифора Ирбаха и как утонченного дипломата и как принципиального политика. Во-первых, высказывая одобрение в связи с решением Филиппа IV направить в Грузию через Россию своего «специального посла», он здесь же заботится о том, чтобы наряду с другими письмами его непременно снабдили бы также и рекомендательным письмом к папе Урбану VIII, зная о том, что успех планировавшихся совместно с Испанией военных предприятий во многом зависел от позиции в этом вопросе римского первосвященника; во-вторых, в этой своей записке Никифор Ирбах, в который раз за время своего пребывания в Испании, подчеркивает необходимость оперативных шагов для успешной реализации задуманного: именно на это намекает его просьба о беспрепятственной его отправке через Неаполь и Сицилию к себе на родину, чтобы успеть вовремя доставить своему царю информацию о своих переговорах в Западной Европе. Наконец, в-третьих, в содержании этой записки невольно обращает на себя внимание и то обстоятельство, что в свете почти годичных переговоров Никифора Ирбаха с представителями испанского правительства как бы двусмысленно обобщающим представляется его пожелание в связи с состоянием здоровья дона Хуана де Вильелы в конце первой же фразы записки: «Бог знает о том нашей усердии, с которыми мы просили небесного царя содействовать так, как все мы желаем»⁸⁵).

Последующие дни пребывания грузинского посла в Мадриде, согласно свидетельству архивных документов, были связаны с покупкой для него нагрудной цепи, а также с составлением писем, которые должны были быть ему вручены с упомянутой цепью, как это предусматривалось специальной инструкцией от 22 января 1628 года: «Его величество повелел на заседании Государственного совета от 11 ноября (1627 г. — Д. В.), чтобы послу короля Иберии, когда он будет уезжать, была пожалована цепь стоимостью в две тысячи дукатов, когда придет срок его отъезда, и даны письма, которые он отвезет в Рим и своему господину»⁸⁶). О том, что «была совершена покупка цепи, чтобы ее можно было передать послу», сообщает другой документ, датированный 23 января 1628 года. Но ритуал передачи этой цепи грузинскому послу, если исходить из буквы инструкции, состоялся, наверное, не ранее 31 января того же года, ибо именно в этот день были подписаны Филиппом IV все письма, которые предназначались для Никифора Ирбаха.

Согласно одному из документов, на котором был воспроизведен первоначальный набросок обрывочного текста письма к Теймуразу I⁸⁷), присутствует любопытное указание на то, что письмо за подписью испанского короля было адресовано также и «королю Персии с депешей в добавление» (перечислены титулы обоих венценосцев, но

⁸⁵ AGS, указ. арх. св., с. 128.

⁸⁶ Там же, с. 132.

⁸⁷ Текст письма Филиппа IV к Теймуразу I был готов уже к 11 января 1628 года, как это усматривается из нижеследующего обращения дона Хуана де Вильелы к самому приближенному к испанскому королю лицу, распоряжавшемуся королевской канцелярией (канцлеру) и фигурирующему в документах исключительно как «ваша светлость»: «Прошу вашу светлость повелеть перевести на латинский язык прилагаемое письмо королю Иберии и вернуть мне его, как прежде, чтобы послать на утверждение его величеству. Да хранит бог вашу милость, чего и я желаю. Мадрид, 11 января 1628 г.» (там же, с. 133).

текст на этом обрывается)⁸⁸. Письмо Филиппа IV к шаху Аббасу I, если оно было составлено и подписано, конечно, не предназначалось для вручения Никифору Ирбаху. Ему вполне хватало той дипломатической «нагрузки», которую возлагали на него предстоящие переговоры в Италии, куда он и отправлялся вскоре вместе со своими спутниками, в число которых теперь входили также и специальные представители испанского короля. В рассматриваемой связке документов из архива Симанкас сведения об отъезде грузинского посла с сопровождавшими его лицами из Мадрида и о его путешествии до Италии, к сожалению, отсутствуют.

⁸⁸ AGS, указ. арх. св., с. 97.

* Продолжение следует.

ბალარი სილოგავა

რკონის დაწერილის ფრაგმენტის ასლი და
ტექსტის ზოგირითი აღბილის წაკითხვა

XIII ს-ის შუა ხანებში შედგენილი ძველი ქართული საბუთი — დაწერილი მეჭურჭლეთუხუცესის, ერისთავთერისთავის კახა თორელისა რკონის ღმრთისმშობლის მონასტრისადმი, ანუ შემოკლებით — რკონის დაწერილი, ერთ-ერთი უშესანიშნავესი ქართული დოკუმენტური წერილობითი ძეგლია. საბუთის მიხედვით, კახა თორელი რკონის მონასტერს სწირავს მის მიერ ნაყიდ სოფელ ხოვლეს და სამაგიეროდ თავისთვის და თავისი ცოლის — ხათუთასათვის მონასტერში მოსახსენებელს აწესებს. ეს საბუთი, რომელიც ერთიანობის ხანიდან ჩვენს დრომდე მოღწეული ყველაზე ვრცელი ძველი ქართული საბუთია, მრავალ საგულისხმო და მნიშვნელოვან ცნობებს შეიცავს XIII ს-ის საქართველოს სოციალური, ეკონომიკური და პოლიტიკური ისტორიის შესახებ. თავისი განსაკუთრებული მნიშვნელობის გამო, მან ადრევე მიიპყრო მკვლევართა ყურადღება და იგი გამოცემულია ქართულ (სამჯერ)¹, ფრანგულ (მ. ბროსეს მიერ ჟერ კიდევ 1851 წელს)² და რუსულ³ ენებზე; მასვე მიეძღვნა სპეციალურად ცალკე სადისერტაციო ნაშრომი⁴.

საბუთის დედანმა, როგორც ჩანს, ჩვენს დრომდე არ მოაღწია, რადგან, მიუხედავად მისი მოძიების მრავალი ცდისა, იგი ამჟამად არსად ჩანს. უკანასკნელად საბუთის დედანი შეისწავლა და მისი მიხედვით ტექსტი გამოსცა

¹ 1) თ. ჟორდანიძე, ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა, წ. II, ტფ., 1897, გვ. 133—145; 2) ქართული სამართლის ძეგლები, ტექსტები გამოსცა... ი. დოლიძემ, ტ. II, თბ., 1965, № 23; 3) ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი, ტ. I, IX—XIII სს. საბუთები. შეადგინეს და გამოსაცემად მოამზადეს თ. ენუქიძემ, გ. სილოგავამ და ნ. შოშიაშვილმა, თბ., 1984, № 33; საბუთის თარიღად ტრადიციულად მიღებული იყო 1259 წელი; უკანასკნელი „კორპუსის“ გამოცემაში იგი დათარიღებულია 1280 წლით შემდეგი მოსაზრებით: „ბაღდადის აღებიდან 1258 წ. საბუთის დაწერამდე 1 წელზე ცოტა მეტი დრო ჩანს გასული“ (ქისკ, I, გვ. 145) (ქვემოთ — ქისკ, ტექსტშივე აღნიშვნით, გვერდის და სტრიქონის მითითებით).

² M. Brosset, Additions et éclaircissements à l'Histoire de la Géorgie depuis l'Antiquité jusqu'en 1469 de I.-C. SPb., 1851, pp. 452—460.

³ В. Дондуа, Писание о вкладе Кахи Торели в Рконский монастырь, კრ. „ქართული წყაროთმცოდნეობა“, II, თბ., 1968, გვ. 50—76.

⁴ ნ. შოშიაშვილი, რკონის დაწერილი როგორც ისტორიული წყარო, 1952 (ხელნაწერი).

8. „მაცნე“, ისტორიის სერია, 1991, № 4

„[ოღესცა] ზუარნი და ზოდანნი კეთდენ და კარგა მოვიდეს, რაიცა¹ მას წელიწადსა მოჰრჩეს, მეორისა² წელიწადისათუის წააგებდენ — ნიადგ არ³ სწორად მოვა; ოღესცა დასეტყოს და არაი მოვიდეს, მისთუის⁴ დაიგულეზდენ. და ესე ნუ ოდეს იმიზეზების თუ: წელს არაი მოსრულაო, და ნუ მოაკლდების ესე ჩემი გაჩენილი. და რაიცა ამასცა⁵ მოჰრჩებოდეს — გლა⁶ ხათათუას⁷ წააგებოდეს და სტუმართათუის⁸ მოიკმარებოდეს. და რაიცა სამართლად გამგებლისაგან⁹ იშობებოდეს, იგი წინამძღურისა⁹ კ[ე]ლთა, [ჩემსა ადაპსა შიგა, აღუსებასა და დღესასწაულთა, სათევზედ მოიკმარებოდეს]“.

ასლზე წარმოდგენილი ეს ტექსტი შეესაბამება „ქორპუსის“ გამოცემის 150-ე გვერდის მე-11—17 სტრიქონებს. რადგანაც კითხვასხვაობა ყველა წინა გამოცემასთან „ქორპუსის“ გამოცემაშია აღნიშნული, აქ აღვნიშნავთ კითხვა-სხვაობებს მხოლოდ „ქორპუსის“ გამოცემასთან: 1 რაიცა. 2 მეორის. 3 არც. 4 მისთუს. 5 ამასაცა. 6 გლახაკათუს. 7 სტუმართათუს. 8 გამგებლისაგან. 9 წინამძღურისა.

კითხვასხვაობათა დიდი ნაწილი, როგორც ვხედავთ, ორთოგრაფიულია, მაგრამ, არის არსებითი მნიშვნელობის კითხვასხვაობაც საბუთის ტექსტის გამოცემებსა და დედნის ასლის მიხედვით აქ წარმოდგენილ ნაწყვეტებს შორის. კერძოდ, დედანში იკითხებოდა „გლახათათუს“ და არა „გლახაკათუს“, როგორც ეს გამოცემებშია. „გლახა“ და „გლახაკი“ სხვადასხვა სოციალური ჯგუფის აღმანიშნავი აღმნიშვნელი ტერმინებია და მათ სწორ ფიქსაციას საბუთის ტექსტში, ცხადია, არსებითი მნიშვნელობა აქვს. კედძოდ, ს.-ს. ორბელიანის განმარტებით „გლახა — გინა დაშავებული“, ხოლო „გლახაკი — ესე არს მამა დედით უჭონელნი“⁶. ილ. აბულაძის „ძველი ქართული ენის ლექსიკონში“ დაფიქსირებულია ამ სიტყვების ასევე სხვადასხვა მნიშვნელობა: „გლახა — მცირე, დაბალი; გლეხი“, ხოლო „გლახაკი — დავრდომილი, ღატაკი“⁷. ცხადია, ეს ტერმინები ასევე სხვადასხვა სოციალური კატეგორიის წარმომადგენელთა აღმნიშვნელადაა მიჩნეული და დეფინირებული სპეციალურ სამეცნიერო ლიტერატურაში⁸.

როგორც ვხედავთ, საბუთი დაწერილი ყოფილა შესანიშნავი კალიგრაფიული ხელით. მისი დაწერი, ქართულ დიპლომატიკაში მიღებული წესის საწინააღმდეგოდ, საბუთის ბოლოს, დასახელებული არ არის. კახა თორელი, საბუთისადმი დართულ თავის ხელრთვაში, აღნიშნავს საბუთის დაწერის შესახებ, მაგრამ, სახელით მას არ იხსენიებს: „ესე ვითა ზემო მწიგნობრისა კელითა მომიცენებია, მე, კახოცა, ჩემითა კელითაც ამასვე მოგაცენებ“ (ქისკ, I, გვ. 153: 13—14).

საბუთის დაწერის ხელი დ. ბაქრაძეს მიუმსგავსებია იმ ქართული ოთხთავის ერთ-ერთი მინაწერის ხელთან, რომელიც მას უნახავს ქართველ კათოლიკეთა ართვინელ ეპისკოპოსთან. მას ამ მინაწერის პალეოგრაფიული ასლიც მოჰყავს რკონის დაწერილის პალეოგრაფიული ასლის გვერდით⁹ და შენიშნავს, ართვინის სახარების მინაწერი, მართალია, ისტორიული ღირებულების ტექსტს არ შეიცავს, მაგრამ პალეოგრაფიულად მეტად მნიშვნელოვანია:

⁶ ს. ს. ორბელიანი, სიტყვის კონა, თბ., 1949, გვ. 75.

⁷ ილ. აბულაძე, ქართული ენის ლექსიკონი [მასალები], თბ., 1973, გვ. 94.

⁸ რ. მეტრეველი, დეკლარირებული ელემენტები შუა საუკუნეების საქართველოში (V—XII ს.), გლახაკები, თბ., 1976.

⁹ Труды V Археологического съезда, таб. XXV, № 2.

„характером письма она замечательно сходствует с актом, перед сим ука-
 занным [იგულისხმება რკონის დაწერილი], так что можно подумать, что и то
 и другое - письмо принадлежит одной и той же руке“¹⁰. დღეს ართვინის
 ეს ოთხთავი და მისი მინაწერიც არსად ჩანს.

ამჟამად არსებულ ხელნაწერებს შორის „ართვინის ოთხთავის“ სახელით სპეციალურ
 ლტერატურაში მოიხსენიებენ ორ ხელნაწერს: 1) ე. წ. ე ჩ მ ი ა ძ ი ნ ი ს ო თ ხ თ ა ვ ს,
 რომელიც ტაო-კლარჯეთში მოგზაურობის დროს, 1902 წლის 22—23 აგვისტოს შეისწავლა
 და აღწერა აკად. ნ. მარმა ართვინის სომხურ-გრიგორიანულ ეკლესიაში (Н. Я. Марр,
 Дневник поездки в Шавшетию и Кларджетию, ТР, VII, СПб., 1911, გვ. 189—201).
 შემდეგში ხელნაწერი ინახებოდა ეჩმიძინის საპატრიარქო ბიბლიოთეკაში, ხოლო ამჟამად
 დაცულია ერევნის მატენაძარაში (ჩვენთან მოიპოვება მისი ფოტოპირი — ხელნაწერთა ინს-
 ტიტუტი Rt XIX, № 1—3). მიჩნეულია, რომ გაფორმების მხატვრულ-დეკორაციული სის-
 ტემით იგი წარმოადგენს ე. წ. ვანის ოთხთავის (ხი, A-1335) ასლს (პირველად პროფ.
 ი. აბულაძის მიერ შენიშნული ეს ფაქტი სპეციალურად შესწავლილია ელ. მაქვარიანის ნაშ-
 რომში „ვანის ოთხთავის (A-1335) ახლად აღმოჩენილი პირი“, „ხელნაწერთა ინსტიტუტის
 მოამბე“, III, 1961, გვ. 141—154); 2) ს ა ქ ა რ თ ე ე ლ ო ს ე რ ო ვ ნ უ ლ ი ბ ი ბ ლ ი ო თ ე -
 კ ი ს კ უ თ ე ნ ი ლ ო თ ხ თ ა ვ ს, რომელიც გადაწერილია 1241 წელს ეინმე სოლომონის მიერ
 (ყ. მარქსის სხ. საქართველოს სსრ სახელმწიფო რესპუბლიკურ ბიბლიოთეკაში დაცული
 ხელნაწერებისა და საარქივო მასალის კატალოგი. შეადგინა და დასაბუქდა მოამზადა
 ჯ. ჩიქავაშვილმა, თბ., 1964, გვ. 5—6; Р. О. Шмерлинг, Армянский кодекс XIII века.
 ქართული ხელოვნების ისტორიის ინსტიტუტის III სამეცნიერო სესია 1948 წლის 14 და
 15 მაისს. მუშაობის გეგმა და მოხსენებთა თეზისები, თბ., 1948, გვ. 9—10, 17—18). არც
 ერთ მათგანზე დ. ბაქრაძის მიერ აღნიშნული და გამოცემული მინაწერი არ მოიპოვება.
 ამიტომ, ის Армянский четвероглав, რომელსაც დ. ბაქრაძე მოიხსენიებს, ართვინის ოთხ-
 თავის სახელით ცნობილ კიდევ ერთ, მესამე ხელნაწერად ხომ არ უნდა მივიჩნიოთ?

რადგან, XIII ს-ის მხედრულით შესრულებული ართვინის მინაწერის
 ტექსტი არ გამოქვეყნებულა, მოვიყვანთ მას დ. ბაქრაძის მიერ გამოცემული
 პალეოგრაფიული ასლის მიხედვით:

„...და შესავედრებელო ქრისტიანეთათ, ... შუამდგომელო დამბადებელისა
 მიმართ, მიმთულებლო და შეწყნარებულო, ნუ უგულებელსყოფ შემსა(?) ცოდ-
 ვითა ვედრებისასა, არამედ ისწრაფე შეწევნად ჩუენდა, რომელნი ესე სარწმუ-
 ნოებით გიღალადებთ და მოსწრაფე იქმენ ვედრებად, და განმზადებულ მეზსე-
 ბად(?), და ღმობიერად კელის ამპყრობელი, რომელი ევე მარადისოდ იღუწა
 პატიჟისმ[ცემელთა შენდა, ღმრთისმშობელი.

ქ. ყოვლად წმიდაო დედოფალო ღმრთისმშობელიო, შეივედრე ფრიად ცოდ-
 ვილისა იარდანეს სული დღესა მას დიდსა განკითხვისასა, ოდეს იგი, მე შენსა,
 დაჯდეს საყდარსა ზედა მიეებად კაცად კაცადისაებრ საქმეთა მათთაებრ. უფა-
 ლო, დიდებაი შენდა“.

ეს ვრცელი ლეთისმეტყველური მინაწერი შეიცავს სხვა წყაროებით უც-
 ნობი ვინმე იორდანეს, თუ იარდანეს სულის შეწყალების თხოვნას. ამის
 მიხედვით შეიძლებოდა ეს იორდანე გვევარაუდა რკონის დაწერილის დამწე-
 რადიც, მაგრამ, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, ეს ასე არ არის.

რკონის დაწერილის დამწერის და ართვინის სახარების მინაწერის ავ-
 ტორის ხელი, მართალია, ძალზე ჰგავს ერთმანეთს, მაგრამ ეს მსგავსება მხო-
 ლოდ მათი თანადროულობის შედეგია. პალეოგრაფიულ მსგავსებასთან ერ-
 თად, მათ შორის სწორედ დამწერის ინდივიდუალური ხელწერისათვის ნი-

¹⁰ Д. З. Бакрадзе, Грузинская палеография, с. 213.

შანდობლივი განსხვავებებიც არის — ისინი განსხვავებულად წერენ ასოებს ბ. წ, აგრეთვე, ვ, ლ და ზოგიერთ სხვას. გარდა ამისა, ართვინის სახარების მინაწერი შედგება ორი დამოუკიდებელი ტექსტისაგან — მეორე პირველისაგან ქანწილითაა გამოყოფილი; მეორე მინაწერი — იორდანესი, დამოუკიდებელი ტექსტია; პირველი ღმრთისმშობლისადმი მიმართვის ნაწყვეტია, რომელსაც, როგორც ჩანს, დასაწყისი აკლია, სადაც მიმართვის ავტორის საწელიც იქნებოდა აღნიშნული.

ამდენად, მიუხედავად შესაძლო იდენტიფიკაციისა, ეს იორდანე, თუ იარდანე რკონის დაწერილის დამწერი არ არის¹¹.

საბუთის გარეგნობის მოკლე აღწერილობა თ. ჟორდანიამ შემოგვინახა. მისი ცნობით, იგი დაწერილი ყოფილა ეტრატზე, წარმოადგენდა გრაგნილს, ზომით: 9 არშინი $\times$ 5 1/2 ვერშოკზე¹²; მისივე ცნობით, იგი ყოფილა სინოდალური კანტორის საბუთი № 46¹³.

„კორპუსში“ საბუთის გამოცემის არქეოგრაფიულ შენიშვნებში აღნიშნულია, რომ დღეს არსებობს საბუთის ტექსტის ორი პირი: 1) ხელნაწერთა ინსტიტუტისა Sd-2859 — გადაწერილი XIX ს-ის დასასრულს დ. ბაქრაძის მიერ; 2) ლენინგრადის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტისა H6 [G 29; H 46]-59 — გადაწერილი XIX ს-ში საბუთის მცხეთური XVII ს-ის პირიდან (№ 485. მცხეთური პირი ამჟამად დაკარგულია)¹⁴. იმავეს აღნიშნავს საბუთის ლენინგრადული პირის შესახებ საურმაგ კაკაბაძეც, ოღონდ არ უთითებს „მცხეთური პირის“ თარიღს (XVII ს.)¹⁵.

მაგრამ, დ. ბაქრაძის ცნობით, № 485 სინოდალური კანტორის რეესტრით ყოფილა ის საბუთი, რომლის ფრაგმენტის პალეოგრაფიულ ასლსაც იგი აქვეყნებს. ეს საბუთი მის დროს ინახებოდა ტფილისის გუბერნიის სახელმწიფო ქონების სამმართველოში. გამოდის, რომ თ. ჟორდანიას ცნობის საწინააღმდეგოდ, რაც გამეორებულია საურ. კაკაბაძის მიერ და „კორპუსის“ გამოცემაში, საბუთის XVII ს-ის „მცხეთური პირი“ არ არსებობდა, რადგან № 485 არის საბუთის XIII ს-ის დედნის ნომერი; მაშასადამე, ლენინგრადული პირიც დედნიდანაა გადაწერილი.

საბუთის დედნის, როგორც წერილობითი ძეგლის შესახებ საინტერესო მასალაა წარმოდგენილი დ. ბაქრაძის გადაწერილ პირში — Sd-2859.

დ. ბაქრაძის გადმოწერილ საბუთის პირში ჩართულია ორი ადგილის ასლი, ე. ი. დედნის მოხაზულობით გადმოღებული ტექსტი. პირველი, საბუთის ძირითადი ნაწილის ნაწყვეტია, ხოლო მეორე — კახა თორელის ხელრთულობის დასაწყისი (სურ. 2). პირველში იკითხება: „უამი სინანულისაი თქუნესავე წ(ინა)შე. და არვისგან შეგეცვალოს დაწერილი ესე: არ ჩემგან

¹¹ საურმაგ კაკაბაძის მიხედვით, რკონის დაწერილის მწერალია ვინმე ანტონი (C. C. Какабадзе, Грузинские документы, Института народов Азии АН СССР, М., 1967, с. 249). როგორც ჩანს, საბუთის ერთ-ერთი ხელრთულობის (ეს არის ხელრთულობა „დავით გარეჯისა უდაბნოის მწირთა“; ქისკ, I, გვ. 154: 13—19) დამწერი ანტონი („მე, ანტონ ჩემითა ველითა დამიწერია“) მას, რატომაც, მთელი საბუთის დამწერად მიუჩნევიდა.

¹² მეტრულ სისტემაზე გადმოყვანილი — დაახ. 500 $\times$ 25 სმ.

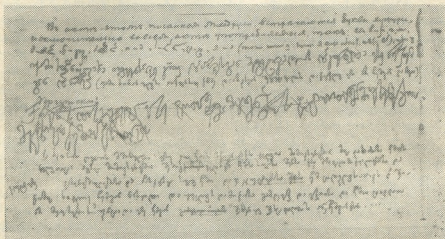
¹³ თ. ჟორდანიას, ქრონიკები, II, გვ. 133.

¹⁴ ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი, ტ. I, გვ. 145.

¹⁵ C. C. Какабадзе, Грузинские документы, с. 250.

და არცა...“ (ქისკ, I, გვ. 152 : 7—8). ასევეა საბუთის ეს ადგილი წარმოდგენილი, როგორც დ. ბაქრაძის მიერ იქვე მოცემულ ტექსტის ტრანსლიტერაციაში (ოლონდ დ. ბაქრაძესთან იკითხება: „სინანულისა“; „თქვენსავე“, „ეს“), ისე „კორპუსის“ გამოცემაში.

საბუთის მეორე ადგილის ასლში იკითხება შემდეგი: „ქ. რკონისა ღ(მრ)თისმშობელო, ესე ვითა [...] მწიგნობრისა კელითა მომიჯსენებია მე, კახაიკა ჩემითა კელითაცა...“ (ქისკ, I, გვ. 153 : 13—14). ჩვენ მიერ კუთხოვან კავებში ჩასმული სამწერტილის ადგილას, ე. ი. „ვითა“-ს შემდეგ და „მწიგნობრისა“-ს წინ, ასლში, იკითხება „ზემო“. დ. ბაქრაძე ამ ადგილას კითხულობს „ჩემის“, ე. ი. „ვითა ჩემის მწიგნობრისა კელითა მომიჯსენებია“, ხოლო „კორპუსის“ გამოცემაში წერია „ზემო“ და საბუთის ეს ადგილი ასეა წარმოდგენილი: „ვითა ზემო მწიგნობრისა კელითა მომიჯსენებია“ (ქისკ, I, გვ. 153 : 13—14).

სურ. 2.

ცხადია, კახა თორელის ხელრთულობის ამ ადგილას „ზემო“-ს წაკითხვა ეყრდნობა სხვა საბუთების ანალოგიებს; მაგ.: მელქიზედეკ კათალიკოსის დაწერილში სვეტიცხოვლისადმი (1031/1033 წწ.) მისი ხელრთულობა ასე იწყება: „ქ. ესე, ვითა ზემო და მიწერია, ესე ქუემოათ კელითა ჩემითა დამიმტკიცებია“ (ქისკ, I, გვ. 29 : 130; უნდა აღდგეს „ზემოდა[თ]“; „ზემოდა“ პირის გადმომღების შეცდომა; შდრ. იქვე ბაგრატ IV-ის ხელრთულობის დასაწყისი: „ესე, ვითა ზემოდა“ — ქისკ, I, გვ. 30 : 140; ტაბ. — გვ. 270); ან, გიორგი II-ის 1073 წლის სიგელში შიომღვიმისადმი მეფის ხელრთულობა ასე იწყება: „ქ. ესე, ვითა ზემოთ და მიწერია“ (ქისკ, I, გვ. 48 : 40) და სხვ. განსხვავება იმაშია, რომ კახა თორელის ხელრთულობაში ამ ფორმულას მოსდევს სიტყვები: „მწიგნობრისა კელითა მომიჯსენებია“.

XI—XIII სს. ყველა საბუთში, რომელმაც, ან რომლის ტექსტმაც მთლიანი სახით მოაღწია ჩვენამდე, ყოველთვის აღნიშნულია მწერალ-მწიგნობრის სახელი. მაგრამ, ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ეს წესი ვრცელდება მეფეთა მიერ გაცემულ საბუთებზე და ზოგჯერ მაღალი სასულიერო იერარქიის (კა-

თალიკოსი, ჰყონდიდელ-მწიგნობართუხუცესი) პირების საბუთებზე. ხოლო ფეოდალთა მიერ გაცემულ საბუთებზე, როგორცაა რკონის დაწერილი, ეს წესი არ ვრცელდება. პირიქით, დღეს ცნობილ არც ერთ ასეთ საბუთში იგი არ დასტურდება.

მეორე კითხვასხვაობა, რომელიც აღძრავს შენიშვნებს დ. ბაქრაძისეულ ასლსა და საბუთის ტექსტის გამოცემების და პირების წაკითხვებს შორის, ესაა კახა თორელის სახელის წაკითხვა. დ. ბაქრაძისეულ ასლზე გარკვევით იკითხება „კ ა ხ ა ი ც ა“. დ. ბაქრაძეს გადაბმით გადმოცემული ა და ი მიუჩნევია ო-დ და ტექსტის ტრანსლიტერაციაში ამ ადგილას კითხულობს „კა-ხოცა“. „კორპუსის“ გამოცემის კითხვასხვაობების მიხედვით, ასე ყოფილა ეს ადგილი წარმოდგენილი, როგორც საბუთის ლენინგრადულ პირში, ისე ყველა გამოცემაში და გაზიარებულია „კორპუსის“ გამოცემაშიც.

საქმე ის არის, რომ გადაბმით გადმოცემული ა და ი, ძირს დამკვეთელი ბოლოებით, მართლაც ემსგავსება თანამედროვე მოხაზულობის ო-ს. მაგრამ ო XIII ს-ში, რა დროსაც რკონის დაწერილი განეკუთვნება, და XIV და XV სს-შიც იწერებოდა თანამედროვე დაწერილობასთან შედარებით ამოტრიალებული სახით, ან განივი სწორი ხაზის სახით¹⁶. სწორედ ასეთი დაწერილობითაა ო წარმოდგენილი საბუთის ტექსტის დედნის ფრაგმენტის ასლში (იხ. სურ. 1). სწორი ხაზის სახითაა იგი ოთხგზის გადმოცემული კახას ხელრთულობის ასლში (იხ. სურ. 2). ცხადია, რომ დ. ბაქრაძემ მექანიკური შეცდომა დაუშვა — გადაბმით გადმოცემული ა და ი, მსგავსი თანამედროვე ო-ს მოხაზულობისა, ო-დ მიიჩნია და საბუთის გამცემის სახელი „კახა“-დ წაკითხა¹⁷. ეს შეცდომები ასევეა გამეორებული საბუთის ტექსტის გამოცემებშიც.

ყურადღებას იქცევს ის გარემოება, რომ საბუთის ტექსტის „კორპუსის“ გამოცემაში კახა თორელის სახელი გადმოცემულია ხან „კახა“-ს, ხან „კახო“-ს ფორმით. ასე მაგალითად, „კ ა ხ ა“ ეწოდება მას საბუთის ძირითად ტექსტში (ქისკ, I, გვ. 146: 21), საბუთისადმი დართულ იმ ხელრთულობებში, რომლებიც ეკუთვნით: მის მეუღლეს ხათუას (ქისკ, I, გვ. 153: 23), გარეჯის მწირთა ხელრთულობის დამწერს ანტონს (ქისკ, I, გვ. 154: 17), კახას ცოლის ბიძას ივანეს (ქისკ, I, გვ. 154: 23), იოსებ დაყუდებულს (ქისკ, I, გვ. 156: 6, 18); ასევე ეწოდება მას რკონის დაწერილისადმი გვიანდელ მინაწერ საბუთში, რომელიც გაცემულია გიორგი მეფის მიერ (ქისკ, I, 157: 24). „კ ა ხ ო“

¹⁶ ო XV ს-ის II ნახ-დან იწერება ფეხზე დამდგარი და XVI ს-დან, აგრეთვე, ტალიკოსური განივი ხაზის სახით (ნ. შოშიაშვილი, „ანასეული ქართლის ცხოვრების“ დაწერის თარიღი, „მრავალთავი“, V, თბ., 1975, გვ. 48—49).

¹⁷ უნდა აღინიშნოს, რომ XIII საუკუნისათვის ო-ს ამოტრიალებული მოხაზულობით გადმოცემა, ისევე როგორც პ და ჰ-სი, თანამედროვე მხედრულთან შედარებით, შეტრიალებული გადმოცემა, დ. ბაქრაძისათვისაც ცნობილი იყო. ამავ საბუთის ძირითადი ტექსტის დაწერილობის თავისებურებებთან დაკავშირებით იგი შენიშნავს შემდეგს: „В акте этом, писанном мхедрули, встречаются буквы хуцури. исключительно во всем акте употребляемые“ და შემდეგ მოჰყავს მაგალითებად ჩ, ო, პ, წ, ა, ჰ, ც, ძ, მ და კ ასოების მოხაზულობები [იხ. სურ. 2]. დღეს, დ. ბაქრაძის მიერ ამ შენიშვნაში ხელუხრად მიჩნეულ ასოებს, მხედრულს, ან გარდამავალ მხედრულს ეუწოდებთ. მიუხედავად ამ შენიშვნისა, როგორც ვხედავთ, ო-ს წაკითხვაში მან დაუშვა შეცდომა. ცხადია, ეს იხსენებდა იმ დროისათვის ქართული პალეოგრაფიის კონკრეტული საკითხების შეუსწავლელობით. დ. ბაქრაძე თვითონ იყო ამ საკითხების შესწავლის წამომწყები და მისი დამსახურება ჩვენი მეცნიერების წინაშე ამ მხრივაც მეტად დიდია.

ეწოდება მას ხელრთულობების მეორე ჯგუფში, რომლებიც ეკუთვნით: მის სიმამრს გრიგოლ სურამელს (ქისკ, I, გვ. 154:11), მის ცოლის ძმას ბეგას (ქისკ, I, გვ. 154:20), მის ძმას ასიბას (ქისკ, I, გვ. 154:27), ნიკოლოზ კათალიკოსს (ქისკ, I, გვ. 154:33), არსენი მანგლელ მთავარეპისკოპოსს (ქისკ, I, გვ. 155:21), ვიორგი ქართლის მთავარეპისკოპოსს (ქისკ, I, გვ. 156:28) და გრიგოლ ტფილელს (ქისკ, I, გვ. 156:33—34).

ცხადია, რომ „კახა“ და „კახო“ ფორმების ასეთი მონაცვლეობა საბუთის ტექსტში გამოწვეულია პირის გადმოძღვების მიერ გრაფიკული მსგავსების გამო დაშვებული შეცდომებით — თუ სახელს „კახა“ მოსდევდა ბრუნვის ნიშანი-**ი**, ან **-ისა** მხედრულ დამწერლობაში გადაბმით გადმოცემული **ა** და **ი** წაკითხულ იქნა **ო**-დ. ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ საბუთის ტექსტის ლენინგრადულ პირში, რომელიც დ. ბაქრაძისეული პირისაგან დამოუკიდებლად არის გადმოღებული, წარმოდგენილია მხოლოდ „კახა“ ფორმა და ეს ასეცაა ასახული „კორპუსის“ გამოცემის კითხვასხვაობებში.

ზემოაღნიშნულის მიხედვით უნდა დავასკვნათ, რომ რკონის დაწერილის გამცემის სახელია „კახა“ და არა „კახო“, ან ამ სახელების მონაცვლეობა.

საბუთის ხელრთულობებში „კახა“ ფორმის სისწორეს უეჭველყოფს ნუსხურით შესრულებული ხელრთულობა იოსებ დაყუდებულისა, რომელშიც ეს სახელი ორჯერაა მოყვანილი და ორივეჯერ „კახა“-ს ფორმით (ქისკ, I, გვ. 156:6, 23). ცხადია, ნუსხურით დაწერილი ტექსტიდან **ო** და **ა** ასოების აღრევით გადმოღება არ მოხდებოდა. მართალია, „კორპუსის“ გამოცემაში გაკეთებულია შენიშვნა: „უნდა ვიგულისხმოთ, რომ ნუსხა-ხუცურით იყო აგრეთვე სხვა სასულიერო პირთა ხელრთვებიც ამ საბუთში“-ო (ქისკ, I, გვ. 156, შენ. სქოლიოში), მაგრამ ეს მხოლოდ ვარაუდია.

ცნობა იოსებ დაყუდებულის ხელრთულობის ნუსხურით შესრულების შესახებ მოეპოვება თ. ჟორდანიას, დ. ბაქრაძეს და მათ მიხედვით — ი. დოლიძეს (ქისკ, I, გვ. 156, შენ.). სხვა სასულიერო პირთა (ვიორგი ქართლის მთავარეპისკოპოსი, გრიგოლ ტფილელი, არსენი მანგლელი და ნიკოლოზ ქართლის კათალიკოსი) ხელრთულობის დაწერილობის სახეობის შესახებ არც თ. ჟორდანია და არც დ. ბაქრაძე არ აღნიშნავენ, ისევე, როგორც არ აღნიშნავენ საერო პირთა მიერ მხედრულით შესრულებული ხელრთულობების შესახებ. მაშასადამე, „სხვა სასულიერო პირთა“ ხელრთულობებიც ასევე მხედრულით ყოფილა შესრულებული „კორპუსში“ მითითებული შენიშვნის საწინააღმდეგოდ და ამიტომაცაა, რომ მოგან გადმოღებულ გადმონაწერში „კახო“ ფორმაა წარმოდგენილი ნაცვლად „კახასი“.

ნიშანდობლივია, რომ რკონის დაწერილისეული ქართლის კათალიკოსი ნიკოლოზი (ესაა ნიკოლოზ III — 1250—1283) XIII ს-ის ორ სხვა საბუთზე, რომელთაგან ერთის ფოტოპირმა, ხოლო მეორის დედანმა მოაღწია ჩვენამდე, მხედრულით ურთავს ხელს (იხ. ქისკ, I, № 28:46—55, № 40:61—69), რაც, ცხადია, მეტ საფუძველს გვაძლევს ვიჯარაუდოთ, რომ რკონის დაწერილზეც მისი ხელრთულობა მხედრულით იქნებოდა შესრულებული და არა ნუსხურით. უფრო მეტი, იგივე უნდა ითქვას ვიორგი ქართლის მთავარეპისკოპოსისა და არსენ მანგლელის ხელრთულობათა შესახებ, რომლებიც, დართული გრიგოლ სურამელის დაწერილზე შიომღვიმისადმი, ასევე მხედრულითაა შესრულებული (ქისკ, I, 27:43—50, 64—75, ფოტო — გვ. 360, 362).

მაშასადამე:

1. რკონის დაწერილის დ. ბაქრაძის მიერ გადმოწერილ პირში (Sd-2859) ჩართულია საბუთის ორი ნაწყვეტის ასლი (9v).

2. საბუთის ტექსტის ხელრთულობებში „კახა“ და „კახო“ ფორმების მონაცვლეობა უნდა გასწორდეს — საბუთის დედანში, როგორც ჩანს, ყველგან იკითხებოდა „კახა“. ფორმა „კახო“ -o და -ისა ბრუნვის ნიშნების წინ მიმავალ ა-სთან გადაბმის არასწორად წაკითხვის შედეგად ჩანს მიღებული.

3. საბუთის ტექსტში ყველა შემთხვევაში სახელის წაკითხვას „კახა“-ს ფორმით მხარს უჭერს საბუთის ტექსტის დ. ბაქრაძისეული ასლის მონაცემები, ნუსხურით შესრულებული ხელრთულობა-დამტკიცება (იოსებ დაყუდებულისა) და საბუთის ლენინგრადული პირი.

В. И. СИЛОГАВА

КОПИЯ ФРАГМЕНТА ДОКУМЕНТА «ПИСАНИЕ РКОНИ» И О ПРОЧТЕНИИ НЕКОТОРЫХ МЕСТ В ЕГО ТЕКСТЕ

Резюме

Один из самых замечательных исторических документов средневековой Грузии — *Писание Каха Торели Рконскому монастырю*, составленный около 1260 года, до нас дошел, к сожалению, лишь в копиях XIX века (Одна из них хранится в Ленинграде, в Институте востоковедения АН СССР, в фонде акад. М. И. Броссе — G 29, H 46; а другая — снятая известным грузинским историком, чл.-корр.-ом Петербургской АН Д. З. Бакрадзе, в Институте рукописей им. К. С. Кекелидзе АН Грузии — Sd 2859). По подлиннику документ был издан Ф. Жордания в 1897 году. Все последующие публикации текста, в том числе последняя, осуществленная в I томе «Корпуса грузинских исторических документов (IX—XIII вв.)» (1984), основаны на издании Ф. Жордания и на двух вышеуказанных копиях.

В статье предпринято переиздание фрагмента (7 строк) позабытой факсимильной копии с подлинника этого обширного документа, включенной вместе с фрагментами таких же копий с других древнегрузинских письменных памятников, в том числе исторических документов, в работе Д. З. Бакрадзе «Грузинская палеография», которая была опубликована в «Трудах V археологического съезда в Тифлисе 1881 г.» (М., 1887). Эта копия и воспроизведенный в ней текст в имеющихся публикациях данного документа, к сожалению, не учитывались. Она дает возможность с большой достоверностью передать текст данной части подлинника и разрешить вопросы, связанные с отдельными разночтениями в имеющихся изданиях документа.

Кроме того, в копии, снятой рукой Д. З. Бакрадзе (Sd 2859), включены прориси двух строк подлинника писания Каха Торели. Они со своей стороны, дают возможность уточнить прочтение отдельных мест документа, в том числе, имени выдавшего документ грузинского феодала Каха Торели: в тексте документа, во всех случаях его имя, видимо, следует воспроизводить в форме *კახა Каха* а не *კახო Кахо*, или же в чередовании этих форм, как это было принято в имеющихся публикациях текста.

V. SILOGAVA

A COPY OF THE FRAGMENT OF THE RKONI CHARTER AND THE DECIPHERMENT OF SOME PASSAGES OF THE TEXT

Summary

The charter granted by Kakha Toreli to the Rkoni monastery, compiled in ca 1260, is one of the most remarkable historical documents of medieval Georgia. Regreatably, the document has come down to us only in 19th cent. copies. One of the copies is preserved at the Institute of Oriental Studies, Acad. Sci. USSR (fonds of Acad. M. F. Brosset, G 29, H 46), and the other—made by the wellknown Georgian historian D. Z. Bakradze, Corr. Member of the St. Petersburg Acad. Sci.—is at the K. S. Kekelidze Institute of Manuscripts, Georgian Acad. Sci., Sd. 2859. In 1897 Th. Zhordania published the document on the basis of the original. All the later editions of the text, including the latest, published in 1984 in volume I of the *Corpus of Georgian Historical Documents* (9th-13th cent.), are based on Zhordania's edition and on the two copies cited above.

The paper is an attempt at re-editing a fragment (7 lines) of the forgotten facsimile copy of the original of this extensive document, included together with other old Georgian written documents—historical inclusive—in D. Z. Bakradze's *Georgian Palaeography*, published in the Proceedings of the 5th Archaeological Congress at Tiflis in 1881 (Moscow, 1887). This copy, and the text reproduced in it have, unfortunately, not been taken into account in the publications of the given document. It permits—with a large degree of validity—to convey the text of this part of the original, and to solve problems connected with individual variant readings found in the editions of the document.

In addition, outline copies of two lines of the original of Kakha Toreli's Charter are included in the copy made by D. Bakradze (Sd. 2859). These lines enable a specified reading of individual passages of the document, including the name of the Georgian feudal ruler, Kakha Toreli, the issuer of the document. In all cases, his first name should apparently be reconstructed in the form კახა Kakha rather than კახო Kakho, or through an alternation of these forms, as has been done in the available publications.

წარმოადგინა საქართველოს რესპუბლიკის მეცნიერებათა აკადემიის კ. კეკელიძის სახ. ზეგნაწერთა ინსტიტუტმა

პავლე შირშილაშვილი

ილია ვარძიის „მრავალთახიანი გამოქვაბულის“
დანიშნულების შესახებ

1985 წელს გამოქვეყნდა ლ. მარუაშვილის და კ. ხარაძის წერილი სათაურით — „ქვის სამტრედეები შუა საუკუნეების ამიერკავკასიაში“¹.

სტატიის სათაური და ტექსტი დასაწყისიდანვე იმაზე მიგვანიშნებს, რომ საქართველო-სომხეთში შემორჩენილი „პირველი შეხედვით უცნაური არქიტექტურული ქმნილებანი, რომელთა დანიშნულების შესახებ დღემდე პრესასა და ლიტერატურაში ერთი მეორისაგან განსხვავებული შეხედულებაა გამოთქმული“², სადღეისოდ მათ მიერ უკვე ამოხსნილია.

თუ ავტორებს დაუფერებთ, აქ სადავო და საკამათო თითქოს არაფერია, მაგრამ, როცა ისინი არ მიუთითებენ „პრესასა და ლიტერატურაში განსხვავებულ შეხედულებათა ავტორებს“, მათ შრომებსა და უკრიტიკოდ, — ანაზის გარეშე, თანაც დამახინჯებულად გვაწვდიან ზოგიერთი ავტორის შრომას და მასზე დართულ კომენტატორის ნაზრევს, ცხადია ყოველივე ეს, მკვლევართა ამგვარ ნაღვალს არა თუ ექვეყნე აყენებს, არამედ აუბრალოებს და მიუღებელსაც კი ხდის.

მხედველობაში გვაქვს ავტორთა მიერ ციტირებული დ. ყიფშიძის ნაშრომი „ანის გამოქვაბულები“, რომელსაც თან ახლავს ნ. ტოკარსკის წინასიტყვაობა და კომენტარები³.

ლ. მარუაშვილი და კ. ხარაძე, გვაცნობენ დ. ყიფშიძის ბიოგრაფიას ხოლო შემდეგ მის შეხედულებას (როგორც ამას ქვემოთ ნათლად დავინახავთ) არასწორად გვაწვდიან. ასე მაგალითად: ისინი აღნიშნული შრომიდან ასახელებენ გვერდებს (12, 20—21, 114—117, 172), იმომწმებენ „გამოკვეთილ სამტრედეთა“ ფოტოსურათებს (ტაბ. 25, 26, 35, 48), მიუთითებენ იმაზე, რომ ნაშრომში სამტრედეები გამოყოფილია ცალკე თავად (გვ. 20—21), დადგენილი აქვთ „ამ ნაგებობათა ორი არქიტექტურული ტიპი — სწოკუთხოვანი (ტაბ. II, 1), „მრგვალი (ტაბ. II, 2), ტაძრის ფორმის იმიტაცია“, სულ 15 კომპლექსი (ტოკარსკის მიხედვით — 16 — პ. ფ.) ამასთან, დასძენენ იმასაც, რომ „დ. ყიფშიძის მოწმობით, მტრედები ანის გამოქვაბულ სამტრედეებში ამჟამად (1915 წ.) ბუდობენ და მათი ნაკელი გამოიყენება სასუქად ბოსტნებისათვის“⁴.

¹ ლ. მარუაშვილი, კ. ხარაძე, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გეოგრაფიული საზოგადოების შრომები, ტ. XVI, 1985, გვ. 144—150.

² იქვე, გვ. 144.

³ Д. А. Кипшидзе, Пещеры Ани, Ереван, 1972.

⁴ ლ. მარუაშვილი, კ. ხარაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 148—149.

ასევე ავტორები იმოწმებენ დ. ყიფშიძეს, რომ „მტრედის ნაკელის მოსაბოვებლად სამტრედეებს აშენებდნენ ძველ საბერძნეთში, ეგვიპტეში, სპარსეთში, ხოლო ანისა და სომხეთის სხვა რეგიონებში აშენებული სამტრედეები არ მოიპოვება“⁵.

ავტორები არც იმას ივიწყებენ, რომ ნ. ტოკარსკი, ეხება რა დ. ყიფშიძის ცნობას საბერძნეთ-ეგვიპტე-სპარსეთში აშენებული სამტრედეების შესახებ, შენიშნავს, რომ მას თავად პირველ მსოფლიო ომში, კავკასიის ფრონტზე ყოფნისას, 1915 წელს, ოთლისის მიდამოებში უნახავს ქვისგან აშენებული სამტრედე⁶.

ზემოთქმულის შემდეგ როგორც ნ. მარის, ნ. ტოკარსკის, ისე ჩვენი ოპონენტების მისამართით იბადება კითხვები: 1. რით არის გამოწვეული ის გარემოება, რომ, გარდა ანის აღნიშნული გამოქვაბულებისა, ანისა და სომხეთის სხვა რეგიონებში აშენებული სამტრედეები არ მოიპოვება? ნუთუ გამოკვეთილ „სამტრედეთა“ რიცხვი 15—16 კომპლექსი, რა სიდიდისაც არ უნდა ყოფილიყო თითოეული მათგანი, იმხანად და შემდეგშიც აკმაყოფილებდა მოსახლეობის მზარდ მოთხოვნილებას ამგვარ სასუქზე?

2. თუ მრავალთაჩიან გამოქვაბულთა ფუნქციას (როგორც ჩვენში, ისე სომხეთში) მტრედების მომრავლება-მოშენება შეადგენდა იმ მიზნით, რომ მოსახლეობას ბოსტნებისათვის სასუქად ბევრი ნაკელი ჰქონოდათ. ეს ხომ ტრადიციად უნდა დარჩენილიყო ჩვენშიც, სომხეთშიც და მომდევნო საუკუნეებში გაგრძელებულიყო და როგორც მონასტრებში, ისე სოფლად ვეებერთელ სამტრედეების ქსელი უნდა გვქონოდა? რამდენადაც ვიცით, არც ქართულ და არც სომხურ ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში ამგვარი მასალები დღემდე ვინმეს მიერ დამოწმებული არ არის.

3. რამ განაპირობა თაჩიანი გამოქვაბულების ორი ფორმის („სწორკუთხოვანი“ და, მით უმეტეს, „მრგვალი ტაძრის ფორმის იმიტაცია“) გამოკვეთა, არის იგი მშენებლის გემოვნებით ნაკარნახები თუ რაიმე სხვა ფუნქციურ დანიშნულებაზე მიუთითებს?

4. ცნობილია, რომ დ. ყიფშიძე ერთი იმ მკვლევართაგანი იყო, ვინც ვარძიის საფუძვლიან შესწავლას მოჰკიდა ხელი და უძღვნა კიდევაც მას სათანადო ნაშრომი⁷. აქედან გამომდინარე, იბადება კიდევ ერთი კითხვა: რით უნდა ავსნათ ის გარემოება, რომ დ. ყიფშიძე, რომელიც სწავლობს ანის ე. წ. „სამტრედეებს“, მსჯელობს მათ შესახებ, მოაქვს შორეული პარალელები საბერძნეთ-ეგვიპტე-სპარსეთში აშენებული თუ გამოკვეთილი სამტრედეების შესახებ და ერთი სიტყვითაც კი არას ამბობს უახლესი პარალელის ვარძიის „მრავალთაჩიანი“ გამოქვაბულებთან მათი რაიმე მსგავსება-განსხვავების შესახებ? ამას იმიტომ აღვნიშნავთ, რომ თვით ანის გამოქვაბულებს დ. ყიფშიძე უფლისციხის გამოქვაბულებს ადარებს და წერს: „... Это был настоящий пещерный город, вроде Уплис-Дихе, в Грузии, близ г. Гори Тифлисской губернии“⁸.

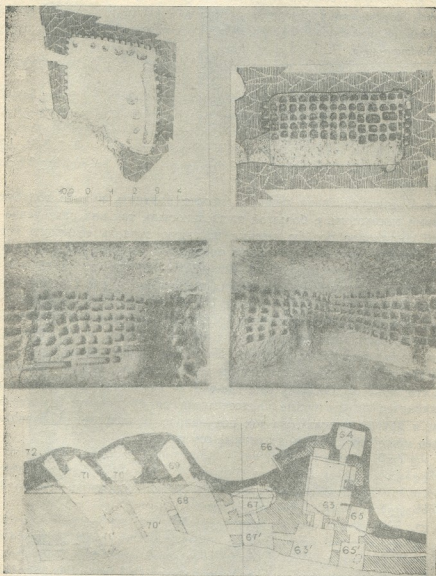
⁵ ლ. მარულაშვილი, კ. ხარაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 149.

⁶ იქვე.

⁷ Д. А. Кипшидзе, Пещеры Ани, с. 20—21.

⁸ Д. Кипшидзе, О росписи большого храмового пещерного сооружения Вардзии, Известия КИАИ, т. III, 1925, с. 87—96.

⁹ Д. А. Кипшидзе, Пещеры Ани, с. 16—24.

5. რამდენად გონივრულია იმაზე ფიქრი, რომ სამეფო მონასტერში, რომელიც ამასთანვე, მტრისათვის შენიღბული ციხე-სიმაგრე იყო, რაზედაც მიუთითებს როგორც სამხედრო, ისე სამოქალაქო ტიპის ნაგებობანი¹⁰, V-სარ-

¹⁰ კ. მელითაური, ვარძიის სამშენებლო ხუროთმოძღვრული შესწავლის საკითხები, 1961, გვ. 35.

თულზე ყოფილიყო სამტრედე, თუნდაც „სამხედრო და ესთეტიკური ტკობის მიზნით?“¹¹. ნუთუ მტრისათვის მტრედების გუნდური ფრენა შეუმჩნეველი დარჩებოდა? ამასთან არსებობს მემკვიდრის ცნობა იმის შესახებ, რომ თამარის მითითებით მშენებელმა „კლდისაგან გამოკუთხა, თვთ პატოსანი ეკლესია და მონაზონთა საყოფი სენაკები, რომელი მტერთაგანცა შეუვალ და უბრძოლველყო“¹².

წერილობით წყაროში დაცულ ამ ცნობას ჩვენი ობოენტები რატომ არ აძლევენ რაიმე განმარტებას?

ახლა იმის შესახებ თუ ლ. მარუაშვილი და კ. ხარაძე რამდენად მიაგებენ პატივს დ. ყიფშიძის ხსოვნას და როგორი მეცნიერული კეთილსინდისიერებით აწვდიან ცნობებს მკითხველს მისი ნაშრომიდან „ანის გამოქვაბულები“.

დ. ყიფშიძის დასახელებული ნაშრომიდან მოვიტანთ ამონაწერს სწორედ იმ თავიდან, რომლითაც, ლ. მარუაშვილი და კ. ხარაძე ხელმძღვანელობდნენ:

«...В этих анийских пещерах можно признать именно голубятни, которые высекались с большой тщательностью, так как разведение голубей составляло особую, весьма полезную отрасль сельского хозяйства. Однако странно при таком предположении, почему мы не имеем ни одной выстроенной голубятни в Ани или где-либо в другом месте наподобие греческих, египетских и персидских, где строились иногда роскошные постройки в два (и более) этажа. Если разведение голубей для сельскохозяйственных нужд было в обычае у анийцев, то оно могло быть известно и в других частях Армении, и мы должны бы иметь целый ряд таких построек. Но в Ани ничего подобного нет. Не известно, есть ли где-либо, хотя бы в пещерах, подсобные помещения. Так что, пока не найдутся еще где-нибудь аналогичные постройки или не найдутся литературные свидетельства на армянском (или грузинском и других языках), до тех пор вопрос о назначении названных пещер может возбуждать некоторые сомнения»¹³.

ასე რომ, მკვლევარი სრულიად სამართლიანად დაასკვნის: ვიდრე არ აღმოჩნდება სხვა ადგილას ანალოგიური ნაგებობები, ან სომხურ და ქართულ წერილობით წყაროებში არ იქნება რაიმე ცნობა მიკვლეული, მანამდე მათი დანიშნულების შესახებ ვერაფერს ვიტყვით¹⁴.

ლ. მარუაშვილი და კ. ხარაძე კი, პირიქით, გვიმტკიცებენ, თითქოს დ. ყიფშიძე ადსტურებდეს, რომ ანის მრავალთახიანი გამოქვაბულები სამტრედეებს წარმოადგენენ¹⁵. აქ, როგორც იტყვიან, კომენტარი ზედმეტია.

ზემოაღნიშნულს გვინდა ისიც დავუმატოთ, რომ თუ ანის გამოქვაბულებში მტრედების მოშენება ადამიანის სურვილისამებრ ხდებოდა, სასუქის შეგროვების მიზნით, მაშინ ყიფშიძის დროს (1915 წ.) გამოქვაბულში ასეთი დიდი რაოდენობით რატომ იყო სქელ ფენად მტრედის ნაკელი? ნუთუ ხალხმა მისი სასუქად გამოყენების ტრადიცია დაივიწყა?

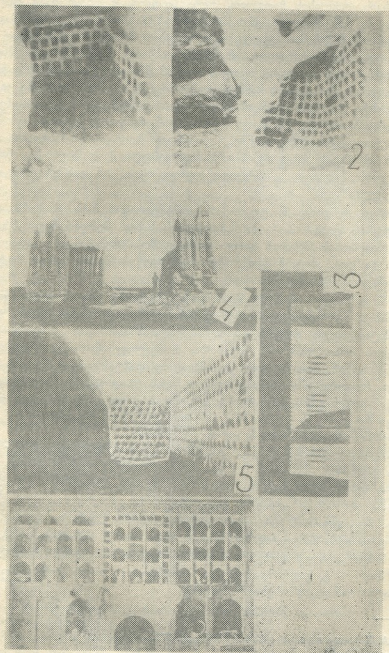
¹¹ ლ. მარუაშვილი, კ. ხარაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 147.

¹² ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი, 1941, გვ. 123.

¹³ Д. А. Кипшидзе, დასახ. ნაშრომი, გვ. 20—21.

¹⁴ იქვე, გვ. 20—21.

¹⁵ ლ. მარუაშვილი, კ. ხარაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 148—149.

ახლა ვნახოთ როგორ კომენტარს უყუებენ ნ. ტოკარსკი დ. ყიფშიძის ზემოთ მოტანილ მოსაზრებას; აღნიშნული კომენტარიდან ირკვევა, რომ 1915 წ. პირველი მსოფლიო ომის დროს, კავკასიის ფრონტზე ყოფნისას, ნ. ტოკარსკის, ოთლისის ჩათვლით, ოთხი სოფლის ტერიტორიაზე უხდებოდა გავლა და მან მხოლოდ ერთ სოფელში-ხუევასში, ისიც ციხე-სიმაგრეში ნახა ერთ-ერთი ნაგებობის კედლები, რომლებიც მრავალი თახჩით იყო შემკული, ნ. ტოკარსკის მიხედვით, ამ მრავალთახჩიანი ნაგებობის დანიშნულების შესახებ არავინ არაფერი იცოდა, ამიტომ მნახელები მასზე სხვადასხვა აზრისანი იყვნენ, მათ შორის სამხედრო პირნიც; მის სამტრედეობაზე კი არავინ ფიქრობდა, იმიტომ, რომ იმ ხანად იქ არც მტრელები ბუდობდნენ და არც იტაქზე მათი ნაკვლის კვალი ჩანდაო, მან, როგორც თვითონ აღნიშნავს, მხოლოდ ერთი წლის შემდეგ ანში, ნ. მარისაგან შეიტყო, რომ ხუევასის ციხე-სიმაგრეში არსებული მრავალთახჩიანი მიტოვებული ქვის ნაგებობა, ანის გამოქვაბულების მსგავსად, „სამტრედე“ უნდა იყოს, იმ განსხვავებით, რომ იგი აშენებულია¹⁶.

ამგვარად, როგორც ნ. ტოკარსკის კომენტარიდან ჩანს, ნ. მარს, თავის მხრივ, ხუევასის ციხე-სიმაგრეში ნანგრევების სახით შემორჩენილი მრავალთახჩიანი ნაგებობის შესახებ გარდა პირადი მოსაზრებისა, სხვა არავითარი ცნობა არ გააჩნია. ამიტომ ვფიქრობთ, რომ იგი ყიფშიძის ზემოთ მოტანილ მოსაზრებას ვერაფერს მატებს.

ჩვენ მივეჩვით, რომ 1915 წ. როგორც ნ. მარმა, ისე ნ. ტოკარსკიმ და სხვებმა ნახეს რა ისტორიული ბედუქუდმართობით გაპარტახებული, უპატრონოდ მიტოვებული როგორც ანის მრავალთახჩიანი გამოქვაბულები, ისე ხუევასის ქვის მრავალთახჩიანი ნაგებობა, რომელსაც იმ ხანად მტრელები დაპატრონებოდნენ, მათ მხოლოდ და მხოლოდ ფაქტის კონსტანტაცია მოახდინეს, და როგორც ამას სამართლიანად წერს დ. ყიფშიძე, სამტრედეებად მხოლოდ ამ გარემოების გამო მიიჩნიეს¹⁷. ნაგებობათა თავდაპირველი დანიშნულება კი როგორც ეს უფრო მოგვიანებით შუა აზიის მრავალთახჩიან ნაგებობათა შესწავლის დროს მოხდა, აუხსნელი დარჩა.

ვ. ლავროვის მიხედვით, შუა აზიაში თითოეული ხორეზმული სამფლობელოს გამგებელს ერთ-ერთი საცხოვრებელი კოშკის კედლები, შიგნიდან შემკობილი ჰქონია თახჩებით. მიაჩნიათ, რომ იგი საცხოვრებელი სახლის მისაღები იყო და, იმავე დროს, გამოყენებული ყოფილა ძვირფასი საგნების შესანახად, რაც ავტორის ვარაუდით, არქეოლოგიური გათხრებითაც დასტურდება. ვ. ლავროვის მიხედვით, შუა აზიაში ასეთ კოშკს პირობითად „კაპტარხანას“ — სამტრედეს უწოდებენ¹⁸. ამ ცნობას ჩვენში პირველად (1960 წ.) ყურადღება მიაქცია გ. ვაფრინაშვილმა, როდესაც იგი თავის მონოგრაფიაში¹⁹ ჩვენს სტატიასთან დაკავშირებით²⁰ შეჩერდა.

¹⁶ Д. А. Кипшидзе, *დასახ. ნაშრომი*, გვ. 172.

¹⁷ იქვე, გვ. 20—21.

¹⁸ В. А. Лавров, *Градостроительная культура Средней Азии*, М., 1950, с. 82—90, 91, 92, илл. 190—194.

¹⁹ Г. Гаприндашвили, *Пещерный ансамбль Вардзиа*, 1960, с. 65.

²⁰ П. М. Пирпилашвили, *О назначении вардзийской пещеры «нишами»*, *Сообщения Академии наук Грузинской ССР*, т. XXI, № 3, 1958, с. 377—384.

მართალია, ლ. მარუაშვილი და კ. ხარაძე არც ე. ლავროვის და არც გ. გაფრინდაშვილის ნაშრომს თავიანთ წერილში არ ასახელებენ, მაგრამ ერთი რამ ცხადია: მათ გ. გაფრინდაშვილის მიერ ლავროვის წიგნიდან მოტანილი ცნობა იმთავითვე არასწორად გაიგეს²¹.

როგორც შემდგომში გაირკვა, მათ შუა აზრის, ძეგლებს, ე. ლავროვის და გ. გაფრინდაშვილის მოსაზრებებს თავი დაანებეს და, ნ. ტოკარსკის მეგზურობით, პარალელების ძებნა (ზემოაღნიშნული წესით) ანსა და თურქეთ-საბერძნეთში დაიწყეს. აი, რას წერენ ისინი: „ჩვენთვის უჯრებიან ნაგებობათა ანუ თახჩებიანი სათავსების სამტრედეობა ნათელი გახდა ჯერ უცხოეთის გეოგრაფიულ ჟურნალში მოთავსებული ფოტოგრაფიის წარწერების მიხედვით და შემდეგ საბოლოოდ დადასტურდა იმ მოკლე სიუჟეტით, რომელიც საკავშირო ტელევიზიამ გადმოსცა „ძველი გამოქვაბულების საიდუმლოება“, იგი ეხებოდა სომხეთში შემონახულ ამ ტიპის ნაგებობებს“²².

ცხადია, როგორც უცხო, ისე სამამულო ლიტერატურული წყაროების დამოწმება არა თუ საჭირო, აუცილებელიცაა: ამიტომ გვინდა ვიკითხოთ: „იმ უცხოეთის გეოგრაფიულ ჟურნალს“, რომელშიც ავტორებმა მსგავსი ფოტოები ნახეს, აქვს თუ არა თავისი სახელწოდება, ანდა რამდენად გამართლებულია მეცნიერულ საკითხზე მსჯელობის დროს არასპეციალისტთა მიერ ვაკეთებული „ფოტოგრაფიის წარწერისა“ და „მოკლე ტელესიუჟეტის“, საბუთად მოშველიება? რად ჰგონიათ ლ. მარუაშვილს, კ. ხარაძეს და სხვებს, რომ ყველა მრავალთახიანი გამოქვაბული ან ნაგებობა, თუ „აფთიაქი“ არა, „სამტრედე“ მაინც უნდა იყოს, ან „თახჩას“²³ და — „უჯრას“²⁴ რატომ აიგივეებენ, ანდა „მრავალთახიანი“ გამოქვაბულები რატომ ეჩვენებათ „უცნაურ არქიტექტურულ ქმნილებად“²⁵.

ვიდრე ამ საკითხზე რამეს ვიტყვოდეთ, ზემოთქმულის ნათელსაყოფად, ე. ლავროვის წიგნიდან, რომლითაც გ. გაფრინდაშვილი ხელმძღვანელობს მოვიტანთ როგორც ავტორისეულ რეპროდუქციებს (იხ. ტაბ. II, 3, 4, 5, 6), ისე ამონაწერს: „Традиция украшать одну из угловых башен нишками пережиточно сохранилась и в дальнейшем, когда бытовое значение этого прёма было забыто. Нишки часто использовались птицами (главным образом голубями), для устройства гнезд, отчего и самые здания получили свое нынешнее название каптархана, что значит голубятня. Примерами могут служить угловые башни Ильгельды в Хорезме и др.

В более позднем жилом доме Средней Азии с каптархана в ее бытовом значении можно сравнить михманхана — комнату для приема гостей,

²¹ ლ. მარუაშვილი, კ. ხარაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 145.

²² იქვე, გვ. 146.

²³ ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი „თახჩის“ შესახებ ვკითხულობთ „თახჩას“ (თახჩისა) არაბ. სპარ. თაჩა „პატარა თარა“, „ნიში“ (ყველში დატანებული, გამოჭრილი კარადა) ჩვეულებრივ უკარადო და თაროებიანი, ჭურჭლან, სურსათისა და სხვ. შესანარაღ 1955, ტ. IV, გვ. 353—354.

²⁴ ხოლო „უჯრა“ განმარტებულია: „უჯრა“ (უჯრისა) გამოწვევით გასასხნელი რისამე შესანახი ყუთი (მაგიდისა, კარდისა, 1960, ტ. VI, გვ. 1755).

²⁵ ლ. მარუაშვილი, კ. ხარაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 144.

обычно богато украшенную и иной раз расположенную во втором этаже, т. е. выделенную из всех остальных комнат жилого дома»²⁶.

ე. ი. ფოტოებიდან, მოტანილი ციტატიდან ირკვევა, რომ შუა საუკუნეებში შუა აზიაში მტრედებისათვის ხალხი სპეციალურად კი არ აშენებდა მრავალთახიან შენობებს, როგორც ეს ლ. მარუაშვილმა, კ. ხარაძემ და სხვებმა გაიგეს, არამედ თვით მტრედები ეპატრონებოდნენ მანამდე ისტორიული ბედუქულმართობის გამო ნანგრევებად ქცეულ, უცნობი დანიშნულების შენობების მრავალთახიან კედლებს და ხალხმა, როგორც ვ. ლავროვი ამბობს, სახელი „კაბტარხანა“ ანუ „სამტრედე“ სწორედ ამიტომ შეარქვა მათ²⁷.

როგორც დ. ყიფშიძის დასახელებული ნაშრომიდან შევიტყვეთ, ასევე მოუვიდათ ანის მრავალთახიანი გამოქვაბულების და ხუვახის თახჩიანი ნაგებობის ხილვისას ნ. მარს და ნ. ტოკარსკის²⁸. რასაც ლ. მარუაშვილი და კ. ხარაძე, ანგარიშსაც არ უწევენ.

თუ შევადარებთ „კაბტარხანისა“ (ტაბ. II. 5—6)²⁹ და ვარძიის № 70 გამოქვაბულის თახჩებს (ტაბ. I. 3, 4), ისინი როგორც სიდიდით, ისე მორთულობით აშკარად განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან. ამას გ. გაფრინდაშვილიც გრძნობს. ამიტომ მკვლევარი უკან იხევს, უარყოფს ვარძიის მრავალთახიანი გამოქვაბულის საცხოვრებელი ფუნქციას და აცხადებს „მართალია, ვარძიის თახჩიან გამოქვაბულს“ ამგვარ დანიშნულებას ვერ მივცემთ, მაგრამ თუ ამ პარალელური მასალის მიხედვით ვიმსჯელებთ და ხალხური გადმოცემით ვიხელმძღვანელებთ, იგი უნდა იყოს ძვირადღირებული სამეურნეო საყოფაცხოვრებო საგნების საცავი“³⁰.

ამ დასკვნის გამო შეიძლება ვიკითხოთ: თუ მეცნიერი მრავალთახიანი განყოფილების დანიშნულების ახსნისას მთავარ წყაროდ ხალხურ გადმოცემას მიიჩნევს და არა თვით „თახჩას“, მაშ რატომ ჰგონია მას, რომ № 70 მრავალთახიანი გამოქვაბული მაინცდამაინც „საცავია“ და არა „აფთიაქი“ ან „არქივი“? აკი ამის შესახებ თავად წერს: რომ: „По народному преданию это помещение с маленькими нишами отождествляется с аптекой, казной или с архивом“³¹.

დავუშვათ, როგორც ვ. გაფრინდაშვილი ფიქრობს, მრავალთახიანი გამოქვაბული ძვირად ღირებული სამეურნეო-საყოფაცხოვრებო საგნების საცავი იყო, მაშ სადღა ვეძებთ აფთიაქი და არქივი? ხომ არ შეიძლება ერთ გამოქვაბულს სამნაირი დანიშნულება ჰქონოდა? არადა რამდენად სწორია ამ გადმოცემის იმგვარი გაგება, რომ ერთი და იგივე საცავი (ამ შემთხვევაში № 70 თახჩიანი გამოქვაბული), ერთმა მკვლევარმა „აფთიაქად“ მიიჩნის; მეორემ — „ძვირად ღირებული ნივთების სალაროდ“, ხოლო მესამემ „არქივად“ მონათლოს.

ჩვენი ხალხური მთქმელები 1937 წლიდან მოყოლებული, იმთავითვე, აღნიშნავენ მხოლოდ იმას, რომ V სართულზე არსებული „მრავალთახი-

²⁶ В. А. Лавров, დასახ. ნაშრომი, გვ. 91-92.

²⁷ იქვე.

²⁸ Л. А. Кипшидзе, დასახ. ნაშრომი, გვ. 20-21.

²⁹ В. А. Лавров, დასახ. ნაშრომი, გვ. 82-90; 91, 92.

³⁰ Г. Гапридашвили, დასახ. ნაშრომი, გვ. 65.

³¹ იქვე.

ანი“ ოთხკუთხედი გამოქვაბული მხოლოდდა მხოლოდ „აფთიაქია“ (იხ. ტაბ. I. 3, 4) (ეს ფაქტი კ. მელითაურსაც აქვს დამოწმებული)³², ხოლო ვარძიის ტერიტორიაზე (მეორე სართული) და მის მახლობლად მდებარე წრიული ფორმის (ბერის ხევი, ზედა ვარძია, წყალსადენის ტრასა) თახჩიანი გამოქვაბულებიდან ზოგი „სალაროა“, ზოგიც არქივი“³³.

ქართულ ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში ჩვენ მიერ დამოწმებული ცნობები მომდევნო წლებში ვარძიის არქიტექტურული სინამდვილითაც და დადასტურდა. ასე, მაგალითად: ჩვენ მიერ აღწერილია № 70 თახჩებიანი გამოქვაბული სრულიად განსხვავდება № 106 თახჩებიანი გამოქვაბულისაგან იმით, რომ პირველი ოთხკუთხედი (ტაბ. I. 3, 4), ხოლო მეორე წრიული³⁴ კონსტრუქციისა. ამასთან, პირველში, ჰიგიენური თვალსაზრისით თახჩები იატაკიდან 50—78 სანტიმეტრითაა დაშორებული (ტაბ. I. 3, 4), მეორეში აღნიშნული წესით დაცული არაა, პირიქით, თახჩები იატაკიდან იწყება და ჰერამდე აღწევს. ასევე, პირველს განათება და შესასვლელი სამხრეთის მხრიდან ჰქონია (ტაბ. I. 5) იხ. რეკონსტრუქცია... (ხოლო მეორეს — ერდოებით ხისკიბით ჩასასვლელი ზემოდან აქვს ისე როგორც ეს ბერისხევის კომპლექსის ანალოგიურ გამოქვაბულებში³⁵. გარდა ამისა, განსხვავება თვით თახჩების ფორმასა და სიდიდეშიცაა. გვინდა აღვნიშნოთ, რომ დასახელებულ შრომებში ამ დეტალებს გ. გაფრინდაშვილიც და კ. მელითაურიც შენიშნავენ, მაგრამ რატომღაც ყურადღებას არ უთმობენ, ან სხვაგვარ ინტერპრეტაციას აძლევენ. ჩვენ კი გვგონია, რომ აქ საქმე გვაქვს ორი ტიპის — სხვადასხვა დანიშნულების მქონე თახჩებიან გამოქვაბულებთან, რომელთაგან № 106 საგანგებო დანიშნულებისა უნდა ყოფილიყო, და თუ აქვე მოვიშველიებთ ივ. ჯავახიშვილის განმარტებას „სალაროს“ თაობაზე, „სადაც დაცული იყო ფული, განძეულობა, ოქრო, ვერცხლი, ძვირფასი ქვები, რაც კი მოეპოვებოდა მონასტერს, უმეტესად სხვანაირად უნდა ყოფილიყო მოწყობილი, რათა დაცული ჰქონოდათ ყოველგვარი ხელყოფისაგან“³⁵.

ამგვარად, თუ დავუშვებთ, რომ საქართველოს სხვა მონასტრების მსგავსად, ვარძიის სამეფო მონასტერსაც, „აფთიაქის“ გარდა, ჰქონდა თავისი როგორც განძსაცავი — „სალაროს“ სახით, ისე სამეფო და მონასტრის საიდუმლო საბუთების შესანახი „არქივი“, რაც ხალხური გადმოცემითაც დასტურდება, შეიძლება დავუშვათ, რომ იგი სწორედ № 106 კონსტრუქციის ან მისი მსგავსი გამოქვაბული უნდა ყოფილიყო, რადგან საგულისხმოა, რომ მათ ერთნაირი დაცვა დასჭირდებოდათ. ამასთან, ვფიქრობთ, რომ „სალაროს“

³² კ. მელითაური, „ვარძიის სამშენებლო ზეოთმომოცრული შესწავლის საკითხები“, 1961, გვ. 81, იგი წერს: „ნათენაქმ 1939 წ. 70-ე გამოქვაბულზე მაცნობა, რომ იგი აფთიაქს წარმოადგენს“. 1937—40 წლებში ნ. ნათენაქმ და სოფ. გოგაშენში მცხოვრებმა სხვა პირებმა (იხ. ქვემოთ) ჩვენც იგივე ცნობა მოგვაწოდეს. ჩანს, გადმოცემის მიმართ თავიანთი აზრი მათ არც შემდგომში შეუცვლიათ.

³³ მთქმელები: ივანე მექოშვილი, 120 წ. 1937 წ., კეკელა ყრუაშვილი-ანთაძისა, 85 წ., 1940 წ., კონა მურადაშვილი, 115 წ., თომა გოგოლაძე 95 წ., 1938 წ. სოფ. ხიზაბავრა, სტეფანე ხუციშვილი, 112 წ., 1938 წ. სოფ. ჭაქარი, ნ. ნათენაქმ, 40 წ., გ. ნათენაქმ 80 წ., ვ. ნათენაქმ, 75 წ., 1937—40 წწ. სოფ. გოგაშენი, თ. თენაშვილი 75 წ., 1940 წ., სოფ. ვარგავი, ლ. ზედგენიძე 80 წ., 1940 წ., სოფ. ზევი, შ. ასანაძე, 84 წ. სოფ. სარო; კონა მურადაშვილი, 85 წ. სოფ. ბნელა და სხვ...

³⁴ კ. მელითაური, დასახ. ნაშრომი, გვ. 80, სურ. 137.

³⁵ ივ. ჯავახიშვილი, მასალები ქართველი ერის მატ. კულტურის ისტორიისათვის, I, 1946, გვ. 87.

და განსაკუთრებით „არქივს“ განმასხვავებელი დეტალებიც ექნებოდათ (ვგულისხმობთ თახჩების სიდიდესაც). ეს საკითხი საინტერესოა და მომავალში ცალკე შესწავლას საჭიროებს.

თუ ჩვენი ვარაუდი სწორია და გადმოცემას უნდა ვენდოთ, მაშინ შეიძლება მისი ასაკიც განვსაზღვროთ. სახელდობრ, იგი იმ დროის უნდა იყოს, როცა ვარძიაში სამივე დაწესებულება — „აფთიაქი“, „სალარო“ და „არქივი“ ერთდროულად მოქმედებდა. მაგრამ, როცა მტრების შემოსევის გამო ვარძია გაძარცვეს, გაპარტახდა, ირგვლივ მდებარე სოფლებში ცხოვრება შეწყდა. ამას თან მოჰყვა 1283 წლის მიწისძვრით გამოწვეული უბედურება, ვარძია დაინგრა, შემდგომში მათ თავიანთი ფუნქცია ვეღარ აღიღდინეს (ტაბ. I. 5). მიუხედავად ამისა, ხალხმა მათი სახელები გადმოცემაში ცოცხალი სახით მაინც შემოგვინახა. ამიტომ ვფიქრობთ, რომ ოთხკუთხედი გამოქვაბული (№ 70) „აფთიაქი“, ხოლო წრიული (№ 106) „სალარო“, ან „არქივი“. იქნება სომხეთში. დ. ყიფშიძის მიერ ზემოთ დასახელებული ანის ოთხკუთხედი და წრიული თაღის მაგვარი გამოქვაბულების არსებობის ფაქტიც ამგვარი გარემოებით იყო განპირობებული.

ჩვენთვის გაუგებარია ის გარემოება, რომ გ. გაფრინდაშვილი საკითხის განხილვისას რატომღაც კმაყოფილება შუა აზიის მაგალითით და გვერდს უვლის არა მარტო სამცხე-ჯავახეთის, არამედ საერთოდ ქართულ ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში არსებულ ისეთ არქიტექტურულ ნაგებობათა არსებობის ფაქტებს, რომლებიც რამდენადმე წააგავს ვარძიის მრავალთახიან გამოქვაბულებს³⁷⁻³⁹.

ჩვენი დაკვირვებით, სამცხე-ჯავახეთში, როგორც დარბაზს, ისე ბანიან, კარაბნიან და ოღა სახლებს, გარდა იმისა, რომ გვერდით ჰქონდათ (ზოგიერთ სოფელში დღესაც აქვთ) სათანადო სათავსები, მარნის ან საკუქნაოს სახით, თვით საცხოვრებელ ოთახს შესამკობად თუ მოსართავად ორ-სამ კედელზე, რამდენიმე რიგად ჯამ-ჭურჭლისა და ძვირფასი ნივთების დასალაგებლად უკეთებდნენ სხვადასხვა ზომის და ოდენობის თახჩებს („სარკმელს“) ან თაროებს.

ასევე, ჭილაშვილების კოშკებიანი სასახლის ერთ-ერთი დარბაზი (დუშეთი) რომლის სამი კედელი მრავალი თახჩითაა დამშვენებული, გადმოცემის მიხედვით განკუთვნილი ყოფილა თვალსაჩინო ნივთების გამოსაფენად და სხვ.

ქართულ ეთნოგრაფიულ ყოფაში შემორჩენილი მასალები აშკარად მიუთითებენ, რომ ჩვენში შენობის აგებისას, საჭიროებისამებრ, არა მარტო კედლების შესამკობად და ჯამ-ჭურჭლის დასალაგებლად, არამედ საეკიმო მიზნითაც როგორც გამოქვაბულში ისე საგანგებო დანიშნულების სათავს-ნაგებობაში აკეთებდნენ და პრაქტიკულად იყენებდნენ როგორც თაროს, ისე თახჩას. იმავე მასალებით ვგებულობთ, აგრეთვე, რომ როგორც თახჩაში ისე თაროზე დებდნენ სამკურნალო ნედლეულით სავსე თიხის ჭურჭელს, მინის ქილებს, ხის ყუთებს, ნაჭრიდან შეკერილ პარკებს⁴⁰. საეკიმო იარაღს, ხელსაწყოებს და იმ მასალას, რომელიც სჭირდებოდა მკურნალს პრაქტიკული საეკიმო საქმიანობისათვის.

37 ალ. ყაზბეგი, მოძღვარი, რჩეული თხზულებანი, ტ. I, 1946, გვ. 497.

38 ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. IV, 1955, გვ. 353—354.

39 ლ. ასათიანი, ცხოვრება აკაკი წერეთლისა, 1940, გვ. 11.

40 ნ. მინდაძე, ქართული ხალხური მედიცინა, 1981, გვ. 13.

ამას იმიტომ აღვნიშნავთ, რომ ვარძიის მშენებელმა, ჩანს, იხელმძღვანელა ქართულ ხუროთმოძღვრებაში უკვე მანამდე არსებული, მშენებლობაში დაფუძნებული და ღრმად ფესვგადგმული წესებით. ამისათვის მან „აფთიაქის“, „სალაროს“ და სხვა სპეციალურ ნივთების მქონე მრავალთახიანი გამოქვაბულების გამოკვეთისას, ნაგებობა უფრო მტკიცე და გამძლე რომ ყოფილიყო, ნაწილობრივ უარი თქვა თაოზე და იხელმძღვანელა თახჩის გამოკვეთის წესით. ამასთან, ვფიქრობთ, გაითვალისწინა რა ზოგიერთი გამოქვაბულის ფუნქცია-დანიშნულების საკითხი, თახჩას ზოგ გამოქვაბულში დააყოს არა მარტო დეკორის როლი, არამედ სათავისაც. ასევე, იმავე პირობითაა ნაკარნახევი ის გარემოება, რომ „აფთიაქში“ (№ 70) მრავალთახიან ოთხკუთხეა გამოქვაბულში, ჰიგიენური თვალსაზრისით, იატაკიდან 50—78 სმ დაშორებული (ტაბ. I, 3, 4) სხვადასხვა ზომის, ფორმისა და სიდიდის თახჩებია გამოკვეთილი. ისინი თავის დროზე ადვილი მისადგომი ყოფილა. „სალარო“ კი, ჩვენი მონაცემებით, (№ 106 წრიული მრავალთახიანი გამოქვაბულში) პირიქით — ერთნაირი ზომის თახჩები იატაკის პირას იწყება და ჭერამდე აღწევს. ამასთან შეუვალლობის მიზნით, მას ერდო და ზემოდან მოძრავი ხის კიბით ჩასასვლელი ჰქონია⁴¹.

ზემოთქმულს ხაზს ვუსვამთ იმის გამოც, რომ სადღეისოდ, როგორც სამცხე-ჯავახეთში, ისე საქართველოს სხვა კუთხეში კულტურულ ცხოვრებაში შეიცვალა არა მარტო ადამიანთა ცხოვრების წესი, არამედ საცხოვრებელი სახლის არქიტექტურაც და მშენებლობის დროს უკვე თანდათანობით დაიწყება ეძლევა ნაგებობის ისეთი ელემენტი, როგორიცაა სათავსი-დეკორი — „თახჩა“. ნუთუ ეს გარემოება აძლევთ უფლებას ლ. მარუაშვილსა და კ. ხარაძეს, რომ „ვარძიის თახჩიანი“ გამოქვაბულს (№ 70) „უცნაური არქიტექტურული ქმნილება“⁴² უწოდონ?

ამგვარი გაუგებრობა არ მოხდებოდა, რომ თავის დროზე, ერთი მხრივ, ჩვენს რეცენზენტს, ზოლო, მეორე მხრივ, მეტად კეთილსინდისიერ მკვლევართ — გ. გაფრინდაშვილსა და კ. მელითაურს, რომლებიც წლების განმავლობაში ცხოვრობდნენ და მოღვაწეობდნენ ვარძიაში ყურად ეღოთ ამ მიმართებით არსებული ეთნოგრაფიული მონაცემები, სათანადოდ შეეფასებინათ ისინი, მათი მოპოვებისა და მეცნიერული კეთილსინდისიერებით შეფასების უფლება ამ 33 წლის მანძილზე (მას შემდეგ, რაც ჩვენი სტატია გამოქვეყნდა) არც ლ. მარუაშვილისთვის და არც კ. ხარაძისათვის არავის შეუზღუდავს.

გარდა ზემოაღნიშნულისა, გ. გაფრინდაშვილი დასახელებულ მონოგრაფიაში ჩვენი შრომის შესახებ წერს: „Однако предположительная реконструкция пещер не характерна для Вардзии, а приведенные материалы и сведения не доказывают соображения автора“⁴³.

რა შეიძლება ითქვას, ჩვენს შრომაში გამოქვეყნებულ კ. მელითაურის მიერ შესრულებულ ნახაზის ჭრილსა და რეკონსტრუქციაზე, (ტაბ. I, 1, 2, 5) რომელიც თავის დროზე ჩვენი თხოვნით გაკეთდა და შემდეგში 1961 წ., ავტორმა თავადაც გამოაქვეყნა უცვლელად ჩვენს მიერ უკვე დასახელებულ თა-

⁴¹ კ. მელითაური, ვარძიის სამშენებლო ხუროთმოძღვრული შესწავლის საკითხები, 1961, გვ. 80, 81. სურ. 137.

⁴² ლ. მარუაშვილი, კ. ხარაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 144.

⁴³ Г. Гаприндашвили, დასახ. ნაშრომი, გვ. 65.

ვის წიგნში. რამდენადაც ვიცით, დღემდე ამ წიგნზე ან რეკონსტრუქციაზე უარყოფითი რეცენზია (გარდა გ. გაფრინდაშვილის ზემოაღნიშნული განცხადებისა) არ შეგვეხვედრია. რაც შეეხება გ. გაფრინდაშვილის შენიშვნას იმის შესახებ, რომ შრომაში მოტანილი მასალა და ცნობები ვერ ადასტურებს ავტორის შეხედულებას აღნიშნულ საკითხზე, სადღეისოდ საკამათოდ აღარ მიგვაჩნია, რადგან მასში არსებული მასალების მიხედვით, მედიცინის ისტორიის სპეციალისტებმა ვარძიის მრავალთახიანი გამოქვაბული სცნეს „აფთიაქად“. ამასთან, მ. შენგელიამ ორჯერ შეიტანა „ვარძიის აფთიაქი“ სტუდენტთათვის განკუთვნილ სახელმძღვანელოში⁴⁴ და ასევე მოიხსენია მან იგი ერთ-ერთ თავის წერილში⁴⁵.

დ. ხახუტაიშვილი ვარძიის აფთიაქს ადარებს უფლისციხის „თახჩებიან დარბაზს“ და მასაც აფთიაქად თვლის⁴⁶. ასევე, ვარძიის მრავალთახიან გამოქვაბულს „აფთიაქად მიიჩნევს ლ. მენაბდე“⁴⁷ და სხვ.

მოხდა ასეთი კურონოზიც, პროვოზორმა ს. სალუქვაძემ, ერთ-ერთმა ჩვენმა „მიმდევარმა“ (როგორც მას ჩვენი ოპონენტები უწოდებენ) ჩვენი სამი სტატია (20, 48, 49) გააერთიანა და ქართულ-რუსულად, ერთ წიგნად გამოსცა, როგორც საკუთარი ნაშრომი, საერთო სათაურით „ვარძია — წამლის სასახლე“⁴⁸. მას. გ. აბაშიძემ აღფრთოვანებული რეცენზია უძღვნა და მოითხოვა: „ნაშრომი ითარგმნოს ინგლისურ, ფრანგულ, გერმანულ ენებზე. გამოიცეს გაზრდილი ტირაჟით“⁴⁹. და ეს მოთხოვნა შესრულდა კიდეც⁵⁰.

ს. სალუქვაძის მამხილებელი რეცენზია უკვე გამოქვეყნდა⁵¹ და ამის შესახებ, ვფიქრობთ, აქ სიტყვის გაგრძელება აღარ ღირს.

ზემოაღნიშნულის შემდეგ ლ. მარუაშვილი და კ. ხარაძე ბრალს გვდებენ იმაში, თითქოს სამცხე-ჯავახეთის ადგილობრივ მოსახლეობაში „აფთიაქის ვერსია“ ჩვენი ჰიპოთეზის გავლენით გავრცელდა. აი, რას წერენ ისინი ამის შესახებ: „როგორც ვარძიის ისევე წინარეხის „უჯრებიანი ნაგებობანი“ დიდი ხნის წინათ (ალბათ, XII—XIII საუკუნეებში) არის შექმნილი და მათი დაწინაურების შესახებ ადგილობრივ მოსახლეობაში ბოლო დრომდე არაერთი გადმოცემა ან ცნობა არ იყო დაცული. 1958 წლიდან კი, პ. ფირფილაშვილის გამოქვეყნებული სტატიის შემდეგ ვარძიის „აფთიაქზე“ ლიტერატურასა და ხალხის წარმოდგენებში ფეხს იკიდებს ჰიპოთეზა „უჯრებიანი ნაგე-

44 პ. შენგელია, ქართული მედიცინის ისტორია, თბ., 1970, გვ. 126.

45 პ. შენგელია, უძველესი ქართული აფთიაქი, „დროშა“, № 1, 1972, გვ. 15.

46 დ. ხახუტაიშვილი, კლდეში ნაკვეთი ქალაქი, 1965, თბ., გვ. 32.

47 ლ. მენაბდე, ძველი ქართული მწერლობის კერები, ტ. I, ნაკვეთი II, 1962, გვ. 504, 449, 554.

48 პ. ფირფილაშვილი, თრიალეთსა და სამთავროში არქეოლოგიური თხრისას აღმოჩენილ გველისგამოსახულებიანი ჭურჭლების დაწინაურების შესახებ საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, ტ. XVIII, № 3, 1957, 377—383.

49 პ. ფირფილაშვილი, არქეოლოგიური გათხრებისას მოპოვებული ზოგიერთი სადასტაქრო იარაღის შესახებ. საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, ტ. XVIII, № 4, 1957, გვ. 495—502.

50 ს. სალუქვაძე, ვარძია — წამლის სასახლე, თბ., 1979, გვ. 5—29.

51 გ. აბაშიძე, ს. სალუქვაძე, — „ვარძია — წამლის სასახლე“, „საბჭოთა მედიცინა“, № 6, 1979, გვ. 64.

52 ს. სალუქვაძე, ვარწია — წამლის სასახლე, თბ., 1981, გვ. 3—155.

53 პ. შენგელია, ბ. ჭუმბურიძე, პ. ფირფილაშვილი, მეტი სიზუსტისა და კეთილსინდისიერებისათვის მეცნიერებაში, „საბჭოთა მედიცინა“, № 2, 1982, გვ. 64—67.

ბობის“ სააფთიაქო დანიშნულების შესახებ. გამონაკლისია სოფ. წინარეხის მცხოვრებთა შეხედულება იქაურ „უჯრებიან ნაგებობაზე“, როგორც სამტრე-დეზე (როგორც ჩანს, ეს შეხედულება ტრადიციულია, ე. ი. ადგილობრივ ზე-პირ გადმოცემას ემყარება), რაც შეეხება მესხეთს (სამცხეს, — პ. ფ.), აქ „აფ-თიაქის ვერსია პ. ფირფილაშვილის ჰიპოთეზის გავლენით გავრცელდა ადგი-ლობრივ მოსახლეობაში (ბოლო 25 წლის განმავლობაში)“⁵⁴.

ეს ამონაწერი მოვიტანეთ არა იმის დასტურად, რომ მკითხველი ერთხელ კიდევ დაგვერწმუნებინა იმაში, რომ ავტორები ვერ ერკვევიან „უჯრისა“ და „თახნის“ რაობაში (ეს წერილის ყოველი აბზაციდან ისედაც ჩანს), არამედ უფრო იმისათვის, რომ ისინი თავად ეწინააღმდეგებიან თავიანთ თავს, ამას-თან, იზნევიან და რაც მთავარია, აზნევენ მკითხველსაც...

ნუ გვიწყენენ ჩვენი ოპონენტები თუ ვკითხავთ: 1. მოტანილი ციტატის რომელი ნაწილია უფრო სანდო და სარწმუნო? დასაწყისი, სადაც ისინი ამ-ტყიცებენ, რომ არც წინარეხის მრავალთახიან ნაგებობაზე და არც ვარძიის მრავალთახიან გამოქვაბულზე ხალხში არავითარი ცნობა არაა დაცული. თუ მისი მომდევნო ნაწილი, სადაც ისინი ამტყიცებენ, რომ წინარეხის მრ-ვალთახიანი ნაგებობა ხალხის გადმოცემით „სამტრედია“.

2. რა მონაცემებს ეყრდნობიან ავტორები, როცა აცხადებენ, რომ სამ-ცხის მოსახლეობაში „აფთიაქის ვერსია — პ. ფირფილაშვილის ჰიპოთეზის მიხედვით გავრცელდა? რატომ არ ასახელებენ ამის კონკრეტულ მაგალითს? ნუთუ ხალხი ამგვარ პატივს მიაგებდა იმხანად დამწყებ, ახალგაზრდა მკვლე-ვარს და მის ნაშრომს? თუ ეს ასე იყო, რატომ ვერ მიაღწია პ. ფირფილა-შვილის ჰიპოთეზამ წინარეხამდე? ჩვენ ხომ ეს ძეგლიც ვარძიის პარალელუ-რად, იმავე დროს, მრავალგზის მოვინახულებთ⁵⁵.

3. რატომ არ ასახელებენ იმ პირებს, რომლებიც წინარეხის ეთნოგრა-ფიულ სინამდვილეში ზეპირი გადმოცემის სახით ადასტურებენ დასახელებულ რაიონში, აღნიშნულ უბანზე „აფთიაქის“ ან „სამტრედის“ არსებობის საკითხს?

4. რა მონაცემების საფუძველზე მიიჩნევენ წინარეხის უჯრებიან ნაგე-ბობას XII—XIII სს. ძეგლად⁵⁶ და სხვ.

5. რატომ გაჰყენენ ასე ბრმად — „პ. ფირფილაშვილის კვალს მედიცინისა და ფარმაცოლოგიის სხვა სპეციალისტები, რომლებიც დარწმუნებით ამტყი-ცებენ ვარძიის უჯრებიანი გამოქვაბულის აფთიაქობას“⁵⁷?

ორიოდეს სიტყვა იმის შესახებ თუ რა როლი შევასრულებთ ვარძიის „მრ-ვალთახიანი გამოქვაბულის“ დანიშნულების გარკვევის საქმეში. ჩვენ პირ-ველად 1949 წელს ჯერ სამედიცინო ინსტიტუტში, ხოლო შემდეგ სახელმწიფო უნივერსიტეტში საქალაქო კონფერენციაზე წაკითხულ მოხსენებაში საჯაროდ ვთქვით, რომ ხალხის გადმოცემით, ვარძიის სამონასტრო ანსამბლში V სარ-თულზე არსებული № 70 „მრავალთახიანი გამოქვაბული“ იყო „აფთიაქი“⁵⁸.

54 ლ. მარუაშვილი, კ. ხარაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 145—146.

55 პ. ფირფილაშვილი, მაღალაძეთა ნასახლარზე შემორჩენილი მრავალთახიანი ნაგებობის დანიშნულების საკითხისათვის, „მაცნე“, ისტორიის სერია, № 4, 1988, გვ. 115.

56 პ. ფირფილაშვილი, მაღალაძეთა ნასახლარზე..., გვ. 117.

57 ლ. მარუაშვილი, კ. ხარაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 146.

58 პ. ფირფილაშვილი, ჩარკვევები დასტაქრობის განვითარების ისტორიიდან, სა-ქართველოში, თსუ, 1949, გვ. 80—81.

უფრო მოგვიანებით კი, 1958 წ. გამოვაქვეყნეთ ზემოთ დასახელებული შრომა, რომელშიც სათანადო ლიტერატურასთან ერთად, შევიდა მრავალთახიანი გამოქვაბულის პირველი აღწერილობა (კ. მელითაურის რეკონსტრუქციით, სათანადო ილუსტრაციებით), თახჩების კლასიფიკაცია და მათი დანიშნულების განსაზღვრა. ამასთან, ერთ დროს მეცნიერთაგან უყურადღებოდ მიტოვებული და მათ მიერ მეცნიერულ ლიტერატურაში „უცნობი მრავალთახიანი გამოქვაბულის“ სახელით არსებული გამოქვაბული ყურადღების ცენტრში მოვაქციეთ და დაეუბრუნეთ ხალხის მიერ შემონახული მისი პირვანდელი სახელი „აფთიაქი“⁵⁹.

ასე, რომ ჩვენ საზოგადოების ყურადღება ვარძიის „აფთიაქზე“ გავამახვილეთ არა 1958 წელს, როგორც ამას ოპონენტები აღნიშნავენ, არამედ 1949 წელს⁶⁰. და „მომხრეებიც“ თუ ლ. მარუაშვილის და კ. ხარაძის გამოთქმას ვინმართ ჩვენ 1949 წლიდან უნდა გაგვჩენოდა და არა 1958 წლიდან. ისიც აღსანიშნავია, რომ ლ. მარუაშვილისა და კ. ხარაძის მიერ ზემოთ დასახელებულ (მ. შენგელია, ს. სალუქვაძე და სხვ.) ავტორთა გარდა (რომლებიც, მათი თქმით „ჩვენს კვალს გაჰყენენ“), მთელმა რიგმა სხვა ავტორებმა გამოაქვეყნეს შრომები, სადაც ისინი მიუთითებენ, რომ ვარძიაში არსებობს „აფთიაქი“, ჩვენს გვარს კი არ ასახელებენ; ასე, მაგალითად, 1951 წ. გამოვიდა გ. ტყეშელაშვილის წიგნი „ვარძია“, გზამკვლევი (რუსულ ენაზე), რომელშიც ავტორი აღნიშნავს, რომ „თახიანი გამოქვაბული“ უნდა იყოს „აფთიაქი“, „განსაცავი“ ან „არქივი“⁶¹.

1952 წ. გამოიცა ზ. შენგელიას „ქართული სამკურნალო მცენარეები“, სადაც ავტორი ზოგადად აღნიშნავს, რომ ვარძიაში არსებობს „აფთიაქი“⁶². მომდევნო ხანის შრომებშიც იგი ამ აზრს იმეორებს დაბეჯითებით, ისე, რომ ჩვენს ვინაობას და შრომას არსად არ უთითებს. ზ. შენგელიას ასევე არ აქვს მინიშნებული აფთიაქის ადგილსამყოფელი. არც იმას მიაინიშნებს თუ რომელი გამოქვაბულია აფთიაქი, მის აღწერილობაზე ლაპარაკი ხომ ზედმეტია. ავტორთა კოლექტივი (კ. მელითაური, ნ. შოშიაშვილი, შ. ხანთაძე, გ. ჯამბურია და სხვ.) არა თუ 1952 წ. არამედ 1955 წელსაც კი V სართულზე მოთავსებულ № 70, „მრავალთახიან გამოქვაბულს“ „უცნობი დანიშნულების მრავალთახიან გამოქვაბულად“ მიიჩნევდნენ⁶³. ისინი ხალხურ გადმოცემას არავითარ ანგარიშს არ უწევდნენ.

ზოგიერთი განაწყენებული ავტორი ამ ბოლო ხანს, ვარძიაში აფთიაქის არსებობის შესახებ ცნობას ახლა ზ. შენგელიას მიაწერს⁶⁴. სამწუხაროა, რომ მას ბაძავს ზოგიერთი სხვა სოლიდური ავტორიც⁶⁵. ხალხურ გადმოცემა-

59 პ. ფირფილაშვილი. ვარძიის „თახიანი გამოქვაბულის“ დანიშნულების შესახებ, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე. ტ. XXI. № 3, 1958, გვ. 382 (377—384).

60 პ. ფირფილაშვილი, ნარკვევები... გვ. 80—81.

61 Г. И. Ткешелашвили, Вардзия, 1951, с. 119.

62 ზ. შენგელია, საქართველოს სამკურნალო მცენარეები, 1952, გვ. 6.

63 კ. მელითაური, ნ. შოშიაშვილი, შ. ხანთაძე, გ. ჯამბურია, ვარძია, თბ., 1955, გვ. 97.

64 ს. სალუქვაძე, წამალმცოდნეობა ძველ საქართველოში და მისი შემდგომი განვითარების გზები უძველესი დროიდან XX საუკუნემდე. 1987, გვ. 120.

65 მ. აბდუშელიშვილი, მ. იონაშვილი, საქართველოს პალეოსტრმატოლოგია, თბ., 1989, გვ. 16.

ზე და პ. ფირფილაშვილზე კი აღარაფერს ამბობენ. ასევე, 1977 წ. გამოცემულ „ქართულ საბჭოთა ენციკლოპედიაში“ ჩვენთვის უცნობი ავტორი თავის წერილში „აფთიაქი“ წერს, რომ „ვარძიაში კლდეში ამოკვეთილია სათავე-სები, რომლებიც ა-ის დანიშნულებას ასრულებდა“⁶⁶ და სხვ. ჩვენს შესახებ კი არაფერს ამბობს.

ამგვარად, ზემოაღნიშნულის შემდეგ, ვფიქრობთ, მკითხველისათვის გასაგებია, რომ — ვარძიაში აფთიაქის არსებობაზე, პ. ფირფილაშვილს არავითარი ჰიპოთეზა არ შეუთხზავს. პირიქით — იყო, არის და ალბათ დარჩება ხალხური გადმოცემა იმის შესახებ, რომ შუა საუკუნეებში ვარძიაში არსებობდა „აფთიაქი“, „სალარო“ და „არქივი“.

ლ. მარუაშვილი და კ. ხარაძე, გარდა ზემოთ დასახელებული ბრალდებისა, გვაძლევენ მთელ რიგ კითხვებს, რომელთა შინაარსი (მკითხველი ამაში თავადაც დაარწმუნდება) გვაფიქრებინებს, რომ მათ არათუ კონკრეტულად, არამედ ზოგადადაც კი ელემენტარული წარმოდგენა არა აქვთ მედიცინის ისტორიის იმ საკითხებზე, რომლებზედაც დაობენ. ამიტომ, მკითხველი რომ არ გადავღალოთ, ზოგადად გავცემთ პასუხს.

ქვემოთ მოგვაქვს ლ. მარუაშვილის და კ. ხარაძის კითხვები და პარალელურად ჩვენი პასუხები:

1. „რატომ არის თახჩები სამ კედელზე განლაგებული, მეოთხე კი ფართოდაა გაღებული?“⁶⁷

ვარძია, 1283 წლის მიწისძვრის შედეგად ნაწილობრივ დაინგრა და, ვინც იქ ერთხელ მაინც ყოფილა და „აფთიაქი“ უნახავს, დაგვეთანხმება, რომ მისი „მეოთხე კედელი ფართოდ კი არაა გაღებული“ არამედ, როგორც ვარძიის დანარჩენი გამოქვაბულების სამხრეთი კედლები, ჩამონგრეულია. ჩვენს სტატიაში კი ამის შესახებ მითითებულია: „სამხრეთი კედლის ნაწილი რამდენიმე თახჩით ჩამონგრეულია. აქ დარჩენილია 16 პატარა და 1 დიდი თახჩა (ტაბ. I.3)⁶⁸.

ამასთან რეკონსტრუქციის (ტაბ. I. 5). მიხედვით, ჩამონგრეულია არა მარტო № 70 „მრავალთახიანი გამოქვაბულის“ სამხრეთი კედელი, არამედ მის წინ, სამხრეთით მდებარე № 70¹ გამოქვაბული მთლიანად. მათ შორის გასასვლელიც, ასევე ჩამონგრეულია № 70 გამოქვაბულის დასავლეთით მდებარე № 71 (ნაწილობრივ), მის წინ და სამხრეთით № 71¹ და აღმოსავლეთით მდებარე № 69 გამოქვაბულის წინ და სამხრეთით მდებარე № 68 გამოქვაბულიც, გასასვლელი ღერეფნებითა და შესასვლელი კარით. ასე, რომ, თუ წარმოვიდგენთ: მტრედები სამხრეთის მხრიდან ჯერ უნდა შეფრენილიყვნენ სადღესოდ უკვე ჩამონგრეულ გამოქვაბულებში, გველოთ სათანადო ღერეფანი და შემდეგ მათ შორის არსებული კარით შეფრენილიყვნენ სადღესოდ შემორჩენილ მრავალთახიან № 70 გამოქვაბულში. რამდენადაა ჩვენი ოპონენტების ამგვარი მტკიცება სინამდვილესთან ახლოს, ეს მკითხველმა თავად განსაჯოს, ჩვენ კი იმას ვიტყვოდით, რომ ამგვარი ხვეული გზებით სიარული ჯერ ერთი მტრედს კი არა თვით ჩვენს ოპონენტებსაც დააბნევს. მეორე: მშენებლებს რატომ უნდა დასჭირებოდათ ასე ღრმად, გამოქვაბულის შიგნით მის სიღრმეში სამტრედების მოწყობა?!

⁶⁶ ქართულ საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. 2, 1977, გვ. 16.

⁶⁷ ლ. მარუაშვილი, კ. ხარაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 146.

⁶⁸ პ. ფირფილაშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 380.

2. „რატომ არის თახჩები მცირე მოცულობის, მათში ხომ წამლის მოზრდილი ჭურჭლები ან მედიკამენტების დიდი რაოდენობა ვერ შეეცემა“⁶⁹?

ვარძიის აფთიაქში, ჩვენამდე მოაღწია მხოლოდ 192 პატარა და 5 დიდმა თახჩამ⁷⁰. თავის დროზე ისინი მათი ფორმის, ზომის და დანიშნულების მიხედვით, ჩვენ პირობითად სამ ჯგუფად დავყავით, პირველს მივაკუთვნეთ 192 პატარა თახჩა, რომლებიც კედელში თაღის მაგვარადაა გამოკვეთილი (ერთ-ერთი მათგანის ზომები ასეთია: სიგრძე 20 სმ. სიმაღლე 19 სმ სიღრმე 16 სმ)⁷¹.

მეორე ჯგუფში მოვათავსეთ აღმოსავლეთ და სამხრეთ კედლებში გამოკვეთილი მოგრძო, ოთხკუთხედის ფორმის (თაროსმაგვარი) თახჩები. სამხრეთი კედლის თახჩის სიგრძე 106 სმ., სიმაღლე 23 სმ. სიღრმე 19 სმ.⁷²

მესამე ჯგუფს მივაკუთვნეთ აღმოსავლეთი კედლის თაღისმაგვარად გამოკვეთილი დაბალი თახჩა (ტაბ. I. 3), რომლის სიგრძე 94 სმ-ია, სიმაღლე 18 სმ, სიღრმე 17 სმ⁷³.

ყურადღებას იპყრობს ის გარემოება, რომ თახჩების გამოკვეთისას (როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ) ერთგვარი წესია დაცული (ვფიქრობთ, ჰიგიენური თვალსაზრისით), ე. ი. თახჩის პირველი მწკრივი იატაკიდან დაშორებულია აღმოსავლეთ კედელზე საშუალოდ 50 სმ-ით, ჩრდილოეთ კედელზე 70 სმ-ით, დასავლეთ კედელზე — 78 სმ-ით, სამხრეთ კედელზე — 56 სმ-ით⁷⁴.

აღმოსავლეთითა და ჩრდილოეთით მდებარე კედლების ძირში (ტაბ. I, 3, 4) კედლიდან ოდნავ მოშორებით, იატაკზე თითქმის ერთნაირი სიღრმის (14 სმ) და რადიუსის (10 სმ) პატარა ორმოებია ამოკვეთილ⁷⁵. ვარძიის გამოქვაბულებში ასეთი ორმოები, სპეციალისტთა აზრით, განკუთვნილი ყოფილა თიხის ჭურჭლების დასადგმელად⁷⁶ და ჩვენც იმხანად ეს მოსაზრება გავიზიარეთ. ჩვენი ოპონენტები კი მათ — მტრედებისათვის „საკენკის ჩასაყრელ სათავსებად“⁷⁷, „საწნახელად“⁷⁸ და სხვ. მიიჩნევენ.

ჩვენი შრომიდან თახჩების აღწერილობის მოტანა იმ გარემოებამ გვიკარნახა, რომ ოპონენტები მეორე-მესამე ჯგუფის თახჩებს არა თუ გამოყოფენ არამედ საერთოდ ყურადღებასაც არ აქცევენ. ალბათ, იმ მოტივით, რომ მკითხველმა არ იკითხოს სამტრედოში სამი სხვადასხვა ზომისა და ფორმის თახჩების არსებობა რით არის განპირობებული?

⁶⁹ ლ. მარუაშვილი, კ. ხარაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 146.

⁷⁰ როგორც სპეციალისტები ვარაუდობენ, მათი რიცხვი გაცილებით მეტი უნდა ყოფილიყო, მაგრამ მიწისძვრის შედეგად სამხრეთით მდებარე კედლის ჩამოგრევა და შემდგომში უგზოობის გამო დასავლეთ კედელში საძრომის გამოჭრამ, მათი რიცხვი საგრძნობლად შეამცირა. ამასთან დაკავშირებით ვფიქრობთ, რომ ცლა, გამოქვაბულის თახჩების რაოდენობის სრული სურათის განსაზღვრის მიზნით, გამოყენებული იქნეს გეომეტრიულ-მათემატიკური გამოანგარიშების მეთოდი ამ შემთხვევაში არ მიგვაჩნია გამართლებულად, თუნდაც იმიტომ, რომ თახჩებიდან ჩვენ არ ვიცით მიწისძვრამ და საძრომის გამოჭრამ რომელი სახის თახჩები შეიწირა, ე. ი. ჩვენი გაგებით ძველი უნდა იქნებოდეს იმ სახით რა სახითაც მან ჩვენამდე მოაღწია (პ. ფ.).

⁷¹ პ. ფირფილაშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 380—382.

⁷² იქვე, გვ. 380.

⁷³ იქვე, გვ. 380.

⁷⁴ იქვე, გვ. 380—381.

⁷⁵ იქვე, გვ. 381—382.

⁷⁶ პ. მელითაური, ნ. შოშიაშვილი და სხვ., გვ. 97.

⁷⁷ ლ. მარუაშვილი, კ. ხარაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 149.

⁷⁸ ს. სალუქვაძე, ვარძია — წამლის სასახლე, გვ. 10.

ჩვენი ვარაუდით, პირველი ჯგუფის თახჩები განკუთვნილი იყო სამკურნალწამლო ნედლეული მასალის შესანახად; მეორე — მოგრძო თახჩები. წამლის დასამზადებელი ნედლეული მასალის დასამუშავებლად განკუთვნილი სხვადასხვა იარაღის შესანახი უნდა ყოფილიყო; მესამე სახისა რომელიმე ხატის ადგილსამყოფელად მივიჩნიეთ. ობონენტებს ამგვარი ახსნა არ აწყობთ, და აღნიშნავენ — ყველა თახჩა ერთი ზომისაა და მტრედი, როგორც მონოგამური ფრინველი, თითო თახჩაში ორი ბუდობდაო. სადაა ლოლიკა? თახჩაში, რომლის სიგანე 20 სმ. სიმაღლე 19 სმ. და სიღრმე 16 სმ. ნუთუ ორი მტრედი დაეტევა. იქნებ ობონენტებმა გვიპასუხონ რა ზომის უნდა ყოფილიყო თითოეული მტრედი, რომ იქ ბინადრობის და გამრავლების საშუალება ჰქონოდა...

ჩვენ არ ვიცით, ჩვენს ობონენტებს ეს ე. წ. „მოზრდილ ჭურჭელში“, „მედიკამენტების დიდი რაოდენობა“, როგორ აქვთ წარმოდგენილი? ამას იმიტომ აღვნიშნავთ, რომ ვისაც კი უნახავს არქეოლოგიური გათხრების შედეგად⁷⁹, ან ეთნოგრაფიული ექსპედიციების მიერ მოპოვებული საექიმო ჭურჭელი, ხელსაწყო-იარაღები⁸⁰ დაგვეთანხმება, რომ მათთვის სრულიად საკმარისია ამ ზომის თახჩები და „ორმოები“. თუ გავიხსენებთ იმასაც, რომ ზოგიერთი სახალხო ექიმი, როგორც ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ, წამლისათვის საჭირო ნედლეულ მასალას დაფუძნებულ, წვრილად დაჭრილ თუ სხვა სახით შეკერილ პარკებში, სხვადასხვა სახის ყუთში, ქილაში, ქოთანში, ან კონებად შეკრულს ინახავდა, ვფიქრობთ მათ შესანახად ისინი მეტად მოსაწონებელია. არა გვგონია, რომ, თუნდაც 192 ჭურჭელში ან პარკში შენახული წამლებისათვის განკუთვნილი სამკურნალო ნედლეული მასალა, რაოდენობით ცოტა იყოს. უფრო დიდი ზომის თახჩის ჭურჭლები კი, რომლებშიც ასევე სამკურნალო ნედლეული მასალა უნდა ყოფილიყო მოთავსებული, ალბათ, მათთვის განკუთვნილ ორმოებში იდგმებოდა, რომლებიც, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ლ. მარუაშვილისა და კ. ხარაძეს მტრედების „საკეცის“ ჩასაყრელ სათავსებად⁸¹ წარმოუდგენიათ⁸².

3. „რატომ მაინცდამაინც ქრისტიანულ საკულტო ძეგლებში (მონასტერში, ტაძარში) აღმოჩნდა „აფთიაქები“, ზოლო საერო დაწესებულებებში (ნახაზარებში, ნაქალაქარებში) ისინი არ არის ნანახი?“⁸³.

ქართული მედიცინის ისტორიის მეცნიერული კვლევის ფუძემდებელი ლ. კოტეტიშვილი სთვლის, რომ საკმაოდ განვითარებული საერო მედიცინა, თავისი სკოლებით და ექიმებით, ჰიპოკრატეზე გაცილებით ადრე არსებობდა როგორც ძველ საზოგადოებაში, ეგვიპტეში, ბაბილონში, ინდოეთში, ასევე ძველ საქართველოში⁸⁴. მეკლევარი, ამასთან, იმასაც დასძენს თუ რა მჭიდრო კავშირი იყო (წარმართების ღარიოდან მოყოლებული) რელიგიასა და მედიცინას შორის⁸⁵. ვფიქრობთ, ექვს არ უნდა იწვევდეს ის გარემოება თუ ჯერჯერობით

⁷⁹ ზ. ფ. ი. ფ. ი. ლ. ა. შ. ვ. ი. ლ. ი, თრიალეთისა და სამთავროში არქეოლოგიური თხრისას აღმოჩენილი გველისგამოსახულებიანი ჭურჭლების დანიშნულების შესახებ, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, ტ. XVIII, № 3, 1957, 377—383.

⁸⁰ ზ. ფ. ი. ფ. ი. ლ. ა. შ. ვ. ი. ლ. ი, ზოგიერთი ქართული ხალხური საექიმო იარაღი, ხელსაწყო და ჭურჭელი, საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის მოამბე, ტ. XIX, № 2, 1957, გვ. 255.

⁸¹ ლ. მარუაშვილი, კ. ხარაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 148.

⁸² ლ. მარუაშვილი, კ. ხარაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 146.

⁸³ ლ. კოტეტიშვილი, მედიცინა ძველ საქართველოში XVI ს. „იდიგარ დაუდი“, 1938, გვ. 15.

⁸⁴ ლ. კოტეტიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 15.

საექიმო დანიშნულების ისეთი ნაგებობები, როგორიცაა „აფთიაქი“, „ქსენონი“ და სხვ. მიცვლულია სწორედ საკულტო ძეგლებში (ათონის ივერთა მონასტერში, XI ს, გელათში XI ს. ვარძიში, ვანის ქვაბებში XI ს. და სხვ.). ეს გარემოება, ქეშმარიტ მკვლევართა (ი. ჯავახიშვილი⁸⁵, ს. ყაუხჩიშვილი⁸⁶, მ. შენგელია⁸⁷, მ. საგერაშვილი⁸⁸ და სხვ.) არავითარ ეჭვს არ იწვევს.

დღემდე არც ერთ დასახელებულ მკვლევარს და არც იმ ხანად „ქართლის ცხოვრების“ ავტორს აზრად არ მოსვლიათ დაესვათ კითხვა: — რატომ ააშენა დავით აღმაშენებელმა მაინცდამაინც გელათის მონასტერთან აკადემია და ქსენონი⁸⁹.

იქნებ ამის შემდეგ ჩვენმა ოპონენტებმა თავიანთ კითხვას პასუხი თვითონვე გასცენ.

4. „რატომ ათავსებდნენ სათუთად შესანახ წამლებს კლდეში, ქვებში და არა ხის კონსტრუქციებში, სადაც მეტი სიმშრალე იქნებოდა?“⁹⁰.

„სათუთად შესანახ“ წამლებს კი არ ინახავდნენ „კლდეში“, „ქვებში“, არამედ წამლისათვის გამოსადეგ სამკურნალო ნედლეულ მასალას შესაფერისი ჭურჭლებით ან პატარა პარკებით ინახავდნენ სპეციალურ ნაგებობაში — „აფთიაქში“, რომ წლის ყოველ დროს, საჭიროებისამებრ, შეძლებოდათ მათგან წამლის დამზადება. ამასთან, სამკურნალო ნედლეული მასალა ზედმეტად რომ არ გამომშრალიყო და სამკურნალო თვისებები არ დაეკარგა, მას მარტო მშრალად კი არა გრილი შენახვაც სჭირდებოდა. ჩანს, ვარძიის მშენებელმა ეს გარემოება კარგად იცოდა და აფთიაქისათვის საჭირო გამოქვაბულიც, ალბათ, მის აღმოსავლეთ ნაწილში ამიტომ გამოკვეთა.

ეს არცაა გასაკვირი, რადგან აღრიდანვე დიდი ყურადღება ჰქონდა დამობილი არა მარტო სამკურნალო წამლო ნედლეული მასალის შესანახ სათავსის გარგისიანობას, არამედ იმ საექიმო ჭურჭლის შერჩევასაც, რომლითაც ან რომელშიც წამალი უნდა დაეშაღებიათ⁹¹ და სხვ.

დასასრულ, გვინდა ჩვენს ოპონენტებს შევახსენოთ ისიც, რომ ძირშივე მცდარია მოსაზრება იმის შესახებ, თითქოს ვარძიის მშენებელნი და მისი მესვეურნი, მხოლოდ და მხოლოდ განძსაცავებისა და სამტრედეების მშენებლობაზე ფიქრობდნენ და სხვა არაფერზე. ამგვარი უსაფუძვლო მტკიცება, ერთგვარი გაუბრალოებაცაა იმ ნაღვალისა, რაც ჩვენმა წინაპრებმა ესოდენ რუღუნებით შექმნეს.

⁸⁵ ივ. ჯავახიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 88.

⁸⁶ ს. ყაუხჩიშვილი, გელათის აკადემია, 1948.

⁸⁷ მ. შენგელია, ქართული მედიცინის ისტორია, 1970, გვ. 126.

⁸⁸ მ. საგერაშვილი, მ. სააკაშვილი, ა. გელაშვილი, ბ. რაჭველიშვილი, სამკურნალო დაწესებულებანი ძველ საქართველოში, „დროშა“, № 3, 1956.

⁸⁹ ანასეული ქართლის ცხოვრება, 1942, გვ. 210.

⁹⁰ ლ. მარუაშვილი, კ. ხარაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 146.

⁹¹ ქანანელი, უსწორო კარაბადინი, 1940, გვ. 56, 61.

П. М. ПИРПИЛАШВИЛИ

ЕЩЕ РАЗ О НАЗНАЧЕНИИ ВАРДЗИЙСКОЙ «ПЕЩЕРЫ С НИШАМИ»

Резюме

В 1985 г. в трудах географического общества АН Грузии была опубликована статья Л. Н. Маруашвили и К. П. Харадзе «Каменные голубятни в средневековом Закавказье». Авторы неправильно интерпретируют книгу Д. А. Кипшидзе о пещере Ани, в которой якобы утверждается, что она является голубятней. Проводя параллель, указанные авторы Вардзийскую пещеру с нишами (Аспиндзский р-он) и постройку с нишами поселения Магаладзе (Каспский р-он) считают голубятнями. Вместе с этим, обвиняют П. М. Пирпилашвили в том, что он сам выдвинул версию о существовании в Вардзийской пещере аптеки и распространил её в Самцхе-Джавахетии.

На материале среднеазиатской архитектуры и данных археологических раскопок В. А. Лавров утверждает, что голубятнями являлись не специально построенные сооружения (табл. II рис. 3, 4, 5, 6), а голуби селились в разрушенных помещениях.

П. М. Пирпилашвили утверждает, что идентификация Вардзийской пещеры с нишами и постройки с нишами поселения Магаладзе неверна, ибо они хронологически и по назначению различаются друг от друга: Вардзийский комплекс относится к XII—XIII векам, а строения поселения Магаладзе — XVI—XVII векам. Вардзийская четырёхугольная пещера № 70 с нишами (табл. I рис. 3, 4), по народным преданиям, являлась аптекой, а о постройке с нишами поселения Магаладзе в имеющихся источниках сведения нет. Этим и обусловлено разногласие автора о его назначении: С. С. Салуквадзе считает его аптекой, М. С. Шенгелия и И. Н. Цицишвили — колумбарием, Л. Н. Маруашвили и К. П. Харадзе — голубятней, П. М. Пирпилашвили — искусственным холодильником.

Автор отмечает свою роль в исследовании Вардзийской пещеры с нишами. В 1949 г. на научных конференциях Тбилгосмединститута и Госуниверситета он впервые доложил, что в пещерах Вардзии на 5-ом этаже четырёхугольная пещера № 70, по народному преданию, являлась аптекой. В 1958 г. в Сообщениях АН ГССР (т. XXI, № 3) опубликовал первое описание Вардзийской пещеры с нишами (табл. I рис. 3, 4) в реконструкции К. Мелитаури, с план-срезом этого пещерного комплекса (табл. I рис. 1, 2, 5), классификацией её ниш и описанием их назначения. Он обратил внимание на то, что «пещера с нишами» Вардзии по народному преданию является аптекой. Это мнение разделяют все исследователи, кроме вышеуказанных двух авторов.

В заключение автор отвечает на вопросы оппонентов и отмечает, что утверждение об использовании пещер Вардзии только для хранения ценностей и в качестве голубятни для почтовых голубей является упрощением его огромного значения в истории Грузии.

P. M. PIRPILASHVILI

ONCE MORE ABOUT THE FUNCTION OF "MULTINICHE CAVE" OF VARDZIA

Summary

L. N. Maruashvili's and K. P. Kharadze's article "Stone pigeonhouses in medieval Trans-Caucasia" was published in the works of geographic society of Georgian Academy of Sciences in 1985. The authors do not quite correctly interpret D. A. Kipshidze's book about the cave Ani, as if the author says, that the cave served as the pigeon-house. Simultaneously they considers, that the multiniche cave of Vardzia (Aspindza region) and the building with niches of the Magaladze settlement (Kaspi region) represent pigeon-houses. The authors blame P. Pirpilashvili in propounding the version of the function of Vardzia multiniche cave as drugstore and spread it all over Samtskhe-Javakheti.

Taking as a basis the materials of the central Asia architecture and data of archeological excavations V. A. Lavrov asserts, that the pigeon-housers were not specially built for this purpose (table II, fig. 3, 4, 5, 6), but the pigeons settled in already destroyed buildings.

P. M. Pirpilashvili notes, that identification of the multiniche cave of Vardzia and the building with the niches of the Magaladze settlement is not correct, as they differ in their chronology and function. Vardzia belongs to the XII-XIII centuries and the buildings of the Magaladze settlement—to the XVI-XVII centuries. Multiniche cave of Vardzia (table I, fig. 3, 4), by the legend, was a drugstore and as for multiniche building of the Magaladze settlement there is no information. This caused disagreement in opinions: S. S. Salukvadze considers it drugstore; M. S. Shengelia and I. N. Tsitsishvili-columbarium; L. N. Maruashvili and K. P. Kharadze-pigeon-house; P. M. Pirpilashvili-artificial cold store.

The author underlines his role in the research of multiniche cave of Vardzia. In 1949 at the scientific conferences of Tbilisi medical institute and the State University he declared, that in Vardzia, on the V floor, there is a quadreangle cave № 70 which, according to the legend, served as the drugstore. In 1958, in the Bulletin of the Academy of science of the Georgian SSR (v. XXI, № 3) P. Pirpilashvili published the first discription of multiniche cave of Vardzia (table I, fig. 3, 5), gave the plan-cut of this cave (table I, fig. 2,5) with the reconstruction by K. Melitauri, classification of its niches and the discription of its function. He noted that "multiniche cave" of Vardzia by the legend was a drugstore. This opinion is share (by all the rescarchers except L. Maruashvili and K. Kharadze.

In conclusion author answers the opponents' questions and notes, that the assertion about application of Vardzia caves only as repository of values and as pigeon-house for carrier-pigeons, means simplification of its great importance for the Georgian history.

Т. С. ЦОЛОВЕВ

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ВЗАИМООТНОШЕНИЯ МЕЖДУ ЧЕЧЕНО-ИНГУШЕТИЕЙ И ГРУЗИЕЙ

(I—XVIII вв.)

Вейнахи (чеченцы и ингуши) являются аборигенами центральной части Северного Кавказа, с незапамятных времен имевшими тесные экономические, политические и культурные взаимоотношения с внешним миром — со странами Закавказья, Передней Азии, Северного Причерноморья и Южной Руси. Эта этническая группа известна под названием «кусты»¹, «кисты»², «ооки»³, «дзудзук-глигвы»⁴, «нахчи»⁵ и «гаргарей»⁶.

Согласно материалам Е. И. Крупнова⁷ и других, центральный Северный Кавказ, в том числе Чечено-Ингушетия, являлись перекрестком мирового значения.

По наблюдениям того же автора, Кавказ как древнейший очаг медно-бронзовой металлургии имеет тесные связи с культурой Древнего Востока с IV тысячелетия до н. э. Эта культура постепенно развивается во взаимоотношениях с Малой Азией, Месопотамией, Ираном, Юго-Восточной Европой и Северным Кавказом⁸.

Обнаруженный в Чечено-Ингушетии (Дубай-Юрт, Хорочой и др.) материал, относящийся ко второму тысячелетию до н. э., имеет большое сходство с грузинским археологическим материалом.

В специальной научной литературе об этом говорится, что существующий материал свидетельствует об общности культурного развития населения центральной зоны Северного Кавказа и населения Южного Кавказа, особенно Грузии. Эта общность восходит к энеолиту и бронзовому веку⁹.

Вейнахи занимались животноводством, а потому интенсивно осваивали и использовали земельные угодья как на равнине, так и в горах и предгорьях¹⁰. Этот период Е. Крупнов датирует III—II ты-

¹ Латишев В. В. Известия древних писателей о Скифии и Кавказе. Т. СПб, 1893.

² Хоренский М. История Армении, пер. Н. О. Эмина. М., 1893.

³ Броневский С. Б. Новейшие географические и исторические известия о Кавказе, ч. ч. I и II, М., 1823.

⁴ Багратиони В. История Грузии. Изд. Б. Д. Барбакадзе. Тифл., 1885.

⁵ Кекелидзе К. М. Этюды. т. I, Тбилиси, 1941, с. 18—19.

⁶ Латишев В. В. Назв. работа, с. 39—40.

⁷ Крупнов Е. И. Древняя история Кабарды. Ученые записки Каб. НИИ, VII, 1952, с. 14—15. Его же: О происхождении осетинского народа и его культуры по археологическим данным, газета «Социалистическая Осетия», 4 июля 1952 г. и др.

⁸ Там же, с. 3.

⁹ Крупнов Е. И. Указ. работа, с. 3.

¹⁰ Там же.

сячениями до н. э. По наблюдениям того же автора указанное хозяйство развивалось в тесной связи с хозяйством соседних народов, в частности, грузин¹¹.

Исследованные авторами археологические данные свидетельствуют об экономических взаимоотношениях вейнахов и грузин и в относительно более позднее время, в частности, во второй половине II тысячелетия до н. э.¹²

Исследованный материал интересен и тем, что Чечено-Ингушетия предстает и в посреднической роли в отношениях между Закавказьем и Передней Азией. Это подтверждается обнаруженными в Чечне с. Луговом в могильниках монетами, кинжалами, кольцами, колокольчиками, пластинами и другим материалом, датированным второй половиной II тысячелетия до н. э.¹³

Важно и то, что предметы, аналогичные археологическому материалу с. Лугового, в большом количестве обнаружены в горных районах Восточной Грузии и равнинной Кахетии¹⁴.

Археологические раскопки были произведены и в ареалах дорог и троп, связывающих эти два региона. А это означает, что посредством указанных артерий с древнейших времен осуществлялись экономические, культурные и политические контакты.

Данные, полученные в результате археологических раскопок в бассейне Сулжи, Лугового, Аргуна, Ассы, Харачон, Серженюртского и других районов позволяют предположить, что история вейнахского и грузинского народов берет начало в далеком прошлом¹⁵.

В пользу отмеченного говорит обнаруженные в Чечне инвентарь, будавки, орнаментированная керамика, бронзовые топоры, серьги, украшения и браслеты¹⁶.

Заслуживают также внимания обнаруженные в Чечено-Ингушетии кобанские топоры. Этот инвентарь был найден при археологических раскопках в районах сел Луговое, Орштхон, Борзон, Бамути, Серженюрт и других. Они имеют большие родственные сходства с картлколскими топорами¹⁷. Вместе с тем, здесь обнаружены бронзовые топоры, пряжки, украшения, кинжалы, бусины, различные фигуры, изображенные на глиняной посуде, боевые и оборонительные украшения, культовые амулеты¹⁸ и др.

Исследователь Е. Крупнов глиняные и каменные формы для литья считает предметами местного происхождения, а родственными с грузинскими — бронзовые предметы. «Железо на ранней ступени кобанской культуры использовалось только для инкрустации, а с середины I тысячелетия уже широко распространялось...»¹⁹

У автора имеются интересные наблюдения по поводу распространенного характера кобанской культуры. Он пишет, что в районах

¹¹ Там же.

¹² Крупнов Е. И. О происхождении и датировке кобанской культуры, журн. Советская археология, № 1. М., 1958, с. 62—70.

¹³ Там же.

¹⁴ Крупнов Е. И. Указ. работа, с. 70.

¹⁵ Там же.

¹⁶ Там же, с. 71.

¹⁷ Там же, с. 70.

¹⁸ Крупнов Е. И. О чем говорят памятники материальной культуры ЧИ АССР. Грозный, 1960, с. 5—9.

¹⁹ Крупнов Е. И. Предисловие. Материалы исследования по археологии СССР, № 23. М., 1951, с. 8—10.

распространения кобанской культуры на Северном Кавказе не встречаются случаи массовой обработки железа, однако не исключено, что оно распространялось из Закавказья, поскольку сама кобанская культура сформировалась на основе культуры местного происхождения, которая развивалась в тесном контакте с народами.

О контактах вейнахов с внешним миром, в частности, с Закавказьем, проф. Е. Крупнов пишет, что выявление образцов кобанской бронзы в Предкавказье, Поволжье, на Полтавщине и Киевщине, в Крыму и особенно в Закавказье, означает, что население высокогорных районов Северного Кавказа находилось в многосторонних отношениях с народами юго-восточной Европы, Передней Азии и Закавказья²⁰.

В пользу указанного свидетельствует археологический материал, найденный в Чечено-Ингушетии²¹ и Грузии²², — бронзовые мотыги, скребки для кожи, ножи, различного вида топоры и другие предметы.

По мнению части исследователей, кобанская культура аналогична колхской. Однако между указанными культурами есть не только сходство, но и различия, которые хорошо видны в порядке погребения, форме керамики, типах топоров, формах украшений. А это можно считать фактором, выражающим экономические взаимоотношения между народами Северного Кавказа и Закавказья²³.

Наше внимание привлекает еще одна сторона археологических материалов. Это обнаруженный на Военно-Грузинской дороге проф. Е. Крупновым серебряный кубок с арамейской надписью. По мнению исследователя, этот материал попал сюда через Закавказье из Ирана, что является результатом культурно-экономических взаимоотношений народов Закавказья²⁴.

В исследуемом регионе широкое распространение кобанской культуры, ее наследственные связи как со старой докобанской культурой, так и с современными ей культурными явлениями были не случайными²⁵.

Из выявленных за последнее время археологических данных следует, что колхская культура достигала и Чечено-Ингушетии. Она распространялась через Дарьял и другие перевалы в этом регионе²⁶.

Видимо, топоры колхского типа характеризовались определенными особенностями.

Согласно исследованиям проф. О. Джапаридзе, кобанские топоры — это никростирированные железом бронзовые топоры, а в Грузии топоры такого типа не обнаружены²⁷.

Как предполагает Е. Алексеева, у этнической группы кобанской культуры имелись тесные экономические взаимоотношения с Закавказьем, что оказало взаимное влияние и вызвало родственные явления. Однако появление на Северном Кавказе в VIII—VII веках скифского этнического элемента, а в III—IV веках — сарматов, выз-

²⁰ Там же.

²¹ Там же, с. 9.

²² Куфтин Б. А. Археологические раскопки в Тианети. Тбилиси, 1941, с. 11—57.

²³ Крупнов Е. И. Древности Чечено-Ингушетии. Грозный, 1963, с. 5.

²⁴ Крупнов Е. И. Древности Чечено-Ингушетии. Грозный, 1963, с. 5.

²⁵ Там же, с. 6.

²⁶ Там же.

²⁷ Джапаридзе О. М. Бронзовые топоры Западной Грузии. Сов. археология, XVIII. М., 1953, с. 283.

вало определенные изменения. Развитие кобанской культуры прервалось²⁸.

Местная этническая группа претерпевает сарматизацию. В первые века в этих краях появляются аланы, принадлежавшие к этносу чранского происхождения и имевшие определенное родство с сарматами. По мнению Е. Алексеевой, на базе этого исторического процесса в центральной части северо-западного и Северного Кавказа сложилась этническая группа осетин²⁹.

Указанное явление оказало определенное влияние на экономику, культуру и политическую жизнь местного населения. Однако добрососедские отношения между Чечено-Ингушетией и Грузией полностью не прервались, что подтверждается археологическими материалами.

«Предметы, обнаруженные в кобанских захоронениях II—I веков до н. э., характерны также для многих комплексов Центрального Кавказа и Закавказья того же периода»³⁰.

В Чечено-Ингушетии фрагментарно попадаются предметы из золота и серебра, в том числе и монеты. Почти аналогичные монеты зафиксированы на территории Ингушетии, в окрестностях Заур-Юрта. Этот город известен под названиями Кавказа, Дзау, Владикавказ, Дзауджикау и Орджоникидзе.

Интересны и сведения Н. Марковина³¹. Исследованные им археологические материалы являются неоспоримым фактом того, что обнаруженные в горной Чечено-Ингушетии серебряные украшения, бусы и другие указывают на высокоразвитый характер культуры этих районов.

Данные исследований Е. Крупнова³², Е. Черных³³, Р. Мунчаева³⁴ указывают на то, что параллельно с культурно-экономическими и политическими взаимоотношениями народов по обе стороны Кавказа существовало и языковое родство, они принадлежали к языковой группе иберийско-кавказских народов — старого населения Кавказа.

На рубеже нашей эры экономические взаимоотношения между народами Северного Кавказа и Закавказья приобретают интенсивный характер. Это обстоятельство было вызвано также тем, что в это время развивалась государственность Иберии и Колхиды, и ясно, экономические факторы получали больше стимулирования³⁵.

В это время в Закавказье происходит римская экспансия (I в. до н. э.), что явилось толчком для торговли между этими народами³⁶. Вовлечение местных народов в экономическую орбиту было выгодно им. Это открывало базары на Кавказе, где можно было приобрести сырье, пленников-рабов³⁷.

²⁸ Алексеева Е. П. Поздне-кобанская культура Центрального Кавказа. УЗЛГУ, 1949, № 28, с. 13—15.

²⁹ Алексеева Е. П. Указ. работа, с. 235.

³⁰ Там же.

³¹ Марковин В. И. Археологические работы в Аргунском ущелье. КСИА, вып. 84. М., 1961.

³² Крупнов Е. И. Назв. работа, с. 7.

³³ Черных Е. Н. Специальные исследования металлических изделий из могильника Гатин-Кале. Древности Чечено-Ингушетии, 1963, с. 136.

³⁴ Мунчаев Р. М. Луговой могильник. Древности ЧИ. М., 1963, с. 217.

³⁵ Крупнов Е. И. Назв. работа, с. 9.

³⁶ Там же.

³⁷ Там же.

Римлянам требовались различного вида товары. Устремление же римлян к Закавказью подталкивало иберо-колхов к большим контактам с северокавказцами³⁸. Целью грузин было использование сил соседних горцев в политических акциях против римлян, что осуществлялось в том числе и посредством проходящих между ними дорог и троп³⁹.

По поводу этих магистралей акад. С. Джанашиа делает важные выводы:

«Эти дороги имели большое экономическое значение не только для народов Северного Кавказа и Закавказья, но и вообще»⁴⁰. Вместе с тем исследователь пишет следующее о значении Дарьяльской магистрали для народов Северного Кавказа: «Народы Северного Кавказа были главными потребителями вин Грузии, и для этого значение Дарьяла было велико»⁴¹.

По мнению Страбона, в Диоскуриаде собрались люди 70 национальностей. В основном занимаются торговлей, большинство сарматского племени, а вообще называются и кавказцами⁴².

По мнению историков, предметом купли-продажи в Диоскуриаде была соль.

Интересные сведения по поводу Дарьяльской магистрали имеются и у Плиния Секунда⁴³. «В конце дороги располагалась столица Иберии — Михета, крупный торговый и экономический центр, где сходились речные и сухопутные магистрали, связывающие восток с западом и север с югом»⁴⁴.

Понятно, что параллельно с народами с обеих сторон Кавказского хребта через Дарьяльскую и Дербентские магистрали приходили торговать и вейнахи.

Известно, что на Кавказе со времен римской экспансии назначение указанных магистралей растет. Становятся они более важными и в экономическом отношении.

Рим стремился из Северного Кавказа установить торгово-экономические взаимоотношения с Закавказьем и освоить те ресурсы, которые, по мнению римлян, находились вне экономики края⁴⁵. Видимо, римляне достигли своей цели. Археологические данные подтверждают это⁴⁶. Этот материал представляет собой бронзовые арбалеты, позолоченные стеклянные бусы, подвески из голубой пасты (которые египетского происхождения).

Исследованные монеты из окрестностей Дарьяльской магистрали можно считать фактом, указывающим на экономические взаимоотношения вейнахского и грузинского народов⁴⁷.

В середине VI века Византия и Персия противостояли друг другу. В этой неравной борьбе их целью было овладение Закавказьем, и отсюда — покорение Северного Кавказа.

В III—IV веках, когда имело место переселение народов, на территории вейнахов встречался чуждый элемент (гунны, булгары, авар-

³⁸ Там же.

³⁹ Джанашиа С. Н. Труды. Т. I. Тбилиси, 1948, с. 17.

⁴⁰ Там же.

⁴¹ Джанашиа С. Н. Труды, т. I, Тбилиси, 1948, с. 17.

⁴² Вестник древней истории. М., 1947, № 4, с. 215.

⁴³ Там же.

⁴⁴ Там же.

⁴⁵ Крупнов Е. И. К вопросу о культурных связях населения Северного Кавказа по археологическим данным. Уч. зет. КБНИИ, т. II. Нальчик, 1947, с. 126.

цы и др.), что в свою очередь оказывало определенное влияние на местную вейнахскую этническую единицу и тормозило ее, однако уже в V—VI веках совершенно иное положение⁴⁸.

Взаимоотношения между народами по обе стороны Кавказского хребта постепенно становятся интенсивными. Этому процессу способствуют политические взаимоотношения между хазарами и арабами, поскольку как одни, так и другие стремились установить отношения с горцами и другими соседними народами и перетянуть их на свою сторону, поэтому прибегали к помощи денежных или натуральных подарков горцам. Взаимоотношения такого характера с Закавказьем вовсе не исключали наличия регулярных экономических связей⁴⁹.

Согласно материалам Г. Минаева и Е. Крупнова, в исследуемый период в Чечено-Ингушетии и у соседних с ней народов встречаются инкрустированные украшения, бусы, пряжки, кинжалы. Этот археологический материал является бесспорным свидетельством того, что вейнахи в VI веке устанавливают оживленные экономические контакты с внешним миром, осуществляемые через Дарьяльский и Дербендский переходы.

По данным Дьякова-Тарасова, в VI веке Западная Европа через Волгу и Сырдарью достигает Китая и Индии⁵⁰. Предметы торговли поступали через Дон и Азов в Керчь. А часть попадала на Таманский полуостров, откуда распределялась по городам Крыма и Причерноморья⁵¹. Здесь же сказано, что часть торговых товаров достигала Северного Кавказа и Закавказья⁵².

Относящийся к VI—VIII векам археологический материал указывает на экономические взаимоотношения между Чечено-Ингушетией и Грузией. Эти сведения подтверждаются инвентарем (шелковые, парчовые, льняные ткани, изделия из шерсти, пряжки, посуда, драгоценные металлы, предметы из Передней Азии, Китая и Индии и др.), обнаруженные в могильниках горной Чечни — Цой-Пхеда, Бамути, Серженюрт, Беноп, Хорочон, Кезенон, Архоп-Мартан⁵³.

Важно и то, что в исследуемый период в Луговом обнаружены золотые монеты⁵⁴, которые выявляют определенное родство с грузинами — населением, соседним с южной стороны горной полосы Чечено-Ингушетии, что указывает на культурно-экономические и политические контакты между этими двумя краями.

Привлекает внимание персидское, арабское и византийское происхождение инвентаря, причем в Ингушетии встречаются византий-

⁴⁶ Крупнов Е. И. К вопросу о культурных связях населения Северного Кавказа по арх. данным. Уч. зет. КБНИИ, т. II. Нальчик, 1947, с. 126.

⁴⁷ Крупнов Е. И. Назв. работа, с. 127; Пахомов Е. А. Монетные клады Азербайджана и др. республик, краев и областей Закавказья, вып. V. Баку, 1943, с. 22.

⁴⁸ Пигулевская Н. В. Визития на путях в Индию. М.—Л., 1951, с. 187.

⁴⁹ Крупнов Е. И. Назв. работа, с. 6.

⁵⁰ Дьяков-Тарасов. Неизвестный древний торговый путь на Хорезм в Византию через Кавказ. Новый вестник. М., 1930, кн. XXVIII, с. 148.

⁵¹ Там же.

⁵² Крупнов Е. И. Назв. работа, с. 12.

⁵³ Там же.

⁵⁴ Там же.

⁵⁵ Крупнов Е. И. Назв. работа, с. 13—17.

ские, а в Чечне — персидские монеты⁵⁵, что указывает на то, что эти монеты, попавшие в Чечено-Ингушетию и Грузию, достигали указанных стран исследуемого региона на основании экономических контактов, однако на Северный Кавказ в меньшей степени.

Как известно, экономические взаимоотношения между Чечено-Ингушетией и Грузией в исследуемый период находились в незавидном состоянии. Горная часть вейнахов жила по ущельям и общинам, а в равнинных районах властвовали дагестанские и кабардинские феодалы. Чечено-Ингушетия не представляла собой единую экономическую и политическую силу, в аналогичном положении находилась Грузия.

«...Чечено-Ингушетия... представляла собой собрание различающихся по интересам и ориентации, часто настроенных враждебно друг к другу ущелий и общин»⁵⁶. Об Ингушетии исследователь пишет следующее: «Они (ингуши. — Т. Ц.) находились под влиянием сначала кабардинских феодалов, а затем российского царя»⁵⁷.

Характеризуя экономику вейнахов горной полосы, Вахушти пишет: «Но эти ущелья весьма крепки и недоступны врагам, гористые, скалистые, тесные, с реками и лесами, скудные и неурожайные»⁵⁸.

Понятно, что подобные условия не способствовали развитию экономики. Кроме того, здесь, как правило, весна наступала поздно, лето было относительно суровым и кратким, осень наступала чуть ли не в канун зимы, а зима тянулась целых 9 месяцев. К этому следует прибавить стихийные бедствия — ураганы, наводнения, сход лавин. Географическое расположение вызывало необходимость в орошении, а традиции создания и ухода за оросительными системами выработано не было (напр., в Сванетии таковая была, что весьма ограничивало развитие земледелия и животноводства⁵⁹).

Последнее же обстоятельство экономически ущемляло население, жителям гор приходилось пользоваться равниной, завозить зерно с равнины.

«Из-за ограниченности природных ресурсов гор Чечено-Ингушетии местное население не могло ими прокормиться. Наблюдатели подчеркивали, что собственный урожай хватал горцам в лучшем случае на шесть месяцев»⁶⁰.

По данным Вахушти Багратиони, горная Ингушетия непригодна и для развития животноводства. «...с малым (количеством) скота, какую (мы) описали Осетию»⁶¹.

У горца не было возможности расширить собственное животноводческое хозяйство, он использовал и способ террасирования, чтобы увеличить земельную площадь и создать пастбища, однако в горных условиях это было весьма затруднительно. Как отмечалось, он был вынужден обращаться к равнинным районам.

Известный грузинский ученый высказывает весьма важное воззрение по поводу взаимоотношений горных и равнинных регионов:

⁵⁵ Шавхелишвили А. И. Взаимоотношения между Грузией и Чечено-Ингушетией в XVI—XVIII веках. Тбилиси, 1980, с. 43.

⁵⁷ Там же.

⁵⁸ Багратиони Вахушти. Назв. работа, с. 196.

⁵⁹ Грабовский Н. Г. Экономический и домашний быт жителей горного участка Ингушского округа. ССКГ, вып. 3, Тифлис, 1870, с. 25.

⁶⁰ Шавхелишвили А. И. Назв. работа, с. 44.

⁶¹ Багратиони Вахушти. География Грузии. Тбилиси, 1907, с. 196.

«Жителю равнины нужны были горы, а горцу — равнина. Они не могли существовать друг без друга. Благодаря этим природным условиям средняя часть Грузии, равнина с общинами экономически совершенной и южной частей, как и наоборот, горы с равниной, были связаны теснейшим образом»⁶².

Ив. Джавахишвили имеет в виду взаимоотношения горных и равнинных районов Грузии, однако это положение можно распространить и на горные общины Чечено-Ингушетии, которые подчинялись той же закономерности, и их интересы были устремлены, с одной стороны, к равнинам Грузии, а с другой — равнинам Северного Кавказа. Горная часть Восточной Грузии была связана с соседними общинами Северного Кавказа, в том числе обществами Чечено-Ингушетии, через широкую сеть дорог и троп⁶³.

Буржуазные историки XIX века несмотря на целый ряд ошибочных положений, правильно освещали вопрос переселения горцев на равнину. Указывали, что поселение горцев в окрестностях реки Ангугш, Фортанг, Гех, Асса, Сунджа, Аргуна и других было вызвано определенными экономическими факторами⁶⁴. «Тем самым они получали возможность освоить и расширить свои угодия, что позволило несколько избавиться от экономических затруднений»⁶⁵.

Как отмечалось, культурно-экономическое прошлое Чечено-Ингушетии и Грузии тесно переплетено... «Экономические взаимоотношения вейнахов с Грузией носили преимущественно натуральный характер. Солью и другими необходимыми продуктами они снабжались с соседних территорий»⁶⁶.

Вахушти отмечал, что вейнахи, имея экономические взаимоотношения с равнинами Северного Кавказа, в частности, Малой Кабарды, сохраняли связи и с Грузией⁶⁷.

Вейнахи привозили и продавали в Грузию холодное оружие, бурки, шапки, чохи, архалуки, посеребряные пояса и кинжалы, украшения из самодельного серебра, серьги, браслеты, седла, плетки.

«Не исключено, что попавший в Тбилиси кистинец пригонял с собой собственный скот, тем более, что В. Бапратиони, характеризуя кустарничество в Осетии, видит аналогичные с вейнахами признаки»⁶⁸.

Интересные наблюдения по поводу исследуемого вопроса имеются у А. Робакидзе и Р. Херадзе⁶⁹.

Об экономических взаимоотношениях между Чечено-Ингушетией и Грузией свидетельствует и развитый характер кузнечного дела. Медь, железо, сталь и другие материалы из Чечено-Ингушетии попадали в Хевсуретию, где мастера-кузнецы были сами вейнахи.

«...Поскольку местные (хевсурские и шпавские. — Т. Ц.) кузнецы не удовлетворяли возросшие потребности населения, кроме приобретенного путем обмена оружия из соответствующего железа и меди, последнее было основным объектом похищения во время похоро-

⁶² Джавахишвили Ив. Экономическая история Грузии. 1930, с. 316—317.

⁶³ Шавхелишвили А. И. Назв. работа, с. 44.

⁶⁴ Лаудаев У. А. Чеченское племя. ССКГ, вып. VI, Тифлис, 1872; Берже А. П. Кавказ в археологическом отношении. Тифлис, 1874, с. 64.

⁶⁵ Шавхелишвили А. И. Назв. работа, с. 45.

⁶⁶ Там же.

⁶⁷ Вахушти Багратиони. Назв. работа, с.

⁶⁸ Шавхелишвили А. И. Назв. работа, с. 46.

⁶⁹ Херадзе Р., Робакидзе А. К вопросу о нахской этнонимике. КЭЭС II, Тбилиси, 1968, с. 12—40.

дов. В горной Восточной Грузии, в отличие от её равнины, всегда, видимо, недоставало мастеров в этой области. Она зависела как от равнины, так и от известных мастеров металлургов соседних племен Северного Кавказа. Взаимоотношения с этими племенами с указанной выше целью продолжались допоздна. Оттуда ввозили как боевое оружие, так и предметы домашнего обихода и украшения. Оттуда же часто привозили кузнецов для изготовления котлов для пива»⁷⁰.

Интересно и то, что «...пшав-хевсуры не выглядят изготовителями сабель и кинжалов или кольчуг. Это оружие они в основном приобретали у соседей — северокавказцев»⁷¹.

Представленный материал привлекает наше внимание как факт, свидетельствующий об отсутствии изготовления оружия в Пшав-Хевсуретии. Заслуживает внимания и то, что изготовление шлемов с кольчугами не было делом пшав-хевсуров, и их ввозили от соседних горцев, т. е. вейнахов путем обмена.

Из засвидетельствованных в Хевсуретии этнографических материалов следует, что кузнечное дело для горцев было чуждой отраслью. Холодное оружие, предметы хозяйственного обихода, украшения они ввозили с Северного Кавказа, в частности, из Чечено-Ингушетии. «Существование кузнечного дела на территории Пшав-Хевсуретии в последующие времена не отвергает тот факт, что первоначально, в то время, когда часть их нынешней территории, как передают, занимал этнически отличающийся народ, т. н. дэв-керпы. В этом краю кузнечное дело не было отраслью деятельности предков пшав-хевсуров. Они довольствовались, как уже отмечалось, изготовленной дэвами продукцией и оружием, предметами или другим инвентарем, выполненными мастерами этого дела из соседней равнинной Грузии»⁷².

Приняв к сведению представленную выписку, можно предположить, что эта территория прежде была занята вейнахами. Что же касается дэв-керпов, ясно, здесь предание грешит, поскольку подобного материала о вейнахах не имеется⁷³.

Имеется одна весьма интересная справка, проливающая свет на некоторые вопросы экономических взаимоотношений между Чечено-Ингушетией и Грузией.

«Из Чечено-Ингушетии поступали изделия кустарного производства. Они продавали сшитые из шкур папахи и др.»⁷⁴.

Важно и то, что «экономические интересы вейнахов в определенной мере были направлены к Картл-Кахетии, что предопределяло их участие в её политических акциях. Взамен они получали плату, подарки и трофеи»⁷⁵.

По материалам О. Марграфа, на равнине Чечни высоко развиты обработка шкур, шерстоткачество, валяние бурок. Одним из источников дохода местного населения является местная краска, которую горцы изготавливали из растений. Краска в большом количестве поступает в Грузию, Россию и другие соседние страны. «На тбилисских

⁷⁰ Очаури Т. А. Мифическое предание горцев Восточной Грузии. Тбилиси, 1962, с. 86.

⁷¹ Очаури Т. А. Назв. работа, с. 86.

⁷² Там же.

⁷³ Нохчий фольклор (Чеченский фольклор), т. 1. Грозный, 1960, с. 1—231.

⁷⁴ Шавхелишвили А. И. Назв. работа, с. 47.

⁷⁵ Очерки истории народов Северного Кавказа, т. 1. Тбилиси, 1969, с. 35.

базарах горцы неумоимо торгуют краской. Они завозят её Дарьяльской дорогой. Некоторые доставляют её по горным тропам на кахетинские базары (Телави, Сигнахи). Они получают большую выгоду, однако вскоре царские чиновники запретили торговать краской среди соседних народов, на месте установили ту же цену и занялись заготовкой для рынков России и зарубежных»⁷⁶.

Из Чечено-Ингушетии ввозили изготовленные кустарным способом шерстяные ткани, конские сбруи, шерстяные шапки, деревянную посуду, бурки и др.»⁷⁷.

Видно, что изделия кустарных промыслов вейнахов широко выходили к соседним народам. В материале говорится, что «чеченские бурки часто привозили на базары Грузии»⁷⁸. Изготовление последних было весьма трудоемким делом. Одна бурка стоила 3 рубля. «Из с. Атени в Грузию привозили ежегодно более 300 бурок. Из Итонхалского района в Мта-Тушетию каждую весну поступали сотни бурок. Здесь горцы их обменивали в основном на овец. Одна бурка стоила одну овцематку или холощенного барана или барана»⁷⁹.

С горцами Восточной Грузии у вейнахов почти в любое время года были взаимоотношения через горные пешеходные тропы. Эти артерии проходили в таких местах, где не было опасности лавин и больших снегопадов. Чеченцы и ингуши ввозили в Мта-Тушетию и Хевсуретию керосин, спички, иголки, гвозди, серпы, топоры, подковы, веревки и продавали их за деньги или продукты. Что касается Хеви, то здесь зимой дорога не закрывалась, и села ареала нынешнего Казбежского района снабжались солью, спичками, керосином, мануфактурой, домашней утварью из Кистет-Глигвети»⁸⁰.

О давнишних экономических взаимоотношениях между Чечено-Ингушетией и Грузией свидетельствует и то, что грузинские горцы пользовались зимними и летними пастбищами вейнахов. Как указывается в научной литературе, «грузинские горцы использовали в качестве зимних пастбищ Кизлярские, Терские, Аргунские, Сунжские и Ногайские степи. Это носило частный характер. В случае необходимости, грузинские цари принимали участие в улаживании спорных вопросов между грузинами и горцами»⁸¹.

На экономические взаимоотношения между вейнахским и грузинским народами указывает и продажа на базарах Чечни скота и животноводческой продукции, по поводу чего приведем одну выписку:

«Летней шерсти качество значительно ниже, чем осенней, однако в горной Чечне её продавали по высокой цене. Тушинскую шерсть они использовали для изготовления ткани»⁸².

Для экономических взаимоотношений между ингушами и грузинами основное значение имела Дарьяльская магистраль. По наблюдению, Г. Тогошвили, «горцы, связанные с Военно-Грузинской дорогой, приобретали продовольствие большей частью на Северном Кав-

⁷⁶ Марграф О. Н. Очерк кустарных промыслов Северного Кавказа. М., 1882, сс. 42, 49, 68, 73.

⁷⁷ Шавхелишвили А. И. Из истории горной Восточной Грузии, 1977, с. 106.

⁷⁸ Там же.

⁷⁹ Там же.

⁸⁰ Цоноев Т. С. Понсковый материал, собранный в Чечне в 1983 г., тетр. № 1, с. 3.

⁸¹ Шавхелишвили А. И. Назв. работа, с. 50.

⁸² Там же.

казе, в степях Ингушетии. Они опускались на Военно-Грузинскую дорогу в Млета и нанимали у горцев конные повозки»⁸³.

Заслуживающие внимания выводы сделали и авторы второго тома очерков истории народов Кавказа:

«В 10-х годах XVIII века местожительство гребенских казаков перешло на левый берег Терека. В 1755 г. был восстановлен город-крепость Кизляр — главный экономический центр Северного Кавказа в XVIII в. и первой трети XIX века. Население Кизляра растет в начале XVIII века за счет переселенцев из Закавказья (грузин и др.), а также горцев... К этому времени вейнахские горцы имели тесные экономические взаимоотношения с населением Кизляра»⁸⁴. Для ингушей большое значение имели Моздок и Владикавказ, который был основан в 1784 году как крепость и вскоре приобрел большое значение при взаимоотношениях с горцами»⁸⁵.

Согласно высказанным в научной литературе предположениям, казачье население связывалось с Грузией посредством грузин, переселившихся в бассейны Терека и Сунжи, однако горец был активным участником этих взаимоотношений. На Кизлярском базаре оживленно торговали грузины, армяне, русские, вейнахи, дагестанцы, представители других народов.

Как свидетельствуют письменные⁸⁶ и архивные⁸⁷ источники, в первой половине XVIII века подтверждаются факты компактного поселения кистинцев большей частью в некоторых местах горной части Восточной Грузии и на равнине Кахетии. В последующее время этот процесс становится сравнительно более интенсивным, что подтверждается архивными документами⁸⁸.

«По переписи 1847 г., в потусторонней общине Тушетии подтвержден 31 дым кистинцев (155 душ). Кроме того, кистинские семьи жили в таких селах Тианетского уезда, как Чабано, Харбано. Отдельные представители вейнахов встречаются и в других общинах Тушетии, а также в Пшавии и Хевсуретии. В Мта-Тушетии кистинское население достигает 5 процентов»⁸⁹.

Следует отметить, что главным компонентом проникновения вейнахов на территорию Грузии являлся экономический фактор.

Создавшееся на месте социально-экономическое положение также вынуждало горцев сменить свое местожительство. Правильно отмечается в научной литературе, что «с 30-х годов XIX века переселение вейнахов на территорию Восточной Грузии более активизируется, что и на этот раз обуславливалось скудностью земледельческой базы горцев»⁹⁰.

Вместе с тем, одной из причин проникновения горцев на территорию Грузии было и кровничество, столкновение родов по поводу земли или пастбища, происходившее позже раскулачивание.

В случае, если в той или иной общине какой-либо род экономически преуспевал, у него приумножался скот, главы общины собира-

⁸³ Тогошвили Г. Д. Назв. работа, с. 53.

⁸⁴ Очерки истории народов Северного Кавказа, т. 1. Тбилиси, 1969, с. 239.

⁸⁵ Очерки истории народов Северного Кавказа, т. 1. Тбилиси, 1969, с. 239.

⁸⁶ Мачабели М. Г. Экономический быт государственных крестьян Тианетского уезда Тифлисской губернии, т. V, Тифлис, 1887, № 8, с. 320—330.

⁸⁷ ЦГИА Груз. ССР, ф. 16, оп. 2, д. 4517, с. 5—6.

⁸⁸ Там же.

⁸⁹ Шавхелишвили А. И. Назв. работа, с. 52.

⁹⁰ Шавхелишвили А. И. Назв. работа, с. 52.

лись и в соответствии с законами предков отбирали у этих зажиточных людей скот и распределяли по общине⁹¹. Это также было одним из факторов переселения вейнахов.

Из сохранившихся на сегодняшний день материалов⁹² явствует, что переселившийся в Грузию вейнахский этнос по сравнению с первоначальным жильем оказался в более благоприятных условиях, что в определенной степени улучшило из экономическое положение⁹³. Следует здесь же отметить, что горцы сохраняли контакты с прародиной через родичей и родственников, что еще более развивало экономические взаимоотношения между этими двумя народами⁹⁴.

Из письменных источников также следует, что перебравшиеся на территорию Грузии крестьяне были из горных районов Чечено-Ингушетии⁹⁵. Кроме географических и природных условий, их принудила к этому перенаселенность⁹⁶.

«Отмеченное переселение создавало основу процесса взаимной ассимиляции и слияния грузин и вейнахов. Ряд переселившихся в села Кахетии кистинских фамилий (Марсагишвили, Кистишвили, Даашавили, Кушавили, Ганишавили и др.) претерпели ассимиляцию и огузинулись. Примечательно, что несколько живущих в Панкиси грузинских дымов после возникновения там компактного поселения кистинцев было ассимилировано с ними. Эти примеры взаимослияния, по нашему мнению, являются результатом близости грузин и вейнахов, идущих издревле их культурно-этнических взаимоотношений»⁹⁷.

Исходя из этого, можно сделать вывод, что экономические контакты между Чечено-Ингушетией и Грузией подчинялись закономерности взаимоотношений между горными и равнинными районами и в основном охватывали ту определенную часть горных вейнахов, которые проживали в полосе непосредственного соприкосновения и были связаны переходами.

Экономические контакты между Чечено-Ингушетией и Грузией не прерывались даже тогда, когда на Северном Кавказе и в Закавказье происходили различные политические акции, когда шли смертельные битвы между Золотой Ордой и ильханами, а это было поводом для того, чтобы торговые отношения между ними ослабли. И хотя время от времени масштабы экономических взаимоотношений между Чечено-Ингушетией и Грузией существенно сокращались, однако они не прерывались.

В XVI—XVIII веках появление вейнахов в Тианети, Душети, Казбеги с целью торговли и обмена является отзвуком более ранних экономических взаимоотношений в исследуемом регионе.

⁹¹ Маргошвили Л. Ю. Кисты Панкиси. Дисс. (на русск. яз.). Тбилиси, 1952, с. 71—83.

⁹² ЦГИА Груз. ССР, ф. 16, оп. 2, л. 4517, с. 8—9.

⁹³ Там же.

⁹⁴ Там же.

⁹⁵ Там же, ф. 254, оп. 2, № 1278, с. 1—78.

⁹⁶ Там же, ф. 254, оп. 2, № 1278, с. 1—78.

⁹⁷ Шавхелишвили А. И. Назв. работа, с. 52—53.

T. TSOLOEVI

TRADE RELATIONS BETWEEN CHECHENO-INGUSHETI AND GEORGIA WAS BASED ON AS NATURAL, AS MONOTARY ECONOMY

S u m m a r y

Veinakhs had not his own coins, but it didn't disturb trade relations, as all kinds of notes of coins had international equivalent and it was available for Checheno-Ingusheti.

In spite of that trade relations of North Caucasus were weakened after the struggle of „Gold Yoke“ and Ilkhan, economical relation between Chechen-Ingusheti and Georgia was not stopped.

In XVU--XVW centuries and afterwards Veinakhs moving in Kakheti and Kartli had trade character, as it came from old traditional relationship.

Представлена Отделом истории Кавказских народов Института истории и этнографии им. И. А. Джавахишвили.

ნოზარ ხახტაძე, გიორგი ბაგრატიონი

კონდამიანის უღაბნო-მონასტრის შესწავლისათვის

ხუროთმოძღვრული ანსამბლი, რომლის შესწავლის ზოგიერთ ასპექტზეც გვინდა ყურადღება გავემახვილოთ, მდებარეობს თელავის რაიონში, სოფ. კისისხევის ჩრდილოეთით 5—6 კმ-ზე, მდ. კისისხევის მარცხენა ნაპირზე. ბატონი გიორგი ჩუბინაშვილი თავის ფუნდამენტურ ნაშრომში „ქახეთის არქიტექტურა“ აღნიშნავს, რომ აქ მდებარეობს კოშმას და დამიანეს სახელობის (უვერცხლოთა კოშმასი და დამიანესი, რომში წამებულია 284 წ.), ანუ კონდამიანის „საკმაოდ მოზრდილი გამოქვაბული მონასტერი“, რომელიც ხეობის ციცაბო ფლატის სულ ზედა რეგისტრში გამოკვეთილი 30-მდე გამოქვაბულის, ამის დაბლა ბუნებრივ ტერასაზე აგებული „მონასტრის ეკლესიისა“ და სხვა ნაგებობათა ნაშთების ერთობლიობაა¹. მეცნიერი ვრცლად განიხილავს კონდამიანის ეკლესიის მხატვრულ-სივრცობრივ თავისებურებებს, მას ე. წ. სამეკლესიან ბაზილიკათა პირველ, ამ ტიპის ნაგებობათა უძველეს ჯგუფს მიაკუთვნებს და სავსებით დამაჯერებლად ათარილებს VI ს-ის შუა ხანით. ამ ეკლესიის დათარიღების მართებულობის შესახებ არც სხვა მეცნიერებს გამოუთქვამთ ეჭვი. ვინაიდან ჩვენი კვლევის დღევანდელი საგანი ამ ნაგებობის შემადგენელ ნაწილთა ფუნქციური დატვირთვის დაზუსტება არ არის, რის თაობაზეც ცოტა ხნის წინათ ბატონმა ნიკო ჩუბინაშვილმა რამდენადმე განსხვავებული მოსაზრება წამოაყენა², ეკლესიის აღწერა-დახასიათებაზე აღარ შევჩერდებით. ჩვენი წერილი მონასტრის შემადგენელ ქვაბთა კომპლექსის წარმოჩინებას, მისი შემადგენელი გამოქვაბულის ნაგებობების ტიპოლოგიურ დიფერენციაციას, შექმნისა და გამოყენების ქრონოლოგიური ჩარჩოების დადგენას, აქედან გამომდინარე კი მათი და აღნიშნული ეკლესიის ფუნქციური თუ ქრონოლოგიური ურთიერთმიმართების განსაზღვრას ისახავს მიზნად.

წინასწარ უნდა ითქვას, რომ ზემოთხსენებული მეცნიერები სრულიად მართებულად აღიქვამდნენ რა ქვაბთა კომპლექსსა და სამეკლესიან ბაზილიკას როგორც მონასტრის განუყოფელ კომპონენტებს, როგორც ჩანს, გამოქვაბულებს მხოლოდ ბერების საცხოვრებელ სენაკებად მიიჩნევდნენ. ასე მაგალითად, გ. ჩუბინაშვილი სამეკლესიანი ბაზილიკას „მონასტრის ეკლესიას“ უწოდებს, ამდენად, უნდა ვიფიქროთ, რომ მას მონასტერში სხვა ეკლესია არ ეგულებოდა, წინააღმდეგ შემთხვევაში ამ ფაქტს თუნდაც ორიოდ სიტყვით მოიხსენიებდა. მონასტერში ქვაბ-ეკლესიის არსებობის შესახებ არაფერს ამბობს კლდის ძეგლების ცნობილი მკვლევარი ნ. ჩუბინაშვილიც. უფრო მეტიც,

¹ Г. Н. Чубинашвили, Архитектура Кахетии, Тб., 1959, с. 150.

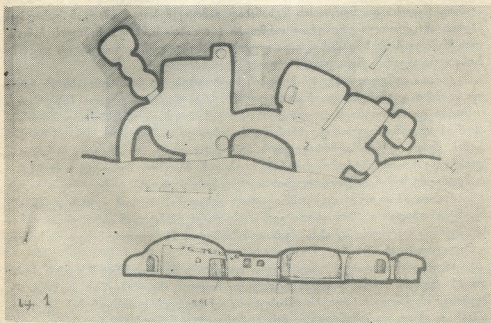
² Н. Г. Чубинашвили, Шашинанис sameba, Тб., 1988, с. 20—33.

ერთ-ერთ პუბლიკაციაში იგი სახელმწიფო მუზეუმის სპელესტიკის ლაბორატორიის თანამშრომლებს სთხოვს ხელი მოჰკიდონ, მისი აზრით, მეტად პერსპექტიული ძეგლის, კონდამიანის მიუვალი ქვაბების შესწავლას³. შეძლებისდაგვარად ვასრულებთ ღვაწლმოსილი მეცნიერის სურვილს.

კონდამიანის მონასტრის ქვაბთა კომპლექსი ჩვენი ყურადღების სფეროში მოექცა 1985 წელს, როდესაც ეს ძეგლი დავზვერეთ ნეკრესის არქეოლოგიური ექსპედიციის წევრებმა, ექსპედიციის ხელმძღვანელის ლ. ჭილაშვილის ინიციატივით, თუმცა მაშინ გამოქვავებულებში შეღწევა დროის სიმციროს გამო ვერ შევძელით. 1986 წ. აგვისტოში გამოკვლევის ავტორებმა შეაღწიეს ქვაბთა კომპლექსის ყველა იმ ჯგუფში, სადაც კი შეიძლებოდა მოხვედრა რთული ალპინისტური ტექნიკის გამოყენებლად და არქიტექტურული ანაზომებიც შეასრულეს.

ქვაბთა ეს ორიარუსიანი კომპლექსი გამოკვეთილია სამეკლესიანი ბაზილიკის ჩრდილოეთით 100-ოდე მ-ზე მდებარე კირქვის კონგლომერატულ, ციცაბო მასივში. ისინი საკმაოდ სუფთადაა გამოკვეთილი რკინის წაწვეტებული, ოთხწახნაგა იარაღით. ხეობის შედარებით დამრეცი კალთის დასაწყისიდან 2—3 მ სიმაღლეზე გამოკვეთილია მარტივი გეგმის ცალკეული, იზოლირებული ქვაბები, ხოლო 5—6 მ. სიმაღლეზე II იარუსზე, უმთავრესად ერთმანეთთან დაკავშირებული, რთული სივრცულ-გეგმური კომპოზიციის გამოქვავებულები.

ჩვენი ყურადღება II იარუსის ქვაბთა ორმა, მასშტაბისა და სტრუქტურის მიხედვით გამორჩეულმა, ჯგუფმა მიიზყო. მიუხედავად იმისა, რომ მათი საფასადო ნაწილები კომუნიკაციებითურთ ჩამონგრეულია, სათაესთა თავდაპირველი გეგმარების წარმოდგენა მიახლოებით მაინც ხერხდება. I ჯგუფში

სურ. 1. ქვაბთა I ჯგუფი. გეგმა და გრძივი ჭრილი.

³ Н. Г. Чубинашвили, Спеленстические розыскания в Грузии в 1966—1986 гг. Пещеры Грузии, 12, Тб., 1988, с. 112.

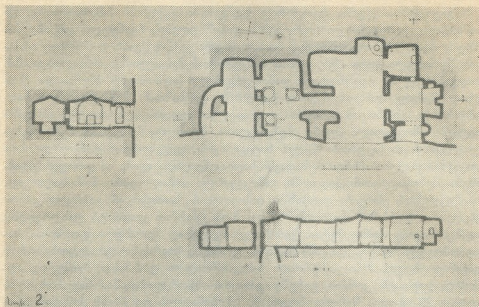
მოხვედრა, როგორც ჩანს, მარცხენა კიდეში შემორჩენილი ვიწრო გვირავით შეიძლება (სურ. 1). ჭგუფის შემადგენელი მოზრდილი სათავსები კლდის ზედაპირის მიმართ განივად არიან განვითარებული, მართკუთხედთან მიახლოებული გეგმისაა, აქვს განსხვავებული გეომეტრიული ფორმის დამხმარე სათავსებიც. ქვაბთა კედლები გარკვეულ ჰორიზონტამდე ვერტიკალურია, შემდეგ კი მომრგვალებულად ერწყმის არტუთ მთლად ბრტყელ ქერებს.

50 კვ. მ-მდე ფართობის № 1 ოთახის კედლებში რამდენიმე სწორკუთხა თუ თალური ფორმის ნიშა ამოკვეთილი (ამათგან ერთ-ერთ მოზრდილ ნიშას მკვეთრად შეისრული თაღის მოხაზულობა აქვს). ოთახის მარცხენა კუთხეში სამი ერთმანეთზე გადაბმული, ოვალური გეგმის, ვიწრო და დაბალი სათავსია გამოკვეთილი, რომლებიც ალბათ საწყობის მოვალეობას ასრულებდნენ. ოთახის მარჯვენა კედელში გაჭრილი გვირავი გასასვლელით ვხვდებით ერთმანეთთან მჭიდროდ, ამჟამად გახსნილი ღიობებით დაკავშირებულ 20—25 კვ. მ ფართობის ოთახებში, რომელთაგანაც ერთ-ერთს აღმოსავლეთ კედელში ნახევარწრიულად გაჭრილი გეგმის, 2 მ-მდე სიმაღლის ნიშა აქვს ამოკვეთილი. ეს ნიშა მეტად წააგავს საქართველოს ზოგიერთ კლდეში ნაკვეთი უდაბნოდან (მაგ. გარეჯის უდაბნოები) კარგად ცნობილ ნიშა-სალოცავს. ამავე ოთახის ჩრდილოეთ კუთხიდან კიდევ ერთ მომცრო, 8 კვ. მ ფართობის ოთახში შევდივართ, რომლის აღმოსავლეთ კედელში მცირე ზომის თალური ნიშაა ამოკვეთილი.

I ჭგუფის შემადგენელ სათავსთა ნაწილი თავის დროზე მოლესილი ყოფილა (მხატვრობის კვალი არ შეიმჩნევა). მათ იატაკებში ამოკვეთილია 2 წაკვეთილი კონუსისებრი (№ 1 ოთახში) და ერთი მართკუთხა გეგმის (№ 2 ოთახში) ღრმა ხაროსებრი ორმოები, რომლებიც აგრეთვე მოლესილი ყოფილა და, ალბათ, წყლისა და სურსათის შესანახად გამოიყენებოდა. ამათგან ფასადთან ახლოს ამოკვეთილი ერთ-ერთი ორმო № 1 ოთახის სამხრეთ ნაწილის ჩამოშლის შემდეგ ქვაბებში ასასვლელი ლუჯის შთაბეჭდილებას ტოვებს და ჭგუფში მოხვედრა ამჟამად, მართლაც, მხოლოდ აქედან შეიძლება.

ქვაბთა აღწერილი ჭგუფი ბერების საცხოვრებელი ქვაბ-სენაკები არ უნდა იყოს. მისი გეგმარება და ჩამოთვლილი ატრიბუტები — ტივედა სასურსათო საწყობი და ორმოები, მრავალი თახჩა არ გამოირიცხავს იმის შესაძლებლობას, რომ აქ კლდეში ნაკვეთი უდაბნოს სატრაპეზო და საკრებულო იყო. ამ მოსაზრებას მხარს უჭერს აღმოსავლეთის ნიშა-სალოცავიც, რომელსაც საქართველოს უდაბნო-მონასტრების სატრაპეზოებიდან მრავალი პარალელი ეძებნება. რამდენადმე ზუსტად დათარიღებისათვის გამოსადეგი არქიტექტურული დეტალი, ქვაბთა ამ ჭგუფში ფაქტობრივად არ გვხვდება, ამიტომ კვეთის ტექნიკის იდენტურობიდან და ზოგიერთი გეგმარებითი ელემენტიდან გამომდინარე, მისი შექმნის თარიღის შესახებ ქვაბთა მეზობელი, II ჭგუფის მიხედვით უნდა ვიმსჯელოთ (სურ. 2).

კიდევ უფრო დახვეწილად ნაკვეთ და სწორი გეომეტრიული გეგმის ქვაბთა II ჭგუფში მასების კომპოზიცია ერთ მთლიან, ზედმიწევნით გააზრებულ ზეოთმომოდერულ ჩანაფიქრს ემსახურება. აქ სივრცის დანაწევრების აქცენტი აშკარად ერთი დომინანტისკენ, მის აღმოსავლეთ ნაწილში მდებარე ეკლესიისკენაა გადატანილი, დანარჩენი მასები კი ამ ფრონტალური გეზის მიმართ თითქმის სიმეტრიულად ყოფილა განლაგებული (დაზიანებამდე). ყოველივე ეს

სურ. 2. ქვაბთა II ჯგუფი. გეგმა და ჭრილები.

უფლებას გვაძლევს ქვაბთა ჯგუფი ერთდროულად შექმნილ და ერთიანი ფუნქციური დატვირთვით გაერთიანებულ გამოქვაბულ ნაგებობად მივიჩნიოთ.

ნაგებობაში შესასვლელი მის მარცხენა კიდეში ზუსტად ისეთივე კონფიგურაციის გვირაბიდან ყოფილა, როგორც I ჯგუფში. პირველი ოთახი ეკლესიის ანსამბლში მხოლოდ პირობითად შეიძლება მოთავსდეს — ქვითყარის ეკლესიებთან პარალელს თუ გავავლებთ, ის ალბათ თავისებური „დახურული ეზოს“, მოსაცდელის მოვალეობას ასრულებდა. ამაზე მისი უბრალო, ჯგუფის სხვა ნაწილებისაგან განსხვავებული ბრტყელი ჭერიც უნდა მეტყველებდეს. აქედან მის აღმოსავლეთით მდებარე № 2 სათავსში შესასვლელი ორლიობიანია და საქართველოს ბაზილიკურ ხუროთმოძღვრებაში, კერძოდ კი კახეთის სამეკლესიოან ბაზილიკებში (მათ შორის თვით კონდამიანში) მეტად გავრცელებული მოტივის იმიტაციად შეიძლება მივიჩნიოთ. ასეთ შედარებით ანალიზს თუ მივყევით, № 2 სათავსი ეკლესიის დასავლეთის ნარტექსად უნდა მივიღოთ, მით უმეტეს, რომ ასეთ ვარაუდს ქვაბის განივად ნაკვეთი შეისრული ჭერიც უჭერს მხარს. აქედან ოდნავ წაგრძელებული ლიობით შევდივართ 45 კვ. მ-მდე ფართობის დანაწევრებულ სივრცეიან № 3 სათავსში. ამ ქვაბის ფუნქციას ქვის საეკლესიო ხუროთმოძღვრებაში პირდაპირი პარალელი ძნელად თუ მოეძებნოს. ჩვენი აზრით, აქ, კლდის ხუროთმოძღვრების სპეციფიკიდან გამომდინარე, რადგან კონგლომერატულ მასივში ეკლესიის დიდი მოცულობის დარბაზის გამოკვეთა სახიფათო იყო, შესაძლებელია შეთავსებული იყოს როგორც ჩრდილოეთის და სამხრეთის სტოების, ისე მთავარი დარბაზის დამატებითი ფუნქციური დატვირთვა. ასეთ დაშვებას თითქმის ეთანხმება „ჩრდილოეთის და სამხრეთის სტოების“ შეგნებულად წაგრძელებული უბეები დასავლეთით, განსაკუთრებით კი ნახევარწრიული გეგმის სალოცავი-აფსიდა სამხრეთის „სტოას“ აღმოსავლეთ კედელში. ამ „გაერთიანებულ“ სათავსებსაც განივი შეისრული ჭერი აქვთ.

გაცილებით უფრო რეალურად გვეჩვენება ეკლესიის ჩრდილოეთით და სამხრეთით გამოკვეთილი სივრცეების დანიშნულების ჩვენეული განსაზღვრა. ჩრდილოეთის, სწორკუთხედთან მიახლოებული გეგმის ქვაბი, რომელსაც გრძელად შეისრული ჭერი აქვს, ალბათ სამკვეთლის მოვალეობას ასრულებდა. მის თავდაპირველად ეკლესიასთან დამოუკიდებელი კავშირი არ ჰქონია და მხოლოდ შემდეგ გამოუწვევით ეკლესიის დარბაზთან შემაერთებელი სარკმლისებრი ღიობი. ამ სათავსის აღმოსავლეთ კედლის ცენტრალურ ნაწილში იატაკში ამოკვეთილი მცირე რეზერვუარი შესაძლოა საზედაშე (საზიარებელი) ღვინის ან ნაკურთხი წყლის საცავი იყოს. ეკლესიასთან ფართო ღიობით დაკავშირებული სამხრეთის სათავსი სადიაკვნე უნდა იყოს. ამ ვარაუდს ეთანხმება აღმოსავლეთის კედელში გამოკვეთილი აფსიდისებრი ნიშა-სალოცავი.

ეკლესიის მთავარ დარბაზში დასავლეთის სათავსიდან გაჭრილი კარით ვხვდებით. დარბაზის ფართობი 12 კვ. მ-ია, ფორმით კვადრატს უახლოვდება, თუმცა სიგანე ოდნავ მეტია. ჭერი აქაც მკვეთრად შეისრული ფორმისაა. საკურთხეველი ღრმაა და სწორკუთხა ფორმის, სიგრძეში ტრაპეციისებურად გაგანიერებული. მისი გარე თალი ნახევარწრიული ფორმისაა, რომელიც აღმოსავლეთისაკენ კონქის გარეშე გადადის სწორკუთხედში. საკურთხეველის იატაკი 30 სმ-ითაა შემალბებული. 90 სმ სიმაღლის და 70 სმ სიგანის ტრაპეციული გეგმის ტრაპეზის ქვაც კედელშივეა ნაკვეთი. საკურთხეველის მარცხენა კედელში ნახევარწრიული თალით შემოწერილი 45 სმ სიღრმის სასანთლე ნიშაა გამოკვეთილი.

თუ ჩვენი ვარაუდი ქვაბთა ამ ჯგუფის ერთიან საკულტო ნაგებობად გააზრების შესახებ საფუძველს მოკლებული არ არის, მისი სახით საქმე უნდა გვქონდეს საეკლესიო არქიტექტურის დამახასიათებელ კომპონენტთა მეტად თვითმყოფად, კლდის კვეთის სპეციფიკიდან გამომდინარე წარმატებით განხორციელებულ ხუროთმოძღვრულ ჩანაფიქრთან. ანსამბლის სივრცულ-გეგმური გადაწყვეტა თითქმის უფრო სამეკლესიოანი ბაზილიკის თემის ჩანასახოვანი ფორმისკენ ან ამ თემის თავისებური ვარიაციისკენ იხრება, თუმცა ამ საკითხზე გადაჭრით რაიმეს თქმა ძნელია. მით უმეტეს, შეუძლებლად გვეჩვენება ამ ვარაუდის საფუძველზე ქვაბ-ეკლესიის შექმნის თარიღზე აზრის გამოთქმა.

ქვაბთა ეკლესიოანი ჯგუფის თუნდაც მიახლოებით დასათარიღებლად, ცხადია, აქ დადასტურებულ ცალკეულ ხუროთმოძღვრულ დეტალებს უნდა მივმართოთ. უპირველეს ყოვლისა, ყურადღებას იპყრობს ეკლესიის საკურთხეველის მკვეთრად სწორკუთხა გეგმა. საქართველოში სწორკუთხა საკურთხეველიანი ეკლესიები იშვიათობა არ არის. რამდენიმე ასეთი ეკლესია (დარბაზული თუ სხვა ტიპის) შეისწავლა ნ. ჩუბინაშვილმა (ზედაზენი, კლიკის ჯვარი, ღვიარა, ალევის სამება, ცხავატი, ბრეძა და სხვ.) და ისინი VI ს-იდან დაწყებული X ს-ის ჩათვლით დათარიღდა⁴. მიუხედავად იმისა, რომ კონდამიანის კლდის ეკლესიას საკურთხეველის კონქი, და აქედან გამომდინარე, მისკენ გადასასვლელი ტროპეზები არ გააჩნია, რაც კლდის ხუროთმოძღვრებისათვის კონსტრუქციულად სრულიად ზედმეტიც იქნებოდა, ჩვენ მისი წარმოშობა მაინც აღნიშნული არქიტექტურული მიმართულების პირდაპირ გამოძახილად მიგვაჩნია, მით უმეტეს, რომ როგორც ნ. ჩუბინაშვილი აღნიშ-

⁴ ნ. ჩუბინაშვილი, ზედაზენი, კლიკის ჯვარი, ღვიარა, „ქართული ხელოვნება“, 7, თბ., 1971, გვ. 27—65.

ნავს, კლასიკური სწორკუთხა საკურთხევიანი ეკლესიების პარალელურად საქართველოში მათი გაუბრალეობელი ვარიანტიც იქმნებოდა. კონდამიანის კლდის ეკლესია (უფრო სწორად, მისი ცენტრალური ეკლესია) თავისი მარტივი გეგმარებითა და მასების პროპორციით (კვადრატული დარბაზი, ღრმა საკურთხეველი) უფრო ამ რიგის ადრეული ეკლესიებისკენ იხრება (მაგ. ზედაზენი), რომლებიც VI ს. ან VI—VII სს. მიეწიან არის დათარიღებული. აქვე უნდა ითქვას, რომ საქართველოს კლდის ზუროთმოდღერებისთვისაც არ არის უცხო ასეთი საკურთხევლები; ისინი გვხვდება გარეჯის უღბანოებში (წამებული, ნათლისმცემელი და სხვ.)⁵, მტკვრის ხეობის ზემო წელში (მაგ., ჯოლდაში, რომელიც გ. გაფრინდაშვილმა წინასწარულად VIII—IX სს-ით დათარიღა)⁶, რაც კიდევ უფრო გვიმტკიცებს აზრს კონდამიანის ეკლესიის ადრეულსაუკუნეებში, უფრო კი ამ ეპოქის ადრეულ ეტაპებზე შექმნის შესახებ.

საერთოდ, როგორც ჩანს, სწორკუთხასაკურთხევიანი ეკლესიები საკმაოდ გავრცელებულია ადრეულსაუკუნეებში როგორც აღმოსავლეთის, ისე დასავლეთის ქრისტიანულ სამყაროში. გ. ჩუბინაშვილი ზოგიერთ ევროპელ ავტორზე დაყრდნობით მიგვიჩივებს ასეთი ეკლესიების გავრცელების ფართო არეალზე VI—IX სს. ევროპაში⁷, სასანიდურ ირანში⁸, მესოპოტამიასა⁹ და სირიაში¹⁰. ჩვენს ხელთ არის აგრეთვე ცნობები ამგვარი საკურთხევლების გავრცელების საკმაოდ მასშტაბზე IV—VI სს. სირიაში¹¹.

ამგვარად, კონდამიანის ქვაბ-ეკლესიის VI ს. ან VI—VII სს. მიეწიან დათარიღება საქართველოს და უცხოეთის ქვეყნების ანალოგიების მიხედვით სავსებით კანონზომიერად გამოიყურება.

კონდამიანის ქვაბთა კომპლექსების დაახლოებით ამ ეპოქაში წარმოშობაზე მიგვანიშნებს აგრეთვე ეკლესიის ჩატუფისათვის მეტად დამახასიათებელი კიდევ ერთი არქიტექტურული თავისებურება — კარვისებურად შეისრული კამარები. ეს ზუროთმოდღერული ხერხი — ჰერის შეისრულობა — საქართველოს მეზობელ, აზიის ქვეყნებში ჯერ კიდევ აქამენიდურ ირანში, ხოლო შემდგომ სასანურ ეპოქაში ფართოდ ვრცელდება¹². რამდენად გავრცელებული იყო ამ ელემენტის გამოყენება ანტიკური ხანის საქართველოს ქვის ზუროთმოდღერებაში, ძნელი სათქმელია — ამ პერიოდის გადახურული ნაგებობანი ჩვენში თითქმის არ არის შემორჩენილი. ამ მოტივების გავრცელების

⁵ Г. Н. Чубинашвили, Пещерные монастыри Давид-Гареджи, Тб., 1948, с. 47.

⁶ გ. გაფრინდაშვილი, ვარძიისა და მისი მიდამოების ქვაბები, თბ., 1957, გვ. 12—15.

⁷ Г. Н. Чубинашвили, რედაქტორის მინაწერი ნ. ჩუბინაშვილის სტატიაზე, ქართული ხელოვნება 7, თბ., 1971, გვ. 63—64.

⁸ A. U. Pope, A Survey of Persian Art, Vol. I, London a. New York, 1938, გვ. 564—565.

⁹ J. Strzygowski, Max Van Berchem, Amida, 1910, s. 186 und Miss Bell, 224.

¹⁰ H. C. Butler-Baldwin, E. Smith, The Early Churches in Syria, 1929, ill. 93, 95, 108, 111, 120, 143, 161.

¹¹ Georges Tchalenko, Villages antiques de la Syrie du nord, Paris, Pe. XIII—I.

¹² Ernst Herzfeld, Iran in the Ancients East, London, 1941, გვ. 201—203, 1953.

11. „მაცნე“, ისტორიის სერია, 1991, № 4

ქართული
ენციკლოპედია

მასშტაბზე აღნიშნული ეპოქის საქართველოში ისევ კლდის ძეგლთა მიწოდებით გვიხდება.

უფლისციხის ანსამბლში შეისრული კამარები თანაბარი უფლებით არ სარგებლობს ბრტყელ, კოჭოვან და კესონურ ჭერებთან შედარებით, მაგრამ საკმაოდ ხშირად გვხვდება. ასეთი ჭერებით (და სხვათა შორის, კლდის დამუშავების განსხვავებული მეთოდითაც) გამოირჩევა მაგ. ე. წ. „ორსვეტიანი დარბაზის“ დასავლეთის სათავსები. თ. ქარუმძის და გ. ლეყავას მოსაზრების საწინააღმდეგოდ¹³, ჩვენი დაკვირვებით ამ ტიპის სათავსები უფლისციხეში დანარჩენ ოთახებზე გვიანდელია და ანტიკური ხანის მიწურულს უნდა განეკუთვნებოდეს. ზუსტად კონდამიანის ტიპის შეისრული მოხაზულობის კამარები გვხვდება აგრეთვე ჩვენ მიერ კასპის მდინარეებში მიკვლეულ გვიან-ანტიკური ხანის კლდეში ნაკვეთ აკლამებში¹⁴. ამგვარად, ეს ელემენტი დამახასიათებელია საქართველოში დღესდღეობით ცნობილი ანტიკური ხანის ორივე კლდის ძეგლისთვის.

შეისრული კამარები ფართოდაა გამოყენებული ადრეშუასაუკუნეების საქართველოს კლდის ძეგლებშიც, რომლებსაც გ. გაფრინდაშვილი, ჩვენი აზრით, სავსებით მართებულად ათარიღებს VI—VII საუკუნეებით. ესენია გარეჯის ზოგიერთი უდაბნო-მონასტერი: საბერეები, ბერების სერა, ქოლავირი და სხვ. (მაგ., ბერების სერის № 4 უდაბნოს ჭერები ზუსტად კონდამიანისებურია)¹⁵. ქვემო ქართლში ჩვენ მიერ მიკვლეულ, ჭერჭერობით ადრეშუასაუკუნეების ერთადერთ კლდეში ნაკვეთ ეკლესიასაც (სოფ. დაღეთი, სავარაუდოდ V ს.) შეისრული კამარისებრი ჭერი აქვს¹⁶.

ჩამოთვლილი ფაქტები ანგარიშგასაწევი არგუმენტია ადრეული შუასაუკუნეების ქართულ კლდის ხუროთმოძღვრებაში შეისრული თაღების ტრადიციულობისა და გავრცელების მასშტაბის წარმოსადგენად. თუკი უტყუარ ქეშმარიტებად მივიჩნევთ იმ აზრს, რომ კლდეში ნაკვეთი ნაგებობანი ყოველ ცივილიზებულ სამყაროში ქვის თუ სხვა განხრის ხუროთმოძღვრული დეტალების კოპირებით თუ არა, მისგავსებით მაინც ხასიათდება, აღნიშნული მაგალითები იმაზე უნდა მეტყველებდეს, რომ გვიანანტიკურ ხანაში და ადრეშუასაუკუნეების პირველ პერიოდში თაღებისა და კამარების შეისრულობა ქართულ ქვის ხუროთმოძღვრებაში სხვა ტიპის გადახურვებთან (ნახევარწრიულ-თაღური, გვირგვინოვანი, გუმბათოვანი) ერთად თანაბარი თუ არა, საკმაო უფლებით მაინც სარგებლობდა. თაღების შეისრულობა ეპიზოდურად, მართლაც, იჩენს თავს ადრეშუასაუკუნეების ზოგიერთ საკულტო ნაგებობებში, კერძოდ კი კახეთის ადრეულ ბაზილიკებში: ნეკრესის მცირე ბაზილიკაში (თითქმის ყველა თაღი ოდნავ მაინც არის შეისრული, IV ს.), ძველ შუამთაში, მატანის ცხრაკარაში (ორივე V ს.), აგრეთვე VI—VII სს. ზოგიერთ სამეკლესიო ბაზილიკაში (მაგ., ხაშმის სამება, ბაიხოს სამება, ალვანის ნათ-

¹³ გ. ლეყავა, ანტიკური ხანის საქართველოს არქიტექტურული ძეგლები, თბ., 1979, გვ. 8.

¹⁴ ნ. ბახტაძე, კასპის აკლამები, საქართველოს ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა აღწერილობა, თბ., 1990, გვ. 130.

¹⁵ გ. გაფრინდაშვილი, გარეჯი, თბ., 1987, გვ. 30.

¹⁶ Н. Бахтадзе, Спелеонистическая карта Кция--Храмского бассейна, Пещеры Грузии, 12, Тб., 1988, с. 28.

ლისმცემელი, დუბე და სხვ.)¹⁷, შემდეგ კი გვიანფეოდალურ ხანაში ისლამური არქიტექტურის ელემენტების შემოჭრამდე სამუდამოდ ქრება.

აღნიშნული ფაქტებიდან გამომდინარე, გვგონია, არ შეეცდებით, თუ კონდამიანის ქვაბებში შეისრული კამარების გამოყენებას მათი VI—VII სს-ზე გვიანი ეპოქით დათარიღების საწინააღმდეგო არგუმენტად მივიჩნევთ.

კონდამიანის ქვაბთა კომპლექსში კიდევ ორიოდ მიუვალი ჭგუფი გვეგულება, სადაც ჭერჭერობით ვერ შევალწიეთ. გამოირიცხული არ არის, რომ მათში გამოვლენილმა გეგმარებითმა თუ სხვა დეტალებმა მეტი სიცხადე შეიტანოს კომპლექსის დათარიღების მცდელობაში. სავსებით მოსალოდნელია აგრეთვე, რომ ამ საკითხის გადაჭრაში მომავალში არქეოლოგიურმა გათხრებმაც თქვას თავისი სიტყვა (ჩვენ მიერ ზედაპირულად მოპოვებული ორიოდ ნატეხი IX—X სს-სა უნდა იყოს), ჭერჭერობით კი შევეცდებით ჩამოთვლილ თავისებურებებზე დაყრდნობით გამოვთქვათ მოსაზრება კონდამიანის სამეკლესიან ბაზილიკასა და ქვაბთა კომპლექსს შორის ფუნქციონალურ-ქრონოლოგიური ურთიერთდამოკიდებულების შესახებ.

უპირველეს ყოვლისა აღვნიშნავთ, რომ, როგორც მოსალოდნელი იყო, სავსებით დადასტურდა ზემოთ აღნიშნული მკვლევრების აზრი ქვაბების და ქვითკირის ეკლესია-ნაგებობების ერთი სამონასტრო ანსამბლის განუყოფელ ნაწილებად მიჩნევის თაობაზე. როგორც ვხედავთ, კონდამიანის ქვაბთა კომპლექსი უდაბნო-მონასტრის ქვაბოვან ნაწილს წარმოადგენს — კლდეში ნაკვეთი ეკლესიით, საკრებულო-სატრაპეზოთი და ბერების სენაკებით. მისი ზოგადი სტრუქტურა სავსებით შეესაბამება საქართველოში ცნობილ დიდ და საშუალო მასშტაბის ქვაბოვან უდაბნოებს, განსაკუთრებით კი გარეჯის მრავალმთისას. პრინციპული განსხვავება კონდამიანის და გარეჯის უდაბნოებს შორის იმაში მდგომარეობს, რომ ამ უკანასკნელში ქვითკირის მოზრდილი ეკლესია ან საერთოდ არ ფიგურირებს, ან გაცილებით გვიანდელი მოვლენაა (მაგ. დავითის ლავრა). გ. გაფრინდაშვილის აზრი უდაბნო-მონასტრებში ქვითკირის ნაგებობათა როლის შესახებ ასეთია: „სპელეოსტიკური კვლევა-ძიებით გარკვეულია, რომ ქართული სამონაზვნო მოძრაობა ორი საფეხურისაგან შედგება: პირველი ეს არის მეუდაბნოეობა, რაც მხოლოდ და მხოლოდ უდაბნო-ძეგლებით, ე. ი. ქვაბებით გამოიხატება. იგი წარმოიშვა V—VI სს. და გრძელდება VIII ს. ჩათვლით. მისი დამწერგავნი არიან მეუდაბნოე, მარტოდმყოფნი „ათცამეტი ასურელი მამა“ — იოანე ზედაზნელი და მისი მოწაფეები.

მეორე საფეხურია — სამონასტრო ცხოვრება, წარმოდგენილი ნაშენი ეკლესიითა და მასთან ერთ ანსამბლში გაერთიანებული ქვითკირის ნაგებობებით. სამონასტრო ცხოვრება მეუდაბნოეობის წიაღში ჩაისახა და განვითარდა VIII—IX საუკუნეების მიჯნაზე“¹⁸. კონდამიანის უდაბნო-მონასტერი, მის შემადგენელ ქვაბთა კომპლექსის ჩვენული დათარიღების მიხედვით შესაძლოა დადასტურებს გ. გაფრინდაშვილის მოსაზრებას კლდეში ნაკვეთი ეკლესია-სენაკების პირველადობის შესახებ, მაგრამ არ შეესაბამება მის მიერ შემოთავაზებულ სქემას უდაბნოებში ქვითკირის ხუროთმოძღვრების მხოლოდ VIII—IX სს. შეჭრის თაობაზე — კონდამიანის სამეკლესიანი ბაზილიკა მტკიცედ

¹⁷ Г. Н. Чубинашвили, Архитектура Кахетии. Тб., 1959, с. 34—184.

¹⁸ გ. გაფრინდაშვილი, სამონაზვნო მოძრაობა საქართველოში, „ძეგლის მეგობარი“, თბ., 1988, გვ. 5.

თარიღდება VI ს-ით. ამ მხრივ კონდამიანის მონასტერი გამონაკლისად შეგვეძლო მიგვეჩნია, საქართველოში რომ არ გავაჩნდეს სხვა მაგალითიც, შიომღვიმის მონასტერი, სადაც ქვაბოვან უდაბნოსთან ერთ კომპლექსში VI ს. გუმბათიანი ეკლესიაცაა გაერთიანებული. როგორც ჩანს, საქართველოს ადრეულ უდაბნო-მონასტრების ამ კომპონენტთა ურთიერთდამოკიდებულების ზოგიერთი ნიუანსი დაზუსტებას მოითხოვს.

კონდამიანის უდაბნო-მონასტრის კონკრეტულ შემთხვევაში საწინააღმდეგო ქრონოლოგიური თანმიმდევრობაც არ უნდა გამოვიცხოთ. ქვაბებსა და ეკლესიას შორის — კლდის საკულტო ზეოთმომდევრება საქართველოში ხომ განუწყვეტლევ მიემართებოდა აღმავალი გზით, განვითარებული შუასაუკუნეების ჩათვლით და უკვე არსებული ეკლესიის გვერდითაც შეიძლება მოგვიანებით გაჩენილიყო უდაბნო-ფილიალი, მაგრამ ქვაბთა აღნიშნული ნიშანთვისებებიდან გამომდინარე, ეს მოვლენა მეტად ხანმოკლე ინტერვალის შემდეგ თუ მოხდებოდა. მშენებლობის ფაზათა ნებისმიერ თანმიმდევრობის შემთხვევაში, დიდად არ შევცდებით, თუ კონდამიანის სამეკლესიო ბაზილიკას და ქვაბთა კომპლექსს დაახლოებით თანადროულ ძეგლებად მივიჩნევთ.

კონდამიანის ქვაბთა კომპლექსებში შემდგომ ეპოქათა რამდენადმე მნიშვნელოვანი გადაკეთების თუ რესტავრაციის კვალი არ ჩანს. ფეოდალური ხანის სხვადასხვა საფეხურზე აქ ცხოვრების მიმდინარეობის თავისებურებებს და ფუნქციების ზედა ქრონოლოგიურ ზღვარს, ალბათ, ძეგლის არქეოლოგიური შესწავლა დააზუსტებს.

Н. А. БАХТАДЗЕ, Г. Э. БАГРАТИОНИ

К ИЗУЧЕНИЮ ПУСТЫНИ-МОНАСТЫРЯ «КОНДАМИАНИ»

Резюме

Очерк посвящается изучению комплекса искусственных пещер, расположенных в Телавском районе, на территории монастырского ансамбля эпохи раннего средневековья, известного по имени «Кондамиани».

Эти пещеры и ранее привлекали к себе внимание некоторых видных ученых-историков, но впервые только авторы данного исследования сумели проникнуть в них, исполнить архитектурные обмеры памятника и ввести их в научный оборот. Оказалось, что пещерный комплекс включает в себя вырубленную в скале церковь, трапезню и жилые кельи для монахов. Ссылаясь на анализ структуры и отдельных архитектурных деталей памятника, а также на сопоставление их с грузинскими и зарубежными аналогиями, авторы приходят к заключению, что этот пещерный комплекс является органической составной частью монастыря и ее, как и главную трехцерковную базилику, следует датировать VI веком. В связи с этим вопросом в статье также высказано несколько оригинальных соображений для датировки отдельных элементов, характерных для грузинской церковной архитектуры, а также насчет закономерности взаимоотношений разных компонентов, составляющих монастыри указанной эпохи.

N. BAKHTADZE, G. BAGRATIONI

ON THE STUDY OF THE KONDAMIANI HERMITAGE-MONASTERY

Summary

This investigation deals with the study of the artificial cave complex on the territory of the Early Middle Ages monastic ensemble situated in Telavi Region and known under the name of Kondamiani

These caves had long before attracted many well-known scholars' attention but only the authors of this article were first to have managed to get inside them to obtain their architectural measurements and put them into scientific circulation. A rock-cut church, a refectory and monks' dwelling cells have been confined there. On the basis of the Structure and architectural element analysis of the monument and with a view of their Georgian and foreign analogues arrive at the conclusion that this cave complex is an organic part of the monastery, presumably dating as far back as the 6th century triple church basilica. In this connection this article contains several original viewpoints on the dating of some details characteristic to the Georgian cult architecture and the interrelationship regularities of the constituent components of the monasteries of this epoch.

იოსებ გოგინაშვილი

სისხლის აღებისა და კომპოზიციის წესები
ხევისრეთში

არცთუ შორეულ წარსულში ხევისრეთის საზოგადოებრივი ყოფის მნიშვნელოვან კომპონენტს შეადგენდა სისხლის აღებისა და კომპოზიციის წესების მეტად რთული კომპლექსი, რომლის ანალიზი საშუალებას გვაძლევს უკეთ წარმოვაჩინოთ ხევისრეთული საზოგადოების სოციალური აღნაგობის პრინციპები.

ჩვენს ხელთ არსებული მასალებისა და ლიტერატურის¹ ანალიზის შედეგად ირკვევა, რომ მკვლელობის შემთხვევაში სისხლის აღება ევალებოდათ მოკლულის ავნატ მამაკაც ნათესავეებს. თეორიულად მათი წრე საკმაოდ ფართო იყო. ის აღემატებოდა ერთი ოჯახის და უახლოესი განაყობის (იგულისხმება ერთი ოჯახის გაყრის შედეგად მიღებულ ოჯახთა ერთობლიობა) წრეს და არ ჰქონდა მკაფიო ფარგლები. ამავე დროს, ირკვევა, რომ სისხლის აღების მთავარი მოქმედი პირები იყვნენ: მოკლულის ძმა, მამა, ბიძაშვილები, ე. ი. უახლოესი აგნატი ნათესავეები, რომლებიც ყოველდღიურად ეძებდნენ მკვლელს და ცდილობდნენ სისხლი აეღოთ, განსხვავებით დანარჩენი. უფრო დაშორებული აგნატებისაგან, რომელთა ყოველდღიურ საზრუნავს არ შეადგენდა მკვლელის ძებნა. რა თქმა უნდა, ზემოთქმული არ ნიშნავს იმას, რომ ძმა — ბიძაშვილებზე უფრო ფართო წრის რომელიმე წარმომადგენელს, მისი სურვილისამებრ, არ შეეძლო სისხლის აღებაში ინტენსიური მონაწილეობის მიღება. საუბარია იმაზე, რომ ხსენებულ პირებს ჰქონდათ არჩევანის უფლება სისხლის აღებაში რეალურ და პოტენციურ მონაწილეობას შორის.

სანამ შევუდგებოდეთ გადმოცემული მასალის ანალიზს, რამდენიმე სიტყვით უნდა შევეხოთ თავად სისხლის აღების ზოგადი პრობლემის ზოგიერთ საკითხს.

თავიდანვე ვიტყვით, რომ ჩვენ არ განვიხილავთ პრობლემის გენეზისს არც ზოგად ასპექტში და არც კონკრეტულად ხევისრეთში. ამას სხვაგან შევუვებებით. აქ კი ჩვენთვის საინტერესოა სხვა რამ, კერძოდ კი ის ფაქტი, რომ სისხლის აღების წესების ერთ-ერთ ფუნქციას ხევისრეთში გარკვეულწილად შეადგენდა საზოგადოებრივი სტაბილურობის შენარჩუნება. ამ წესების არსებობა გულისხმობდა იმას, რომ საზოგადოება არ ეწინააღმდეგებოდა მკვლელის სიკვდილით დასჯას დაზარალებულის მხრიდან, ე. ი. მკვლელობის დასჯას იგივე ქმედებით, რასაც სერიოზულად უნდა დაეშინებინა მკვლელობის

¹ რ. ხარაძე, ხევისრეთული რჩული, ანალები, 1, თბ., 1947, გვ. 166; ა. ყაძარაშვილი, ხევისრეთი, ტფ., 1932, გვ. 73; გ. თედორაძე, ხუთი წელი ფშავ-ხევისრეთში, ტფ., 1930, გვ. 114; ი. გოგინაშვილი, ხევისრეთის ეთნოგრაფიული ექსპედიციის მასალები, 1988, რვ. № 1 (შმდ. მასალები).

მოსურნე. ამით საზოგადოება ცდილობდა შებრძოლებოდა დანაშაულის შესაძლო ზრდას რეგიონში.

ესაა ზოგადი ფუნქცია. პრობლემის სხვა მხარეს წარმოადგენს ის, თუ როგორ ხორციელდება შურისძიება. ხევისურეთში ამას რეალურად აკეთებდა აგნატ ნათესავთა გარკვეული წრე, მაგრამ თეორიულად შურისმაძიებელთა რიცხვი უფრო დიდი იყო. პრინციპში, ისიც შეიძლება ითქვას, რომ ნებისმიერ მოგვარეს ჰქონდა ვალდებულება (რაც უფრო შესაძლებლობის ხასიათს იღებდა) შურისძიებისა, თუმცა კი ეს ვალდებულება შესაძლებლობა უაღრესად იშვიათად ხორციელდებოდა რეალურ ცხოვრებაში.

რასაკვირველია, შესაძლებელია, რომ მთელ გვარზე თეორიულად გავრცელებული შურისმაძიებლობის ვალდებულება მიუთითებდეს წარსულში რეალური ვალდებულებების არსებობაზე, მაგრამ ეს საკითხი არაა ჩვენი კვლევის ობიექტი და მასზე ახლა არ ვისაუბრებთ. ვიტყვი მხოლოდ, რომ რეალური შურისმაძიებლობის შემოსაზღვრა უახლოეს აგნატთა ვიწრო წრით მიუთითებს ინდივიდუალიზაციის საკმაოდ მაღალ პროცენტზე ხევისურეთის საზოგადოებრივ ცხოვრებაში, რომელშიც შეიმჩნევა ინდივიდუალური ოჯახის მკაფიოდ გამოხატული პრიმატი უფრო ფართო აგნატურ გაერთიანებებთან შედარებით. შესაბამისად, ოჯახის წევრის მკვლელობისას იგულისხმება, რომ ეს არის, უპირველეს ყოვლისა, ოჯახის დანაკლისი და სამაგიეროს გადახდა, უპირველეს ყოვლისა, მისი საზრუნავია. ეს მომენტი აქ სრულიად აშკარად იკვეთება, მით უფრო, თუკი გავითვალისწინებთ იმ ფაქტსაც, რომ ჩვენ მიერ ხსენებულ უახლოეს აგნატთა შორის ძმას ევალებოდა ყველაზე მეტად სისხლის ალება. ძმები კი საკმაოდ ხშირად ცხოვრობდნენ ერთ ოჯახში, მიუხედავად ოჯახების გაყარის მაღალი პროცენტისა ხევისურეთში. ამავე დროს, უახლოესი აგნატი ნათესავები ზოგჯერ არც ეკუთვნოდნენ მოკლულის ოჯახს, ე. ი. რეალური შურისმაძიებელი მხოლოდ დაზარალებულის ოჯახი არ იყო. ამ მოვლენის მიზეზზე აქ არ ვისაუბრებთ, შევეჩვებით მხოლოდ მის ფუნქციას, რომელიც მჭიდროდაა დაკავშირებული სისხლის ალების ფუნქციასთან: შურისძიება უნდა განხორციელდეს, ამისთვის კი საჭიროა, რომ მასში რეალურად საკმაო რაოდენობის ხალხი იყოს ჩაბმული, მაგრამ არა იმდენი, რომ საზოგადოებრივი სტაბილურობა დაირღვეს — რეალურ შურისძიებაში ბევრ ადამიანს რომ მიეღო მონაწილეობა, ხევისურეთი მუდმივი შინაომის ვითარებაში იქნებოდა, თუკი გავითვალისწინებთ საკონფლიქტო სიტუაციების სიხშირეს რეგიონში². სწორედ ამ ბოლო თეზისის განხორციელების გამონაკლისობას წარმოადგენს ის ფაქტი, რომ სისხლის ალებაში აგნატთა უფრო ფართო წრე მხოლოდ თეორიულ მონაწილეობას იღებდა. ცხადია, რომ საზოგადოებრივი სტაბილურობის შენარჩუნება არაა რაღაც ზელშესახები, მყარი მომენტი და მისი რეგულირება ხდებოდა შინაგანად და ბუნებრივად საზოგადოების მიერ.

² მკითხველს შეიძლება გაუჩნდეს ასეთი შეკითხვა: რატომ ვრცელდებოდა მაინცდამაინც აგნატ ნათესავებზე ეს ფუნქცია? თუკი მთავარია სისხლის ალების განხორციელება, ხომ შეიძლებოდა რეალურ შურისმაძიებელთა რიცხვი გაზრდილიყო სრულიად ნეიტრალური ხალხის ხარჯზე? ამ შეკითხვას ასეთი პასუხი აქვს: სისხლის ალება წარმოადგენდა ზოგადად აგნატ ნათესავთა მოვალეობას და რაც უფრო ახლოს იყო მოკლულთან, ბიოლოგიური ნათესაობის თვალსაზრისით, მისი აგნატი ნათესავი, მით უფრო ევალებოდა მას სისხლის ალება.

არანაკლებ მნიშვნელოვანია საკითხი მკვლელობაზე პასუხისმგებლობის შესახებ.

არსებული მონაცემების³ ანალიზის შედეგად სრულიად აშკარად ირკვევა, რომ უპირველესი და უმთავრესი პასუხისმგებლობა დანაშაულზე ეკისრება და მკვლელს (მეხელეს, ხეცურული გამოთქმით) და, ამ თვალსაზრისით, პასუხისმგებლობა მკაფიოდ გამოხატულ ინდივიდუალურ ხასიათს ატარებდა. ამავე დროს გარკვეული პასუხისმგებლობა ვრცელდებოდა მკვლელის ახლობელ აგნატთა წრეზედაც (უფრო ძმა-ბიძაშვილები), რომელთაც, მკვლელის შემდეგ, ყველაზე მეტად ემოქმედებდა შურისძიების საფრთხე. შემდეგ მოდიოდა უფრო დაშორებულ აგნატთა წრე, რომელიც არ იყო მკაფიოდ შემოსაზღვრული. ცხადია, რომ ეს პასუხისმგებლობა ატარებდა არა რეალურ, არამედ პოტენციურ ხასიათს, რადგანაც ის ძალაში შედიოდა მხოლოდ მკვლელის ხელში ჩაუვდებლობის პირობებში.

გადმოცემულ მასალაში დანაშაულზე ინდივიდუალური პასუხისმგებლობის პრიმატის აღიარებასთან ერთად ჩვენთვის საყურადღებოა პოტენციური პასუხისმგებლობის საკითხი. ვფიქრობთ, რომ მისი ერთ-ერთი ფუნქცია სრულიად აშკარად იკვეთება: რაც უფრო მეტი ადამიანი იქნება შურისძიების საფრთხის ქვეშ (თუნდაც თეორიულად), მით უფრო მეტად შემცირდება მკვლელობის საფრთხე, რადგანაც, თუ შესაძლებლობა ექნებათ, ეს ადამიანები თავიანთ აგნატ ნათესავეებს მკვლელობისაგან თავს შეაკავებინებენ. გარდა ამისა, კოლექტიურ თეორიულ პასუხისმგებლობაში ჩვენ ვხედავთ მოკლეკურობაზე შეესაბამება ზოგადად სისხლის აღების წესის ფუნქციას, რომელიც ითვალისწინებს სისხლის აღების აღსრულებისათვის ყოველნაირ ხელშეწყობას. აქვე მივუთითებთ, რომ კოლექტიური პასუხისმგებლობის პოტენციური ხასიათი მიმართული იყო საზოგადოებრივი, სოციალური სტაბილურობის შენარჩუნებისაკენ, რადგანაც ხსენებული პასუხისმგებლობის რეალური ხასიათი ხეცურეთს მიიყვანდა რეალური შინაომის ზღვართან. სავარაუდებელია, რომ სტაბილურობის შენარჩუნების მექანიზმები იგივე იყო, როგორც ზემოთგანხილულ ვითარებაში.

ცხადია, რომ ჩვენი ყურადღების მიღმა არ დარჩებოდა იმ ფაქტის განხილვა, თუ რატომ ვრცელდებოდა უფრო რეალური და ნაკლებად პოტენციური პასუხისმგებლობა მეხელის ახლო აგნატ ნათესავეებზე, ხოლო ბიოლოგიური მანძილის გაზრდასთან ერთად რატომ კლებულობდა ეს რეალურობა. ვფიქრობთ, რომ აქ, ისევე როგორც შურისძიების შემთხვევაში ადგილი უნდა ჰქონდეს ახლო აგნატური ნათესაობის მეტი სოციალური მნიშვნელობის გამოვლინებას უფრო დაშორებულთან შედარებით. რაც შეეხება პრობლემის გენეზისს, მისი კვლევა არ წარმოადგენს წინამდებარე ნაშრომის მიზანს.

ყოველივე ზემოთქმულის შემდეგ შეგვიძლია გავიმეოროთ, რომ სისხლის აღების წესების ერთ-ერთი დანიშნულება იყო საზოგადოებრივი სტაბილურობის შენარჩუნება იმ კანონის არსებობის საშუალებით, რომელიც ნებას რთავდა მკვლელის მოკვლას, რასაც უნდა შეემცირებინა მკვლელობათა რიცხვი საზოგადოებაში ხსენებულ წესებში რეალურად და პოტენციურად მონაწილე

3. ბ. ბარაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 167—168; ა. ყამარაული, დასახ. ნაშრომი, გვ. 73, 75; გ. თედორაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 114; ა. გოგინაშვილი, მასალები.

პირთა არსებობითა და მათი რაოდენობის ურთიერთშეხამებით, რაც ყოველ კონკრეტულ სიტუაციაში სხვადასხვანაირი და უნიკალური იყო. ამ ორი ელემენტის არსებობა სისხლის აღების წესებში მეტად საყურადღებო ფაქტია.

ახლა შევეხებით კომპოზიციას, რომელსაც ხევისურეთში რიგის დაყენება ერქვა.

რიგის დაყენება ზდებოდა მხოლოდ შემთხვევითი მკვლელობის დროს⁴ მკვლელობის შემდეგ მკვლელი გაიხიზნებოდა თავისი სახლიდან. მოხუცი კაცი და ქალები შინ რჩებოდნენ. მათთვის თოფის სროლა არ შეიძლებოდა მიცვალებულის დაკრალვამდე დამნაშავე მხარე შუაყაცებს მიუგზავნიდა მოკლულის მხარეს. ისინი მიუტანდნენ ასამტეხლო საკლავს, რაც ნიშნავდა იმას, რომ ვიდრე ამ საკლავით არ სთხოვდნენ ჭირისპატრონს, ნება მოგვეცი, რიგი მოვიტანოთ, გიყენოთ და ვილაპარაკოთ თქვენსა და დამნაშავეთ შორისო, მანამდე ვერაფერს იტყოდნენ, საუბარს არ ასტეხდნენ. ჭირისპატრონს შეეძლო უარი ეთქვა და მაშინ რიგის დაყენება არ მოხდებოდა. თუ დათანხმდებოდა, ასამტეხლო საკლავს დაჰკლავდნენ მის სახლში, რასაც ჭირისპატრონი იშვიათად დაესწრებოდა. საყურადღებოა, რომ მკვლელის ოჯახის წევრებს — მოხუცებსა და ღიაყმაწვილებს — არ ჰქონდათ გარეთ გამოსვლის უფლება, სანამ შუაყაცების ხელით ერთ საკლავს არ გაუგზავნიდნენ ჭირისპატრონს იმის სათხოვრად, რომ მათთვის გარეთ გამოსვლის ნება მიეცა. თუ უამისოდ ვინმე გამოვიდოდა გარეთ, ჭირისპატრონს შეეძლო ჭურუმში (ჯარიმა) მოეთხოვა ხუთი ძროხის⁵ ოდენობით.

როგორც ვხედავთ, რიგის დაყენების საწყის ეტაპზე საკმაოდ მკაფიოდ იკვეთება მკვლელობაზე ინდივიდუალური პასუხისმგებლობის მომენტი. ეს ჩანს თუნდაც მხოლოდ მკვლელის გახიზნაში. ამასთან, აშკარაა მკვლელის ოჯახის წევრთა პასუხისმგებლობაც, რაც ნაკლებია თავად მკვლელისაზე, ხოლო ოჯახის-გარკვეულ წევრებზე საერთოდ არ ვრცელდებოდა სისხლის აღების არანაირი საშინაოება.

რიგის დაყენებაზე თანხმობის მიღების შემდეგ დამნაშავე მხარეს მრავალი გადასახადი — რიგი — უნდა გადაეხადა. მაგალითად, მეხელის ოჯახს 9-9 ცხვარი უნდა მიეტანა მოკლულის დებისათვის, მამიდებისათვის, დისწულებისათვის. თუ მოკლულს ეს ნათესავები არ ჰყავდა, გადასახადი მის ოჯახს რჩებოდა. არსებობდა სახლის რიგიც, რომელშიც მკვლელის ოჯახი მოკლულის ოჯახს უხდიდა ერთი სამი წლის ბუღას, სამჩარეჭიან სპილენძის ქვაბსა და ორ ცხვარს. თუ მკვლელი ცუდ რამეს იტყოდა მოკლულის ოჯახზე, მას დააჯარიმებდნენ 3—5 ძროხით. თუ არ დაჯარიმდებოდა, ისე აღარ დაიყენებდნენ მისგან რიგს⁶. ოჯახი იხდიდა, ავრეთვე, სამახნაო რიგს, რომელიც გადადიოდა შთამომავლობაზე და საუკუნეების მანძილზე გრძელდებოდა. ეს იყო ერთი ცხვარი. მას აყენებდნენ გაზაფხულზე, ვიდრე ხენა დაიწყებოდა და ხაზის პირველი კვალი გაედიდობა⁷.

4 რ. ხარაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 187; ი. გოგინაშვილი, მასალები.

5 გადასახადის ძირითადი ერთეული ხევისურეთში იყო ძროხა. არსებობდა ხელით ძროხა და ფეხით ძროხა. ძირითადად იყენებდნენ ხელით ძროხას, რომელიც უდრიდა 4 ცხვარს, ან 3 ჩარეჭ სპილენძს (რ. ხარაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 174).

6 ა. ოჩიაური, სტუმარმასპინძლობა ხევისურეთში, თბ., 1980, გვ. 182, 185—186; რ. ხარაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 177—178; გ. თედორაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 115.

7 ნ. ბიზანაშვილი, ეთნოგრაფიული ნაწერები, თბ., 1940, გვ. 47; რ. ხარაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 179.

როგორც ვხედავთ, ყველა დასახელებული გადასახადი ეკისრებოდა მკვლე-
ლის ოჯახს. არსებობდა კიდევ სხვა გადასახადებიც, რომელთა ჩამოთვლა ახლა
შორს წაგვიყვანდა. ვიტყვით მხოლოდ, რომ მათი გადახდაც ძირითადად მკვლე-
ლის ოჯახის მოვალეობას შეადგენდა.

საყურადღებოა, რომ მეხელეს ოჯახი გადასახადს უხდიდა მოკლულის
პრაქტიკულად ყველა ახლო ნათესავს, რადგანაც ის დამნაშავე იყო ყველა მათ
მიმართ (თუმცა კი ისინი, აგნატების გარდა, სისხლის აღებაში არ მონაწილე-
ობდნენ). უნდა ვიფიქროთ, რომ რიგის დაყენება, რიგის მიტანა, რომელიც ნიშ-
ნავს დანაშაულის აღიარებას, გულისხმობს, აგრეთვე, პატიების თხოვნას. რო-
დესაც მეხელეს რიგი მიჰქონდა მოკლულის იმ ნათესავებთან, რომელთაც არ
ევალებოდათ სისხლის აღება, ამით აქ კონფლიქტი ამოწურული იყო — მკვლე-
ლი რიგის დაყენებით ითხოვდა პატიებას და მათ თუნდაც რომ არ ეპატიები-
ნათ, ეს არაფერს ნიშნავდა, რადგანაც რეალურად მკვლელს ისინი ვერაფერს
დააკლებდნენ მათი სისხლის აღებაში არმონაწილეობის გამო. მაგრამ მკვლელს
რომ არ მიეტანა მათთვის რიგი, ამით ის გამოიწვევდა ჭირისპატრონის, მოკ-
ლულის უახლოესი აგნატი ნათესავების რისხვას. ამიტომ, ის დაინტერესებუ-
ლი იყო რიგის მიტანაში, ე. ი. ცენტრალური ფიგურა აქ კვლავ აგნატები იყ-
ვნენ. რაც შეეხება რიგის მიტანას ჭირისპატრონის ოჯახში, აქ სულ სხვანა-
ირადაა საქმე. მეხელის ოჯახს აქ მიაქვს სხვადასხვა რანგის გადასახადი, აყე-
ნებს ათასწიარ რიგს იმისათვის, რომ მიიღოს მათგან პატიება, მაგრამ, ძალიან
რთული რიტუალების შესრულებამდე, რომლებზედაც ქვემოთ გვექნება სა-
უბარი და რომელთა შესრულებამდე ყველა ვერ აღწევდა, მკვლელი არ იქნე-
ბოდა პატიებულის და შერიგებულის ჭირისპატრონის მიერ. ამრიგად, რიგის მი-
ტანა იყო პატიების თხოვნა, ხოლო ამ თხოვნის შესრულება-არშესრულება და-
მოკიდებული იყო ჭირისპატრონზე. თეორიულად მას შეეძლო პირველივე რი-
გის მიტანის შემდეგ ეპატიებინა მკვლელისათვის და შემოერიგებინა ის, რიგის
დაყენების შემდგომი შესრულების პირობით, მაგრამ პრაქტიკულად ასე არ
ხდებოდა და მკვლელი საკმაოდ დიდხანს რჩებოდა მუდმივი საფრთხის, მუდ-
მივი შიშის ქვეშ. ჩვენ აქ მიაღწევით რიგის დაყენების წესის არსს, რომელიც
მდგომარეობს პატიების, ცოცხლად გადარჩენის მხოლოდ და მხოლოდ
შანსის მიღებაში — როდესაც ჭირისპატრონი რიგს იყენებს, ეს იმას კი
არ ნიშნავს, რომ ის თანახმაა სიცოცხლე შეუნარჩუნოს მეხელეს მისი მხრი-
დან გარკვეული გადასახადების გადახდის პირობით. არა. საქმე უფრო რთუ-
ლად — ჭირისპატრონი მას აძლევს შანსს, რომ რიგის მიტანის, სხვადა-
სხვა გადასახადის გადახდის და შესაბამისი ურთულესი რიტუალების შეს-
რულების შემდეგ მკვლელმა შეიძლება მიიღოს შეწყალება. ამაშია რი-
გის დაყენების არსი, ხევესრული კომპოზიციის მთელი სირთულე და, ამავე
დროს, მისი უაღრესი ლოგიკურობა სისხლის აღების ზევით არაერთხელ მი-
თითებულ ფუნქციასთან მიმართებაში: რიგის დაყენების წესები უკიდურე-
სადაა გართულებული, რადგანაც არავის არ უნდა შეეჭმნას იმის იმედი, რომ
მკვლელობის შემთხვევაში რაღაცას გადაიხდის და ამით გადარჩება, თუნდაც
რომ ის რაღაცა ძალიან ფასეული იყოს ეკონომიკური თვალსაზრისით. ხე-
სურეთში ძალიან ფასობდა ადამიანის სიცოცხლე და ის არანაირი სხვა ფა-
სეულობებით არ განიზომებოდა.

სისხლის აღების წესებზე საუბრისას ჩვენ არაერთხელ შევეხეთ მათში პოტენციურად მონაწილე პირთა წრეს და მივეუბნეთ, რომ მისი ფარგლები არამყაფიო იყო. ესენი იყვნენ ორივე მხარის აგნატი ნათესავები, რომელთა შორისაც არსებობდა გარკვეული დამაბულობა. ბუნებრივია, რომ რიგის დაყენების წესებში გათვალისწინებული იყო ეს გარემოება და არსებობდა შესაბამისი წესი, რომელიც მათ შერიგებას ისახავდა მიზნად და მაქსიმალურად ზღუდავდა კონფლიქტში მონაწილე პირთა რაოდენობას.

რ. ხარაძის მიხედვით, მკვლელობის შემდეგ დრო რომ გაივლიდა, მამკლავის (მკვლელის) მესამეოები (ახლო აგნატი ნათესავები) მიუზღავნიდნენ მამკვდრის (მოკლულის) მესამეოებს შუაქაცებს, რომელთა პირთაც პატიებას სთხოვდნენ. თუ ესენი თანახმა იყვნენ, გადაუწყვეტდნენ ჯურუმს — 3—5 ხელით ძროხას. პირშესამყრელოსთვის დანიშნავდნენ ერთ დღეს. მამკლავის მესამეოენი დაამზადებენ 5 ძროხა ღრამას, წააღებინებდნენ შუაქაცებს ხატში სვესა და ფორს და ლუდს ააღულებინებდნენ.

მამკლავისა და მამკვდრის მესამეოენი ხატში იკრიბებოდნენ. აქ არ იყვნენ მხოლოდ მკვლელი და სათოფედ განწირულნი (მკვლელის ძმა, ან ბიძა-შვილი), რომელთა შერიგებაზე მამკვდრის მესამეოები უარს ამბობდნენ.

ხატში მიმდინარეობდა პურობა, რომელშიც მონაწილეობდა ხუცესიც. ხატში შეკრებილები ორ საკლავს კლავდნენ მამკვდრის მესამეოების მისვლისას. მესისხლეებს შუაქაცები ერთმანეთისაგან განცალკევებით სვამდნენ. შერიგების განმტკიცების მიზნით მათ ამბობილებდნენ.

მერე ერთი საკლავით მივიდოდნენ მოკლულის დედასთან. ქუდმოხდილნი სხდებოდნენ სახლის ზღურბლთან. ოჯახის უფროსი დიასახლისი მივიდოდა მათთან, შემოიყვანდა სახლში. ყველანი ლუდს სვამდნენ და მცირე ხანს რჩებოდნენ სახლში. როდესაც წასვლას დააპირებდნენ, მკვდრის პატრონი იტყოდა, რომ მათ შორის აღარაა მტრობა, შეუძლიათ თავისუფალი მისვლამოსვლა. იხსნება ყველა ადრინდელი შეზღუდვა. მეხელესა და სათოფედ განწირულის გარდა, ყველასთან შერიგებული არიან⁹.

ამას ეწოდებოდა სამძოს გადახდა. თუკი გავიხსენებთ იმას, თუ რამდენი რიგის მიტანა უნდებოდა მეხელის ოჯახს და ის მაინც შეურიგებელი რჩებოდა ძმა-ბიძა-შვილებთან ერთად (ალ. ყამარაულის ცნობით, ღვიძლ ძმებთან ერთად)¹⁰ კიდევ ერთხელ ცხადი ხდება დანაშაულზე პასუხისმგებლობის არცთუ ძალიან კოლექტიური ხასიათი¹¹. ხოლო თუკი იმასაც გავიხსენებთ, რომ რიგის დაყენების გარეშეც მკვლელთან ერთად პასუხისმგებლობა მის უახლოეს აგნატ ნათესავებსაც გარკვეულწილად ეკისრებოდა, ცხადი გახდება, რომ ხევსურულ კომპოზიციაში სრულიად მკაფიოდაა ასახული სისხლის აღების

⁹ რ. ხარაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 180—182.

¹⁰ ალ. ყამარაული, დასახ. ნაშრომი, გვ. 76.

¹¹ დაკვირვებული მკითხველი იოლად შეამჩნევს, რომ აქ ჩვენ საქმე არა გვაქვს დანაშაულზე პასუხისმგებლობის მკაცრ ინდივიდუალიზაციასთან, რადგანაც მეხელესთან ერთად, შეურიგებელი კიდევ ერთი-ორი კაცი რჩება. ეს ვითარება კარგად შეესაბამება სისხლის აღების წესებსაც, რომელთა მიხედვით, სხენებული პირები, მეხელის შემდეგ, ყველაზე დიდი საფრთხის წინაშე არიან. ამასთან, ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ გარკვეული დროის გასვლის შემდეგ, მათაც ეხსენებათ პასუხისმგებლობა. ყოველ შემთხვევაში, როდესაც ხდება მკვლელის პატიება (ამას შემდგომ შეეცხები), მეხელესთან ერთად არავინაა და რიტუალურ მხოლოდ მის პატიებას გულისხმობს. სხვაგვარად რომ ყოფილიყო საქმე, მისი აგნატი ნათესავებიც იქნებოდნენ მის გვერდით იმ წუთში.

ადგილობრივი წესები: იმ პირთა შერიგება, რომელთა მონაწილეობა სისხლის აღების წესებში პოტენციური ხასიათისაა, ბევრად უფრო იოლად ხდება, ვიდრე იმ პირთა შერიგება, რომლებიც ერთმანეთის დაუძინებელი მტრები არიან.

მეხელეს მდგომარეობა საგრძნობლად უმჯობესდებოდა ე. წ. „ჯვარში შაჯდომის“ შემდეგ, რომელთა წესებს შესანიშნავად აღწერს ალ. ოჩიაური: მკვლელობიდან ორი-სამი წლის შემდეგ მეხელე ჭირისპატრონს „ჯვარში“ შაუჯდებოდა¹¹. როდესაც ამის დრო მოვიდოდა, მამკლავი მოამზადებდა არაყს. ერთი სამი წლის კურეტს, ერთ ცხვარს და ხუთ ლიტრა სპილენძს. ამას ყველაფერს ის საიდუმლოდ აკეთებდა, რომ ჭირისპატრონისთვის ამბავი არავის მიეტანა და მამკლავისთვის გზა არ შეეკრათ. ბოლოს მკვლეელი შეარჩევდა სამ-ოთხ ახალგაზრდას, ღამე წავიდოდა, მიიპარებოდა მამკვდრის სოფლის მთავარ სალოცავში. აქედან მისი ერთ-ერთი თანამყოლი წავიდოდა და ხუცესს მოიყვანდა. თუ ამ სოფელში ვინმე სანდო და საიმედო ახალგაზრდები და მოკეთეები ჰყავდათ, იმათაც შეატყობინებდნენ. ისინიც და ხუცესიც ღამით ჩუმად მივიდოდნენ. ახალგაზრდები ჯვართ იქით-აქით ათვალიერებდნენ, რომ მათი მოსვლის ამბავი არ ჰქონოდა გაგებული მოკლულის მხარეს, აქ არ მოპარულიყო და საკლავის დაკვლამდე მამკლავი არ მოეკლა. საკლავის დაკვლის შემდეგ კი ადვილად ველარ მოჰკლავდნენ, რადგანაც ჯვარს მივბარს და ის გაიხადა თავის მფარველად. საკლავს დაკლავდნენ; კურეტსაც, ღრამასაც იქ დააწყობდნენ და სასმელს საჩქაროდ დალევდნენ. მერე იქაური ახალგაზრდები გამოაცილებდნენ მოსულ სტუმრებს კარგა შორ მანძილზე, ჯვარში კი დარჩებოდა მამკლავის მოყოლილი შუაქაცი, ხუცესი, ახალგაზრდებიც აქვე მოვიდოდნენ, დალევდნენ მამკლავის მოტანილ არაყს. მერე დაკლულები და ღრამა აქ დარჩებოდა, თვითონ კი სოფელში წავიდოდნენ. მამკლავი და მისი გამყოლი ხალხი გათენებამდე სამშვიდობო გზას გამოვიდოდა. მეორე დღეს შუაქაცები მოიშრობდნენ ადგილობრივებსაც, მივიდოდნენ და ეტყოდნენ ჭირისპატრონს. ახალგაზრდები გაატყავებდნენ კურეტს, ტყავსაც და ზორცსაც მიიტანდნენ ჭირისპატრონის სახლში. ცხვრის ტყავი და კურეტის ტყავის ნახევარი შუაქაცებს რჩებოდა, ნახევარი ტყავი და კურეტის ზორცი — ჭირისპატრონს. ცხვარს კი აქვე მოხარშავდნენ და ჭამდნენ ყველანი. ჭირისპატრონს ეს ამბავი არ ესიამოვნებოდა, რადგან ამის მერე იოლად ველარ მოჰკლავდა მეხელეს, მაგრამ მოსული სტუმრების პატივისცემის გამო ველარაფერს ამბობდა. ისინი საკუთარ არაყს მიიტანდნენ და ჭირისპატრონის სახლში დაიწყებდნენ სმას, ოღონდ ამ მამკლავ-მამკვდრობის ირგვლივ ბევრს არაფერს ლაპარაკობდნენ. ჭირისპატრონი სტუმრებს, რითაც შეეძლო, პატივს სცემდა და მერე გამოისტუმრებდა.

„ჯვარში“ შეჯდომის“ შემდეგ მეხელეს მოსაკლავად ძებნას აღარ დაუწყებდნენ, თუ არ გაბრწყინდებოდა და არაფერს აწყენინებდა ჭირისპატრონს. როცა ისინი მის ძებნაზე ხელს აიღებდნენ, ამას ეწოდებოდა „თოფის აღება“¹².

„ჯვარში“ შაჯდომის“ მერე მკვლეელს პრაქტიკულად აღარ ემუქრებოდა საფრთხე, მაგრამ ის მაინც არ ითვლებოდა ჭირისპატრონთან საბოლოოდ შერიგებულად. ამისთვის საჭირო იყო პირშასამყრელის ჩატარება.

ეს საქმეც შუაქაცების მეშვეობით ეწყობოდა. როდესაც ჰირისპატრონი თანხმობას იტყოდა პირშასამყრელოზე, მის მთავარ სალოცავში შუაქაცები ან თვითონ წაიღებდნენ სვეს და ჰერის ფქვილს, ან სხვა ახალგაზრდებს გაგზავნიდნენ (ფქვილი და სვე იყო მამკლავის ოჯახიდან) და აღულებდნენ ლუდს.

ჯურუმებსაც დაამზადებდნენ, რომელთაც ჰირისპატრონი წაუყენებდა მამკლავის მხარეს; ორ საკლავს (ცხვარს) და ერთ კურეტს მამკლავი დააყენებდა. დანიშნულ დღეს შუაქაცები და რამდენიმე ახალგაზრდა წაიყვანდნენ მამკლავს და დრამასაც წაიღებდნენ. ღამით მივიდოდნენ იმ ჯვარში, სადაც ლუდი ჰქონდათ ნაღულარი. ერთი, ან ორი შუაქაცი მოკლულის სოფელში შევიდოდა, გამოუძახებდნენ ხუცესს, რამდენიმე სხვა გვარის ახალგაზრდას (მოკლულის ნათესავები არ უნდა ყოფილიყვნენ) და გაგზავნიდნენ ჯვარში. მისულები მშვიდობა-ამბავს ჰკითხავდნენ სტუმრებს და მამკლავს ისეთ ადგილზე სადმე წაიყვანდნენ, რომ დანიშნულ დრომდე ის თვალით არ ენახათ მოკლულის აგნატ ნათესავებს. ამ დროს შუაქაცები მოკლულის ქვეგვარის (აგნატი ნათესავების წრე) ყველა მამაკაცს, ბავშვების გარდა, მოუყრიდნენ თავს მოკლულის სახლში. ერთ-ერთი შუაქაცი გააცნობდა მათ მოსვლის მიზეზს და მოუწოდებდა შერიგებისაკენ. მერე ყველა შეიხსნიდა იარაღს, შუაქაცები შეამოწმებდნენ მათ და მერე თავადაც შეიხსნიდნენ იარაღს, რომელსაც ყველანი ჰირისპატრონის სახლში დატოვებდნენ და ისე მივიდოდნენ ჯვარში. გარკვეული რიტუალის ჩატარების შემდეგ ყველანი საქვავებში შევიდოდნენ. ამის მერე ისევ შესრულებოდა შესაბამისი რიტუალები და შუაქაცები და სხვა ახალგაზრდები მამკლავს მოიყვანდნენ, რომელიც მოკლულის გვარის კაცებიდან კარგა შორს მუხლზე დაჯდებოდა ჭედმოხდილი და თავდახრილი. ხუცესი დაამწყალობებდა, იტყოდა შერიგების სიტყვებს. ხუცობა რომ დამთავრდებოდა, დაიკვლებოდა კურეტიც და ცხვარიც. ამის შემდეგ კიდევ დაამწყალობებდნენ. მერე შუაქაცი აიღებდა თასს, აავსებდა ლუდით, პირველად მიუტანდა უფროს კაცს ჰირისპატრონის აგნატი ნათესავებიდან. ეს თასი ითვლებოდა მამკლავისგან პატივად მიტანილ თასად. ხუცესი დალოცავდა მას, თასის მომტანის მიცვალებულისათვის დაილოცებოდა და ვინც დალოცავდა, ის დაღევდა. მერე მოკლულის ნათესავებიც დაღევდნენ და სხვა დამსწრენიც.

ამის შემდეგ მოკლულის ერთ-ერთი ნათესავთაგანი ადგებოდა, აავსებდა თასს, მივიდოდა მამკლავთან, მოჰკიდებდა მხარზე ხელს და ეტყოდა — ბევრი ვეცადეთ შენს მოკვლას, არ გამოგვივიდა, დღეიდან ნურაფრის გეშინია და ა. შ. მას ფეხზე ააყენებდა, ხალხში მიიყვანდა, ხელში ლუდიან თასს მისცემდა და ეუბნებოდა: „ჯვარ დაგწერას ღმერთი“. „ჯვარის წყალობა გქონდას“ — ჩუმად პასუხობდა ის და ისევ ფეხზე ადგებოდა, ვიდრე თასის მიწეში თავის ადგილზე არ დაჯდებოდა. ცოტა ხანს მასაც დასვამდნენ. ის დალოცავდა თასს, ცოტას მოსვამდა, მერე ვინმე შუაქაცს გადასცემდა და ისევ ხალხის ბოლოს დაჯდებოდა მუხლით.

როდესაც ზორცი მოიხარშებოდა, გააწყობდნენ „ტაბლას“, ხოლო მისი აღების შემდეგ შუაქაცები აავსებდნენ ლუდით ერთ საწედს და მამკლავს წაიყვანდნენ მამკვდრის სახლში. თან ერთ საკლავსაც გაატანდნენ „ზღურბლის სამლაზაროდ“ (ზღურბლის დალახვა ეწოდებოდა კაცის სახლში შესვლას და ზღურბლზე ფეხის დადგმას): რადგანაც მამკლავის შესვლა მამკვდრის სახლში მძიმე საქმე იყო, ამიტომ იკვლებოდა ის შესვლის საკლავი „ზღურ-

ბლის სამლახაოდ“. მამაკაცები არ იყვნენ მოკლულის სახლში, რადგანაც ყველანი ჭვარში იმყოფებოდნენ და ლუდის სმას განაგრძობდნენ. ოჯახში დახვდებოდათ მარტო დიაკ-ყმაწვილი.

სახლში ჯერ შუაქაცები შევიდოდნენ და ეტყოდნენ იქ მყოფთ, რომ მათთან მკვლელები უნდა შემოსულიყო, რომელიც ამ დროს გარეთ იყო, ერთი კაცის თანხლებით, გზიდან მოფარებულ ადგილას, არავის რომ არ დაენახა.

მერე ერთი ქალი — ძირითადად ხნიერი, თუ ის არ იყო, მაშინ ახალგაზრდა — იტყოდა: ძნელია ამ კაცის სახლში შემოშვება, მაგრამ რას იზამ, ასეთია წესიო და ერთი შუაქაცი გარეთ გავიდოდა მეხელეს სახლში შემოსაყვანად. ის კარიდანვე მუხლზე დაჯდებოდა და მუხლით სიარულით შევიდოდა სამყოფო სახლში. კარის იქით ის გაჩერდებოდა. ოჯახის წევრები მიეგვებოდნენ მამკლავს და ეტყოდნენ: „მაგვიხვე მშვიდობით“. მამკლავი პასუხს ვერ გასცემდა და იჯდა მუხლებზე, თავდახრილი.

შუაქაცები საკლავს წამოაყენებდნენ და დაკლავდნენ ოჯახის წევრთა სამწყალობნელად. მერე საწდიდან ლუდს ამოიღებდნენ და საწდესაც და თასსაც იმ სულებისთვის დალოცავდნენ, რომლებიც ამ შერიგებაში ხელს უშარბოდნენ და ავ საქმეს კარგად უქცევდნენ. მოკლულის სულს არ ახსენებდნენ, რადგან მამკლავის იქ ყოფნის დროს უხერხული იყო მისი ხსენება. მერე შესრულდებოდა შესაბამისი რიტუალი და შემდეგ უფროსი ქალი დალოცავდა მკვლელს ისე, რომ მის სახელს არ იტყოდა. მერე მკვლელს მიაწვდიდა ლუდიან თასს. ლუდის დალევის შემდეგ მამკლავი მუხლზე დაჯდებოდა და ისე გავიდოდა ზღუბრბზე უკან-უკან გავლით, რომ ოჯახის წევრებისათვის ზურგი არ შეექცია. გარეთ რომ გავიდოდა, ფეხზე ადგებოდა, შუაქაცებიც ჭვარს დასწერდნენ და გამოვიდოდნენ ოჯახიდან. მასპინძლები გამოჰყევბოდნენ და იტყოდნენ: „მშვიდობით წედი, ხელი მაგიმართასთ ღმერთმ“. „ჯვარ გეწერასთ“ — ეტყოდნენ შუაქაცები და წავიდოდნენ.

მამკლავი იმ ღამეს სხვა სოფელში გადავიდოდა, იმ სოფელში კი რამდენიმე თვე, ან წელიწადი დღისით გარეთ არ გამოჩნდებოდა. თუმცა წესი ნებას აძლევდა, ის მაინც ეხატებოდა ჭირისპატრონს და მის თვალწინ გაეკლას ყოველთვის ერიდებოდა¹³.

ამ მეტად რთული და მონაწილეთათვის მეტად მძიმედ გადასატანი რიტუალის დაწვრილებითი ანალიზი არ შედის ჩვენს გეგმაში. მივეუთითებთ მხოლოდ რამდენიმე მომენტზე. ესენია: სამლოცველოს, ჭვარის მსახურთა უღიდესი როლი საბოლოო შერიგებაში და, ზოგადად, რიგის დაყენების მთელ პროცესში; შემორიგების ბოლო, ყველაზე მნიშვნელოვანი აქტის დასრულება მკვლელის სახლში მიღებით, რაც სახლის (ოჯახის) დიდ როლზედაც მიუთითებს, ხოლო ამ მომენტში ყოფილ მოსისხლეთა სახლში არყოფნას შეიძლება რაიმე ფუნქციური დანიშნულება ჰქონდეს, მაგალითად: მათი გრძნობებისადმი პატივისცემა; აღსანიშნავია, აგრეთვე, ქალის როლი ამ პროცესში (შდრ. ქალის ფუნქცია სამშოს გადახდის დროს); მკვლელის მიერ საკუთარი პიროვნების სრულიად აშკარა და აბსოლუტური ხაზგაუსმელობა, რაც უნდა მიუთითებდეს მისი მხრიდან იქ მყოფთა და, უპირველეს ყოვლისა, ჭირისპატრონთა უდიდეს პატივისცემაზე. ამასთან ერთად, აქ შეიძლება საქმე გვქონდეს მკვლელის მალვის რიტუალურ გაგრძელებასთან, რომელსაც საბოლოოდ

¹³ ა. ოჩიაური, დასახ. ნაშრომი, გვ. 191—202.

ამთავრებს პირშასამყრელოს პროცესი. აღსანიშნავია მკვლელის სახელის ტაბუაცია მოკლულის სახლში, რაც უერთდება ადამიანის სახელზე არსებული ტაბუაციის იმ რთულ სისტემას, რაც მეტისმეტად იყო გავრცელებული ხევსურეთსა და მთელს აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში. ფრიად საყურადღებოა, აგრეთვე, შუაქაცების მეტად რთული და ხშირ შემთხვევებში გადამწყვეტი მნიშვნელობა პირშასამყრელოსა და რიგის დაყენების მთელ პროცესში.

პირშასამყრელოს შემდეგ ხდებოდა დამნაშავეის საბოლოო პატიება მოკლულის ოჯახის მხრიდან, მაგრამ ეს არ ნიშნავდა რიგის დაყენების დამთავრებას, რაც მხოლოდ ჭირისპატრონის ნებაზე იყო დამოკიდებული.

И. И. ГОГИНАШВИЛИ

ПРАВИЛА КРОВНОЙ МСТИ И КОМПОЗИЦИИ В ХЕВСУРЕТИ

Резюме

Согласно правилам кровной мести в Хевсурети обязанность кровомщения возлагалась в основном на ближайших агнатических родственников убитого — членов его семьи. Она возлагалась и в более потенциальной форме. Ответственность за убийство возлагалась на убийцу, хотя опасность, в меньшей, правда, мере угрожала и его ближайшим агнатическим родственникам.

Иногда при непреднамеренном убийстве, кровная месть заменялась композицией, которая называлась *rigis daqeneba*. Она включала в себя сложный комплекс обязательств, возложенных в основном на семью убийцы. Только беспрекословное их выполнение давало убийце шанс выжить. В этом заключается основная характерная черта хевсурской композиции: согласие на *rigis daqeneba* со стороны родственников убитого не гарантировало автоматически жизнь убийце, оно лишь давало ему возможность остаться в живых.

В правилах кровной мести и композиции прослеживается высокая степень индивидуализации, что подразумевает примат индивидуальной семьи в деле решения всех проблем, связанных с убийством.

I. GOGINASHVILI

THE RULES OF BLOOD FEUD AND COMPOSITION IN KHEVSURETI

S u m m a r y

According to the rules of blood feud and composition in Khevsureti the obligation of blood feud laid upon the closest agnatic kins of murdered, which were the members of his family. Responsibility of murder laid upon the killer on the whole.

Sometimes in case of fatal accident, blood feud changed by the composition, which was called as rigis daqeneba in Khevsureti. It comprised a complex of obligations, laid upon the killer's family on the whole. Only the carry out of these obligations gave the chance the killer to stay alive. This is the main feature of local composition. Consent of rigis daqeneba from the killed's kins side didn't guarantee the killer to stay alive; it gave him only the chance to survive.

In the rules of blood feud and composition traces the high degree of individualization, which implies the primacy of individual family in the case of solution of the problems connected with the murder.

წარმოადგინა მეცნიერებათა აკადემიის ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის სპეციალური მატერიალური კულტურის ეთნოგრაფიული შესწავლის განყოფილებამ

მედიუმ სოფარია-ბარსა

**კვლავ უნა საუკუნეების საპარტველოს სამხედრო
ორბანიზაციის ისტორიის შესწავლისათვის**

(„მოლაშქრობის“ გამო)

ჟურნალ „მაცნეს“ (ისტორიის სერია) 1991 წ. მეორე ნომერში გამოქვეყნდა აკად. ნ. ბერძენიშვილის ნარკვევი „მოლაშქრობის“ შესახებ, სადაც გაშუქებულია შუა საუკუნეების საქართველოში სამხედრო საქმის ორბანიზაციის არსებითი საკითხები. იმედია, სპეციალისტები გამოეხმაურებიან ამ ნარკვევს, ჩვენ კი ჩვენის მხრივ ამჟამად გვინდა შევეხოთ პრობლემის ერთ მხარეს — იმას თუ რა განასხვავებდა საქართველოში მონღოლების გაბატონებამდე არსებულ კომლს, რომელსაც სალაშქრო ვალდებულება ეკისრა, და შემდგომდროინდელ საგლეხო ფუძეს, როგორც სამხედრო-სავალდასახლო ერთეულს.

ნ. ბერძენიშვილი წერს: „მოლაშქრობის ქართული წესის თანახმად, ლაშქრობდა ის (გლეხი-მოლაშქრე), ვისაც სრული მიწა ჰქონდა ანუ, გვიანი ტერმინოლოგიით, ვინც სრული კომლი იყო. ეს იყო ძველთაგანვე მიღებული წესი („ევროპა“), ე. ი. ჯერ კიდევ იმ დროიდან, როცა მოლაშქრე იყო ერისგანი, ეროვანი... და ეს წესი შერჩა გვიანაც. მონღოლებმაც, უნდა ვიფიქროთ, ეს წესი გამოიყენეს. ახალი წესის მოგონება მათ არ შეეძლოთ და რომ შეძლებოდათ კიდევაც, მას საქართველოში ვერ გაატარებდნენ. ეს იქნებოდა საქართველოს სოციალურ-ეკონომიური ცხოვრების ძირფესვიანად ზღუდვა. ახალი აქ ის იყო, უნდა ვიფიქროთ, რომ ყველა კი არ გაიწვიეს, არამედ მეთადე იმათგან, ვისაც ლაშქრობა ევალდებოდა და საამისო ხარჯი ლაშქრობის ყველა მოვალეს დააკისრეს“. იგულისხმება ქამთაღმწერლის ცნობა იმის შესახებ რომ მონღოლებმა: „ცხრასა გლეხსა სრულსა მიწის მქონებელსა ერთი ლაშქარს წარმავალი კაცი შეაგდიან“.

ნ. ბერძენიშვილი აქ ხაზს უსვამს იმას, რომ ლაშქრობის მატერიალური საფუძველი მოლაშქრე საზოგადოების სრულფუძიანობა იყო ძველთაგანვე, ანუ იმ დროიდან, როცა მოლაშქრედ ერისგანი, ეროვანი გვევლინება, გვიანობამდე, — როდესაც გაჩნდა გლეხი-მოლაშქრე.

აქ არსებითი ის არის, რომ ნ. ბერძენიშვილის დაკვირვებით საზოგადოების კომლებად (სრულ ფუძეებად) დაყოფა მომხდარი იყო ჯერ კიდევ თემის დაშლამდე, როდესაც მოლაშქრეებს ერისგანნი ანუ ე. წ. მდებიორე-მოლაშქრენი წარმოადგენდნენ. როგორც ცნობილია, ნ. ბერძენიშვილი ასეთი საზოგადოებრივი ფენის არსებობას გულისხმობდა XI—XII საუკუნეებამდე, როდესაც ფეოდალიზაციის პროცესის შედეგად ხდება მდებიორე-მოლაშქრეთა — ერის ინტენსიური გაგლეხება და საბოლოო გაქრობა (ქვეყნის ბარის

ნაწილში). ამავე დროს არსებობს მოსაზრება, რომ ეს პროცესი გაცილებით უფრო ადრე, ყოველ შემთხვევაში VIII ან IX საუკუნეებში უკვე დასრულებული იყო. ამის ერთ-ერთ არგუმენტად მოჰყავთ ჰაბიბ იბნ მასლამას „დაცვის სიგელში“ ქართლის მოსახლეობის კომლელად თუ ოჯახებად დაყოფის ფაქტი, რის მიხედვითაც თითქმის VII საუკუნეში თემური მიწისმფლობელობა და ალოდური სისტემა მთლიანად გამქრალი იყო.

ნ. ბერძენიშვილის ზემოთ მოტანილი მსჯელობით კი კომლელად (ოჯახებად) დაყოფა და ამ კომლელისათვის სალაშქრო ვალდებულების დაკისრება ოდითგანვე უნდა ჰქონოდათ წესად საქართველოში, იმ დროს, როცა თემი საბოლოოდ დაშლილი არ ჩანს, არამედ სახეზეა ერთდროულად მწარმოებელი და მოლაშქრე საზოგადოების (მდაბიორ-მოლაშქრეთა ანუ ერის) თემობრივად დამორჩილება, ე. ი. ფეოდალურ ურთიერთობათა წრეში შეყვანა არა ინდივიდუალურად, ცალკეული კომლელისა, არამედ მთელ თემებად.

ასე, რომ „დაცვის სიგელის“ ტექსტი: „ყოველ კომლზეა სრული ღინარი. თქვენ არა გაქვთ უფლება გააერთიანოთ სხვადასხვა ოჯახი ჯიზის შესამცირებლად, არც ჩვენ გვაქვს უფლება, რომ დავყოთ კომლი ჯიზის გასადიდებლად“¹ მეტყველებს იმაზე, რომ არაბებმა, როგორც ფისკალური ერთეული გამოიყენეს თემებში გაერთიანებული კომლები, რომელნიც, თავის მხრივ, წარმოადგენდნენ არა მარტო საგადასახადო ერთეულებს, არამედ ქართული წესის მიხედვით, სამხედრო ერთეულებსაც. არაბებისათვის ამ თვალსაზრისით ეს კომლები არ იყო საინტერესო, რადგან მათი „წესით“ მოლაშქრედ ითვლებოდა მხოლოდ მართლმორწმუნე მუსლიმანი, ხოლო სხვებს არა სამხედრო ვალდებულება, არამედ დამამცირებელი ჯიზია ეკისრებოდათ.

როგორი ვითარება გვაქვს მომდევნო ხანებში?

ქართულ ისტორიოგრაფიაში მიღებული თვალსაზრისით „ერის“ ანუ მდაბიორ-მოლაშქრეთა გაგლეხების პროცესი ძირითადად XI—XII სს. მთავრდება. საზოგადოება საბოლოოდ ორად იყოფა — ფეოდალურ კლასად და დაბეგრულ ყმა-გლეხობად (თუ გარდამავალ საშუალებდო ფენებს არ მივიღებთ მხედველობაში). ადრეფეოდალური ხანის უშუალო მწარმოებელთა — „ერის“ თემობრივად დაყმევება ინდივიდუალური, ანუ კომლობრივი დაყმევებით შეიცვალა. ამ ფენის დიდი ნაწილი შეუერთდა ადრინდელ გაჩენილი დაბეგრული მოსახლეობის, შემდეგდროინდელი ტერმინოლოგიით — გლეხთა მასას, ეს იყო საზოგადოების ფეოდალიზაციის ხანგრძლივი პროცესის შედეგი.

ყოველივე ეს მოასწავებდა ძველი მოლაშქრე საზოგადოების გადაშენებას და შესაბამისად სამხედრო ვალდებულება იმ ფენებზე უნდა გადასულიყო, რომელნიც „ერის“ შემკვიდრედ გვევლინებიან. ესენი იყვნენ „აზნაურული“ უმცირესობა და ყმა-გლეხთა უმრავლესობა, რომლებიც მომავალში ქმნიდნენ ქვეყნის სამხედრო ძალის დიდ ნაწილს. უეჭველია, სწორედ ეს მოვლენაა ასახული ქამთაღმწერელის ცნობაში მონღოლთა მიერ სამხედრო მოვა-

¹ იხ. ო. ცქიტიშვილი, ჰაბიბ იბნ მასლამას „დაცვის სიგელი“ ჰუმაიდ იბნ ზან-ჯუაიბის „ქონების წიგნში“, „მაცნე“, ისტორიის სერია, 1991, № 2, გვ. 105.

ლეობის საგლეხო კომლებისათვის დაკისრების შესახებ („ცხრასა გლეხსა სრულსა მიწის მქონებელსა ერთი ლაშქრად წარმავალი კაცი შეადიან“).

ნ. ბერძენიშვილი ამ ცნობაში ხედავს მონღოლთა მიერ ლაშქრობის ძველი წესის გამოყენებას, რაც იმაში გამოიხატებოდა, რომ ლაშქრობის ვალდებული კვლავ სრული კომლი იყო. ამასთან, მისი აზრით, სიახლე იმაში მდგომარეობდა, რომ ყველა კი არ გაიწვიეს, არამედ მეთაფი იმათგან, ვისაც ლაშქრობა დაეკისრა. ე. ი. თუ კი ადრე ერისგანთა ყველა კომლი ლაშქრობდა, ესლა 9 კომლი სრული მიწის მქონე გლეხიდან ერთი გაჰყავდათ.

ჩვენი მხრივ იმას დავუმატებთ, რომ სიახლე თვით მოლაშქრის სტატუსის შეცვლაშიც მდგომარეობდა — თავისუფალი „ერისგანი“ ყმა-გლეხით შეიცვალა. გლეხობის სახელმწიფო სამხედრო ვალდებულება „ლაშქარ-ნადირობა“ იყო.

ჩვენს ისტორიოგრაფიაში ბოლო დროს საკამათოდ არის ქცეული შუა საუკუნეების საქართველოს ძირითადი სამხედრო ძალის საკითხი. არსებობს მოსაზრება, რომ ასეთად მსახურნი გვევლინებიან, განურჩევლად იმისა, გენეტიკურად რომელ საზოგადოებრივ ფენას უკავშირდებოდნენ ისინი დროის სხვადასხვა მონაკვეთში. ვინაიდან ამ საკითხზე ჩვენ უკვე გამოთქმული გვაქვს ჩვენი თვალსაზრისი, აქ ამაზე სიტყვას აღარ გავაგრძელებთ². სამხედრო საქმის არაერთი საკითხის ჩაღრმავებული კვლევა ქართული ისტორიოგრაფიის გადაუდებელი ამოცანაა.

Э. В. ХОШТАРИЯ-БРОССЕ

ВНОВЬ ПО ПОВОДУ ИЗУЧЕНИЯ ВОЕННОЙ ОРГАНИЗАЦИИ В СРЕДНЕВЕКОВОЙ ГРУЗИИ (О «ВОИНСКОЙ ПОВИННОСТИ»)

Резюме

В статье рассмотрены взгляды академика Н. А. Бердзенишвили о «воинской повинности» в средневековой Грузии. Разделяется мнение о том, что материальной основой несения этой повинности являлся полный земельный надел, принадлежавший одному дому как до, так и после разложения общины. Отмечается разница в статусе воина, являвшегося первоначально владельцем земельного надела, а впоследствии — крепостным крестьянином.

² იხ. ე. ხოშტარია-ბროსე, თანამედროვე ქართული მედიევისტიკის ზოგიერთი პრობლემის მეთოდოლოგიური ასპექტები, „მაცნე“, ისტორიის სერია, 1988, № 3. (აქვეა საკითხის ბიბლიოგრაფია).

AGAIN ABOUT STUDYING MILITARY ORGANIZATIONS
IN MEDIAEVAL GEORGIA

Summary

In this article we consider academician N. A. Berdzenishvili's views about "liability for military service" in Mediaeval Georgia. We share the opinion that the material basis for the performance of this service was full allotment belonging to one family before and after decomposition of the community. We note the difference in the status of the warrior being initially proprietor of full allotment and later on a serf peasant.

მონოგრაფია საქართველოს პრესაზე საბარემო-პოლიტიკურ პერიოდებზე

1990 წელს თბილისის ივ. ჯავახიშვილის სახელობის უნივერსიტეტის გამომცემლობამ ქართულ ენაზე დასტავა სოხუმელი სწავლულის ზურაბ პაპასჭირის მონოგრაფია „ერთიანი ქართული ფეოდალური სახელმწიფოს წარმოქმნა და საქართველოს საგარეო-პოლიტიკური მდგომარეობის ზოგადი საკითხი“. იგი როგორც ერთ-ერთი ნაშრომი თითხმებით და საფუძვლად დაედო ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად მოხსენების სახით წარმოდგენილ დისერტაციას, წარმატებით დაეცულს 1991 წლის 24 ივნისს.

სარეცენზიო მონოგრაფია ეხება შუა საუკუნეების საქართველოს ისტორიის ორ ძირითად და კარდინალურ საკითხს. პირველია ფეოდალური საქართველოს პოლიტიკური გაერთიანებისა და ერთიანი ქართული ფეოდალური მონარქიის ჩამოყალიბების საკითხი; მეორე აღებული ხანის საქართველოს საგარეო-პოლიტიკური მდგომარეობის საკითხი, რომლის ანალიზის გარეშე შეუძლებელი იქნებოდა, რა თქმა უნდა, პირველად მითითებული ფრიად მნიშვნელოვანი პრობლემის სრული განხილვა. ასე რომ, ნაშრომში თითქმის ერთიან უწყვეტ ნაკადად არის წარმოდგენილი განსახილველად საკმაოდ ხანგრძლივი პერიოდი, ძირითადად X ს-ის მეორე ნახევრიდან დაწყებული, ვიდრე საქართველოში თურქ-სელჩუკთა გამაგრებამდე, ანუ თბილისი მიყვანილია იმ ხანამდე, როდესაც საქართველოში სელჩუკიან თურქთა ურდოები თარეშობდნენ, აპარტახებდნენ და ანადგურებდნენ ქვეყანას.

ზ. პაპასჭირი თავის ნაშრომში სამართლიანად მიუთითებს, რომ შუა საუკუნეების საქართველოს საერთაშორისო ურთიერთობების შესწავლისადმი ინტერესს საერთოდ მრავალი ქართველი ისტორიკოსი იჩენდა და იჩენს. მაგრამ ეს იმას არ ნიშნავს, რომ ამ მიმართულებით ყველა პრობლემა უკვე გადაჭრილია და არ საჭიროებს შემდგომ კვლევა-ძიებას, ჩვენ კი დაუშვამტებდით, ახალი ქართული ანუ უცხოური, პირველ რიგში აღ-

მოსავლური მასალების მიკვლევა-მიგნებას, მათ განხილვა-ანალიზსა და გამომწვევებას, ოღონდ ერთი პირობით — მათდამი კრიტიკულად მიდგომის შემთხვევაში. იგივე ითქმის X—XI საუკუნეების ერთიანი ქართული ფეოდალური მონარქიის ჩამოყალიბებისა და განმტკიცების ხანაზე, ანუ იმ ხანაზე, რომელაც ზ. პაპასჭირს თავისი კვლევის ობიექტად ატარებდა. ეს ეპოქა, ავტორის მართებული შენიშვნით, უთუოდ ყველაზე დამუშავებულად შეიძლება ჩაითვალოს.

მიუხედავად აღნიშნულისა, როგორც დასტავებულ მონოგრაფიაში მითითებული, ქართულ ისტორიოგრაფიაში ჯერ კიდევ არ არის შექმნილი განმარტებული ხასიათის ნაშრომი, სადაც ყოველმხრივ იქნებოდა განხილული საქართველოს საგარეო-პოლიტიკური მდგომარეობა ავტორისათვის საინტერესო ეპოქაში. ეს ეპოქა კი არის ერთიანი ქართული ფეოდალური სახელმწიფოს შექმნის წინააღმდეგ და მისი ჩამოყალიბების ხანა — X ს-ის მეორე ნახევარი — XI ს-ის 60-იან წლებამდე, ანუ ერთი საუკუნე და ოდნავ მეტი.

მონოგრაფიის ავტორს ამ ერთგვარად არსებული ხარვეზის შევსება დაუსახავს მიზნად და ახლა უკვე შეიძლება ითქვას, რომ მას ამ ამოცანისათვის წარმატებით გაურთმევია თავი.

როგორც სასიამოვნო მოვლენა უნდა აღინიშნოს ის გარემოება, რომ სარეცენზიო ნაშრომი არ არის გადატვირთული თავებით. წიგნში მოცემულია სულ ორი თავი, დაყოფილი სათანადო პარაგრაფებად. იგი შესავალთან, რუსულ რეზიუმესა და საკუთარ სახელთა საძიებლბთან ერთად შეიცავს 225 გვერდს, თუმცა ცუდი არ იქნებოდა, რომ წიგნისათვის ავტორს დაერთო აგრეთვე გეოგრაფიულ სახელთა საძიებლბები.

ნაშრომში მოცემული პირველი თავის სათაურია „ერთიანი ქართული ფეოდალური მონარქიის აღმოცენება და მისი საგარეო-პოლიტიკური გარემო“ (გვ. 6—101) და დაყოფილია შემდეგ სამ პარაგრაფად 1. საერთო-პოლიტიკური სიტუაცია ამიერკავკასიისა და

მხოლოდ აღმოსავლეთში X ს-ის მეორე ნახევარსა და XI ს-ის დასაწყისში (გვ. 6—11); 2. დავით კურაპალატი და საქართველო-ბიზანტიის ურთიერთობის ზოგიერთი საკითხი X ს-ის ბოლო მესამედში (გვ. 11—62); 3. ერთიანი ქართული ფეოდალური მონარქიის აღმოცენება X ს-ის დასაწყისში და მისი ადგილი საერთაშორისო ურთიერთობებში (გვ. 62—101).

ნაშრომის მეორე თავი ერთიანი ქართული სახელმწიფოს ბრძოლა ეროვნული სუვერენიტეტის მოპოვებისათვის საერთაშორისო ურთიერთობებში XI ს-ის 20—50-იან წლებში (გვ. 102—202)* დაყოფილია სულ ორ პარაგრაფად: 1. ერთიანი ქართული სახელმწიფოს ბრძოლა ბიზანტიის იმპერიის გავლენის სფეროდან გამოსვლისა და საერთაშორისო ურთიერთობებში ეროვნული სუვერენიტეტის მოპოვებისათვის გიორგი I-ის ხანაში (გვ. 102—150); 2. საშინაო-პოლიტიკური ვითარების გამწვავება საქართველოში XI ს-ის 30—50-იან წლებში და მისი გამოვლენა საგარეო ურთიერთობებში (გვ. 150—210).

როგორც ვხედავთ, ნაშრომში შესაშური სიუხვით არის დაცული მისი არქიტექტონიკა, კომპოზიციის, გვერდების რაოდენობათა პრაქტიკები ანუ მხოლოდ თავების მიხედვით, არამედ, შეიძლება ითქვას, პარაგრაფების მიხედვითაც კი, თუკი ამას რაიმე მნიშვნელობა აქვს მეცნიერებისათვის და ეს ფაქტი შეიძლება დადგენილად ჩაითვალოს. ერთადერთი პარაგრაფი, რომელიც არღვევს ამ პრაქტიკებს, არის პირველი თავის პირველი პარაგრაფი.

ამ ფაქტს ჩვენ მხოლოდ იმიტომ აღვნიშნავთ, რომ გამოქვეყნებულ რეცენზიებში არა ერთხელ წაგვიკითხავს და დისერტაციითა და დიკისას არა ერთხელ გვამენა ოფიციალურ ოპონენტთა საყვედურები ნაშრომთა არქიტექტონიკაზე.

ზ. პაპასჭირის ნაშრომის უთუოდ დადებითი მხარეა აგრეთვე ის, რომ იგი არ ცდილობს გვერდი აუაროს, თუ შეიძლება ასე ითქვას, მიაფუჩნოს განსაზღვრული საგნის მწვავე საკითხები. იგი არ ერიდება ავტორიტეტებს და ცდილობს მრავალ ფაქტობრივ მასალაზე დაყრდნობით და ლოგოზური მსჯელობით, რაც ესოდენ საჭიროა ნებისმიერი ისტორიკოსისათვის, თუკი ის ნამდვილად ისტორიკოსია, ობიექტურად, მისი გავებით, რა თქმა უნდა, განიხილოს დასმული საკითხები. სულ სხვა საკითხი იმის შესახებ, თუ რამდენად სწორია ავტორი ამ ფაქტობრივი მასალის მოშველიებისა და მისი განხილვა-განალიზების დროს.

მეტაც ვიტყვი, ზოგჯერ ზ. პაპასჭირი ზედმეტად მკაცრიც კი არის თავისი ოპონენტების მიმართ, ალბათ, გამომდინარე იქიდან, რომ იგი, ვიტყოდით, გადაჭარბებულად თვითდაჯერებულია თავის სისწორეში მოწინააღმდეგე მხარესთან დღეისას, მხედველობაში გვაქვს, პირველ რიგში, ავტორის კამათი აკადემიკოს გიორგი მელიქიშვილთან, დაკავშირებული მის თვალსაზრისთან დავით კურაპალატის როლისა და ადგილის შესახებ ერთიანი ქართული ფეოდალური მონარქიის ჩამოყალიბების საქმეში. არადა, ამ თვალსაზრისის გაუთვალისწინებლობა, როგორი ფაქტობრივი მასალაც არ უნდა მოვიტანოთ და მსჯელობაც არ უნდა გავშალოთ, ჭეղჩერობით, ყოველ შემთხვევაში, შეუძლებლად გვეჩვენება.

მაინც რა სახსრებია ანდა განხილულ-გამოყენებული გამოქვეყნებულ მონოგრაფიაში? როგორც ზემოთაც აღინიშნა, ერთ-ერთი და მთავარი სახსრე ის არის, რომ პირველად ქართულ ისტორიოგრაფიაში შეიქმნა მონოგრაფია, სადაც მრავალი საკითხია განხილული X ს-ის მეორე ნახევრისა და XI ს-ის 60-იან წლებამდე საქართველოს საგარეო-პოლიტიკური მდგომარეობის შესახებ.

ბუნებრივია, ამით შეივსო ის ხარეები, რომელიც აქამდე არსებობდა ქართულ ისტორიულ მეცნიერებაში. თავისთავად ცხადია, ესეც ერთ-ერთი მთავარი და მნიშვნელოვანი ფაქტორია ქართული ისტორიოგრაფიისათვის.

განხილულია X ს-ის დასასრულსა და XI ს-ის დასაწყისში ჩამოყალიბებული ერთიანი ქართული ფეოდალური მონარქიის როლი და ადგილი განხილულია ხანის საერთაშორისო ურთიერთობებში; ნახევენია პოლიტიკურად გაერთიანებული ქართული სახელმწიფოს ბრძოლა საერთაშორისო არენაზე თავის სუვერენულ უფლებათა მოპოვებისათვის, ახლად გაერთიანებული საქართველოს მეორე მეფის გიორგი I-ის (1014—1027) ანტიბიზანტიური პოლიტიკა ანტიიმპერიული ძალების კონსოლიდაციისა და ორგანიზაციის საქმეში XI ს-ის 20-იანი წლების დასაწყისსა და მის შუა ხანაში; მხედველობაში მისაღები ავტორის ალბუბური მიდგომა გიორგი I-ის მეორე ცოლის ოესთა მეფის ასულის აღდგენა მოღვაწეობასთან დაკავშირებით, რისი შედეგიც უნდა ყოფილიყო ოესთა სამეფოს მონაწილეობა XI ს-ის 20-იანი წლების შუახანისათვის კავკასიის ხალხთა ახალ ანტიბიზანტიურ კოალიციაში ქართველი მეფის გიორგი I-ის მეთაურობით.

გიორგი I-ის ანტიბიზანტიურ პოლიტიკასთან კავშირშია გაშუქებული XI ს-ის 20—30-იანი წლების საქართველოს საშინაო პოლიტიკის ზოგიერთი საკითხი, ბრძოლა ანტი-

ბიზანტიურ და პრობიზანტიურ ძალთა შორის საქართველოში, რომელიც თითქოსდა საბოლოოდ დასრულდა ბიზანტიის მომხრეთა დავ-გუფების გამარჯვებით, ჯერ კიდევ სრულიად ახალგაზრდა 25 თუ 29 წლის მეფის გიორგი I-ის დღეულებით 1027 წელსა და მომდევნო წლებში საქართველოს პოლიტიკის შეცვლით ბიზანტიის იმპერიის მიმართ, თუმცა ეს ბრძოლა ანტიბიზანტიურ და პრობიზანტიურ ძალთა შორის არც შემდგომში შეწყვეტილა და მან იმსხვერპლა, როგორც ჩანს, კიდევ ერთი ქართველი მოღვაწე — ამჯერად ბიზანტიური ორიენტაციის სულმატ დავითის ძე.

დაწვრილებით არის შესწავლილი XI ს-ის 30—50-იანი წლების საქართველოს საშინაო-პოლიტიკური კრიზისი, ბაგრატ IV-ის (1027—1072) ბრძოლა ურჩი ლიპარიტ ბაღვაშის წინააღმდეგ და ამ კრიზისისა და ბრძოლის გავლენა საქართველოს საგარეო პოლიტიკაზე. მართალია, ბაგრატ IV პერიოდულად მინც აღწევდა გარკვეულ წარმატებებს დამოუკიდებელი საგარეო საქმეების გატარებაში, მაგრამ კლდეკარის ერისთავის განუწყვეტელი და მუდმივი ბრძოლა მეფის წინააღმდეგ საგრძნობლად უშლიდა ხელს საქართველოს ეწარმოებინა აქტიური პოლიტიკა კონსტანტინოპოლის „მფარველობისაგან“ დასასხნელად, მოეპოვებინა სუვერენული უფლებები საერთაშორისო საქმეებში და გაეტარებინა ბიზანტიის იმპერიისაგან დამოუკიდებელი საგარეო-პოლიტიკური ღონისძიებანი.

ავტორის მართებული შენიშვნით, საქართველოს მიმართ თავის გავლენის გატარებაზე ბიზანტია უფრო ამბობს მხოლოდ მას შედეგად, როცა ახლო აღმოსავლეთში გამოჩნდა ახალი მართლმადიდებელი თურქ-სელჩუკთა სახით. ბიზანტიის იმპერია იძულებული იყო ფაქტობრივად ეცნო საქართველოს სუვერენიტეტს. თუმცა იგი კვლავ განაგრძობდა მაღალი სამეფო ტიტულების მინიჭებას ქართველ მეფეთათვის, მაგრამ ეს ფაქტი ნიშნავდა არა იმდენად საქართველოზე ბიზანტიის ზეღისუფალთა რეალურ უფლებათა გავრცელებას, რამდენადაც იგი მიუთითებდა ქართველ პოლიტიკურ მოღვაწეთა გაზრდილ პატრიარქზე მათ თვალში. ამიერიდან ქართული სახელმწიფო გვევლინება ბიზანტიის თანაწარუფლებიან მოკავშირედ საერთაშორისო ურთიერთობებში.

ავტორის სასარგებლოდ უნდა ითქვას აგრეთვე ის ფაქტი, რომ მას თავის ნაშრომში გამოყენებული აქვს განხილულ საკითხებთან დაკავშირებული თითქმის ყველა გამო-

კვლევა, უახლესიც და წარსულისაც, ქართული და არაქართული წყარო.

მაგრამ ნაკლებად ზოგი რამ მაინც არის აღსანიშნავი. მაგალითად, სხვადასხვა ისტორიული ფაქტების გადმოცემისას მეტი სიზუსტეა საჭირო. წიგნის მე-7 გვერდზე ავტორი წერს „აბაზთა ხალიფატის დაშლა დაიწყო ჯერ კიდევ VIII ს-ის II ნახევრიდან“. ხალიფატის დაშლა დაიწყო არა VIII ს-ის მეორე ნახევრიდან, არამედ იმავე საუკუნის 80-იანი წლების მიწურულს, როცა ხალიფა პარუნ არ-რაშიდის გარეგნულად ბრწყინვალე მმართველობისას (786—809) ხალიფის გამოცოცხვ 789 წელს შორეულ აფრიკაში, მაროკოში, იდრისიანთა დინასტია, რომელიც პირველად ხალიფატის ისტორიაში შეეცადა დაენერგა შიიზმის დოქტრინები, თუმცა ძალზე შერბილებულ ფორმებში. მანამდე კი ხალიფათი, მიუხედავად წინააღმდეგობებისა, რაც გამოწვეული იყო, ავტორის სიტყვებით რომ ვთქვათ, ერთი მხრივ, უზარმაზარი იმპერიის სხვადასხვა მხარეში ფეოდალიზაციის პროცესის გაღრმავებით, ხოლო, მეორე მხრივ, დაპყრობილ ქვეყნებში გამათავისუფლებელი ბრძოლების ახვირთებით, მაინც აღმავალი გზით მიდიოდა. 750 წელს ხალიფატში გაბატონებული ახალ აბასიანთა დინასტიის და მის მეორე ხალიფას ალ-მანსურს (754—775) ჯერ კიდევ შესწავლათ ძალა და უნარი გამაქცევბოდნენ ამ ახვირთებულ გამათავისუფლებელ მოძრაობებს და მორჩილებაში ჰყოლოდათ დაპყრობილი ხალხები (მაგალითად, წანარაკებითა მძლავრი აჯანყების ბედი საქართველოში 770—771 წლებში) და არ დამაყოფილებულიყვნენ მხოლოდ ცალკეული სადამსჯელო სამხედრო ექსპედიციებით, როგორც ამას ადგილი ჰქონდა IX—X საუკუნეების ხალიფათის სინამდვილეში (მაგალითად, ბუღა თურქის ლაშქრობა საქართველოში 853 წელს, აბუ-ალ-კასიმ იბნ ას-საჟისა 914 წელს).

შემდეგ, მეტი დამაჯერებლობა და საბუთიანობაა საჭირო ზოგიერთ ავტორთან ამა თუ იმ საკითხზე დავისას. ეკეროდ, ზ. პაპსჭირი არ გვეთანხმება 1014—1016 წლებში როგორც I-ის მიერ თითქოსდა დავით კურაპალატის მემკვიდრეობის დაბრუნების თაობაზე, რომელიც ჩვენ ეჭვქვეშ დავაყენეთ თავის დროზე.

როგორც ცნობილია, ქართველთა მიერ 1014—1016 წლებში ტაოს ღაცეების შესახებ ცნობა მომდინარეობს იაპია ანტიოქიელის ცნობაზე მითითებით აკად. ივანე ჯავახიშვილის ნაშრომიდან „ქართველი ერის ისტორია“ (თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტ. II, თბ., 1983, გვ. 133—134), სადაც იგი მისთვის ჩვე-

ული სიფრთხილით აღნიშნავს: „მასსადამე, ეს (ანუ დავით კურაპალატის მიწა-წყლის დაბრუნება — ი. ც.) უნდა დაახლოებით 1014—1016 წ. მომხდარიყო“ (იქვე, გვ. 134). შემდგომში ეს აზრი მტკიცედ დამკვიდრდა ქართულ ისტორიოგრაფიაში და აცხადებენ, რომ 1014—1016 წლებში ქართველებმა ტაო დაიკავესო.

ამ ცნობის დამაჯერებლობის ერთადერთ საბუთად ის მოაქვთ, რომ 1014—1016 წლებში ბიზანტიის კეისარი ბასილი II (976—1025) დაიკავებული იყო ბულგარელებთან ომით და აღმოსავლეთისათვის, ანუ საქართველოსათვის, მას არ ეცალაო და შეუძლებელია გიორგი I-ს მომენტით არ ესარგებლაო. კი მაგრამ, ბულგარეთში ომი გრძელდებოდა არა 1014—1016 წლებში, არამედ 1014—1018 წლებში. ამიტომ, თუ იპპია ანტიოქიელის ეს ცნობა მაინცდამაინც უნდა გავიზიაროთ, მაშინ რა დასავა მომდევნო ორმა წელმა. იქნებ, ტაოს დაბრუნება მოხდა არა 1014—1016 წლებში, არამედ 1014—1018 წლებში?

ასეთი, თუ შეიძლება ითქვას, კომპრომისული აზრიც გვაქვს გამოთქმული ჩვენს სტატიაში „მასალები საქართველოს საგარეო პოლიტიკის ისტორიისათვის გიორგი I-ის მეფობის ხანაში (საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის საზოგადოებრივ მეცნიერებათა განყოფილების ორგანო „მაცნე“, 4 (43), თბ., 1968, გვ. 115—133), სადაც საკმაოდ მრავალი და ხელმისაწვდომი წყაროსა და სპეციალური ლიტერატურის მოშუშლებით დაწვრილებით განვიხილეთ გიორგი I-ის საგარეო პოლიტიკური კურსი და შევეცადეთ დავედგინა იმ კოალიციური ქვეყნების შემადგენლობა, რომელიც XI ს-ის 20-იანი წლების დასაწყისისათვის მზადდებოდა ბასილი II-ის წინააღმდეგ. აღნიშნული სტატიის ძირითადი ამოცანად ეს იყო. სტატია, მართალია, მრავალგზის არის მიითთებული სარეცენზიო წიგნში, მაგრამ მასში არსად ჩანს ეს ამოცანა.

სარეცენზიო ნაშრომის ავტორის აზრით, თურმე ბასილი II-ს 1014—1016 წლებში უფრო უპირად, ვიდრე 1016—1018 წლებში, როცა მან გადამწყვეტ წარმატებებს მიაღწია ბულგარეთის კამპანიაში (გვ. 105, შენიშვნ. II). საბუთო? არავითარი. გადამწყვეტ წარმატებებს ბიზანტიამ მაშინ მიაღწია, როდესაც მან სპოლოოდ და კარგა ხნით დამორჩილა თავისუფლებისმოყვარე ბულგარელი ხალხი (1018—1185).

რადგან სიტყვამ მოიტანა, იმასაც აღვნიშნავთ, რომ თავისი „საშურო საქმის“ როგორმე დასამტკიცებლად ზოგერთი ჩვენი ოპონენტი იმასაც წერს, რომ „ეფიქრობთ, უფრო

აზრიანი იქნებოდა გიორგი I-ს ტაოს ცხებები დაუბრუნა მანამ, სანამ ბასილი II იბრძოდა ბულგარეთში და საქართველოსათვის არ ეცალა, ე. ი. 1018 წლამდე და არა ბულგარეთის ომის წარმატებით დასრულების შემდეგ, როდესაც მზალდენი უნდა ყოფილიყო, რომ ბასილი გიორგის ამ ფაქტს უპასუხოდ არ დატოვებდა“ (იხ. „საქართველოს ისტორიის ნარკვევები“, ტ. III, საქართველო XI—XV საუკუნეებში, თბ., 1979, გვ. 176, შენიშვნა 2). მას ასე, ჩვენ ვამბობთ ერთს, წერენ კი მეორეს.

კიდევ მეტი. ცილობენ დავიძმკიცონ, რომ თურმე ტაოს შემოერთების პრობლემა 1014—1016 წლებში უფრო „საშურო საქმე“ ყოფილა, ვიდრე ახლად ჩამოყალიბებული ქართული ფეოდალური მონარქიიდან გამყოფილი კახეთ-ჰერეთის ხელახალი შემოერთება და მიუთითებენ, რომ 1021 წელს ჰერეთ-კახეთ გიორგი I-ის მოკავშირეებად გამოდიან (იქვე; სარეცენზიო ნაშრომი, იქვე). ჯერ ერთი, ჰერეთ-კახეთი 1021 წელს უნდა ყოფილიყო არა მოკავშირე, არამედ იგი შეიდი წლის მანძილზე კვლავ უნდა დაბრუნებულიყო ერთიანი ქართული ფეოდალური მონარქიის შემადგენლობაში. ამიტომ ჰერეთ-კახეთი ჩვენ არც შევგოყვანია იმ მრავალრიცხოვან წყაროთა კოალიციაში, რომელიც გიორგი I-მა შეადგინა 1021 წლისათვის ბიზანტიასთან საბრძოლველად ტაოს დაბრუნების მიზნით. ამის ბტკიცების საფუძველს იძლევა იგივე ქართული წყარო — სუმბატ დავითის ძის ქრონიკა, სადაც აღნიშნულია, რომ გიორგი I-მა დასამარტებლად მოიხმო წანარი და შაქნი და არა „მოირთო ძალი კახეთისა და ჰერეთისა“, როგორც „მატიანე ქართლისა“ ავტორი ირწმუნება (იხ. „ქართლის ცხოვრება“, I, ტექსტად დიდგენილი ყველა ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბ., 1955, გვ. 285—283). სხვათა შორის, ამ ორი ქართველი ავტორის ორ განსხვავებულ ცნობასაც როგორღაც მოვლა-პატრონობა სჭირდება და არა მათი სურვილისადა მიხედვით, თვითნებურად მიითთება. ამ შემთხვევაში ჩვენ უპირატესობას ვანიჭებთ სუმბატ დავითის ძის ცნობას, ვინაიდან იგი გიორგი I-ის დროს მომხდარა ისტორიული მოვლენების „თვითმხილველ“ და „თანადამხედურია“ წინააღმდეგ „მატიანე ქართლისა“ ავტორისა.

მაგარი ამთავარი ეს კი არ არის, არამედ ის, რომ არც ერთი სხვა წყარო, მათ შორის არც ქართული წყაროებიც, ამ ფაქტს არ აღნიშნავს. გაუგებარი რჩება, თუ რატომ არაფერს ამბობენ ამ მართლაცდა მნიშვნელოვანი, „საშურო საქმის“ შესახებ არც სუმბატ დავითის ძე,

გიორგი I-ის თანამედროვე, როგორც ორიენტალისაც არ უნდა ყოფილიყო იგი — ბიზანტიური თუ ანტიბიზანტიურისა, და არც „მატიანე ქართლისას“ ავტორი, მაგრამ VI-ისა და გიორგი II-ის (1072—1089) თანამედროვე, მაშინ როცა მათ არ დაიწყებიათ არც ჰერეთ-კახეთის განდგომის ამბავი გიორგი I-ის ტახტზე ასვლისთანავე და არც 1021 წლის საომარი მოქმედებების აღწერა საქართველოსა და ბიზანტიას შორის გამართულ ომში, რომელიც, როგორც მოსალოდნელი იყო, ქართველი მეფის სასტიკი მარცხით დამთავრდა.

საერთოდ კი ზაზი უნდა გავუსვათ იმ გარემოებას, რომ სანამ არ დაიძვინებოდა დამატებითი ფაქტობრივი მასალა (ისიც გააჩნია, თუ რამდენად სარწმუნო იქნება იგი) და პასუხი არ გავცემა დასმულ საკითხს, თუ რატომ სდუმან ქართველი მოღვაწენი სუბტალენტური და „მატიანე ქართლისას“ ავტორი დაკრძალვის შემკვიდრების დამბრუნების თაობაზე 1014—1016 წლებში, მაშინ ჩვენ მუდამ ეჭვის ქვეშ დავაყენებთ იაპია ანტიოქიელის ცნობას და ნებისმიერი სხვა მსჯელობა ვერაფრით დგეგარწმუნებს საპირისპიროში.

პირადად ჩვენ არ გვემულება მსოფლიო ისტორიაში პოლიტიკოსი, რომელსაც სახლში არეულობა ჰქონდეს, თავზე ჭერი ენგრეთდეს, თავისი ახლად ჩამოყალიბებული მონარქიის ნახევარი თუ არა მესამედი გამოჰყოფდეს და სხვა სახელმწიფოს თუნდაც კუთვნილი მოწვების დასაბრუნებლად ეპიდებოდეს, თანაც ისეთ სახელმწიფოს, როგორც ბასილი II-ის დროინდელი ბიზანტიის იმპერია იყო, მისი ზეობის დასასრულისათვის 1025 წელს გადაჭიმული ღუნაიდან ეფერატის ნაპირებამდე.

„საშური საქმის“ მტკიცებაში სრულიად დაგვაიწყდა ეს გარემოება და ისიც, რომ ბასილი II სხვის ტერიტორიაზე აწარმოებდა ყაჩაღურ, დამპყრობლურ ომს. ძნელი წარმოსადგენია, რომ მას თავისი იმპერიის ზურგი სრულიად მოეშველებინა, მის გასამავრებლად სათანადო წინასწარი ზომები არ მიეღო და ერთის დევნაში — ბულგარეთის დამპყრობის წადილში, დაახლოებით ერთნახევარი ათეული წლის წინათ მიტაცებული მიწა-წყალი დაეთმო.

ბოლოს და ბოლოს, თვით 1021 წლის ომი ბიზანტიასა და საქართველოს შორის ხომ ატყდა მხოლოდ მას შემდეგ, რაც ბასილი II-მ

ანტიბიზანტიური კოალიციის შექმნის ცდის ამბავი შეიტყო და მოვლენებს მოხდენილიად დაასწრო, და არა მალევე ბულგარეთში წარმატებით დასრულებული ომის შემდეგ იმ მიზნით, რომ ტაო დაებრუნებინა. წინააღმდეგ შემთხვევაში გულგებარი რჩება საკითხი იმის შესახებ, თუ ვისთვის და არისთვის იქმნებოდა ეს ანტიბიზანტიური კოალიცია, სადაც თითოეულ წევრს, მათ შორის გიორგი I-საც, თავისი კერძო ინტერესებიც ამოჰრავებდა.

და კიდევ ერთი უტყუარი ფაქტი, ზედკრულ ქართველ ერს იმდენად მდლარი და გმირული წარსული, ისტორია აქვს, რომ მას არც არაფრის მომატება სჭირდება და არც, რა თქმა უნდა, გამოკლება. ქართველი ხალხის მრავალსაუკუნოვანი ტანჯული ისტორიული გზა მსოფლიოს დიდი თუ პატარა, მრავალრიცხოვანი თუ მცირერიცხოვანი, გადაუქარბებლად შეიძლება ითქვას, ათიოდე ხალხს ერთად აღებულს მაინც ეყოფოდა საამაოდ.

დასასრულ, თავს ვალდებულად ვთვლით, როგორც ისტორიკოსი აღმოსავლეთმცოდნე, აღვნიშნოთ აგრეთვე, რომ საჭიროა აღმოსავლურ სახელთა, ტერმინთა თუ სიტყვათა ქართული ფორმით წერა, რა თქმა უნდა, ორიგინალიდან გამომდინარე, მაგალითად, უნდა ვწეროთ „ახალიფატი“ კი არა, არამედ „ხალიფათი“, „ჩაფარიანები“ და არა „ჩაფარიდები“, „აბასიანები“ და არა „აბასიდები“, „ფატიმიანები“ და არა „ფატიმიდები“ და ა. შ.

როგორც ცნობილია, აღმოსავლურ სახელთა მართებულად წერის მხრივ თავის დროზე, ჩვენდა საბედნიეროდ, ბევრი გავკეთა ქართულმა ენციკლოპედიამ. არ შეიძლება „პრიორიტეტის შერყევა“, შეიძლება მისი მოპოვება (გვ. 12). გრიანევიჩის სახელია „Петр“ და არა „Н“. ე. ა. ბელიაევის ნაშრომის სათაურია „Арабы, ислам и арабский халифат в раннее средневековье“ და არა „Арабы“ и арабский халифат в раннее средневековье“.

როგორც შევეცადეთ გვეჩვენებინა, სარეცენზიო ნაშრომი ფრიად სერიოზულ და შენაარსიან შთაბეჭდილებას ტოვებს და ამის ნათელი დადასტურებაც იყო მისი ავტორისათვის მაღალი სამეცნიერო ხარისხის ერთხმად მინიჭება.

ოთარ ცაიშიშვილი

ბაზუხსნილი პრობლემის კვლევა-ძიების პრესპექტივები

საბჭოთა რეჟიმის მესვეურთ მტკიცედ სჯეროდათ, რომ ეროვნული საკითხი ე. წ. საბჭოთა კავშირში ერთხელ და სამუდამოდ იყო გადაწყვეტილი. ეს წარმოდგენა, ცხადია, გულისხმობდა თეორიულ ასპექტსაც. კერძოდ ი. ბ. სტალინის ნაშრომი „მარქსიზმი და ნაციონალური საკითხი“ თითქმის კლასიკური გახლდათ საკითხის დამუშავებაში, ამის შემდეგ მხოლოდ ისღა თუ დაგვრჩენოდა, რომ თუთიყუშებით გვემეორებინა სტალინისეული მწირო აზრები. ასევე მიაჩნდათ, რომ ეროვნული საკითხის თეორიული გააზრების თაობაზე თავის დროზე თეორია ჰქონდათ შექმნილი კ. მარქსსა და ფრ. ენგელსს, შემდგომში კი ვ. ი. ლენინმაც შეიმუშავა თურმე მსგავსი თეორია. ასე რომ, ი. ბ. სტალინის ნააზრევის ჩათვლით ე. წ. მარქსიზმ-ლენინიზმში ეროვნული საკითხის შესახებ სულ მეტირე სამი თეორია მაინც ყოფილა შექმნილი. ამასთანავე იგნორირებული იყო ავსტრო-მარქსიზმის ცნობილი წარმომადგენლების ო. ბაუერისა და რ. შპრინგერის შეხედულებათა ნამდვილად მეცნიერული სისტემა ეროვნულ საკითხზე. ერთი სიტყვით, ათწლეულების განმავლობაში კომუნისტური იდეოლოგიები ერის პრობლემატიკის თაობაზე მხოლოდ წარსულში გამოთქმულ აზრებს სჯერდებოდნენ. ახლებური გააზრება, საკითხის რიგი ასპექტების წარმოჩენა გამორიცხული იყო და არა მარტო იმიტომ, რომ საკითხის ტაბუ ჰქონდა დადებული, არამედ იმიტომაც, რომ კომუნისტური იდეოლოგიებს გულწრფელად სჯეროდათ აღნიშნული საკითხის ამომწურავი გადაწყვეტა თავიანთი ავტორიტეტების მიერ.

თუ პრობლემას კრიტიკული აზროვნებით შევხედავთ ადვილად დავინახავთ მსგავსი წარმოდგენების არასერიოზულობას. საკუთრივ მარქსიზმის კლასიკოსებისათვის ეროვნული საკითხი მეორეხარისხოვანი გახლდათ სოციალურთან (სოციალურ-კლასობრივთან) შედარებით. აქედან გამომდინარე, პირველს ნაკლები ყურადღება ექცეოდა. აქ საჭიროა განსვავებულ იქნეს კ. მარქსისა და ფ. ენგელსის პოზიციები. თუ პირველისათვის ეროვნული საკითხი აბსოლუტურად იგნორირებული იყო კოსმოპოლიტიზმის სასარგებლოდ, ფრ. ენგელ-

სი მას აშკარად მეტ ყურადღებას უთმობდა. კერძოდ, იგი საკმაო ყურადღებას აქცევდა საკუთარი ერის — გერმანელების ისტორიასა და როლს ევროპის ისტორიაში. ფრ. ენგელსეულ მთელ რიგ ნაშრომებში აღნიშნული მომენტი თვალსაჩინოდ არის წარმოჩენილი. ე. მეორეზე, ამას ვერ ვიტყვით კ. მარქსის შესახებ, რაც აიხსნება მისი წარმოშობით — იგი აღარც ებრაელი იყო და არც ნამდვილი გერმანელი. ამგვარმა ეთნიკურმა მარჯინალურობამ განაპირობა კ. მარქსის ეროვნული ნიჭი.

შექმნილი იდეოლოგიური ვითარება დიხანს ვერ გავრცელდებოდა და მართლაც ჭერ კიდევ „უძრაობის“ პერიოდში, 1966—70 წლებში ეურნალ „ვობროსი ისტორიის“ ფურცლებზე შეეცადნენ ეროვნული საკითხის ახლებურად გააზრებას. დისკუსიის შედეგად დიდად შთამბეჭდავი ვერ აღმოჩნდა, მაგრამ მისი (დისკუსიის) მნიშვნელობა მაინც თვალსაჩინო გახლავთ, ყოველ შემთხვევაში აშკარად გამოჩნდა, რომ აღნიშნული საკითხი სულაც არ ყოფილა ერთხელ და სამოლოდ გადაწყვეტილი და მისი არსებული სახით გადაწყვეტა არსებით რევიზიას საჭიროებს. მას შემდეგ რაც ეს დისკუსია დამთავრდა, მცდელობები ამ მიმართულებით არ შეწყვეტილა, კერძოდ მოსკოველი ეთნოგრაფები ცდილობენ პრობლემის რიგი ასპექტების ახლებურ გადაწყვეტასა და დაყენებას. თუმცა მნიშვნელოვანი შედეგები კვლავ არ ჩანს. მიზეზისაა, რომ მხოლოდ ეთნოგრაფიის თვალთახედვით საკითხები ვერ გადააჭრება.

არანაკლებად, თუ მეტად არა, ეროვნული საკითხი ისტორიოგრაფიის (საისტორიო მეცნიერების) კომპეტენტიაში შედის. იგი გავლავთ ფილოსოფიის პრობლემატ. ასე რომ, მისი ღრმა დამუშავება უნდა მოხდეს კომპლექსურად ეთნოგრაფიის, ისტორიოგრაფიის, ენათმეცნიერების, კულტუროლოგიის, ფილოსოფიის და ა. შ. ბაზაზე. თუ რუსმა მეცნიერებმა პრობლემა დღემდე სათანადოდ ვერ დამუშავეს, მითუმეტეს ეს ითქმის ქართველი მეცნიერების მიმართ. თუმცა აღნიშნული მიმართულებით ჩვენში ცალკეულ მცდელობებს, ცხადია, ადგილი ჰქონდათ და აქვთ, მაგრამ,

ვიმეორებ, ყოველივე ეს არასაგმარისია. განსაკუთრებით ითქმის ეს ეთნოგრაფებისა და ისტორიკოსების შესახებ.

ეროვნული საკითხის ღრმა გააზრება ოდენ თეორიული მოთხოვნისგან არაა, მას დიდი პრაქტიკული მნიშვნელობაც ენიჭება. სწორედ პრაქტიკა — შესაბამისი ეროვნული სიტუაციები აყენებენ საკითხის საფუძვლიან გაღწევად საპრობლემას. ნათქვამის შუქზე ცხადდება საკითხის ნაკლებდამუშავებლობის (მსოფლიო მასშტაბით) მიზეზიც: იგი (ეს პრობლემა) არ აწუხებთ დიდ ერებს თავიანთი თავისუფალი მდგომარეობის გამო. სამაგიეროდ ეროვნული საკითხი (გერეგრობით მხოლოდ თეორიულ მხარეზე ვლაპარაკობთ) დიდად აქტუალურია ეროვნულად დაზარალებულ ხალხთათვის. აღნიშნული მომენტით აიხსნება ის გარემოება, რომ საკუთრივ ქართულ საზოგადოებრივი აზროვნება ყოველთვის დიდ ყურადღებას აქცევდა ეროვნულ საკითხს. დიდი ხნის წარსულიდან მოგვიმართო იოანე საბანისძის მაგალითი. როცა მეცნიერებმა საკუთრის მეორე ნახევარში საქართველოს ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ახალი ეტაპი დაიწყეს, დიდმა სამოციანელებმა თვალსაჩინოდ წარმოაჩინეს საკითხის თეორიული მხარეც. შემდგომში ეს მომენტი გაღრმავებული იქნა არჩილ ჯორჯაძისა და მიხაელ წერეთლის მიერ.

საქართველოს ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის უახლესი ეტაპი, რომელიც საბჭოთა იმპერიის წინააღმდეგ არის მიმართული, ეროვნული საკითხის თეორიული დამუშავების ახალ დონეს გულისხმობს. ბევრი ჩვენთაგანი შეეჩვია იმ აზრს, რომ ყველაფერი უნდა გაეთვინა ეროვნული განთავისუფლების შემდგომ. ამ აზრით ერის პრობლემის თეორიული გააზრებაც ალბათ სამომავლოდ ითვლება. ეს უალტერად მცდარი შეხედულება გახლავთ. აღნიშნული საპრობლემა თვითმიზანია, „შუდუტება“ კი არ არის, არამედ გარკვეული აზრით წანამდვარი, პირობა დიდი მიზნის მისაღწევად. ამდენად შესაბამისი თეორიული (ისტორიოგრაფიული, ეთნოგრაფიული, ფილოსოფიური და ა. შ.) მცდელობანი უნდა უსწრებდეს მიზნის მიღწევას.

ზემოთ აღნიშნეთ ჩვენში ეროვნული საკითხის თეორიული გააზრების ცალკეული ასე თუ ისე წარმატებული მცდელობანი. საერთოდ მსგავსი მცდელობები, რასაკვირველია, ბევრად უფრო მეტია, მაგრამ, სამწუხაროდ, ხშირ შემთხვევაში დილექტანტური არიან და ავტორებს იმდენად ახალი რამე კი არა აქვთ სთქმელი, რამდენადაც თავის გამოჩენის, თვითდამკვიდრების სურვილი. ამიტომაც აქ-

გვარი მცდელობანი უნაყოფოდ რჩება. საბედნიეროდ, საქართველოში არის ძალები, რომელთა გაერთიანებითა და ერთიანი მიზნის დასახვით შესაძლებელი იქნება მნიშვნელოვანი შედეგების მიღწევა ერის პრობლემების გაღრმავებულ კვლევა-ძიებაში. საკითხთა წრე კი ფართო გახლავთ: ერის ცალკეული ნიშნისთვისების დადგენა, მისი ახლებური დფენიცია, წინამდგომელი ეთნიკური ფორმები, შესაბამისი საკითხების გააზრების ისტორია (მათ შორის ქართველი მოაზროვნეების მიერ), ერა და ღირებულებათა ისტემები, ერი და პიროვნება, მათი (ორივეს) თავისუფლების პრობლემა, ეროვნული და სახელმწიფოებრივი სუვერენიტეტის საკითხი, ერი და ენა, ამა თუ იმ ერის, კერძოდ, ქართველი ერის, კულტურის ტიპის დადგენა, კულტურის ფორმისა და შინაარსის გარკვევა და სხვა მრავალი. ასევე დიდად აქტუალურია და პრაქტიკული თვალსაზრისით არანაკლებ მნიშვნელოვანი ეთნიკური ურთიერთობების კვლევა-ძიება როგორც ერების დონეზე, ისე ერის შიგნით — ძირითად, მკვიდრ ერსა და სხვა ეროვნულ უმცირესობებს შორის.

კარგია, რომ საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის სისტემაში შეიქმნა ეროვნული ურთიერთობათა კვლევის ცენტრი, რომელმაც მიზნად დაისახა აღნიშნულ პრობლემათა დამუშავება და ამ მიზნის გადასაწყვეტად მოზიდულ იქნა სხვადასხვა სპეციალობების წარმომადგენლები. 26—27 ივნისს ძირითადად ცენტრის თანამშრომელთა ძალისხმევით მოწვეულ იქნა კონფერენცია თემაზე „ერი და აქსიოლოგიური პრობლემები“. კონფერენცია საინტერესოდ ჩატარდა, იყო ცხარე კამათი. ცენტრის თანამშრომელთა გარდა კონფერენციას ესწრებოდნენ მეცნიერებათა აკადემიისა და თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ცალკეული წარმომადგენლებიც. სამწუხარო იყო მხოლოდ ერთი გარემოება: მიუხედავად იმისა, რომ ღონისძიების თაობაზე სხვადასხვა პოლიტიკურ პარტიებსა და საზოგადოებებს შეატყობინეს, მაღი წარმომადგენლები კონფერენციას არ დასწრებიან. მიზეზის შესახებ ვერაფერს მოვახსენებთ. მაგრამ, რაშიც არ უნდა მდგომარეობდეს იგი, მსგავსი რამ ყოველდ გაუმართლებელია, ვინაიდან ეროვნული საკითხის თეორიული გააზრება ვიწროუწყებრივი (ამ შემთხვევაში მეცნიერებათა აკადემიის დაწესებულების) ამოცანა როდია, იგი ჩვენი საერთო გონებრივი ძალისხმევის შედეგი უნდა იყოს და პრაქტიკულად ენახურებოდეს სანუკვარი საერთო მიზნის მიღწევას.

გუგამ ჟორანაშვილი.

თინათინ ოჩიაური (დაბადების 70 წლისთავი)

70 წელი შეუსრულდა ცნობილ ქართველ ეთნოგრაფს, ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის სულოერი კულტურის განყოფილების გამგეს თინათინ ალექსის ასულ ოჩიაურს. იგი დაიბადა არხოტის სოფელ ახიელში ხევსურთა ყოფის უბანდლო მკოდნეთა ოჯახში; ასეთმა გარემომ თინათინს ხალხური შემოქმედების დიდი სიყვარული შთაგონა და ამ სულისკვეთებით მოღვაწეობს იგი დღემდე. თ. ოჩიაური წლებს მანძილზე მუშაობს საქართველოს ეთნოგრაფიის სხვადასხვა საკანდო საკითხებზე. მის კალამს ეკუთვნის არა ერთი საყურადღებო ნაშრომი ყოფსა და კულტურაზე, რომელთა ნაწილი ცალკე წიგნადაა გამოცემული, ნაწილი კი დაბეჭდილია სხვადასხვა სამეცნიერო ორგანოში. ამ შრავლრიცხოვანი ნაშრომებიდან თ. ოჩიაურის მნიშვნელოვან მიღწევად უნდა ჩათვალოს მთიბლურთა და ხმით ნატირალთა ურთიერთობის, ღვთაებების სამძიმარის, ანატორის ჯვრის, ზერის ბაადურის ბუნების გამოვლენა, უძველესი რელიგიური ინსტიტუტის ქადაგობის რელიგიური და სოციალური ფესვების შესწავლა; მითოლოგიური გადმოცემების მიხედვით მთიელთა ეთნიკური ისტორიის დადგენის ცდა, ხევსურული წარმოშობის ღვთაებათა თუშეთში არსებობის ძირითადი მიზეზების გარკვევა და სხვ.

თ. ოჩიაურს ისტორიულ მეცნიერებათა კანდიდატის ხარისხი 1950 წ. მოუპოვა ნაშრომმა „ქართველთა უძველესი სარწმუნოების ისტორიიდან“ (ქადაგობა ხევსურეთში). მას გარკვეული აქვს ხევსურული შრომის სიმღერის — მთიბლურთა და ხმით ნატირალთა ურთიერთობის საკითხი. ეს სიმღერები თავის აღნაგობით მეცნიერთა მიერ ქართული ლექსთწყობის უძველეს ფორმად არის მიჩნეული. თქმულება — გადმოცემათა ეთნოგრაფიულად შესწავლის თვალსაჩინო ნიმუშია. მონოგრაფია — „მითოლოგიური გადმოცემები აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში“, რომლითაც თვს 1969 წელს ისტორიის მეცნ. დოქტორის სამეცნიერო ხარისხი მიენიჭა. საკითხის ამ თვალსაზრისით მიდგომამ ავტორს შესაძლებლობა მისცა მხატვრულ-მითოლოგიურ გადმოცემათა მიღმა დაენახა ის სოციალური ურთიერთობა, რომელიც აღმოსავლეთ საქართველოს მთაში იყო წარმოდგენილი. გამოვლინა ერისგანთა განდიდებულხეების მრავალი მაგალითი და ეგრეებინა, რომ მთიანეთში სოციალური და ჭონებრივი დიდგერეციათა საკმაოდ შორის იყო წასული.

მატერიალური კულტურის მხრივ თ. ოჩიაურს შესწავლილი აქვს ახალი ტიპის საცხოვრებელი ნაგებობანი ხევსურეთსა, რაჭასა და მესხეთში. ხევსური ქალის თანამედროვე ჩაცმულობა, „ტყეზულის მაღაროელთა ახალი ყოფა“ და სხვა.

საყურადღებოა თ. ოჩიაურის პოპულარული წიგნები „სტუმრად თუშეთში“, „ხევსურეთი“, „ხევსურეთი და ხევსურები“, რომელთა გამოსვლამ თავის ორიგინალური კომპოზიციით, თხრობის სინთეზური სტილით, ფაქტების მეცნიერული ანალიზით, განსაზღვრა მათი მხატვრულ-ესთეტიკური ღირებულება. ეს წიგნები აღამიანთა ზნეობრივ აღზრდას ემსახურება. გიტაცებს ცოცხალ აღამიანთა პორტრეტები, ხევსურეთის საჭირბოროტო საკითხებზე დაფიქრებული ავტორის საზბარი.

თინათინ ოჩიაური ხალხით უზიარებს თავის ცოდნას ახალგაზრდობას. მისი ხელმძღვანელობით დაიწერა და დაკული ექნა რამდენიმე საკანდიდატო სადისერტაციო ნაშრომი.

თ. ოჩიაურის დიდი ღმსახურებაა ქართული კულტურის საუნჯის ფშავ-ხევსურული საარქივო მასალების გამოცემა.

უესურვით ამ ნიჭიერ მკვლევარს, რომელსაც კიდევ მნიშვნელოვანი სამეცნიერო პროდუქციის შექმნა შეუძლია, ხანგრძლივი შემოქმედებით მუშაობა ქართული ეთნოგრაფიის სასახელოდ.

ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა
და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტი

ოთარ ჯაფარიძე

(დაბადების 70 წლისთავი)

70 წელი შეუსრულდა ცნობილ ქართველ არქეოლოგს, ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორს, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-კორესპონდენტს, პროფესორ ოთარ ჯაფარიძეს.

დიდი ბატონი ოთარის ღვაწლი ქართული მეცნიერების, ქართული არქეოლოგიის წინაშე.

ოთარ ჯაფარიძის შრომები უმთავრესად საქართველოს და კავკასიის ბრინჯაოს ხანის კულტურების კვლევისადმი მიძღვნილი. შეიძლება თამამად ითქვას, რომ იგი ამჟამად კავკასიის თვითმყოფადი ბრინჯაოს კულტურის ყველაზე ავტორიტეტული მკვლევარია არა მარტო საქართველოში, არამედ მის ფარგლებს გარეთაც. საყოველთაო აღიარება მოუტანა მას არაერთი პრობლემის ფართოდ დასმისა და განხილვის უნარმა, რომელიც ახასიათებს მის ყველა ნაშრომს. ამიტომაც არის, რომ ო. ჯაფარიძის თითოეული მონოგრაფია თუ სტატია, რომელთა რიცხვი ასამდეა, ახალი სიტყვაა ქართულ არქეოლოგიურ მეცნიერებაში. მისი ხელმძღვანელობით მოპოვებული მდიდარი არქეოლოგიური მასალის ღრმად შესწავლის შედეგად მიღებული მისივე მეცნიერული დასკვნები, ბევრმა ცნობილმა სპეციალისტმა სახელმძღვანელო დებულებებზე აღიარა.

ო. ჯაფარიძის აღრინდელი ნაშრომები კოლხური და ყოზანური კულტურების შესწავლას ეძღვნება. შემდგომში იგი ამიერკავკასიის ბრინჯაოს კულტურის ადრეული საფეხურებით არის დაინტერესებული. ადრეობრივ ხანის (მტკვარ-არაქსის კულტურა) ძეგლების შესწავლას მიეძღვნა მისი ორი მონოგრაფია — „ლითონის წარმოების ადრეული საფეხური საქართველოში“ და „ქართველი ტომების ისტორიისათვის ლითონის წარმოების ადრეულ საფეხურზე“ (პირველი წიგნი თავისებური შესავალია მეორისა, რომელიც პირველი ვრცელი მონოგრაფიაა, ამიერკავკასიის ადრეობრივ ხანისადმი მიძღვნილი). თამამად შეიძლება ითქვას, რომ ორივე ნაშრომი საეტაპო მნიშვნელობისაა კავკასიის ბრინჯაოს ხანის შესწავლის საქმეში. არც ადრე და არც შემდეგ ადრეული ბრინჯაოს ხანა ჩვენში ასე სრულად არავის უკვლია.

ო. ჯაფარიძის შემდეგდროინდელი ნაშრომები ამიერკავკასიის ბრინჯაოს ხანის ისტორიას — ე. წ. თრიალეთის კულტურას მიეძღვნა. იგივე პერიოდია შესწავლილი, როგორც ცალკეულ წერილებში, ასევე ერთი და იმავე სახელწოდებით („არქეოლოგიური გათხრები თრიალეთში“) გამოცემულ ორ მონოგრაფიაში. პირველი მათგანი 1960 წელს დაისტამბა და წარმოადგენს 1957—58 წწ. თრიალეთში განხორციელებული გათხრების ანგარიშს. თრიალეთის კულტურას ბევრი საერთო აქვს წინა აზიისა და სამხრეთ-აღმოსავლეთ ევროპის თანადროულ კულტურებთან, ამიტომ ბუნებრივია ის აზრთა სხვადასხვაობა, რაც ამ კულტურის მქონე ეთნიკური ჯგუფის ვინაობისა თუ წარმომავლობის საკითხმა გამოიწვია. ამდენად, დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ო. ჯაფარიძის მეცნიერულად დასაბუთებულ დებულებას, რომ თრიალეთის კულტურა საწყისებს იღებს წინარე ხანის ადგილობრივი კულტურიდან. ამ თეზის იგი უფრო ვრცელად ავითარებს და ასაბუთებს თავის მეორე მონოგრაფიაში. ეს ნაშრომი ქართული არქეოლოგიის ერთ-ერთი ბრწყინვალე შენაძენია და აღსანიშნავია, რომ პირველად (1969 წ.) აკადემიკოს ივანე ჯავახიშვილის სახელობის პრემია სწორედ ამ მონოგრაფიას მიენიჭა.

ო. ჯაფარიძის მეცნიერული ინტერესი მარტო ბრინჯაოს ხანით არ იფარგლება, მას ეკუთვნის, აგრეთვე, სამაოდ საინტერესო ნაშრომები ანტიკური და ფეოდალური ხანის საქართველოს არქეოლოგიური ძეგლების შესახებ. ალ. ჯავახიშვილიან და ტ. ჩუბინიშვილიან ერთად ო. ჯაფარიძემ სათავე დაუდო ამიერკავკასიის ადრესამიწათმოქმედო კულტურების შესწავლას.

ქართული
ნაციონალური
ბიბლიოთეკა

ო. ჭაფარიძე ბევრს მუშაობს ეთნოგენეზის საკითხებზე. მათზე იგი საგანგებოდ ჩერდება თავის მონოგრაფიებში და ცალკეულ სტატიებში, მაგრამ განსაკუთრებით აღსანიშნავია მისი 1976 წელს გამოქვეყნებული ნაშრომი — „ქართველ ტომთა ეთნიკური ისტორიის საკითხისათვის არქეოლოგიური მონაცემების მიხედვით“. ამ ნაშრომში არქეოლოგიურ მასალაზე დაყრდნობით, იგი ცდილობს თვალი გადაედევნოს კავკასიაში ადამიანთა საზოგადოების ჩასახვა-ჩამოყალიბების და მისი თანდათანობითი განვითარების პროცესს. მეცნიერი ფართოდ იყენებს ანტროპოლოგიურ და განსაკუთრებით ენობრივ მონაცემებს და მიღის იმ მეტად საყურადღებო დასკვნამდე, რომ კავკასიური ერთობის დაშლის შემდგომი პერიოდისა და, ძე. წ. VI—V ათასწლეულებიდან მოყოლებული, ქართველურ ტომებს ძირითადად ამიერკავკასიის დასავლეთი და მისი ცენტრალური ოლქები ეკავათ. წიგნში ყურადღება გამაჩვილებულია მტკვარ-არაქსის კულტურის მქონე ტომთა ეთნიკურ ვინაობაზე და დამაჯერებლად არის დასაბუთებული, რომ ეს უძველესი კულტურა ძირითადად ხურთო-ურარტული და ქართველური ტომების კულტურება იყო. მეტად მნიშვნელოვანია ო. ჭაფარიძის ახლახან გამოცემული ნაშრომი „На заре этнокультурной истории Кавказа“. ამ ნაშრომში უფრო მეტად დასტურდება ის აზრი, რომ კავკასიაში ადამიანის დასახლების გაჩენიდან (ქვედა პალეოლითიდან) მოყოლებული ერთიანი, უწყვეტი, თანდათანობითი კულტურული განვითარების ჯაჭვი შეინიშნება.

დიდ და ნაყოფიერ მეცნიერულ მოღვაწეობასთან ერთად, ბ-ნი ოთარა შესანიშნავი აღმზრდელი და პედაგოგია. მისი მოღვაწეობა ძირითადად უნივერსიტეტთან არის დაკავშირებული. იგი 25 წელია, რაც ხელმძღვანელობს თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის არქეოლოგიის კათედრას, მისი უშუალო ხელმძღვანელობით აღიზარდა ბევრი მეცნიერი არქეოლოგი არა მარტო ჩვენში, არამედ სომხეთსა და აზერბაიჯანში.

ო. ჭაფარიძის გულისხმევა მარტო მეცნიერული შრომებითა და პედაგოგიური მოღვაწეობით არ შემოიფარგლება. ის ყოველთვის იყო და არის ეროვნული ინტერესების დამცემი და მოჭირნახულე. ამიტომაც იყო, რომ იმ ეროვნულ-პატრიოტულ წამოწყებას, რომელიც გულისხმობდა იმერეთის სამეფოს უკანასკნელი მეფის სოლომონ II ნუშთის თურქეთიდან სამშობლოში გადმოსვენებას, ერთ-ერთი პირველთაგანი ბატონი ოთარი გამოეხმაურა. ორი კვირის განმავლობაში იგი ხელმძღვანელობდა არქეოლოგიურ გათხრებს ტრაპეზუნდში, სადაც აღმოჩენილ იქნა სოლომონ II საფლავი.

ჩვენი ჟურნალის სარედაქციო კოლეგია გულითადად ულოცავს გამოჩენილ მეცნიერს და შესანიშნავ პიროვნებას, პროფესორ ოთარ ჭაფარიძეს დაბადების 70 წლისთავს და უსურვებს დიდი ხნის სიცოცხლეს და ნაყოფიერ მეცნიერულ მოღვაწეობას ქართული მეცნიერებისა და ქართველი ერის საკეთილდღეოდ.

ქართველ ეთნოგრაფთა რიგებს გამოაყლ-
და ძველი თაობის ერთ-ერთი თვალსაჩინო
არამომადგენელი, მხატვარი ეთნოგრაფი, ხე-
ლოვნების დამსახურებული მოღვაწე — ნინო
ბრაილაშვილი. იგი ცნობილია
როგორც მხატვარი გრაფიკოსი, საბავშვო წიგ-
ნების ილუსტრატორი, ზესა და ლინოლეუმზე
გრავეურების ავტორი, სამეცნიერო პუბლი-
კაციების გამფორმებელი და გამოყენებითი
ხელოვნების ერთ-ერთი ახალი დარგის — მხატ-
ვრული სათამაშოების ქანრის დამფუძნებელი
საქართველოში.

ნინო ბრაილაშვილი დაიბადა ქ. ბაქოში
1899 წლის 19 იანვარს. მამა პეტრე ბრაი-
ლაშვილი ცნობილი სამთო ინჟინერი იყო (მისი
პროექტითაა გაყვანილი ჩვენს დედაქალაქში
ოტანიკური ბაღის გვირაბი). იაკობ გოგება-
იელი პ. ბრაილაშვილის „შესანიშნავ ქართველ
კრიანელს“ უწოდებდა. ნინოს დედა თამარ
ჩხთაძე კი თბილისის კონსერვატორიაში
ინსტრუმენტირად მუშაობდა. მამის გარდა-
ცემის შემდეგ ნ. ბრაილაშვილი იზრდებო-
და მეჯვრისხევში დიდუდასთან — რუსეთის
მხარიაში საკონიაკო საქმის დუქმედების
წილობილ მეცენატ დავით სარაჯიშვილის დას-
თან.

ნ. ბრაილაშვილი თბილისის სამხატვრო
სკოლაში სწავლობდა 1924—1929 წლებში,
ილიასაჟ აქ მოღვაწეობდნენ გიორგი ჩუბი-
ნიშვილი, ევგენი ლანსერე, იოსებ შარლემანი,
იკოპ ნიკოლაძე, გიგო გაბაშვილი და სხვ.

ნ. ბრაილაშვილმა შემოქმედების ხან-
ისილი და მრავალფეროვანი გზა განვლო.

მისი ინტერესები მუდამ სავსე იყო ძიებით,
ახლის მიკვლევის წყურვილით, მხატვრული
გაზრების თავისთავადობით. ძველი ქართუ-
ლი ხელოვნებისა და ხალხური შემოქმედების
ჯეროვანი დამფასებელი, მუდამ ახლოს იდგა
ამ ტრადიციებთან.

დიდი მისი დამსახურება როგორც მხატვა-
რი გრაფიკოსისა. წარმატებით მუშაობდა გრა-
ფიკის დარგში. მის მიერ 40-იან წლებში
შესრულებული გრავეურების სერიები „ძვე-
ლი თბილისი“, „ქართული დარბაზი“, „სვანე-
თი“ და სხვ. იმ დროს ახალი სიტყვა იყო ქარ-
თულ მხატვრობაში.

აღსანიშნავია ნ. ბრაილაშვილის ღვაწლი
მხატვრული სათამაშოების შექმნაში. აქ
შემართაღ გამოვლინდა მისი, როგორც შე-
მოქმედის ორიგინალობა, მხატვრული გაღა-
წყების მხოლოდ მისთვის დამახასიათებელი
მანერა. ჯეროვანი წვლილი მიუძღვის მას სა-
ბავშვო წიგნის ილუსტრირებაში. საყურადღე-
ბოა, რომ ნ. ბრაილაშვილი არა მხოლოდ
ილუსტრაციებს, არამედ ტექსტსაც თვითონ
ქმნიდა.

ქართველ ეთნოგრაფებთან მრავალი წლის
მანძილზე თანამშრომლობამ ნ. ბრაილაშვილის
საშუალება მისცა გასცნობოდა საქართველოს
სხვადასხვა კუთხეს. ჩაეხატა ტიპაჟი, ნა-
ცხოვრებელი, პეიზაჟები, დგამ-ავეჯი, საკულ-
ტო ნაგებობები და სხვ. ეს ნამუშევრები შემ-
მართად ითვლება ნ. ბრაილაშვილის შემოქ-
მედების ერთ-ერთ საინტერესო შემოქმედ-
ობად. ამ თანამშრომლობის შედეგი იყო
ნ. ბრაილაშვილის მიერ ილუსტრირებული აღ-

ბომბების გამოცემა: „კერამიკა“, „მოჭიქული ჭურჭელი“, „ორნამენტი სელის ქსოვილზე“, „ლურჯი სუფრები“, „დედოფლები“, „საქურველი“, „დაჩითული ქსოვილები“.

მანვე გააფორმა საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის გამოფენები: „ხევისურთი“, „აბიხინია“, „ქალის კოსტუმი“, „ხალიჩები“, „ხეზე კვეთილობა“, „საქართველოს ერთიანი ეთნოგრაფიული გამოფენა“.

ბეერს მუშაობდა ნ. ბრაილაშვილი წიგნის გრაფიკაზე. 30—60-იან წლებში გამოცემულ თითქმის ყველა ეთნოგრაფიულ ნაშრომს ამუშევრებს მის მიერ დიდი გემოვნებითა და სიმართლით შესრულებული ილუსტრაციები.

ძველი თაობის ეთნოგრაფებს კარგად ახსოვთ ნ. ბრაილაშვილი ეთნოგრაფიულ ექსპედიციებში. ახსოვთ რაოდენ სასიამოვნო იყო მასთან კონტაქტი. ტრაფარეტი არ უყვარდა, მისი ნააზრევით თუ ნათქვამი ყოველთვის გამოირჩეოდა ორიგინალობით, სინამდვილის გაუყალბებელი, მართალი აღთქმით.

ახლა შეუძლებელიც არის სრულად აღვსახოთ განსვენებულის განსაკუთრებული დამსახურება და წვლილი ჩვენი ხალხის მდიდარ სულიერ საგანძურში. მისი იდეურ-მხატვრული

მრწამსი, შემოქმედებითი მეთოდების თავისებურება გამოირჩეული მხატვრული ხელწერა და ხედვა, თავიდანვე არჩეული ესთეტიკური პრინციპებისა და ხელოვნების საუკეთესო ტრადიციების ერთგულება და თანამედროვეობის მძაფრი შეგრძნება — ყოველივე ეს წარმოგვიდგენს მრავალმხრივ მოღვაწეს, რომელმაც წარუშლელი კვალი დატოვა.

დიდად სამწუხაროა, რომ იგი ვერ მოესწრო ალბომის „ასეთი მასხოვს საქართველო“ გამოცემას, რომელშიც თავმოყრილია მისი მხატვრული მემკვიდრეობა, მშობლიური ხალხის სიყვარულით შთაგონებული ზელოვნება, რომელიც ეროვნულ საგანძურში დარჩება.

დიდა ნ. ბრაილაშვილის დამსახურება ჭართული ეროვნული კულტურის წინაშე, რომლის თავდადებულმა შრომამ შემოგვინახა არც თუ ისე შორეული, მაგრამ უკვე სამუდამოდ გამჭრალი ჩვენი წარსული.

ივ. ჯაგასიშვილის სახელობის ინსტიტუტისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტში, ს. ჯანაშიას სახელობის თბილისის სახელმწიფო მუზეუმში, გ. ჩიბაიას სახელობის ლია მინკაშვილის

